

Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin
İnkişafına Yardım Assosiasiyası

www.1905.az

XOCALI YADDAŞI

Bakı - 2017

“XOCALI YADDAŞI” kitabı Azərbaycan Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyasının (AVCİYA) “1905.az kitabı” seriyasından növbəti nəşridir. Bu kitab 25 il öncə, erməni silahlı birləşmələri tərəfindən törədilmiş Xocalı soyqırım qurbanlarının xatirəsinə ithaf olunub.

Nəşrdə şərti olaraq soyqırıma qədərki, soyqırım və sonrakı dövr haqqında publisistik məqalə və məlumat-soraq materialları, Xocalıda şücaət göstərmiş Milli Qəhrəmanların qısa həyat yolu, “Xocalıya ədalət” beynəlxalq maarifləndirmə kampaniyasının fəaliyyəti, Ümummilli lider Heydər Əliyevin və Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin soyqırımla bağlı çıxış və müraciətləri, rəsmi sənədlər yer alıb. Bundan başqa, hadisələr bütün kitab boyu müstəqil məna yükü daşıyan fotoxronikanın vasitəsilə oxuculara təqdim edilir.

Kitabda tədqiqatçı alim, ekspert və şahidlərin dili ilə faciənin tarixinə, baş vermə səbəbinə, ədəbiyyatda, incəsənətdə və beynəlxalq hüquqda inikasına müxtəlif aspektlərdən aydınlıq gətirilir.

KOCALI

YADDAŞI

XOCALI SOYQIRIMININ İYİRMİ BEŞİNCİ İLDÖNÜMÜ HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

Bəşər tarixinə Xocalı soyqırımını kimi daxil olan qanlı faciədən 25 il ötür. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri bütün beynəlxalq hüquq normalarını pozaraq Xocalı üzərinə ağır hərbi texnika yeritmiş, yerlə yeksan etdikləri şəhərin dinc əhalisinə misli görünməmiş qəddarlıqla divan tutmuşlar. Həmin hərbi-siyasi təcavüz zamanı 613 həmvətənimiz, o cümlədən 106 qadın, 63 uşaq və 70 qoca həlak olmuş, 487 dinc sakin ağır yaralanmış, 1275 nəfər isə girov götürülmüşdür.

Xocalı faciəsini törətməklə Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzün miqyasını daha da genişləndirən və Dağlıq Qarabağın hüduqlarından kənara çıxaraq Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Cəbrayıl, Füzuli, Qubadlı, Zəngilan rayonlarını işğal edən Ermənistanın apardığı etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində 20 min soydaşımızın həyatına son qoyulmuş, 50 mindən çox insan yaralanmış və əlil olmuş, torpaqlarımızın 20 faizi işğala məruz qalmışdır.

BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnaməsinə, Avropa Parlament Assambleyasının, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının, Qoşulmama Hərəkatının və eləcə də digər beynəlxalq qurumların qərarlarına baxmayaraq, Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüquq normalarına uyğun, ölkəmizin ərazi bütövlüyü çərçivəsində öz həllini bu günədək tapmamışdır.

2016-cı ilin aprel ayında növbəti dəfə atəşkəs rejimini pozan Ermənistanın təribatına cavab olaraq Azərbaycan ordusu tərəfindən torpaqlarımızın bir qisminin işğalçılardan azad edilməsi ölkəmizin ərazi bütövlüyünü hərbi yolla bərpa etmək üçün bizim kifayət qədər hərbi gücümüz, iqtisadi potensialımız və siyasi iradəmiz olduğunu bir daha sübuta yetirmiş, beynəlxalq ictimaiyyətə mövcud status-kvonun qəbul edilməzliyini nümayiş etdirərək işğalçı qüvvələrin torpaqlarımızdan çıxarılması tələbini yenidən gündəmə gətirmişdir.

Geniş vüsət almış “Xocalıya ədalət” kampaniyası çərçivəsində gerçəkləşdirilən tədbirlərin nəticəsi olaraq dünyanın bir sıra ölkələrində bu soyqırımla bağlı müvafiq qərarlar qəbul edilsə də, belə ağır hərbi cinayət beynəlxalq miqyasda hələ ki öz hüquqi qiymətini almamışdır.

Xocalı faciəsinin iyirmi beşinci ildönümü ərəfəsində şəhidlərin xatirəsini dərin hüznə yad edərək və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyası Xocalı soyqırımının iyirmi beşinci ildönümü ilə bağlı tədbirlər planını hazırlayıb onun həyata keçirilməsini təmin etsin.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 24 yanvar 2017-ci il.

1905.az KİTABI **“XOCALI YADDAŞI”**

İdeya müəllifi və nəşir:

Elxan Süleymanov,

Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyasının prezidenti, Şamaxının millət vəkili

Elmi məsləhətçilər:

Əlövsət Allahverdiyev, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

İlyas Babayev, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, tarix elmləri doktoru, professor

Dəyanət Musayev, pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

Ramiz Sevdimaliyev, siyasi elmlər doktoru, professor

Fuad Süleymanov, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Vurğun Süleymanov, iqtisad elmləri doktoru

Aqil Şahmuradov, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Məhərrəm Zülfüqarlı, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Təşkilati dəstək:

Elçin Salmanov, Azərbaycan Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyasının vitse-prezidenti

Yaradıcı heyətin rəhbəri:

Fuad Babayev, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, əməkdar jurnalist

Məsul redaktor:

Gündüz Nəşibov

Bədii redaktor:

Dadaş Musayev

Texniki redaktor:

İrina Muxtarova

Koordinator:

Təmkin Məmmədli

Orijinal maketin hazırlanması və səhifələnmə:

Elviz İsmayilov

www.1905.az portalının “Xocalı soyqırımı” bölümünün dəstəklənməsi:

Rəşad Süleymanov

Yaradıcı heyətlə əlaqə: info@1905.az

ISBN-978-9952-889-65-9

© AVCIYA 2017

*Məşum Xocalı soyqırımının
qurbanlarının xatirəsinə ithaf olunur*

Dəyərli Oxucu!

Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyasının yeni nəşrini, “1905.az KİTABI” seriyasında işıq üzü görən “Xocalı yaddaşı”nı sizə təqdim edirəm.

Bu kitab məşum Xocalı soyqırımının 25-ci ildönümü ərəfəsində işıq üzü görür...

Və Azərbaycan tarixində, demək həm də dünya azərbaycanlılarının yaddaşında silinməz iz buraxmış dəhşətli hadisə haqqında bildiklərimizin bir hissəsini əhatə edir.

“Xocalı yaddaşı” bu olaydan bəhs edən kitablar sırasında, Assosiasiyamız tərəfindən nəşr edilmiş eyni mövzulu kitablar kimi öz yerini tutacaq. Hər halda, mən buna inanıram.

Əminəm ki, Xocalı haqqında bundan sonra çox kitablar yazılacaq.

Əminəm ki, unutmayacağım.

Və bəlkə də, onilliklər sonra hansısa bir Azərbaycan gənci bu kitabı erməni tapdığından azad edilmiş Xocalıdakı kitabxanada rast gələcək.

Və o zaman Xocalı soyqırımını törədən cinayətkarlar çoxdan cəzalandırılmış olacaq.

Elə bu inamla da “Xocalı yaddaşı”nı sizə təqdim edirəm.

Oxuyun, irad və təkliflərinizi bizə bildirməyi unutmayın.

Bu kitabın Xocalı soyqırımının 25-ci ildönümü ilə bağlı düzenlənəcək tədbirlərin də yer alacağı yeni nəşri də işıq üzü görəcək. Ümid edirəm ki, həm də xarici dillərdə.

Elxan SÜLEYMANOV,

Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyasının prezidenti, Şamaxının millət vəkili

QARABAĞ

Azərbaycanın qədim tarixi bölgələrindən biri. Kiçik Qafqaz dağları ilə Kür və Araz çayları arasındakı ərazini əhatə edir. Bəzi məlumatlara görə, "Qarabağ" anlayışı 7 əsrdən işlənmiş, 12 əsrdən daha geniş yayılıb. "Qarabağ" "qara" və "bağ" türk-Azərbaycan sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlib ("qara" sözü türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində, rəng bildirməklə yanaşı, "böyük", "qalın", "sıx" mənasında da işlənir). Tədqiqatçılar "Qarabağ"ın "böyük bağ", "səfalı bağ" mənasında işlədildiyini də bildirirlər. Bəzi mənbələrdə Qarabağın dağlıq hissəsi "Arsax" adlandırılır. Etimoloji araşdırmalar göstərir ki, "Arsax" sözü də Qarabağın qədim türk etnoslarından biri olan saklarla bağlıdır. "Arsax" "ər" və "sak" sözlərinin birləşməsi ("sak əri") kimi də izah olunur. Qarabağ təkcə Azərbaycanın deyil, eləcə də bütün dünyanın ən qədim tarixə malik diyarlarındanır. Azıx mağarasında (Fizuli rayonu) tapılan insan məskəni və ən qədim insanın qalıqları ("Azıxantrop" və ya "Azıx adamı") bu bölgənin Aralıq dənizi və Şərqi Afrika ilə birlikdə müasir insanların meydana gəldiyi məkanlardan olduğunu söyləməyə əsas verir. Azıxın alt çöküntülərindən aşkar edilən əmək alətləri Quruçay mədəniyyəti adlandırılır. 1968 ildə Azıx mağarasından azıxantrop adlandırılan ibtidai insanın (350-400 min il əvvəl yaşayıb) alt çənə sümüyünün bir hissəsi tapılıb. Daş dövrünün sonrakı tarixi mərhələlərində, həmçinin Eneolit (e. ə. 6-4 minilliklər), Tunc və ilk Dəmir (e. ə. 4 minilliyin ortaları - 1 minilliyin əvvəlləri) dövrlərində Qarabağın həyatında ciddi dəyişiklik baş verib. Son Tunc və ilk Dəmir dövrü (e. ə. 12-7 əsrlər) Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti adını alıb.

Qarabağ bütün tarixi dövrlərdə Azərbaycan dövlətinin tərkibində olub. Antik və erkən orta əsrlərdə Qarabağ Azərbaycan Albaniya dövlətinin (e. ə. 4 - eramızın 7 əsri) mühüm vilayətlərindən biri idi. Albaniya dövlətində xristianlıq rəsmi din kimi qəbul edildikdən sonra, bu din Qarabağda, xüsusilə onun dağlıq ərazilərində də yayılıb. Ərəb istilaları (7-9 əsrlər), xüsusilə Albaniya dövlətinin aradan qaldırılması (705) Qarabağın həya-

tına da ciddi təsir göstərdi. Ərəb istilalarından Qarabağın tarixi ərazisində əhali etnik baxımdan eyni kökdən olduğu halda, işğaldan sonra vəziyyət dəyişdi. Xilafətin Azərbaycan üçün faciəli siyasəti nəticəsində xristianlığın yayıldığı dağlıq hissədə Alban kilsəsinin mövqeyi zəiflədi. Bundan istifadə edən erməni qriqorian kilsəsi dini üstünlüyü ələ aldı. Beləliklə, Qarabağın dağlıq hissəsində xristian albanlar arasında qriqorianlığın yayılması üçün əlverişli şərait yarandı və bununla da, Qarabağın dağlıq hissəsində əhalinin qriqorianlaşdırılması, daha sonra isə erməniləşdirilməsi prosesi başlandı. Ərəb xilafətinin dağılmasından sonra Qarabağ Azərbaycan Şəddadilər dövlətinin (975-1075), Böyük Səlcuq imperatorluğunun (11 əsrin ortaları – 12 əsrin əvvəlləri), Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin (1136-1225) hakimiyyəti altında oldu. 12 əsrin sonu-13 əsrin əvvəllərində Qarabağın dağlıq hissəsində alban Xaçın knyazlığı yarandı. Sonralar onun ərazisində, Xaçının özü də daxil olmaqla, Qarabağ-alban mülkləkləri [Xaçın, Vərəndə, Dizaq, Gülüstan] yarandı. Qarabağ 13-14 əsrlərdə bütünlüklə Monqol imperiyasının 14 əsrin sonu-15 əsrdə Teymurilər dövlətinin tərkibində idi. Şirvan hökmdarı I İbrahim [1382-1417] Qarabağın düzənlik hissəsini öz torpaqlarına birləşdirmişdi. Qarabağ 15-18 əsrin əvvəllərində Azərbaycan Qaraqoyunlu (1410-68), Ağqoyunlu (1468-1501), Səfəvilər (1501-1736) dövlətlərinin tərkib hissəsi idi. Səfəvilər Qarabağ torpaqlarını bütöv halda Qarabağ və ya Gəncə bəylərbəyliyi birləşdirmişdilər. Səfəvi-Osmanlı müharibələri dövründə (1514-55, 1578-90 və s.) Qarabağ əldən-ələ

**Abel Aqanbekyanın
Fransanın “Humanité”
qəzetinə müsahibəsindən**

Mənbə: [www.sumqayit1988.com/
az/events/ussrsituation/](http://www.sumqayit1988.com/az/events/ussrsituation/)

18.11.1987

L'Humanité

Under M. Gorbachev, implementing this plan became a possibility, and the first phase was the process of freeing Azerbaijan in the NKAA. In that period, the attitude of the Soviet leadership toward the Azerbaijan SSR became unambiguously negative, which was particularly noticeable against the backdrop of openness for national speeches and separatist sentiments in the Armenian SSR. And this is not surprising too. The entire entourage of M. Gorbachev — political and economic advisors and experts on ethnic issues were ethnic Armenians — G. Shakhnazarov, E. Sagranov, A. Agabekyan, S. Sitarov and many others. During M. Gorbachev's visit to France in October 1985, Gorbachev's advisor (ambassador Abel Aqanbekyan) was a member of the Soviet delegation, and...

“Mən istədim ki, Qarabağın Ermənistan diyarına çevrilməsi xəbərini eşidim. Bir iqtisadçı kimi, mən belə hesab edirəm ki, o, Azərbaycandan daha çox Ermənistanla bağlıdır”.

thousands of citizens, with request to “make the NKAA part of the Armenian SSR.” And in mid-November 1987, Abel Agabekyan expressed his desire to “see that Karabakh has become part of Armenia” in France at a reception which was given in his honor by the Armenian Institute of France and Association of Armenian Veterans. On 18 November of the same year, in his interview with the French newspaper L'Humanite, A.G. Agabekyan made a statement: “I would like to learn that Karabakh has become part of Armenia. As an economist, I believe that it is more linked with Armenia than with Azerbaijan.”

keçmişdi. 1590 il müqaviləsindən sonra Osmanlı dövlətinin tərkibinə qatılan Qarabağ torpaqlarında siyahıyaalma nəticəsində müfəssəl dəftər tərtib edilib (1593). Həmin məlumata görə, Gəncə-Qarabağ əyaləti 5 sancağa, 36 nahiyəyə bölünürdü. Dini mənsubiyyətinə görə əhalinin 61%-i müsəlman, qalanı isə qeyri-müsəlman idi. Qeyri-müsəlman əhali xristianlaşan (və qriqorianlaşmaqda olan) albanlar idi. Səfəvi dövlətinin zəifləməsi 18 əsrin 1-ci rübündə Azərbaycan torpaqlarının İran, Rusiya və Osmanlı dövlətləri arasında bölüşdürülməsi ilə nəticələndikdə, Qarabağ Osmanlı dövlətinin tərkibində qalmışdı. Bu dövrə aid siyahıyaalmanın nəticələri, daha doğrusu, Osmanlı dəftərləri də azərbaycanlıların bölgənin əsas əhalisi olduğunu sübut edir. Hesablamalara görə, 1727 ildə Gəncə-Qarabağ əyalətindəki 122 min nəfərədək əhalinin 80,3 min nəfəri (66%) azərbaycanlılar, 37,8 min nəfəri (31%) qriqorianlaşmış və erməniləşmiş albanlar, 3,7 min nəfəri (3%) kürdlər olublar. Azərbaycan torpaqlarının bölüşdürülməsində fəal iştirak edərək, Xəzəryanı torpaqları ələ keçirən Rusiya çarı I Pyotr [1682/89-1725] bu torpaqlarda möhkəmlənmək və özünün işğalçılıq planlarını genişləndirmək üçün ermənilərdən istifadə edilməsinə böyük önəm verirdi. Bu məqsədlə o, 1724 il noyabrın 10-da erməni xalqına fərman imzalamışdı. Fərmanda ermənilərin işğal olunan Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi, onlara mehribanlıq göstərilməsi, boşalmış evlərin, münbit torpaqların onlara verilməsi, mühafizələrinin təşkil edilməsi,

*Dağlıq Qarabağın Ermənistanla
birləşdirilməsinə çağırış
mitinqləri. Yerevan*

Mənbə: commons.wikimedia.org
Gorzaim

1988

bütün bunları həyata keçirmək üçün müsəlmanların doğma yerlərindən deportasiyası nəzərdə tutulurdu. Sonuncu Səfəvi hökmdarı III Abbası [1732-36] yıxaraq, hakimiyyətə gələn Nadir Şahın [1736-47] onu qanuni hökmdar kimi tanımaqdan imtina edən Gəncə-Qarabağ bəylərbəyliyinə qarşı cəza tədbirləri də Qarabağın alban mülklülərinin mövqeyini gücləndirdi və onların separatizminə təkən verdi. Nadirin ölümündən (1747) sonra Azərbaycan ərazisində xanlıqlar yarandı. Keçmiş Gəncə-Qarabağ əyalətində iki xanlıq - Gəncə və Qarabağ xanlıqları meydana gəldi. Qarabağ xanlığı Azərbaycanın dövlətçilik tarixində mühüm yer tutub. Xanlığın banisi Pənahəli xan [1747-63] onun siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı sahəsində ciddi tədbirlər həyata keçirdi. Xanlığın siyasi mərkəzi kimi, Şuşa şəhərinin əhəmiyyəti artdı. Qarabağ-alban mülklülərinin separatçılıq fəaliyyətinə qarşı qətiyyətli mübarizə aparıldı. Xanlığı daha da inkişaf etdirmək və Azərbaycan torpaqlarını birləşdirmək sahəsində Pənah xanın fəaliyyətini oğlu İbrahimxəlil xan [1763-1806] davam etdirdi. Mülklülər və onlara köməklik göstərən Rusiya imperiyasının xanlığa qarşı təşkil etdiyi “səlib yürüşü” boşa çıxdı. 18 əsrin sonunda Ağa Məhəmməd Şah Qacar [1795-97] tərəfindən Qarabağ xanlığına qarşı təhlükə artdı. 1795 ildə həyata keçirilən yürüş zamanı Şuşa şəhəri 33 günlük mühasirəyə tab gətirsə də, 1797 il hücumunda Qacar Şuanı ələ keçirə bildi, lakin burada sui-qəsd nəticəsində öldürüldü. 18 əsrin sonu - 19 əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyasının Cənubi Qafqazda işğalçılıq fəaliyyəti yenidən genişləndi. 1801 ildə Gürcüstan imperiyaya qatıldı, 1803 ildə Cəfər-Balakən, 1804 ildə Gəncə xanlığı işğal olundu. Belə bir tarixi şəraitdə Qarabağ xanlığı Rusiya imperiyası ilə Kürəkçay müqaviləsini imzaladı (1805, 14 may). Xanlıq, əslində, Rusiyaya ilhaq edildi. Qarabağda işğal rejiminin qurulmasına başlandı. 1806 ildə İbrahim xan ailə üzvləri ilə birlikdə vəhşicəsinə qətlə yetirildi. Belə bir şəraitdə xanlığa keçən Mehdiqulu xanın [1806-22] hakimiyyəti möhkəm deyildi. Çar Rusiyası yerli və üstün mövqeyə malik olan müsəlman hakim təbəqənin iqtisadi

“Dağlıq Qarabağ tarixi, əzəli Azərbaycan torpağıdır. Əsrlər boyu Azərbaycan xalqı bu torpaqlarda yaşayıb. Ermənilər Dağlıq Qarabağa Şərqi Anadoludan və İrandan XIX əsrin əvvəllərində köçürülmüşdür”.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Dünya Azərbaycanlılarının IV Qurultayının açılışında nitqindən, 3 iyun 2016-cı il

mövqelərini məqsədyönlü şəkildə zəiflətməyə, əksinə, mövqeyi zəif olan erməniləşmiş albanların rolunu artırmağa çalışırdı. Bu məqsədlə Qarabağ xanlığı ləğv edilərək (1822) adi əyalətə çevrildi. Qarabağda komendant idarə üsulu yaradıldı. Qarabağ əyaləti hərbi-müsəlman dairəsinin (mərkəzi Şuşa) tərkibinə daxil edildi. Bu dövrdə əslən erməni olan general-leytenant V. Q. Mədətov Qarabağda, sözün əsl mənasında, erməni-Rusiya müstəmləkə sistemi yaratmışdı. Çar Rusiyasının 1840 il 10 aprel tarixli idarə- inzibati islahatı nəticəsində Qarabağ əyaləti Şuşa qəzasına çevrildi və Kaspi vilayətinə (mərkəzi Şamaxı) tabe edildi. Bununla da, Qarabağ anlayışı siyasi mənasını itirərək, yalnız coğrafi məfhum kimi qaldı. 1846 ildə həyata keçirilən yeni inzibati-ərazi bölgüsü zamam Şuşa qəzası yeni yaradılmış Şamaxı (1859 il-dən Bakı) quberniyasına tabe edildi. 1867 ildə Yelizavetpol (Gəncə) quberniyası yaradıldıqda, Şuşa qəzası bu dəfə onun tərkibinə verildi. Şuşa qəzasının ərazisində Zəngəzur, Cavanşir və Cəbrayıl qəzaları təşkil edildi. Bununla, Şuşa qəzası da vahid inzibati-siyasi idarəsini itirdi. Çarizmin Şimali Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsi, bütövlükdə onun, o cümlədən Qarabağın erməniləşdirilməsilə yanaşı gedirdi. Türkmənçay müqaviləsindən sonra bu hal daha müntəzəm xarakter aldı. Ermənilərin köçürülməsi müqavilənin 15-ci maddəsində təsbit olundu. Ədirnə müqaviləsi (1829) ilə Osmanlı imperiyasından da ermənilərin yeni işğal olunmuş ərazilərə, o cümlədən Qarabağa köçürülməsi həyata keçirilməyə başladı. Bununla da, Qarabağ əhalisinin etnik tərkibinin dəyişdirilməsi üçün daha bir addım atıldı. 1828-30 illər arasında Şimali Azərbaycana, o cümlədən Qarabağa İrandan 40 min, Osmanlı imperiyasından 90 min erməni köçürülmüşdü. Qeyri erməni köçkünləri ilə birlikdə onların sayı 200 mini ötmüşdü. 1911 ilə aid rəsmi məlumata görə, Cənubi Qafqazda olan 1,3 milyon erməninin 1 milyondan çoxu köçürülənlər idi. Ermənilərin 1890 illərdən Osmanlı dövlətində mərkəzi hakimiyyətə qarşı xəyanətkar çıxışları uğursuzluğa düşər olduqdan sonra bu mübarizənin mərkəzinin Şimali Azərbaycana keçməsi Qarabağda vəziyyəti

daha da kəskinləşdirdi. Ermənilər 1905 ildə yerli azərbaycanlılara qarşı tarixə “erməni-müsəlman davası” adı ilə daxil olan dəhşətli soyqırımı törətdilər. Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasəti Qarabağda daha faciəli şəkil aldı. 1905-06 illərdə türk-müsəlman əhaliyə qarşı soyqırımı ilə kifayətlənməyən ermənilər Birinci dünya müharibəsi (1914-18) dövründə yaranan şəraitdən yenidən istifadə etməyə cəhd göstərərək, 1918 ildə Bakıda və Azərbaycanın digər bölgələrində daha dəhşətli soyqırımı törətdilər. 1918 il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması Qarabağın da tarixində mühüm hadisə oldu. Xalq Cümhuriyyəti Qarabağın bütün tarixi ərazisini respublikanın ayrılmaz tərkib hissəsi sayır və burada siyasi hakimiyyətinin bərqərar edilməsinə çalışırdı. Tiflisdə elan edilmiş Ermənistan Respublikası da Qarabağa əsassız iddia irəli sürürdü. Azərbaycan Hökuməti bu iddianı qətiyyətlə rədd etdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin sülhsevər siyasətinə baxmayaraq, ermənilər Qarabağda hakimiyyətə nail ol-

« 3 »

*Milli azadlıq hərəkatı.
Bakı, Azadlıq (keçmiş
Lenin) meydanı*

Fotoqraf: Oleq Litvin

Mənbə: Azərbaycan Fotoqrafları
Birliyi

06.09.1989

“Tarixi Azərbaycan torpaqları olan Göyçə, Zəngəzur və digər ərazilər o zamankı sovet hökuməti rəhbərlərinin köməyi ilə Ermənistana verilmiş, Dağlıq Qarabağ erməniləri muxtariyyət qazanmış və onların gələcəkdə qanunsuz ərazi iddiaları üçün zəmin yaradılmışdır.”

*Azərbaycan
Respublikasının
Prezidenti
Heydər Əliyevin
31 mart –
Azərbaycanlıların
Soyqırımı Günü
münasibətilə
Azərbaycan xalqına
müraciətindən,
27 mart 2001-ci il*

maq üçün əvvəllər başladıkları soyqırımı siyasətini davam etdirdilər. Cümhuriyyət Hökuməti yaranmış vəziyyəti nəzərə alaraq, 1919 il yanvarın 13-də “Cavanşir, Şuşa, Cəbrayıl və Zəngəzur qəzalarına general-qubernator təyin edilməsi haqqında” qərar qəbul etdi. Bu vəzifəyə Xosrov Paşa bəy Sultanov təyin edildi. X. Sultanov 1919 ilin fevralında Şuşaya gələrək, vəzifəsinin icrasına başladı. Ermənistan Respublikasının etirazına, ingilis və amerikalılarla gərgin münasibətlərə baxmayaraq, Qarabağda qarşıya qoyulan vəzifələrin həlli sahəsində mühüm işlər görüldü. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etdikdən sonra, mayın birinci yarısında Şuşa, Cəbrayıl, Cavanşir qəzalarında sovet hakimiyyəti quruldu. 1920 il noyabrın 29-da Ermənistanda sovet hakimiyyəti elan edildikdən sonra, bolşevik Rusiyasının bilavasitə köməyi və iştirakı ilə Zəngəzurun böyük bir hissəsi ermənilərə verildi, nəticədə, Naxçıvanla Azərbaycanın digər torpaqları bir-birindən ayrı salındı. 1923 il iyulun 7-də Qarabağın dağlıq hissəsində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin (DQMV) yaradılması ilə gələcək erməni separatçılığının əsası qoyuldu. Bununla yanaşı, Ermənistan SSR hökuməti də Dağlıq Qarabağa olan iddialarını davam etdirdi. Azərbaycana qarşı ərazi iddialarından əl çəkməyən Ermənistan 1980-ci illərin sonlarında, yaranmış əlverişli şəraitdən istifadə edərək yenidən Azərbaycana qarşı müharibəyə başladı. Ermənistan Rusiya hərbi qüvvələrinin köməyi ilə 1992 ilin fevralında Xocalıda azərbaycanlılara qarşı soyqırımı törətdi, daha sonra Dağlıq Qarabağı və onun ətrafın-

Ermənilərin “Tbilisi–Bakı” sərnişin avtobusunda törətdikləri terror aktı

Mənbə: Terror: hadisələr, faktlar, sübutlar
Bakı, Xətt Nəşriyyatı, 2016

16.09.1989

dakı 7 rayonu (respublika ərazisinin 20%-i) işğal etdi, bir milyona yaxın azərbaycanlını dədə-baba yurdundan didərgin saldı.

Əd.: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. "Lider-Nəşriyyat", Bakı, 2005, s. 116-118

QARABAĞDA AZƏRBAYCANLILARA QARŞI SOYQIRIMLARI

Erməni-daşnak quldur dəstələrinin Qarabağın Şuşa, Cavanşir və Cəbrayıl qəzalarında azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımını və talanlar. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti tərəfindən yaradılmış Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası bu vəhşilikləri dərinədən araşdırıb, bu haqda çoxlu şahid ifadələri, baxış protokolları, məruzələr, faktik məlumatlar toplayıb. Sovet Rusiyasının Birinci dünya müharibəsi (1914-18) cəbhələrində hərbi əməliyyatların dayandırmasından əvvəl erməni əsgərləri kütləvi surətdə fərarilik edərək, cəbhədən qaçır və özləri ilə çoxlu oğurluq tüfəng, pulemyot və digər hərbi sursatlar aparırdılar. Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının üzvü N. Mixaylovun toplanmış faktlar əsasında hazırladığı məruzədə deyilirdi ki, Cavanşir qəzasının müsəlman əhalisi qonşuları ermənilərə çox sadəlövhcəsinə inanır və həmin silahların gələcəkdə onlara qarşı yönəldiləcəyini təsəvvürlərinə belə gətirmirdilər. Buna görə də onlar həmin silahların gətirilməsinin qarşısını almaq üçün heç bir tədbir görmürdülər. Rusiyada Oktyabr çevrilişindən (1917) sonra isə Yuxarı Qarabağa, o cümlədən Cavanşir qəzasının erməni kəndlərinə silah və sursat, demək olar ki, açıq şəkildə gətirilməyə başladı. N. Mixaylovun məruzəsində göstərilirdi ki, 1917 ilin dekabrından başlayaraq, erməni-daşnak quldur dəstələri Kolanı icmasının azərbaycanlı kəndlərinə basqın edir və onlardan hələ yer üzərində mövcud olmayan Ermənistan Respublikasını tanımağı tələb edir və guya öz dövlətləri üçün azərbaycanlılardan zorla vergi yığırdılar. Erməni təqiblərindən bezmiş Cavanşir qəzasının bir neçə

"Əsrlər boyu Azərbaycan xalqı bu torpaqlarda yaşamışdır, yaratmışdır. Dağlıq Qarabağda bütün toponimlər Azərbaycan xalqının mədəniyyətini, tarixini əks etdirir. Nəinki Dağlıq Qarabağ, eyni zamanda, indiki Ermənistanın böyük bir hissəsi qədim Azərbaycan torpaqlarıdır."

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Novruz bayramı münasibətilə ümumxalq şənliyində çıxışından, 19 mart 2014 il

kəndinin, o cümlədən İmarət-Qərvənd kəndinin əhalisi və Umudlu kəndi əhalisinin bir hissəsi payız aylarında böyük tələfatla Murovdağı aşaraq, Cavanşir qəzasının aran kəndlərinə üz tutur və orada məskunlaşırlar. N. Mixaylovun 1919 il mayın 9-da Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasına təqdim etdiyi məruzədə göstərilirdi ki, axır vaxtlar vəziyyət bir qədər yüngülləşsə də, Cavanşir qəzasındakı ermənilər buradakı azərbaycanlıların torpaqlarını Ermənistan Respublikasının ərazisi elan edərək, Azərbaycan Respublikasının hakimiyyətini tanımaq belə istəmir və öz zorakılıq hərəkətlərini əvvəlki kimi davam etdirirlər. Ona görə də Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının üzvləri erməni kəndlərindən keçərək, qəzanın dağətəyi hissəsində dağıdılmış azərbaycanlı kəndlərinə baxış keçirə bilmirdilər. Qarabağ bölgəsində 1918 il və 1919 ilin əvvəllərində ermənilərin törətdikləri soyqırımlarına daha çox məruz qalan qəzalardan biri də Cəbrayıl qəzası idi. Qəza 12 azərbaycanlı və 3 erməni kənd icmasından ibarət idi. Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının topladığı materiala və dindirilmiş şahidlərin ifadələrinə görə, qəza əhalisi Qarabağın başqa qəzalarında ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri vəhşiliklər haqqında deyilənləri əvvəllər ağıllarına belə sığışdıra bilmirdilər. 1918 il dekabrın ilk günlərindən ermənilər qəzanın azərbaycanlı əhalisinə qarşı silahlı təxribatlara başladılar. Ermənilər, əvvəlcə, tək-tək qətlər törədir, basqın edərək, azərbaycanlılara məxsus mal-heyvanı sürüb aparırdılar. Getdikcə daha da mütəşəkkilləşən erməni quldur dəstələri azərbaycanlı kəndlərinə açıq silahlı hücumlar

*Ermənistandan qovulan
azərbaycanlılar Zəngilanda*

Fotoqraf: Fərid Xayrulin
Mənbə: www.khayrulin.az

1989

etməyə başlayırlar. Buna baxmayaraq, Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası üzvlərinin dindirdikləri şahidlərin ifadələrində və Cəbrayıl qəza rəisinin 1919 il fevralın 17-də Qarabağ general-qubernatoru Xosrov Paşa bəy Sultanova raportunda bildirdirdi ki, “qəzanın bu cür hadisələri böyük təəssüf hissi ilə qarşılayan müsəlman əhalisi heç bir fəal mübarizə yoluna keçməyərək, yalnız özlərini və öz əmlaklarını erməni hücumlarından qorumaq üçün müdafiə mövqeyi tutmuş və ermənilərə qarşı heç bir qanunsuz hərəkətə yol verməmişlər. Buna da sübut odur ki, bütün bu müddət ərzində erməni kəndlərindən heç biri müsəlmanlar tərəfindən zərər görməmişdir”. Məruzədə 1918 ilin sonu - 1919 ilin əvvəllərində Cəbrayıl qəzasında erməni silahlı quldur dəstələrinin azərbaycanlılar yaşayan Eyvazlı, Dolanlar, Şıxlar, Məlikli və digər kəndlərə hücum edərək, azərbaycanlı əhalinin əmlakını qarət edib yandırdıqları, mal-heyvanlarının isə sürüb apardıqları haqda çoxlu faktlar sadalanır. Qarabağda ermənilərin azərbaycanlılara vurduğu ən böyük ziyan isə Şuşa qəzasının ərazisi və həmişə ələ keçir-

« 6 »

***Ermənistandan qovulan
azərbaycanlılar Bakıda***

Fotoqraf: Fərid Xayrulin
Mənbə: www.khayrulin.az

1989

məyə can atdıqları Şuşa şəhəri idi. Oktyabr çevrilişindən (1917) sonra onsuz da hədsiz sursat ələ keçirmiş ermənilər daha sürətlə silahlanmağa başladılar. Silahlı erməni quldur dəstələri cəbhələrdən qaçan fərari erməni əsgər və zabitlərinin hesabına getdikcə daha da çoxalır. Şuşa-Qaryagin (Cəbrayıl) və Şuşa-Əsgəran yollarını tamamilə nəzarət altına alan ermənilər həmin yollarla gedib-gələn azərbaycanlıları qarət edir, silahlarını əllərindən alır və bu keçidləri tədricən bütünlüklə azərbaycanlıların üzünə bağlayırdılar. Bu quldur dəstələri getdikcə daha mütəşəkkil hərbi birləşmələrə çevrilirdilər. Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının məruzəsində göstərilirdi ki, Şuşa şəhərindəki və ətraf kəndlərdəki erməni əhalisi Azərbaycanın hakimiyyətini tanımayıb, bu günə qədər də tanımaq istəmirlər. Onlar Azərbaycan Hökumətinə vergi verməkdən və hər hansı mükəlləfiyyətləri yerinə yetirməkdən imtina edirlər. Şahidlərin ifadələrinə görə, 1918 ilin dekabrında ermənilər Qoqo kəndinin azərbaycanlılar yaşayan 55 evini dağıtmış və yandırmışlar. Mülkədar Cavanşirin də malikanəsini viran edərək, ailə başçısı Əsəd ağa Cavanşiri, oğlu Soltan ağanı, qızı İranə bəyimi, qardaşı qızı Fatma bəyimi, evin qulluqçusu və nöqərlərini vəhşicəsinə qətlə yetirmiş, bütün avadanlıq, mal-qara və kənd təsərrüfatı alətlərini qarət edib aparmışdılar. Ermənilər Tuğkəndinin azərbaycanlılara məxsus hissəsini də dağıtmışlar. 33 evdən ibarət Salakətin kəndini, Şıxımlı, Gövşadlı, Divanlılar və Çərəküz kəndlərini tamamilə dağıdaraq yandırmış, əmlaklarını qarət etmişdilər. Şahid ifadələrini ümumiləşdirən komissiya qeyd edirdi ki, təkcə Şuşa qəzasında dağıdılmış, yandırılmış, talan edilmiş azərbaycanlı kəndlərində öldürülənlərin sayı 100 nəfərdən çox idi. Öldürülənlər üzərində ağlagəlməz vəhşiliklər edilmişdi. Qəzanın azərbaycanlı əhalisi 100 milyon manatdan çox zərər çəkib. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti Bakıdakı ingilis komandanlığı ilə razılaşıdıraraq, 1919 ilin yanvarında Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Cavanşir, Şuşa, Cəbrayıl və Zəngəzur qəzaları ərazisində ermənilərin törətdikləri soyqırımlarının qarşısını almaq üçün müvəqqəti general-qubernatorluq yaratdı. Buna baxmayaraq, Şuşa şəhərində və ətraf

kəndlərdəki ermənilər general-qubernatorun hakimiyyətini tanımır, Şuşadakı erməni milli şurasının bütün tapşırıqlarını danışıqsız yerinə yetirirdilər. Şuşa-Gorus, Şuşa-Cəbrayıl yollarını tam nəzarətdə saxlayan ermənilər bu yollarla Şuşa ermənilərinə gizli yardım, silah-sursat və s. gətirirdilər. 1919 il iyunun 1-də çoxlu sayda silahlı ermənilərin gizli yolla şəhərə daxil olması barədə məlumat alan Şuşadakı Azərbaycan hakimiyyət orqanları azərbaycanlılara məxsus Üçtiğ yüksəkliyində gözetçilərin sayını artırdı. İyunun 4-də Üçtiğ yüksəkliyi tərəfdən gözlənilmədən başlayan atışma tezliklə bütün şəhəri bürüdü. 50 nəfərə yaxın silahlı erməni qulduru azərbaycanlı əsgərlərin səngərlərinə hücum etdi. Nəticədə, 3 nəfər azərbaycanlı əsgər qətlə yetirilmiş, ermənilərdən isə hücumu rəhbərlik edən Arzumanoğlu və digərləri məhv edilmişdi. Azərbaycanın yüzlərlə kəndini yerlə yeksan edən, əhalisinə qarşı tarixdə görünməmiş vəhşiliklər törədən ermənilər bütün bu faktları saxtalaşdırır, özlərini “zərərçəkən” kimi qələmə verir, azərbaycanlılara və Azərbaycan Hökumətinə qarşı təbliğat aparır, bütün dünyaya haray-həşir salırdılar. Ermənilərin bütün pozuculuq hərəkətlərinə baxmayaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin ciddi səyləri nəticəsində 1919 il avqustun sonlarında Azərbaycan Hökuməti ilə erməni milli şurası arasında bəyannamə imzalanmışdı. Bu bəyannamə ilə Qarabağ erməniləri Azərbaycan Hökumətinin hakimiyyətini tanıyır, Azərbaycan Hökuməti isə onlara mədəni-millî muxtariyyət hüququ verirdi. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Qarabağ erməniləri, gizli olaraq, yeni

Ermənilərin Qazaxda top mərmisi ilə dağtdıqları ev

Fotoqraf: Fərid Xayrulın
Mənbə: www.khayrulın.az

1989

təxribatlara hazırlaşdırlar. Belə təxribatlardan biri 1920 il martın 22-də Azərbaycan xalqının Novruz bayramı günü törədilmişdi. Martın 23-də bütün günü Şuşada atışma getmiş və günbatna yaxın qiyamçılar Azərbaycan ordu hissələrinin qarşısında duruş gətirə bilməyərək, şəhəri tərk etmişdilər. Şuşa şəhəri və Şuşa qəzası kəndləri ilə yanaşı, Qarabağın Cavanşir və Zəngəzur qəzalarının erməni əhalisi də qiyam qaldıraraq Azərbaycan əhalisi və Azərbaycan əsgərləri üzərinə hücum etmişdilər. Lakin hər yerdə erməni-daşnak quldur birləşmələrinə ağır zərbələr endirilmiş, onların hücumları dəf edilmişdi. Ermənilərin gizli şəkildə hazırladıqları hücum planları puça çıxmışdı. Aprel işğalınadək (1920) Qarabağ erməniləri öz iddialarından əl çəkməmişdilər. İki cəbhəyə işləməyi məharətlə bacaran ermənilər, bir tərəfdən, Dağlıq Qarabağı Ermənistanla birləşdirməyə çalışmış, digər tərəfdən də bolşevik ordusunun Azərbaycana müdaxiləsini asanlaşdırmaq məqsədilə Sovet Rusiyası ilə əlaqəyə girərək 1920 ilin yazında Moskvanın sifarişi ilə qiyam qaldıraraq, Azərbaycan ordusunun əsas qüvvələrinin başını Dağlıq Qarabağda qatmışlar. Bununla da, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti öz hərbi qüvvələrini ölkənin şimal sərhədlərini keçmiş bolşeviklərə qarşı yönəldə bilməmişdi.

Əd.: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, 2-ci cild. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2005, s. 131-132

ERMƏNİSTANIN AZƏRBAYCANA TƏCAVÜZÜ

21 oktyabr 1987 ildə Sov. İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini Heydər Əliyev Sov. İKP plenumunda vəzifəsindən azad edildi. Bu hadisədən bir neçə gün sonra Sov. İKP MK-nın baş katibi Mixail Qorbaçovun iqtisadi məsələlər üzrə müşaviri A. Aqanbekyan Parisdə "İnterkontinental" hotelində müsahibəsində DQMV-nin Ermənistanla birləşdirilməsinin iqtisadi cəhətdən daha sərfəli olmasını və bu məsələ üzərində xüsusi komissiyanın işlədiyini bəyan edərək Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi

ideyasını irəli sürdü. Həmin il noyabrın 18-də A. Aqanbekyanın Parisdə verdiyi müsahibə "L'Humanite" qəzetində çap olundu. Bu müsahibə ermənilərin Dağlıq Qarabağa dair ərazi iddialarının başlanması üçün bir signal rolunu oynadı.

Xankəndidə (Stepanakert) əmək kollektivlərində azərbaycanlıları kütləvi surətdə işə buraxmamağa, sıxışdırmağa başladılar. Artıq 1988 il yanvarın 25-də ermənilərin azərbaycanlı yaşayış məntəqələrinə basqınları nəticəsində Ermənistan SSR-in Qafan və Mehri rayonlarından qovulmuş və didərgin salınmış ilk azərbaycanlı qaçqınlar Azərbaycana gəldi. Yanvar-fevral aylarında Ermənistan SSR-dən zorla qovulmuş 4 min nəfərdən çox azərbaycanlı Azərbaycana gələrək, əsasən, Sumqayıtda məskunlaşdılar.

1988 ilin fevralından isə problemin aktiv fazası başladı. Ermənistanın təhrik etdiyi Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətindəki separatçı qüvvələr Azərbaycan Respublikasının tərkibindən çıxmaq və Ermənistan Respublikasına birləşmək şüarı altında mitinq və tətilərə, respublika hakimiyyətinə itaətsizlik aktlarına başladılar. Fevralın 8-də erməni millət-

"1987-ci ildə Heydər Əliyev tamamilə əsassız olaraq bütün vəzifələrdən kənarlaşdırıldı. Bu, ona qarşı, eyni zamanda, Azərbaycana qarşı böyük ədalətsizlik və təxribat idi. Onun istefasından iki həftə keçməmiş erməni millətçiləri Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan ayırmaq Ermənistanı birləşdirmək haqqında məsələ qaldırmışdılar".

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 93-cü ildönümü və faşizm üzərində Qələbənin 71 illiyi münasibətilə təşkil olunmuş rəsmi qəbulda nitqindən

« 8 »

Ermənilərin Ağdamda top mərmisi ilə dağıtdıqları ev

Fotoqraf: Fərid Xayrulin
Mənbə: www.khayrulin.az

1989

çiləri Xankəndində DQMV-nin Azərbaycan SSR-dən Ermənistan SSR-in tərkibinə verilməsi tələbi ilə yeni imza toplanması kampaniyasına başladılar. DQMV-də gizli fəaliyyət göstərən millətçi “Krunk”un təşkilatçılığı ilə ermənilər DQMV-nin Ermənistanı birləşdirilməsi tələbi ilə Xankəndində ilk mitinq keçirdilər. Fevralın ortalarından isə Ermənistandan azərbaycanlıların qovulması artıq kütləvi hala çevrildi. Fevralın 20-də DQMV Xalq Deputatları Sovetinin XX çağırış növbədənənar sessiyası “DQMV-nin Azərbaycan SSR tərkibindən Ermənistan SSR tərkibinə verilməsi haqqında Azərbaycan SSR və Ermənistan SSR Ali Sovetləri qarşısında vəsadət qaldırmaq barəsində” qərar qəbul etdi.

22-23 fevralda “DQMV Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsidir” şüarları ilə Bakıda və Sumqayıtda ilk mitinqlər keçirildi. Elə həmin tarixdə ermənilər etnik təmizləmə siyasəti həyata keçirmək məqsədilə Ermənistan SSR-in Qafan rayonunun azərbaycanlılar yaşayan kəndlərinə kütləvi basqınlar təşkil etdilər. 24 fevralda isə ermənilər Əsgəran rayonunda 2 nəfər azərbaycanlı gənci qətlə yetirdikdən sonra Ağdam rayonunun sakinləri ilə Əsgəran sakinləri arasında Xankəndi-Ağdam yolunda qarşı-

*Atışmadan sonra.
Sədarək, Naxçıvan*

Fotoqraf: Fərid Xayrulin
Mənbə: www.khayrulin.az

1989

durma oldu, 19 nəfər yaralandı.

Hadisələrin başlanğıcında mərkəzi hakimiyyətin hadisələrə prinsipial qiymət verməməsi, ermənilərin ərazi iddialarının əsassız olmasının göstərilməməsi Əsgəranda və ermənilərin xüsusi plan əsasında Sumqayıtda faciəli hadisələrin baş verməsinə gətirib çıxartdı. SSRİ rəhbərinin ədalətsiz və ermənipərəst mövqeyi sonralar münaqişənin müxtəlif mərhələlərində də özünü göstərdi. Nəticədə, təcavüzkarlarla təcavüzə məruz qalanların eyni tutulması ilə əslində bu günədək davam edən təcavüzün əsası qoyuldu və həmin dövrdə SSRİ məkanında millətlərarası münasibətləri daim gərginləşdirən tarixi bir səhvə yol verildi.

Azərbaycanlıları günahlandırmaq, beynəlxalq ictimaiyyətə vəhşi obrazında təqdim etmək məqsədilə 1988 il fevralın 27-28-də Sumqayıt fitnəkarlığı törədildi. İstintaq sübut etdi ki, burada baş verən cinayətlərin əsas təşkilatçıları və icraçıları elə ermənilərin özləri olublar. Sonradan istintaqla müəyyən edildi ki, iğtişaşların təşkilatçılarından biri milliyətcə erməni Eduard Qriqoryan olub. Belə ki, o, iğtişaşlar zamanı daha çox qəddarlıq edərək 6 erməni qətlə yetirib. Fevral - mart aylarında Quqark (Böyük Qarakilsə) rayonunda 100 nəfər azərbaycanlı qətlə yetirildi. Sovet ordusunun 13 min hərbi qulluqçusu əlavə olaraq Azərbaycana gətirildi. Martın əvvəllərində Ermənistandakı tarixən yaşadıkları torpaqlardan azərbaycanlıların yeni kütləvi deportasiyası başlandı. Ermənistanın kəndlərindən zorakılıqla qovulmuş bir çox ailələr Azərbaycanın Zəngilan və ona qonşu rayonlarına gəldilər.

24 mart 1988 ildə Xankəndi şəhər İcraiyyə Komitəsi “Krunk” təşkilatını rəsmi olaraq Dağlıq Qarabağ Ermənistanına birləşdirici komitə kimi tanıdı. Qeyd olunan tarixdə Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarı ilə həmin komitə ləğv edilsə də, o, öz fəaliyyətini dayandırmadı. Martın 24-də Sov. İKP MK və SSRİ Nazirlər Soveti „1988-1995 illərdə Azərbaycan SSR Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” qərar qəbul etdi. Qeyd etmək yerinə düşər ki, həmin dövrdə DQMV-nin sosial inkişafının əsas

göstəriciləri həm Azərbaycan SSR-in, həm də Ermənistan SSR-in orta respublika səviyyəsindən yüksək idi.

1988 il iyunun 14-də Ermənistan Ali Soveti DQMV-nin Ermənistan SSR-in tərkibinə “daxil edilməsinə razılıq” verir. 1988 il iyunun 17-də Azərbaycan SSR Ali Soveti buna cavab olaraq əks qərar qəbul edir: DQMV respublikanın tərkibində qalır. 1988 il iyulun 18-də SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti hər hansı başqa qərarın pozucu olmasını dərk etdiyindən, Azərbaycan SSR-in və Ermənistan SSR-in milli-ərazi bölgüsünün dəyişdirilməsinin mümkün olmaması barədə məntiqli qərar qəbul edir. SSRİ Ali Soveti SSRİ Konstitusiyasında (maddə 78) təsbit olunmuş müddəadan çıxış edirdi. Konstitusiyaya görə, “müttəfiq respublikanın ərazisi onun razılığı olmadan dəyişdirilə bilməz”di.

İstər münaqişənin bu müharibə ərəfəsi mərhələsində, istərsə də sonrakı dövrdə Azərbaycan tərəfi mənəvi baxımdan haqlı idi. O, status-kvonu - Azərbaycan və erməni millətlərinin hərtərəfli inkişafına əsla mane olmayan inzibati ərazi bölgüsünü müdafiə edirdi.

1988 il 18-21 sentyabrda ermənilər tərəfindən Xankəndi şəhərində azərbaycanlıların mənzillərinə basqınlar edildi, 850-dən çox ailənin evi yandırıldı və ya dağıldı. Nəticədə, şəhəri tərk etməyə məcbur edilmiş 15 mindən çox azərbaycanlı əhəlinin xeyli hissəsi Şuşa, Xocalı və Ağdam şəhərlərində məskunlaşmağa məcbur oldu.

1988 il ərzində indiki Ermənistan ərazisində sırf azərbaycanlıların yaşadıkları 171 və azərbaycanlıların qarışıq yaşadıkları 94 yaşayış məskəni boşaldıldı. 250 mindən artıq azərbaycanlı kütləvi şəkildə öz torpaqlarından vəhşicəsinə qovuldu. Həmin vaxt 216 azərbaycanlı, o cümlədən 57 qadın, körpə və 18 uşaq qətlə yetirildi.

Noyabrın 16-da ermənilər Şuşa şəhərinin yaxınlığındakı Topxana meşəsində qanunsuz olaraq meşəni qırıb yerində Yerevandakı Kənəkert alüminium zavodunun sexinin və istirahət kompleksinin tikintisinə başladılar.

Bütün bu hadisələr geniş xalq kütlələri içərisində qəzəb və etirazlara səbəb olurdu. Bu, özünü bütün respublikanın şəhər

və kəndlərini bürüyən və xalqın milli birliyini göstərən Meydan hərəkətində biruzə verdi. 1988 il noyabrın 17-dən dekabrın 5-dək Bakıda Azadlıq meydanında keçirilən fasiləsiz mitinq bu birliyin göstəricisi idi. Dekabrın 5-də şəhərə hərbi qüvvə yeridildi və mitinq dağıldı. 1989 il yanvarın 12-də SSRİ Ali Soveti Dağlıq Qarabağda vəzyyəti nizama salmaq adı altında Azərbaycanın hüquqlarını kobud şəkildə pozaraq, “Azərbaycan SSR-in DQMV-ndə xüsusi idarəçilik formasının formasının tətbiqi haqqında” qərar qəbul etdi. Dağlıq Qarabağın idarə olunması mərkəzin nümayəndəsi A. İ. Volskinin başçılığı ilə yaradılmış xüsusi idarəetmə komitəsinə həvalə edildi. Bu, faktiki olaraq Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-in tərkibindən çıxarılması demək idi. SSRİ rəhbərliyi qəbul etdiyi rəsmi sənədlərdə belə bir təsəvvür yaratmağa çalışırdı ki, o, regionda yaranmış vəziyyəti normallaşdırmaq üçün atdığı addımlarda həm Azərbaycana, həm də Ermənistanla münasibətdə paritetlik mövqeyindən çıxış edir. Halbuki mərkəzin Azərbaycana, azərbaycanlılara qarşı qərəzli münasibəti açıq-aşkar göz qabağında idi.

Azərbaycan xalqının təkidli tələbi ilə 1989 il noyabrın 28-də SSRİ Ali Soveti Dağlıq Qarabağda Xüsusi İdarə Komitəsinə ləğv etdi və vilayətin idarəsi SSRİ Ali Soveti xüsusi komissiyasının nəzarəti altında Azərbaycan SSR Təşkilat Komitəsinə tapşırıldı.

Bu qərardan azğınlaşan Ermənistan SSR Ali Soveti 1989 il dekabrın 1-də Dağlıq Qarabağın Ermənistan SSR ilə birləşməsi haqqında qeyri-qanuni qərar qəbul etdi. Bununla da Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünün siyasi və hərbi əsası qoyuldu.

20 Yanvar hadisələrinə bir neçə gün qalmış, yəni 1990 il yanvarın 15-də isə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin “Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində və bəzi digər rayonlarda fəvqəladə vəziyyətin elan olunması haqqında” fərmanı ilə əslində azərbaycanlıların Dağlıq Qarabağdakı ev-eşiklərinə qayıtmaq ümidlərinə də son qoyuldu. Fərmanın başlığından görüldüyü kimi, muxtar vilayətin və “bəzi digər rayonların” kimə mənsub olması məsələsi də artıq sual altına qoyulurdu.

Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü pozmaq cəhdlərinə qarşı,

SSRİ rəhbərliyinin Azərbaycan xalqı barəsində apardığı qərəzli siyasətə, yerli rəhbərliyin sazişçilik, əslində isə xəyanətkar fəaliyyətinə qarşı etiraz əlaməti olaraq küçələrə çıxmış dinc əhaliyə divan tutmaq məqsədilə Bakıya və respublikanın bir sıra rayonlarına qanunsuz surətdə sovet hərbi hissələri yeridildi. 1990 il yanvarın 20-də Azərbaycan xalqına qarşı cinayətkar hərbi əməliyyat həyata keçirildi. Görünməmiş qəddarlıqla həyata keçirilən cəza tədbirləri nəticəsində heç bir günahı olmayan 137 adam öldürüldü və 612 nəfər yaralandı.

Yanvarın 21-də Heydər Əliyev öz həyatını təhlükə qarşısında qoyaraq Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyinə gəldi və təşkil olunan etiraz yığıncağında hadisəyə obyektiv siyasi qiymət verdi: “Dağlıq Qarabağ hadisələrinin ilkin mərhələsində ölkənin ali partiya siyasi rəhbərliyi tərəfindən vaxtında zəruri tədbirlər görülsə idi, gərginlik indiki həddə çatmaz, tərəflər itkilərə məruz qalmaz, başlıcası isə 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə çoxlu insan qırğını ilə nəticələnən hərbi müdaxilə üçün də zəmin yaranmazdı”.

« 10 »

***Sovet qoşunlarının Bakıda
törətdikləri qətliam***

Fotoqraf: Oleq Litvin
Mənbə: Azərbaycan Fotoqrafları Birliyi

20.01.1990

1990 ilin birinci yarısı ərzində ermənilər dəfələrlə Azərbaycanın sərhəd bölgələrinə hücumlar edərək, kəndləri yandırır, dinc əhalini qətlə yetirdilər. Dağlıq Qarabağdakı azərbaycanlıların məskunlaşdıqları Kərkicahan, Meşəli, Qaradağlı və s. kəndlərə basqınlar edilir, evlər yandırılır, dinc insanlar qətlə yetirilirdi.

1990 ildə ermənilər geniş terror aktlarına başladılar. İyulun 21-də Ağdam-Kəlbəcər, avqustun 10-da Tbilisi-Ağdam marşrutu ilə hərəkət edən avtobuslar, avqustun 8-də Laçın rayonunda yük maşını, avqustun 10-da isə Xanlar (Göygöl) rayonunda avtobus partladıldı, onlarla insan həlak oldu və yaralandı.

Terror əməlləri 1991 ildə də davam etdi. Yanvarın 9-da Laçın-Şuşa yolunda ermənilərin terror əməlləri nəticəsində "Molodyoj Azerbaydjana" qəzetinin müxbiri Salatın Əsgərova, iki yüksək rütbəli zabit və bir əsgər qətlə yetirildi. SSRİ Daxili İşlər Nazirliyi daxili qoşunlarının komandanı general Şatalinin Ermənistan SSR Ali Sovetinin sədri Levon Ter-Petrosyana ünvanladığı məktubunda qeyd olunurdu ki, ermənilər tərəfindən daxili qoşunların 19 hərbiçisi öldürülüb, yüzlərlə hərbi qulluqçu isə yaralanıb.

1991-ci il avqustun 30-da Azərbaycan SSR Ali Soveti dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi haqqında bəyanat qəbul etdi, oktyabrın 18-də isə dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya aktı qəbul olundu. Dağlıq Qarabağın erməni separatçıları da yaranmış vəziyyətdən istifadə edərək siyasi təşkilatlanmanı davam etdirirdilər. Onlar 1991-ci ilin sentyabrında "Dağlıq Qarabağ Respublikası" adlanan oyuncaq qurumun yaradıldığını elan etdilər. Azərbaycan Respublikası həmin qurumu tanımaqdan imtina etdi, noyabr ayının 26-da isə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin statusu ləğv olundu.

1991-ci ilin sonlarında SSRİ-nin dağılması ilə keçmiş sovet məkanında yeni geosiyasi şərait yarandı. Ermənistan, faktiki olaraq, Azərbaycana qarşı açıq və ədalətsiz müharibəyə başladı. Ermənistanın hərbi birləşmələri Azərbaycanın sərhədlərini pozub Qarabağa daxil oldular və Dağlıq Qarabağın erməni separatçıları-terrorçuları ilə birləşərək Azərbaycan torpaqlarının

"Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində işğal edilmiş torpaqlarda biz öz tarixi irsimizi qoruya bilmirik. Çünki bizim torpaqlarımız erməni işğalı altındadır".

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin "Bakı-İslam mədəniyyətinin paytaxtı-2009" mədəniyyət ilinin açılışında nitqindən, 18 fevral 2009-cu il

20 Yanvar şəhidlərinin dəfn mərasimi

Fotoqraf: Fərid Xayrulin
Mənbə: www.khayrulin.az

22.01.1990

işğalına başladılar.

1991 ilin iyun-dekabr aylarında Qarabağın dağlıq hissəsindəki 30-dan çox yaşayış məntəqəsi, o cümlədən Meşəli, Cəmilli, Tuğ, İmarət-Qərvənd, Sırxavənd, Umudlu, Kərkicahan və s. bu kimi digər strateji əhəmiyyətə malik azərbaycanlıların yaşadığı kəndlər erməni terror qrupları tərəfindən yandırıldı, dağıldı və talan edildi. Bu dövrdə Ermənistan silahlı qüvvələrinin hücumu nəticəsində yüzlərlə azərbaycanlı öldürüldü, əsir götürüldü və yaralandı.

1992 ilin yanvar-fevral aylarında isə Qaradağlı, Qaybalı, Malıbəyli, Aşağı Quşçular, Yuxarı Quşçular kəndləri işğal olundu.

Əd.: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası ("Azərbaycan" cildi). "Azərbaycan Milli Ensiklopediyası" Elmi Mərkəzi. Bakı, 2007 – s. 316-317

Ramiz Mehdiyev. Azərbaycanlılara qarşı soyqırım gerçəkləri. Bakı, 2010. -s. 7

E. Süleymanov, V. Süleymanov. Ermənistanın Azərbaycana qarşı silahlı təcavüzü və işğalın ağır nəticələri. Bakı, 2013 - s. 5

Elçin Əhmədov. Ermənistanın Azərbaycan təcavüzü: təhlili xronika (1987-2011). Bakı, "Letterpress", 2012 – c. 48-51, 88

Намик Алиев. Вопросы международного права в Нагорно-Карабахском конфликте. Тбилиси, "Универсал", 2009 – ст. 9-10

<http://lib.aliyevheritage.org/az/2541517.html>

<http://www.president.az/azerbaijan/karabakh>

İlkin dövrdə Ermənistan Respublikasının Azərbaycana təcavüzü "münaqişə" termini altında pərdələnirdi. Bu termin problemin sülh yolu ilə nizamlanması prosesində indi də işlədilir, hərçənd bir sıra beynəlxalq sənədlərdə Ermənistanın Azərbaycan ərazilərini işğal etməsinə obyektiv siyasi-hüquqi qiymət verilib.

DAĞLIQ QARABAĞ MUXTAR VİLAYƏTİ (DQMV)

Azərbaycanın tərkibində 1923-1991 illərdə mövcud olmuş muxtar vilayət. Tərkibinə 5 rayon daxil idi (Əsgəran, Mardakert, Martuni, Hadrut və Şuşa).

DQMV Azərbaycan SSR MİK-in 1923 il 7 iyul dekreti əsasında yaradılsa da, bu faktiki olaraq RK(b)P MK-nın birbaşa göstərişi idi. Azərbaycanın tərkibində DQMV-nin yaradılması Azərbaycan xalqının iradəsi əleyhinə, onun ərazi bütövlüyünə qarşı qeyri-qanuni, zorakı akt idi. Sovet İttifaqında öz milli dövlət qurumu olan ermənilərə başqa dövlətin tərkibində daha bir

dövlət qurumunun yaradılması analoqu olmayan tədbir idi. SSRİ hökuməti bununla Azərbaycanda erməni millətçiliyinin güclənməsinə imkan yaradırdı. Azərbaycanda milli ənənələrin qorunmasına, dini ayinlərə sərbəst riayət edilməsinə, kargüzarlığın geniş miqyasda Azərbaycan dilində aparılmasına, Azərbaycanın dili, ədəbiyyatı, tarixi tədrisinin genişləndirilməsinə pantürkizmə, panislamizmə qarşı mübarizə adı ilə məhdudiyətlər qoyulurdu. DQMV-də isə kargüzarlıq, məhkəmə işləri ancaq erməni dilində aparılır, dini ayinlərə sərbəst riayət edilir, erməni dili, ədəbiyyatı və tarixinin tədrisinə Ermənistan SSR-in hərtərəfli yardımı ilə imkan yaradılırdı. Məlumdur ki, 1921-ci il iyul ayının 5-də RK(b)P MK Zaqafqaziya bürosu Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini yaratmaq haqqında qərar qəbul edərkən Şuşa şəhərinin mərkəz olması tövsiyə edilmişdi. Maraqlıdır ki, sonralar bu qərar unudularaq Xankəndi mərkəz olmaqla Muxtar Vilayət yaratmaq ideyası irəli sürülür. Bu da təsadüfi deyildi. Görünür, Şuşada azərbaycanlılar çoxluq təşkil etdiyinə görə ermənilər öz millətçilik planlarını istədikləri kimi həyata keçirməyə imkan verilməyəcəyini duyurdular. Ona görə də onlar bilərəkdən Muxtar Vilayətin mərkəzini kiçik bir qəsəbəyə köçürdülər ki, burada erməniləri məqsədyönlü şəkildə yerləşdirərək gələcəkdə öz çirkin niyyətlərini həyata keçirmək üçün zəmin hazırlasınlar. Sonrakı hadisələr də bunu bir daha sübut etdi. Erməni millətçiləri dəfələrlə DQMV-nin Ermənistana birləşdirilməsi ilə bağlı çağırışlar ediblər. 1988 ilin fevralından başlayaraq isə Xankəndində DQMV-nin Ermənistana verilməsi tələbini irəli sürən petisiyaya açıq şəkildə imza toplanmağa başlandı. Fevralın 12-də həmin tələblə şəhərdə ilk mitinqlər

“1987-ci ildən başlayaraq ortaya atılan qondarma Dağlıq Qarabağ problemi Azərbaycan xalqı tərəfindən elə ilk günlərdən respublikanın ərazi bütövlüyünə qarşı, vətəndaşların Konstitusiyaya hüquqlarının pozulmasına yönəldilmiş bir cəhd kimi qəbul olundu. Lakin sərhədlərimizin toxunulmazlığı müxtəlif səviyyəli dövlət qurumları tərəfindən rəsmən dəfələrlə təsdiq edilsə də, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılması məqsədini güdən siyasət mərhələ-mərhələ həyata keçirilir”.
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Yeni Əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətindən, 29 dekabr 2000-ci il

« 12 »

**Ermənilərin “Şuşa-Bakı”
sərnişin avtobusunda
törətdikləri terror aktı**

Mənbə: www.virtualkarabakh.az

18.02.1990

keçirildi. “Qarabağ hərəkatı” liderlərinin mütəşəkkil şəkildə təşkil etdikləri qanlı antiazərbaycan hərəkatı daha da genişləndi. Qərbi Azərbaycanın vaxtilə Ermənistanla verilmiş torpaqlarından və Dağlıq Qarabağdan azərbaycanlıların ata-baba yurdlarından erməni terrorçuları tərəfindən zorla qovulmasına başlandı. Beləliklə, “qondarma Dağlıq Qarabağ problemi” ətrafında münaqişə getdikcə kəskin xarakter aldı və 1989 il dekabrın 1-də Ermənistan Ali Soveti Dağlıq Qarabağı öz ərazisinə birləşdirmək haqqında qərar qəbul etdi və 1990 ilin mayında Dağlıq Qarabağdan Ermənistan parlamentinə 12 deputat seçildi. 1989 il yanvarın 12-də Dağlıq Qarabağda xüsusi idarəetmə forması yaradıldı. 1991 il noyabrın 26-da Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarı ilə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti inzibati ərazi vahidi ləğv olunub. Həmin gün Azərbaycanın parlamentinin qərarı ilə həm 1923 il iyulun 7-də Azərbaycan Sovetləri Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin qəbul etdiyi dekret, həm də 1981 il iyunun 16-da Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qəbul etdiyi “Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti haqqında” qanun qüvvədən salınıb və onun ərazisi qonşu Xocavənd, Tərtər, Goranboy, Şuşa və Kəlbəcər inzibati rayonları arasında bölüşdürülüb.

Əd.: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası (“Azərbaycan” cildi). “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Elmi Mərkəzi. Bakı, 2007, s. 300-301

Rəftar İmanov. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qəsd – qondarma Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti. Bakı, “Adiloğlu”, 2005. S. 85, 220, 222, 223, 225

*Qazağın Bağanis Ayrım kəndinə
erməni terrorçu dəstələrinin
hücumu*

Mənbə: Azərbaycan qəzeti, 28 mart 2013

24.03.1990

“KRUNK” (durna)

Qarabağ erməniləri tərəfindən yaradılan qeyri-qanuni ictimai-siyasi təşkilat. 1 mart 1988 ildə yaradılıb. Əsas məqsədinin regionun araşdırılması, onun Ermənistanla əlaqələrinin öyrənilməsi, qədim abidələrin bərpa edilməsi olduğunu elan etsə də, kütləvi etirazların təşkili, azərbaycanlıların Qarabağdan qovulması, bölgənin Ermənistana birləşdirilməsini təmin etməyə çalışırdı. Tomas de Vaal yazır: “Krunk” Qorbaçov dövrünün Sovet İttifaqında ilk təşkilat idi ki, tətillərdən siyasi məqsəd kimi istifadə edirdi”. 1991 ilin sonlarına kimi Qarabağ ermənilərinin qanunsuz əməllərinə faktiki rəhbərlik edirdi. Təşkilatın rəhbəri Xankəndi (keçmiş Stepanakert) inşaat materialları kombinatının direktoru Arkadi Manuçarov idi. “İdeoloji bölməyə” Stepanakert ipək kombinatının partkomu Robert Koçaryan rəhbərlik edirdi.

“QARABAĞ” komitəsi

1987 ilin oktyabrında İrəvanda yaradılıb. “Qarabağ” komitəsi Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsini özünün əsas məqsədi elan etmişdi. Komitə bu şüar altında tez bir zamanda Ermənistanda hakimiyyəti faktiki olaraq ələ keçirmişdi. İrəvanla yanaşı, Xankəndində də sovet və hakimiyyət orqanları bu hərəkətə qoşulmuşdu. 20 fevral 1988 ildə “Qarabağ” komitəsi İrəvanda Yazıçılar evində öz fəaliyyət proqramını açıqladı. 1988 il dekabrın 10-da İrəvanın komendantı general-leytenant Albert Makaşovun əmri ilə “Qarabağ” komitəsinin 11 üzvündən beşi – Levon Ter-Petrosyan, Vazgen Manukyan, Aleksan Akopyan, Samvel Gevorkyan və Babken Ararksyan həbs olundu. 1989 il mayın sonlarında komitə üzvləri həbsdən azad olundular. 19 avqust 1989 ildə “Qarabağ” komitəsi Erməni Ümummilli Hərəkətinin proqramını dərc etdi. Bu hərəkət da Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsini əsas məqsədi kimi elan etdi. Komitənin içindəki fikir ayrılıqları onun tənəzzülünə səbəb oldu.

XÜSUSİ İDARƏ KOMİTƏSİ

“Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Azərbaycanın tabeliyindən çıxarmaq yolunda mərkəzin atdığı növbəti addım SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin muxtar vilayətdə xüsusi idarəetmə forması yaratmaq haqqında 1989-cu il yanvarın 12-də verdiyi fərman oldu. Dağlıq Qarabağın idarə olunması mərkəzin nümayəndəsi A. İ. Volskinin başçılığı ilə yaradılmış xüsusi idarəetmə komitəsinə həvalə edildi. Bu, faktiki olaraq Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-in tərkibindən çıxarılması demək idi”.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Yeni Əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətindən, 29 dekabr 2000-ci il

SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 12 yanvar 1989 il tarixli qərarı ilə Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində yaradılmış xüsusi idarəçilik forması. Komitənin rəhbəri ermənipərəst mövqeyi ilə tanınan A. Volski idi. XİK vilayətdə qayda-qanunu bərpa etmək əvəzinə onu Azərbaycana bağlayan iqtisadi əlaqələrin tam qırılmasına, azərbaycanlıların buradan qovulmasına, ermənilərin silahlanmasına və quldur dəstələrinə biləşməsinə şərait yaratdı. Azərbaycan xalqının təkiddi tələbi ilə SSRİ Ali Soveti 1989 il noyabrın 28-də Dağlıq Qarabağda XİK-i ləğv etdi və vilayətin idarəsi Azərbaycan SSR Təşkilat Komitəsinə tapşırıldı.

Əd.: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası (“Azərbaycan” cildi). “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Elmi Mərkəzi, Bakı, 2007- s. 317

XANKƏNDİ

Azərbaycan Respublikasında şəhər. Qarqar çayı sahilində, Qarabağ silsiləsinin şm. -ş. ətəyində yerləşir. Bakıdan 329 km aralıdır. Sahəsi 8 km², əhalisi 54,8 min nəfərdir. Kərkicahan qəs. Xankəndi ş.-nin yeganə inzibati vahididir. Şəhərin bünövrəsini Qarabağ xanı Pənahəli xanın oğlu Mehdiqulu xan qoyduğundan Xankəndi adlandırılıb. Qarabağ xanlığı Rusiyaya birləşdirildikdən sonra buraya gəlmə ermənilər yerləşdirilib. 1923 ildə erməni şovinistlərinin təzyiqi ilə kəndə Stepan Şaumyanın adı verilib (Stepanakert). 1991 ildə ş. -in tarixi adı özünə qaytarılıb.

« 14 »

**Ermənilərin “Tbilisi–Ağdam”
sərnişin avtobusunda törətdikləri
terror aktı**

Mənbə: www.virtualkarabakh.az

10.08.1990

1992 ildən erməni silahlı birləşmələrinin işğalı altındadır.

Əd.: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası (“Azərbaycan” cildi). “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Elmi Mərkəzi, Bakı, 2007 – s. 849

XOCALI ƏRAZI ÖZÜNÜMÜDAFİƏ BATALYONU

19 noyabr 1991 ildə Xocalı ərazi özünümüdafiə batalyonu yaradılıb. Batalyonun komandiri Xocalı şəhər orta məktəbində hərbi təlim müəllimi işləyən baş leytenant Tofiq Mirsiyab oğlu Hüseynov təyin edilib. Batalyon qısa müddətdə düşmənin təxribat törədə biləcəyi yerlərdə postlar qurub. Şəhərin əli silah tuta bilən əhalisi Xocalının müdafiəsinə cəlb edilib. Özünümüdafiə batalyonu şəhərin işğal olunduğu günə kimi onun müdafiəsində fədakarlıqla iştirak edib. Batalyonun şəxsi heyəti 237 nəfər zabit və əsgərdən ibarət olub. Müdafiə Nazirliyi tərəfindən Xocalı batalyonuna 44 ədəd 7,62 mm kalibrli, 51 ədəd 5,45 mm kalibrli AKM avtomatı, 4 ədəd əl pulemyotu, 2 ədəd qumbaraatan, 3 ədəd tapança, 10 ədəd TOZ-8 markalı tüfəng və az miqdarda döyüş sursatı verilib. Bunlardan başqa batalyonun əsgərlərində şəxsi hesaba alınmış ov tüfəngləri olub. Həmçinin, batalyonda SSRİ daxili qoşunlarından qalma bir BRDM, iki ədəd də “alazan” qurğusu olub. Xocalının mühasirədə olduğu dövrləri təhlil edən ekspertlər bildirirlər ki, əgər Tofiq Hüseynovun dəstəsinin kifayət qədər ərzağı, silah-sursatı olsaydı, ermənilərin Xocalıdakı niyyəti baş tutmazdı.

Əd.: Səriyyə Müslümqızı. Ölümdən o yankı Xocalı. Bakı, “Şəms”, 2006 – s. 26
Üzeyir Cəbrayılov. Qanlı fevral. Bakı, 2010 – s. 26

Jurnalist Salatın Əsgərova və 3 rus hərbiçisinin olduğu avtomobilə qarşı ermənilərin törətdikləri terror aktı

Mənbə: Terror: hadisələr, faktlar, sübutlar
Bakı, Xətt Nəşriyyatı, 2016

09.01.1991

QARAKƏND FACİƏSİ

20 noyabr 1991 il tarixdə saat 16. 30 radələrində Qarabağın dağlıq hissəsindəki Qarakənd kəndinin 5 kilometrliyində içəri-sində Azərbaycan Respublikasının rəhbər vəzifəli şəxslərinin, Rusiya və Qazaxıstan müşahidəçilərinin olduğu MI-8 MQV hərbi helikopteri odlu silahlarla vurularaq partladılıb, nəticədə 22 nəfər faciəli surətdə həlak olub: 1. İsmayılov Tofiq Kazım oğlu - Azərbaycan Respublikasının Dövlət Katibi; 2. Qayıbov İsmət İsmayıl oğlu - Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru; 3. Hacıyev Zülfi Saleh oğlu - Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavini; 4. Əsədov Məhəmməd Nəbi oğlu - Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müşaviri; 5. Məmmədov Vəli Hüseyn oğlu - SSRİ xalq deputatı; 6. Məmmədov Rafiq Məmməd oğlu - Azərbaycan Respublikası Dövlət Katibinin köməkçisi; 7. Nazməliyev Qurban Hüseyn oğlu - Azərbaycan Respublikası meliorasiya nazirinin müavini; 8. Mirzəyev Osman Mirzəhüseyn oğlu - Azərbaycan Respublikası Prezidenti Aparatının şöbə müdiri; 9. Cəfərov Vaqif Cəfər oğlu - Azərbaycan Respublikası tikinti nazirinin müavini; 10. Şahbazov Fəxrəddin İbrahim oğlu - Azərbaycan Dövlət Teleradio Şirkətinin operatoru; 11. Hüseynzadə Arif İsmayıl oğlu - Azərbaycan Dövlət Teleradio Şirkətinin operatoru; 12. Mustafayev Alı Mustafa oğlu - Azərbaycan Dövlət Teleradio Şirkətinin əməkdaşı; 13. Plavski İqor Aleksandroviç - Azərbaycan Respublikası DQMV-nin prokuroru; 14. Kovalyov Vladimir Vladimiroviç - Azərbaycan Respublikası DQMV Dİİ-nin rəisi; 15. İvanov Sergey Semyonoviç - Azərbaycan Respublikası DQMV DTK-nın sədri; 16. Serikov Seilau Dəsumoviç - Qazaxıstan Respublikası Daxili İşlər nazirinin müavini; 17. Lukaşov Mixail Dmitriyeviç - General-mayor, RSFSR-in nümayəndəsi; 18. Jinkin Nikolay Vladimiroviç - Azərbaycan Respublikası DQMV xüsusi rayonunun komendantı; 19. Koçarov Oleq Nikolayeviç - podpolkovnik, Sovet ordusunun zabiti; 20. Kotov Vyaçeslav Vladimiroviç - helikopterin komandiri; 21. Dolqov Gennadi Vladimiroviç - helikopterin heyət üzvü; 22. Yalovenko Dmitriy Borisoviç - helikopterin heyət üzvü.

Adları sadalanan şəxslərin meyitləri və ya bədən hissələri

hadisə yerində aşkar edilib, Məhkəmə-Tibbi Ekspertizadan keçirilərək rəylər alınıb. Həmin fakt üzrə 21 noyabr 1991 il tarixdə Xankəndi hərbi qarnizon prokuroru I. A. Lazutkin tərəfindən cinayət işi başlanıb (qərarda cinayət işinin CM-in hansı maddəsi ilə başlanması göstərilməyib) və istintaqın davam etdirilməsi üçün həmin ayın 23-də Azərbaycan Respublikası Prokurorluğuna verilib. Respublika Prokurorluğunun 3 aprel 1992 il tarixli qərarı ilə cinayət əməli Azərbaycan Respublikası CM-in (01 sentyabr 2000-ci ilədək qüvvədə olmuş) 59-cu maddəsinə (terror akti) tövsif edilib. İstintaq zamanı müəyyən edilib ki, MI-8 MQV markalı bort nömrəsi 72 olan hərbi helikopter erməni millətindən olan 2 nəfərin pulemyot və avtomat silahlardan açdığı atəş nəticəsində vurulub. Belə ki, Xocavənd rayonunda yaşamış Abramyan Benik Sandjanoviç qanunsuz silahlı bəndələrdə dinc əhaliyə qarşı basqınlarda iştirak etməsinə görə 25. 12. 1991 il tarixdə Azərbaycan Respublikasının 01 sentyabr 2000 il tarixədək qüvvədə olmuş CM-in 70-ci maddəsi (banditizm) ilə ittiham elan edilməklə həbsə alınıb.

S. Abramyan istintaq zamanı verdiyi ifadəsində qeyd olunan hərbi helikopterin Qarakənd kənd sovetinin sədri Edik, həmin kənddə sürücü işləmiş Robert, Xocavənd şəhərində taksi sürücüsü işləmiş Lovik adlı şəxslərin iştirak etdiyi silahlı dəstə tərəfindən odlu silahlardan açılmış atəşlər nəticəsində vurulduğunu bildirib. Lakin həmin şəxsləri müəyyən edib dindirmək, eləcə də Abram-

« 16 »

*Ermənilərin Rusiya
Federasiyası Dağıstan
Respublikasının Xasavyurd
stansiyası yaxınlığında
“Moskva- Bakı” sərnişin
qatarında törətdikləri terror
hadisəsi*

Mənbə: www.virtualkarabakh.az

30.05.1991

yanın ifadəsini ətraflı yoxlamaq məlum səbəblərə görə mümkün olmayıb. Sonradan Abramyan Xocalı faciəsində erməni quldurları tərəfindən əsir götürülmüş azərbaycanlılarla dəyişdirilib. Cinayət işinin ibtidai istintaqı 31 dekabr 1994 il tarixdə Baş Prokurorluğun xüsusilə ağır cinayətlərin istintaqı şöbəsinin müstəntiqi N. İ. Abbasovun qərarı ilə, Azərbaycan Respublikası CPM-in (1 sentyabr 2000 il tarixədək qüvvədə olmuş) 209-cu maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən (cinayəti törətmiş şəxslərin müəyyən edilməməsinə görə) dayandırılıb.

Əd.: Terror: hadisələr, faktlar, sübutlar. Bakı, "MBM", "Xətt" nəşriyyatı, 2016 – s. 43-4

CƏMİLLİ

Xocalı r-nunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. 14 dekabr 1991 ildə gecə ermənilər Cəmilli kəndinə basqın edib, 110 evi yandırıb, xeyli insan öldürüblər. 15 dekabr 1991 ildə erməni silahlı birləşmələri tərəfindən işğal olunub. Kəndin əhalisi həmin dövrdə 600 nəfər idi, 15 nəfər şəhid olub. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Şakir Salahov Cəmilli k-də anadan olub.

Əd.: Boran Əziz "Xocalı soyqırımı", Bakı, Azər nəşr, 2008, s. 209

Məhəmməd Nərimanoğlu, Bilal Ənsər, "Türklərə qarşı törədilmiş erməni terrorunun qısa xronikası", Bakı, Adlioğlu, 2009

Vüqar Əsgərov. "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları" (Yenidən işlənmiş II nəşr). Bakı: "Dərələyəz-M", 2010, səh. 252.

*Ermənilərin Dağıstan Respublikasının
Temirtau stansiyası yaxınlığında
"Moskva- Bakı" sənişin qatarında
törətdikləri terror aktının qurbanı*

Mənbə: Terror: hadisələr, faktlar, sübutlar
Bakı, Xətt Nəşriyyatı, 2016

31.07.1991

MEŞƏLİ

Xocalı r-nunda kənd. Meşəli kəndinin adı türk dilində izah olunur və meşəlik yerdə yerləşdiyinə görə belə adlandırılıb. “Börgün qayasında olan kilsə”, “Yeddi kilsə”, “Durpasuda olan kilsə”, “Balaca suda olan kilsə”, “Əvəzin yurdunda olan kilsə” kimi tarixi alban kilsələri Meşəli k. -dədir. 23 dekabr 1991 ildə ermənilərin “Qarabağ” terror təşkilatının üzvlərinin böyük silahlı qüvvə ilə Meşəli k. -dinə hücumu nəticəsində 27 nəfər k.-d sakini qəddarlıqla öldürülüb, 15 nəfər isə yaralanıb. Bu hərbi həcavüz zamanı k.-d sakinlərindən 3 nəfərin ailəsindən heç kəs salamat çıxa bilməyib. 12 nəfər - qadın, uşaq, qoca ermənilər tərəfindən diri-diri yandırılıb. Meşəli faciəsi zamanı k.-ddə digər ərazilərdən gələn müdafiəçilərlə birlikdə ümumilikdə 48 nəfər azərbaycanlı həlak olub, 41 nəfər isə yaralanıb. Qarabağ silsiləsində, Qırxqız dağlarının ətəklərində yerləşən və münaqişə başlayandan ermənilərin hücumlarına qarşı mərdliklə dayanan Meşəli kəndi erməni hərbi birləşmələri, xüsusilə “Qarabağ” terror təşkilatının silahlı hücumu nəticəsində işğal edilərək yandırılıb və dağıdılıb. Bu k.-ddə ermənilər tərəfindən azərbaycanlı əhaliyə qarşı əsil soyqırımını törədilib.

Əd.: Elçin Əhmədov. Ermənistanın Azərbaycan təcavüzü: təhlili xronika (1987-2011). Bakı, “Letterpress”, 2012 – c. 87

Məhəmməd Nərimanoğlu, Bilal Ənsər, “Türklərə qarşı törədilmiş erməni terrorunun qısa xronikası”, Bakı, Adiloğlu, 2009, s. 135-136

KƏRKİCAHAN

Yuxarı Qarabağda qəsəbə. Xankəndi ş.-nin 1 km-də yerləşir. Xankəndi ş.-nin yeganə inzibati vahididir. Kərkicahan sözü əksər mənbələrdə “dünyanın burnu” kimi izah edilir. 1990 ilin aprel ayında qəsəbə statusu alıb. 28 dekabr 1991 ildə erməni hərbi birləşmələri tərəfindən işğal edilib və yandırılıb. Qəsəbə uğrunda gedən döyüşlərdə 30 nəfər şəhid olub, 4 nəfər itkin düşüb, 100 nəfərdən artıq adam yaralanıb. Əhalisi 1750 nəfər idi. Qəsəbədə olan 1 klub, 1 kitabxana, 1 tibb məntəqəsi, 500 yerlik orta məktəb, uşaq bağçası, ATS, rəbitə evi, 2 tikiş sexi, 4 mağaza, 1 məişət evi, 2 ferma binası ermənilər tərəfindən yan-

dırılıb. Hazırda qəsəbə əhalisi ölkənin 35 şəhər və rayonunda məskunlaşıb.

Əd.: 1. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası (“Azərbaycan” cildi). “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Elmi Mərkəz, Bakı, 2007, s. 849

2. Məhəmməd Şükürov. Xocalı: daş yaddaşım, qan yaddaşım. Bakı, “Təknur”, 2011, s. 67-70

MALIBƏYLİ

Şuşa rayonunun inzibati ərazi vahidində kənd. R-n mərkəzindən 15 km şm. -ş. -də, Şuşa-Ağdam avtomobil yolundan 2 km aralı, Qarqar çayının sahilində, dağ ətəyindədir. 1921 ildə aparılmış siyahıya almanın nəticələrinə əsasən kənddə 942 nəfər yaşayırdı və onların hamısı azərbaycanlılardan ibarət idi. 1986 ildə aparılan siyahıya almanın nəticələrinə görə kənddə 1224 nəfər yaşayırdı və onların hamısı azərbaycanlılardan ibarət olub. Kənd Qarabağ müharibəsi dövründə böyük ziyan görüb, bir neçə dəfə erməni qüvvələri kəndə hücumlar təşkil edib. 9 fevral 1992-ci ildə ermənilər Xankəndindəki 81-ci alayın əsgərləri ilə Malibəyli kəndinə hücum edib, 1 nəfəri öldürüb, 16 nəfəri isə yaralayblar. 1992 il 12 fevral tarixində ermənilər Malibəyli kəndinə soxularaq evləri talan etdikdən sonra, od vurub, yandırblar. 50 nəfər öldürülüb, yaralanıb və əsir götürülüb.

Əd.: ASE, VI cild. Bakı 1982. s. 332

M. Nərimanoğlu, B. Ənsər. Türklərə qarşı törədilmiş erməni terrorunun qısa xronikası. Bakı, “Adiloğlu”, s. 26

www.president.az/azerbaijan/memories

QARADAĞLI

Xocavənd rayonunda kənd. 20-yə yaxın erməni k-nin əhatəsində olan Qaradağlı Xankəndi yolunun üstündə yerləşir. Qaradağlıda Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü dövründə ən faciəli hadisələrdən biri yaşanıb. Fevralın 13-17-də erməni silahlı dəstələrinin Qaradağlı k-dinə silahlı hücumu zamanı 118 nəfər (uşaq, qadın, qoca) əsir götürülüb, kəndin Bəylik bağı adlanan yerində 33 nəfər güllələnib, öldürülən və yaralı halda olanla-

rı bir yerdə təsərrüfat quyusuna tökərək basdırıblar. Əsirlərin bir hissəsi Qaradağlı-Xankəndi yolu üzərində yerləşən erməni kəndlərində maşinlardan düşürülüb və hamının gözü qarşısında güllələnib. Əsirlikdə olan 68 nəfər kənd sakininə ermənilər əzab və işgəncələr verərək, amansızlıqla qətlə yetiriblər. Əsirlikdəkilərə qarşı vəhşiliklə davranılıb, başları kəsilib, diri-diri basdırılıb, dişləri zorla çıxarılıb, ac-susuz saxlanılıb. Dörd nəfər müxtəlif dövrlərdə şəhid olub. Beş nəfərin taleyi bu günə qədər məlum deyil. Xankəndi və Əsgəranda 2 aydan artıq saxlanılan 54 nəfərdən 18-i əsirlikdən qayıtdıqdan sonra ağır işgəncə və əzabların nəticəsi olaraq vəfat edib. Qaradağlı k-də 2 ailənin hər birindən 4 nəfər öldürülüb, 42 ailə öz başçısını itirib, 140-a yaxın uşaq yetim qalıb. Ümumilikdə bu k-də 91 nəfər, yəni kənd sakinlərinin hər 10 nəfərindən biri qətlə yetirilib. Öldürülənlərdən 21 nəfəri ahıl və qocalar, 10 nəfəri qadın, 8 nəfəri məktəbli olub. Kənddə olan 104 sakin və 14 əsgər sonuncu gülləyə qədər 4 gün düşmənlə mübarizə aparıb. Qeyri-bərabər döyüşlərdə biri qadın olmaqla 14 nəfər həlak olub. Kəndin 800 nəfərə yaxın sakinini məcburi köçkün düşüb. İşğal nəticəsində Qaradağlıda 200 yaşayış evi, 1 mədəniyyət evi, 320 yerlik orta məktəb, 25 çarpayılıq xəstəxana binası və çoxlu sayda digər sosial obyektlər dağıdılıb.

Əd.: www.xocavend-ih.gov.az/page/59.html

M. Zülfüqarlı. Qaradağlı faciəsi. Bakı, "Qanun". 2010 - s. 27

XOCALININ İŞĞALI ƏRƏFƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN KƏNDLƏRİNİN ZƏBT OLUNMA XRONOLOGİYASI

Tuğ, Səlakətin (30.10.1991), Axullu (12.11.1991), Xocavənd (19.11.1991), Cəmilli (15.12.1991), Nəbilər (21.12.1991), Meşəli (23.12.1991), Həsənabad (25.12.1991), Kərkicahan (28.12.1991), Malıbəyli (12.02.1992), Qaradağlı (15-17.02.1992), Qaybalı, Aşağı Quşçular, Yuxarı Quşçular (21.02.1992).

Əd.: Boran Əziz. Xocalı soyqırımı: səbəbləri, həyata keçirilmə üsulları və nəticələri. Bakı, Azərənəşr, 2014, s. 220

ERMƏNİ TERRORÇU-QULDUR BİRLƏŞMƏLƏRİ TƏRƏFİNDƏN DAĞLIQ QARABAĞ VƏ ƏTRAF RAYONLARDA TÖRƏDİLMİŞ TERROR ƏMƏLLƏRİ

7 oktyabr 1989 il tarixdə, naməlum şəxslər tərəfindən Xankəndi ş.-rinin cənub tərəfində, Xəlfəli çayının üzərindəki körpü partladılıb.

1989 il noyabr ayının 13-dən 14-nə keçən gecə, təxminən saat 01:05-də Yevlax-Laçın magistral xəttinin Xankəndi (Stepanakert) - Şuşa yaşayış məntəqələrinin 6-cı km-də, yolun dayaq divarı naməlum şəxslər tərəfindən partlayıcı qurğu vasitəsi ilə partladılıb.

18 fevral 1990 il tarixdə Yevlax-Laçın magistral xəttinin 105-ci km-də Şuşa - Bakı reysi ilə hərəkət edən "İkarus 250/59" markalı, 34-67 AQL dövlət nömrə nişanlı sənişin avtobusunun üç metrliyində naməlum şəxslər tərəfindən törədilmiş partlayış nəticəsində avtobus texniki cəhətdən yararsız vəziyyətə düşüb, avtobusun içərisində olan sənişinlər isə bədən xəsarətləri alıblar.

11 iyul 1990 il tarixdə Bərdə-İstisu avtomobil yolunun 93-cü km-də Xocavənd r.-nunun Hənəvan kəndi yaxınlığında İşxan-yan Zaven Vartanoviç və İskəndəryan Borik Vazqenoviçin yaratdığı, Ağdərə rayonu, Yuxan-Ortaq kənd sakini Ayriyan Arkadi Abramoviç və erməni millətindən olan başqa şəxslərin daxil olduqları silahlı birləşmə tərəfindən Kəlbəcər rayonuna insan və yük aparən 16 avtomaşından ibarət avtomobil karvanına silahlı basqın nəticəsində 3 nəfər - 5436 saylı hərbi hissənin əsgəri Mezensev Sergey Viktoroviç, Kəlbəcər rayon sakinləri - polis əməkdaşı Şükürov Şahlar Əvəz oğlu və İsmayılova Çimnaz Şamşir qızı qətlə yetirilib, 23 nəfər isə müxtəlif dərəcəli bədən xəsarətləri alıb.

10 avqust 1990 il tarixdə Tibilisi-Ağdam avtobusunun partladılması nəticəsində 17 nəfər həlak olub, 18 nəfər müxtəlif bədən xəsarətləri alıb. Həyata keçirilmiş əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində partlayışı törətmiş terrorçu qrupun üzvləri həbs edilib. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin

27 may 1992 il tarixli qərarı ilə qrupun rəhbəri A. Avanesyan güllələnmə cəzasına məhkum olunub, digər bir üzvü - M. Tatevosyan isə 15 il azadlıqdan məhrum edilib. Məlum olub ki, 17 iyul 1991 il tarixdə də cinayətkarlar eyni reys ilə hərəkət edən sənişin avtobusunu partlatmaq cəhdi göstərib, lakin bu cəhd uğursuzluqla nəticələnib.

15 sentyabr 1990 il tarixdə, naməlum şəxslər tərəfindən Xankəndi şəhərinin Lenin prospekti ilə Atarbekov küçəsinin kəsişməsində yerləşən DQMV-in teleradio yayımı üzrə komitəsinin binasında partlayış törədilib.

19 yanvar 1991 il tarixdə Xankəndi şəhərinin sakinləri A. Baqmanyanyan, S. Baqmanyanyan və A. Antonyan DQMV Daxili İşlər İdarəsinin rəisi general-mayor Vladimir Vladimiroviç Kovalyova qarşı sui-qəsd planlaşdırıblar. Ancaq təsadüf nəticəsində general-mayor V. Kovalyov zərər çəkməyib. Lakin o, 20 noyabr 1991 il tarixdə Qarabağın Dağlıq hissəsindəki Qarakənd kəndinin 5 kilometrliyində erməni terrorçu-quldur dəstələri tərəfindən odlu silahlarla vurularaq partladılmış Mi-8 MQV hərbi helikopterində həlak olmuş 22 nəfərdən biri olub. Sonradan - 8 aprel 1991 il tarixdə Rostov-Don şəhərində SSRİ DIN DQ Şimali Qafqaz İdarəsinin rəis müavini, polkovnik V. Blaxotinin qətlini təşkil etdikləri üçün Rusiya Federasiyası Rostov Vilayəti Məhkəməsinin qərarına əsasən, terrorçular - A. Baqmanyanyan 15 il, S. Baqmanyanyan isə 12 il müddətinə azadlıqdan məhrum ediliblər.

14 mart 1991 il tarixdə, Cangiryan Yuriy Osipoviç cinayətkar silahlı dəstənin digər üzvləri ilə qabaqcadan əlbir olub cinayət əlaqəsinə girərək, Ağdam şəhərindən Əsgəran qəsəbəsinə gedən yolun yaxınlığında yerləşən qəbiristanlığın yanındakı üzüm sahəsində pusqu qurub Ağdam-Şuşa marşrutu ilə hərəkət edən PAZ-672 markalı, 73-58 AQA dövlət nömrə nişanlı avtobusa odlu silahlardan intensiv və məqsədyönlü atəşlər açaraq silahlı basqın edib, nəticədə həmin avtobusda olan 3 azərbaycanlı sənişin aldığı odlu silah yaralarından həlak olub, 2 nəfər isə müxtəlif dərəcəli bədən xəsarətləri alıb.

18 aprel 1991 il tarixdə, Füzuli rayon mərkəzi xəstəxanasına məxsus olan sürücü Ağayev Əlvən Ərşad oğlunun idarə

etdiyi UAZ-452 markalı 91-25 AQM nömrəli avtomaşınla Füzuli rayonunun Yuxarı Divanalılar kəndindəki 1 saylı nəzarət postuna növbətçiliyə gedən DİŞ-in sahə müvəkkili Hübətov Namiq Həsən oğlu, milis nəfəri İsmayılov Çingiz Ərşad oğlu, SSRİ DİN-in daxili qoşunlarının Füzuli rayonuna ezam olunmuş 3673 sayılı hərbi hissəsinin sırası əsgərləri - İmayev Aynur Rəşidoviç və Şelnikov posta 2 km. qalmış, Xocavənd rayonu Şaumyan kolxozunun ərazisində "Amaras" erməni kilsəsinə 300 metr qalmış avtomat silahlardan və qumbaraatandan intensiv atəşə tutulub, nəticədə N. Hübətov, A. İmayev və Ə. Ağayev ölmüş, Ç. İsmayılov və Şelnikov isə yaralanıblar.

28 yanvar 1992 il tarixdə Şuşa rayonu ərazisində Ağdam-Şuşa reysi ilə uçan "AZAL" Azərbaycan Hava Yolları Konserninin "AZAL- PANX" Zabrat aviaşirkətinə məxsus MI-8 markalı 24137 nömrəli helikopter Xankəndi ərazisində erməni quldur dəstələri tərəfindən odlu silahlardan açılan atəşlə vurulub və Şuşa rayonunun Qaybalı kəndinə gedən yerdə partlayıb. Nəticədə helikopterin 3 nəfərdən ibarət heyət üzvü, komandir - Seryoqin Viktor Vasilyeviç, pilot Axundov Səfa Fətulla oğlu, bortmexanik Mahmudov Ərəstun İsfəndiyar oğlu, 39 sənişin - Abbasov Şahin Əli oğlu, Abbasova Sədaqət Kamran qızı, Abbasova Səadət Şahin qızı, Qasımova Hafizə Vəli qızı, Allahverdiyeva Xuraman Eldar qızı, Zalov Əkrəm Xosrov oğlu, Zalova Bahar İsa qızı, Zalov Namiq Əkrəm oğlu, Quliyev Eldar Musa oğlu, Dünyamalıyev Mürşud Əmrəli oğlu, Əliyeva Sara Asif qızı, Əzizov Fazil Xəzri oğlu, Quliyev Zaur Kamal oğlu, İsmayılov Sərxan Dayandur oğlu, Ləzgiyev Şahin Hüseyin oğlu, Hüseyinov Saleh Şahlar oğlu, Abbasov Pərviz Şəmsəddin oğlu, Vəliyev Rizvan Yusif oğlu, Qarayev Asif Qarakişi oğlu, Qarayeva Raifə Asif qızı, Qarayev Saleh Asif oğlu, Qarayev Asif Qaraca oğlu, İsmayılov Telman Qəhrəman oğlu, Mehdiyev Fikrət Burza oğlu, İsmayılov Bəhram Mətləb oğlu, Salahov Şakir Şaumyan oğlu, Cavadov Vaqif Əliş oğlu, Cabbarov Xıdır Sədrəddin oğlu, Zeynalova Nazilə İbrahim qızı, Zeynalova Ramilə İbrahim qızı, Həsənov Camal Əli oğlu, Sevinliyev Ərşad Qara oğlu, Cabbarova Roza Rəhbər qızı, Məmmədov Niyazi Vəliyəddin oğlu, Məmmədov Zaur Qarabala oğlu,

Cabbarov Ələddin, Məmmədov Zakir, Mehman adlı və daha bir nəfər istintaqa məlum olmayan şəxs, cəmi 42 nəfər faciəli surətdə həlak olub.

Əd.: Terror: hadisələr, faktlar, sübutlar. Bakı, “MBM”, Xətt Nəşriyyatı, 2016.

XOCALININ ATƏŞƏ TUTULMA XRONOLOGİYASI

18 sentyabr 1988 ildə Xankəndi şəhərində keçirilən mitinqdən ayrılan 5 min nəfərədək erməni azərbaycanlılar yaşayan Xocalı şəhərinə hücum edib. Atışma nəticəsində 1 nəfər azərbaycanlı həlak olub, bir neçə nəfər isə yaralanıb.

30 noyabr 1990 ildə Xocalı aeroportunun yaxınlığında ermənilər tərəfindən sənişin avtobusunun partladılması nəticəsində 2 nəfər həlak olub, 11 nəfər yaralanıb.

9 fevral 1991 ildə Əsgəran rayonunun Nürəgüh kəndindəki “Zvartnos” kooperativinin yaxınlığında 2 nəfər erməni yaraqlı odlu silahdan atəş açaraq, Xocalı qəsəbəsinin sakini, 1930 il təv. N. Zamanovu ağır yaralayblar.

24 fevral 1991 ildə erməni terrorçuları tərəfindən Xankəndi şəhəri yaxınlığında (Laçın-Yevlax avtomobil yolunun 101-ci km-də) Şuşadan Ağdama gedən “PAZ-3205” markalı 64-90 AQD dövlət nömrə nişanlı avtobusun altına partladıcı qurğu atılıb. Partlayış nəticəsində sürücü Z. Əliyev və 6 sənişin, o cümlə-

« 18 »

Ermənilərin Qarakənd səmasında vurduqları helikopterin qalıqları.

Fotoqraf: Xalid Əsgərov.
Mənbə: Azərbaycan Fotoqrafları Birliyi

20.11.1991

dov, 1968 il təv. M. Mahmudov, 1962 il təv. Q. Məmmədov ağır yaralanıb, 10 yaşayış evi dağılıb.

24 sentyabr 1991 ildə Xocalı şəhəri Əsgəran istiqamətindən müxtəlif növ silahlardan atəşə tutulub, nəticədə 7 ev dağılıb, magistrat qaz kəmərinə və bir "UAZ" markalı 98-02 AQF dövlət nömrə nişanlı avtomaşına ciddi ziyan vurulub.

8 oktyabr 1991 ildə erməni yaraqlıları tərəfindən Əsgəran istiqamətindən Xocalı şəhərinin yaxınlığında yerləşən milis postu atəşə tutulub, nəticədə Xocalı milis şöbəsinin milis nəfəri V. B. Behbudov həlak olub.

29 oktyabr 1991 ildə Xocalıdan Yevlaxa uçan "AN-2" təyyarəsi ermənilər tərəfindən vurulub, bütün heyət həlak olub. Ermənilər təyyarəni və meyitləri yandırılıb.

12 noyabr 1991 ildə erməni yaraqlıları Noraguh kəndi yaxınlığında Xocalıdan Ağdama gedən "UAZ" markalı avtomaşın avtomat silahlardan atəşə tutulub, sürücü T. Məhərrəmov və X. Məmmədov yaralanıblar.

15 dekabr 1991 ildə erməni yaraqlıları tərəfindən Xocalı şəhəri və hava limanı müxtəlif silahlardan atəşə tutulub, nəticədə xətt milis şöbəsinin əməkdaşı, milis sıravisi, 1962 il təv. E. Əhmədov həlak olub, Xocalı milis bölməsinin işçisi, milis leytenantı, 1961 il təv. M. Şükürov və Milli Ordunun əsgəri, 1958 il təv. F. Əliyev ağır yaralanıblar.

12 yanvar 1992 ildə Xocalı şəhəri erməni silahlı birləşmələri tərəfindən şiddətli top atəşinə tutulub, nəticədə bir neçə ev

Qaradağlı faciəsi.
Mənbə: "Qarabağ" qəzeti, 1993

17.02.1992

Səmə ŞAMİLOĞLU.

dağılıb, həlak olanlar və yaralananlar olub.

23 fevral 1992 ildə erməni yaraqlıları tərəfindən Xocalı şəhəri “Alazan” tipli raketlərlə atəşə tutulub, nəticədə Milli Ordunun əsgəri, 1971 il təv. İ. Musayev həlak olub, 8 nəfər yaralanıb.

Əd.: Dağlıq Qarabağ: hadisələrin xronikası. Bakı-“Vətən” - 2005

Elçin Əhmədov. Ermənistanın Azərbaycan təcavüzü: təhlili xronika (1987-2011). Bakı, “Letterpress”, 2012 – s. 73, 81

XOCALI RAYONU

(1930-78 illərdə Stepanakert r-nu, 1978-91 illərdə Əsgəran r-nu) – Azərbaycan Respublikasında inzibati r-n. 1991 ildə yaradılıb. Kiçik Qafqazda, Qarabağ silsiləsinin şm. -ş. yamacındadır. Sahəsi 936 km², əhalisi 25 min nəfərdir (1. 1. 2006). Mərkəzi Xocalı ş. -dir.

R-na Xocalı ş. , Əsgəran qəs. -si, Xocalı, Cəmilli, Meşəli, Dağ-yurd, Seyidbəyli, Ballica, Xanyurdu, Mehdibəyli, Harov, Dağdağan, Daşbulaq, Qayabaşı, Badara, Xanyeri, Suncinka, Qarabulaq, Dəmirçilər, Mədəkənd, Quşçubaba, Qızıloba, Haçmaç, Aşağı Yemişcan, Kosalar, Başkənd, Cavadlar, Yalobakənd, Canhəsən, Naxçıvanlı, Pircamal, Aranzəmin, Ağbulaq, Dəhrəz, Təzəbinə, Sərdəkənd, Qışlaq, Şəlvə, Xanabad, Ağgədik, Aşağı Qılıçbağ, Almalı, Qarakötük, Pirlər, Farux, Daşbaşı, Çanaqçı, Sığnaq, Şuşikənd, Muxtar, Daşkənd kəndləri daxildir.

Ərazisinin səthi dağlıq, mərkəzi hissədə isə düzənlikdir (Xankəndi çökəkliyi). Ən yüksək nöqtələri Qızqala (2843 m), Qırxqız (2827 m) d-rıdır. Ərazidə Yura, Təbaşir, dağarası çökəkliklərdə və dağətəyi düzənliklərdə Antropogen çöküntüləri yayılıb. Faydalı qazıntıları: gil, qum, çınqıl, gillicə, mərmər və s. Yüksək əraziləri istisna olmaqla iqlimi mülayim istidir. Dağ-meşə, dağ-çəmən torpaqları yayılmışdır. Qarqar, Badara çayları r-n ərazisindən keçir. Meşələri vələs, palıd, fıstıq, cökə, ağcaqayın, göyrüş, qarağac və s. ilə zəngindir. Yüksək dağlıq sahələrdə subalp və alp çəmənlikləri yayılıb. Heyvanları: ayı, qaban, vaşaq, canavar, meşə pişiyi, tülkü, dovşan, cüyür, dağkeçisi və s. Quşları: kəklik, turac, qırqovul, göyərçin, qartal, quzğun və s.

Xocalı əsasən, kənd təsərrüfatı r-nudur. Heyvandarlıq, üzümçülük, taxılçılıq, tərəvəzçilik, meyvəçilik inkişaf edib.

R-nda 11 orta məktəb, 1 ibtidai məktəb, uşaq yaradıcılıq mərkəzi, 3 musiqi məktəbi, tarix-diyarşünaslıq muzeyi, 20 klub, 29 kitabxana, mərkəzi r-n xəstəxanası, 13 tibb məntəqəsi var.

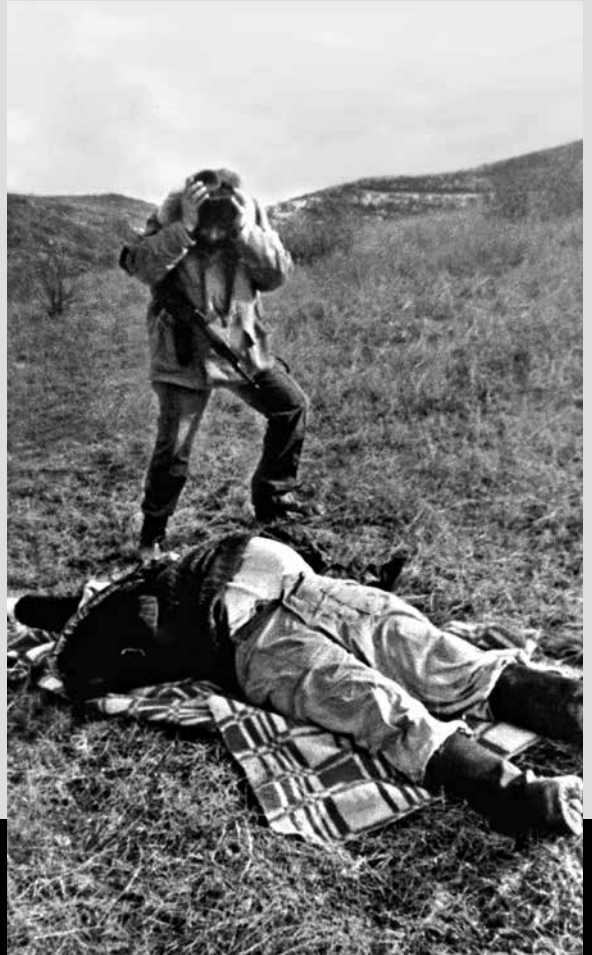
Xocalı r-nu ərazisində 18 əsrə aid “Əsgəran qalası”, qədim memarlıq abidələri, Son Tunc və İlk Dəmir dövrünə aid nekropol, kurqan çölü, e. ə. 13-7 əsrlərə aid ilk mədəniyyət abidələri (Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti nümunələri) var.

Əd.: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası ("Azərbaycan" cildi), "Azərbaycan Milli Ensiklopediyası" Elmi Mərkəzi, Bakı, 2007. s. 859-860

XOCALI ŞƏHƏRİ

Azərbaycan Respublikasında şəhər, Xocalı r-nunun inzibati mərkəzi. 1990 ilin aprelində rayon tabeli (Əsgəran rayonunun tərkibində) şəhər statusu alıb. 1991 ilin noyabrın 26-dan Xocalı r-nunun mərkəzidir. Yuxarı Qarabağın dağlıq hissəsində, Şuşa ş-indən 18 km, Xankəndindən 12 km şm. -s. -də, Qarqar, Xocalı və İlis çaylarının qovşağında, Ağdam-Şuşa yolunun üstündə, Xankəndi və Əsgəran arasındakı geniş bir ərazidə, hər tərəfdən

« 21 »

*Xocalı – Ağdam
yolunda qətlə yetirilmiş
azərbaycanlılar*

Mənbə: AZƏRTAC

1992

dairəvi əhatə olunmuş Qarabağ dağ silsiləsində yerləşir. İşğalla qədər əhalisi 7000 nəfərdən çox idi. Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində Şuşadan sonra azərbaycanlılar yaşayan ən böyük yaşayış məskəni idi. 1992 il fevralın 26-da Ermənistan qoşunları keçmiş Sovet İttifaqının 366-cı motoatıcı alayının köməyi ilə Xocalı ş-ni yerlə-yeksan etdilər. Rəsmi məlumata görə, 613 nəfər, qeyri-rəsmi məlumatlara görə 800 nəfərdən artıq Xocalı sakini məhv edildi, 1275-dən artıq dinc sakin girov götürüldü. Faciə zamanı yüzlərlə dinc sakin müxtəlif dərəcəli yara aldı, 106 qadın, 63 azyaşlı uşaq, 70 qoca öldürüldü.

Əd.: Məhəmməd Şükürov. Xocalı: Daş yaddaşım, qan yaddaşım. Bakı, 2011 – s. 19, 29, 51

XOCALI SOYQIRIMI

erməni silahlı birləşmələrinin Sovet İttifaqının 366-cı alayının köməyi ilə Azərbaycanın Xocalı şəhərində törətdiyi vəhşilik aktı. 1992 il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni silahlı dəstələri SSRİ dövründə Xankəndi (Stepanakert) şəhərində yerləşdirilmiş 366-cı motoatıcı alayının zirehli texnikası və hərbi heyətinin köməkliliyi ilə Xocalı şəhərini zəbt etdilər. Hücumdən əvvəl, fevralın 25-i axşam çağından şəhər toplardan və ağır zirehli texnikadan şiddətli atəşə tutulmağa başladı. Nəticədə şəhərdə yanğınlar baş verdi və fevralın 26-sı səhər saat 5 radələrində şəhər tam alova büründü. Belə bir vəziyyətdə, erməni əhatəsində olan şəhərdə qalmış təqribən 2500 nəfər əhali yaxınlıqdakı azərbaycanlılar məskunlaşmış Ağdam rayonunun mərkəzinə çatmaq ümidi ilə şəhəri tərk etməyə məcbur oldu. Ancaq bu niyyət baş tutmadı. Şəhəri yerlə yeksan etmiş erməni silahlı dəstələri və motoatıcı alayın hər-

*Xocalı - Ağdam
yolunda qətlə yetirilmiş
azərbaycanlılar*

Mənbə: AZƏRTAC

1992

bçiləri dinc əhaliyə divan tutdular.

Bu qırğının nəticəsində 613 nəfər həlak oldu, onlardan:

uşaqlar - 63 nəfər;

qadınlar - 106 nəfər;

qocalar - 70 nəfər.

8 ailə tamamilə məhv edildi.

25 uşaq hər iki valideynini itirdi.

130 uşaq valideynlərindən birini itirdi

487 nəfər yaralandı, onlardan:

uşaqlar - 76 nəfər;

1275 nəfər əsir götürüldü.

150 nəfər itkin düşdü.

Dövlətin və əhalinin əmlakına külli miqdarda ziyan vuruldu.

Bu rəqəmlər Ermənistan SSR-in dəstəyi və SSRİ rəhbərliyinin səhlənkarlığı ilə 1988-ci ildə başlamış və Azərbaycan

“Xocalıdakı vəhşiliklərə dünya ictimaiyyətinin gözündə heç nə ilə haqq qazandırmaq olmaz”.

R. Patrik, İngiltərənin “Fant men nyus” teleşirkətinin jurnalisti (hadisə yerində olub)

SSR-in tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistanla birləşdirilməsi iddiasının gerçəkləşdirilməsi əsasında yaranmış Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ən dəhşətli, qanlı faciəsindən xəbər verir.

Erməni silahlı dəstələrinin Xocalıya hücumunu şəhərin coğrafi mövqeyi şərtləndirirdi. 7000 əhalisi olan Xocalı Xankəndindən 10 km cənub-şərqdə, Qarabağ dağ silsiləsində və Ağdam-Şuşa, Əsgəran-Xankəndi yollarının üstündə yerləşir. Qarabağdakı yeganə hava limanı da Xocalıdadır.

Xocalı əhalinin tarixən məskunlaşdığı yerdə qədim tarixi adibələr indiyə qədər qalmaqdadır. Əhali əsasən üzümçülük, heyvandarlıq, arıçılıq və əkinçiliklə məşğul olurdu. Şəhərdə toxuculuq fabriki, 2 orta məktəb və 2 natamam orta məktəb var idi.

Son illərdə baş vermiş hadisələrlə əlaqədar olaraq Fərqanədən (Özbəkistan) qaçqın düşmüş 54 məhsəti-türkü ailəsi, həmçinin Ermənistandan və Xankəndindən qovulmuş azərbaycanlıların bəziləri şəhərdə məskunlaşmışdılar.

*Xocalı sakinləri
erməni əsirliyində*

Fotoqraf: Viktoriya İvleva
Mənbə: www.novayagazeta.ru

Sonralar erməni tərəfi etiraf etmişdir ki, erməni silahlı dəstələrinin ilk əsas vəzifəsi Xocalı platsdarminin məhv edilməsi, bu məntəqədən keçən Əsgəran-Xankəndi yolunun boşaldılması, azərbaycanlıların nəzarətində olan hava limanının ələ keçirilməsi idi.

“Xocalı platsdarminin məhv edilməsi” sözlərinə diqqət yetirin. İndi söylənilən bu ifadə ermənilər tərəfindən törədilmiş qanlı qırğının, kütləvi surətdə uşaqların, qadınların, qocaların məhv edilməsinin səbəbini aydın göstərir.

Xocalı 1991-ci ilin oktyabrından blokadada idi. Oktyabrın 30-da avtomobil əlaqəsi kəsilmiş və yeganə nəqliyyat vasitəsi helikopter qalmışdı. Xocalıya sonuncu helikopter 1992-ci il yanvarın 28-də gəlmişdi. Şuşa şəhərinin səmasında mülki helikopterin vurulması və nəticədə 40 nəfərin həlakından sonra isə bu əlaqə də kəsilmişdi. Yanvarın 2-dən şəhərə elektrik verilmirdi. Şəhər ancaq əhalinin qəhrəmanlığı və müdafiəçilərin cəsurluğu sayəsində yaşayırdı və müdafiə olunurdu. Şəhərin müdafiəsi əsasən atıcı silahlarla silahlanmış yerli özünümü-

dafiə dəstəsi, milis və Milli Ordunun döyüşçülərindən təşkil olunmuşdu.

Fevralın ikinci yarısından başlayaraq Xocalı erməni silahlı dəstələrinin mühasirəsinə alınmışdı və hər gün toplardan, ağır texnikadan atəşlərə, erməni dəstələrinin həmlələrinə məruz qalırdı.

Xocalıya hücumu hazırlıq fevralın 25-də axşam 366-cı alayın hərbi texnikasının döyüş mövqelərinə çıxması ilə başlanılmışdı. Şəhərə hücum toplardan, tanklardan, "Alazan" tipli zənit toplarından 2 saatlıq atəşdən sonra başlandı. Xocalıya üç istiqamətdən hücum aparıldığından əhali Əsgəran istiqamətində qaçmağa məcbur olmuşdu. Tezliklə aydın olmuşdu ki, bu, məkrli hiylə imiş. Naxçıvanlı kəndi yaxınlığında əhalinin qarşısı erməni silahlı dəstələri tərəfindən kəsilib və onlar gülləborana tutulublar. Qarlı aşırımlarda və meşələrdə zəifləmiş, taqətdən düşmüş insanların çox hissəsi məhz Əsgəran-Naxçıvanlı düzündə erməni silahlı dəstələri tərəfindən xüsusi qəddarlıqla məhv edildi.

Bu hadisələr regiona İran İslam Respublikasının xarici işlər naziri Əli Əkbər Vilayətinin vasitəçilik missiyası ilə səfəri günlərinə təsadüf edib. O, fevralın 25-də Azərbaycanın hakimiyyət rəhbərləri ilə görüşüb və fevralın 27-də Qarabağa, sonra isə Ermənistana səfər planlaşdırırdı. Bununla əlaqədar olaraq tərəflərin razılığı ilə fevralın 27-dən martın 1-dək üçgünlük atəşkəs elan edilmişdi. Ermənilər ona məhəl qoymadılar və vədlərinə xilaf çıxdılar.

Oxşar vəziyyət fevralın 12-də Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Şurasının missiyasının vəziyyətlə tanışlıq və münaqişənin tənzimlənməsi məsələlərinin təhlili məqsədilə Qarabağa gəldiyi zaman da baş vermişdi. Missiya sonra Yerevana və Bakıya səfər etməli idi. Məhz fevralın 12-də erməni silahlı dəstələri tərəfindən Şuşanın Malıbəyli və Quşçular kəndləri qarət edilib və yandırılıb, təkcə Malıbəylidə 50 nəfər öldürülüb, yaralanıb və əsir götürülüb.

Həmin günlərdə Azərbaycan qüvvələri Xocalı sakinlərinin köməyinə çata bilmədi, hətta meyitlərin götürülməsi belə

"Xocalının 10.000 əhalisindən təxminən 1000 nəfəri erməni ordusunun çərşənbə axşamı həyata keçirdiyi hücum zamanı qətlə yetirilib. Azərbaycan televiziyası Xocalı ərazisindən cənazələrin yük maşınları ilə evakuasiyasını göstərib".

Vaşinqton Post,
2 mart 1992

mümkün olmadı. Bu zaman isə ermənilər helikopterlərlə, ağ geyimli xüsusi qruplarla meşələrdə gizlənmiş insanların axtarışını aparır, aşkar edilənləri əsir götürür, işgəncələrə məruz qoyurdular.

Fevralın 28-də tərkibində yerli jurnalistlər də olan qrup 2 helikopterlə azərbaycanlıların həlak olduqları yerə çata bildilər. Gördükləri mənzərə hamını dəhşətə gətirdi - düzənlik cəsədlərlə dolu idi. İkinci helikopterin havadan mühafizəsinə baxmayaraq, ermənilərin güclü atəşi altında ancaq 4 meyiti götürmək mümkün oldu. Martın 1-də yerli və xarici jurnalistlərin iştirakı ilə hadisə yerində daha da dəhşətli vəziyyət müşahidə olunub. Meyitlərin skalplarının götürülməsi, qulaqlarının və digər orqanlarının kəsilməsi, gözlərinin çıxardılması, ətrafların kəsilməsi, çoxsaylı bıçaq və güllə yaraları, ağır texnika ilə əzilmələr, yandırılma halları aşkar edilib.

“... Azərbaycanın ermənilərin üstünlük təşkil etdiyi Dağlıq Qarabağ bölgəsində erməni hərbiçilərinin mülkü vətəndaşlara qarşı törətdiyi soyqırım haqqında bu gün yeni bir sübut əldə olunub. Helikopterlə bölgəyə gedən Azərbaycan jurnalistləri və rəsmiləri qayıdan zaman özləri ilə üç uşaq meyiti gətiriblər. Onların başlarının arxa hissəsi tamamilə dağıdılmışdı. Onlar dedi ki, ermənilərin atəş açması onlara meyitləri yığmağa imkan vermədi”.

Nyu-York Tayms, 3 mart 1992-ci il

Əd.: www.president.az/azerbaijan/memories

XOCALI SOYQIRIMI ZAMANI İTKİN DÜŞMÜŞ KİMİ ƏSİR VƏ İTKİN DÜŞMÜŞ, GIROV GÖTÜRÜLMÜŞ VƏTƏNDAŞLARLA ƏLAQƏDAR DÖVLƏT KOMİSSİYASINDA QEYDİYYATA ALINMIŞ ŞƏXSLƏRİN SİYAHISI

Nö	Soyadı, adı, atasının adı	Təvəllüdü	Doğulduğu yer	İtkin düşdüğü tarix
1	Abbasov Vəliyəddin Umudvar oğlu	06.01.1963	Xocalı	02.26.1992
2	Abbasov Savalan İsmayıl (Qulam) oğlu	06.01.1909	Ermənistan	02.26.1992
3	Abbasova Həmayıl Camış qızı	06.01.1941	Xocalı	02.26.1992
4	Abbasova Suqra Əliş qızı	06.01.1917	Azərbaycan, Şuşa, Zarıslı k. ,	02.26.1992
5	Əbdülov Zahid Yelmar oğlu	06.01.1973	Xocalı	02.26.1992
6	Abışova Məhbubə Qurban qızı	02.01.1961	Xocalı	02.26.1992
7	Abışova Çinarə Nazim qızı	06.24.1982	Xocalı	02.26.1992
8	Abışov Çingiz Nazim oğlu	01.26.1986	Xocalı	02.26.1992

9	Abışov Mobil Mövsüm oğlu	06.01.1968	Xocalı	02.26.1992
10	Abışova Mədinə Bədirxan qızı	06.01.1915	Xocalı	02.26.1992
11	Abışova Minarə Rəhim qızı	06.01.1910	Azərbaycan, Xocalı, Xocalı ş. ,	02.26.1992
12	Ağalov Sadiq Şirvan oğlu	06.01.1932	Erm. , Əzizbəyov r. , Xoşbəy k.	02.26.1992
13	Ağalova Güllü Surxay qızı	06.01.1934	Cəbrayıl r, Mərcanlı k.	02.26.1992
14	Ağayarov Nəbi İsaq oğlu	06.01.1986	Xocalı	02.26.1992
15	Ağayarov Roman İsaq oğlu	06.01.1983	Xocalı	02.26.1992
16	Ağayarova Sevinc İsaq qızı	06.01.1985	Xocalı	02.26.1992
17	Əzizov Əzim Məşədi oğlu	06.01.1911	Xocalı	02.26.1992
18	Əzizov Mehman Qüdrət oğlu	06.01.1959	Xocalı	02.26.1992
19	Əzizov Fikrət Abbas oğlu	06.01.1961	Bakı, Qaradağ r-nu, Qobustan qəsəbəsi	02.26.1992
20	Əzimov Akif Seydulla oğlu	06.01.1962	Azərbaycan, Əsgəran, Həsənabad k. ,	02.26.1992
21	Ələkbərov Əsgər Qurban oğlu	06.01.1926	Ermənistan Respublikası, Vedi r. , Xalisa k.	02.26.1992
22	Əliyev Ağali Naib oğlu	06.01.1933	Xocalı	02.26.1992
23	Əliyev Mikayıl Atababa oğlu	06.01.1968	Bakı şəh. Nizami r-nu	02.26.1992
24	Əliyev Səbuhi Cahangir oğlu	01.13.1981	Azərbaycan, Xankəndi, Xankəndi ş. ,	02.26.1992
25	Əliyev Səlim Cahangir oğlu	01.15.1988	Azərbaycan, Xankəndi, Xankəndi ş. ,	02.26.1992
26	Əliyev Ülfət (Rüfət) İman oğlu	06.01.1972	Xocalı	02.26.1992
27	Əliyev Firdovsi İsa oğlu	06.01.1956	Xocalı	02.26.1992
28	Əliyev Elgiz Firdovsi oğlu	06.01.1984	Xocalı	02.26.1992
29	Əliyev Elçin Firdovsi oğlu	06.01.1982	Xocalı	02.26.1992
30	Əliyeva Svetlana Cavanşir qızı	06.01.1958	Xocalı	02.26.1992
31	Əliyeva Sürəyya Behbud qızı	06.01.1933	Xocalı	02.26.1992
32	Əliyeva Xavər Yusif qızı	06.01.1939	Ağdam, Çəmənli k.	02.26.1992
33	Əliyeva (Hüseynova) Heyran Mürşüd qızı	06.01.1962	Xocalı	02.26.1992
34	Əliyeva Çiçək Ələsgər qızı	06.01.1936	Xocalı	02.26.1992

35	Əliməmmədov Namiq Şahmalı oğlu	06.01.1962	Əsgəran	02.26.1992
36	Allahverdiyev Ziyadxan Saleh oğlu	06.01.1957	Xocalı	02.26.1992
37	Allahverdiyev Mahir Novruz oğlu	06.01.1975	Xocalı	02.26.1992
38	Allahverdiyev Novruz Saleh oğlu	06.01.1947	Xocalı	02.26.1992
39	Allahverdiyev Saleh İmamqulu oğlu	06.01.1920	Kəlbəcər r. , Qoturlu k.	02.26.1992
40	Əbilov Məzahir Yaqub oğlu	06.01.1969	Ağdam r. , Muğanlı k.	02.26.1992
41	Əsədov Yalçın Asif oğlu	06.01.1963	Ağdam ş.	02.26.1992
42	Əhmədov Rəfi Naib oğlu	06.01.1940	Xocalı	02.26.1992
43	Əhmədov Eldar Naib oğlu	06.01.1944	Xocalı	02.26.1992
44	Əhmədova Durna Salman qızı	06.01.1922	Xocalı	02.26.1992
45	Bağırov Elşən Həsən oğlu	06.01.1963	Xocalı	02.26.1992
46	Bağırova Zöhrə Sarı qızı	06.01.1930	Xocalı	02.26.1992
47	Bədişov Alı Rəis oğlu	06.01.1968	Özbəkistan, Gülüstən r.	02.26.1992
48	Behbudova Gülüş(Gülbahar) Yusif qızı	06.01.1969	Xocalı	02.26.1992
49	Binəliyev Əlişir Güləli oğlu	06.01.1967	Özbəkistan, Sırdərya vil, Gülüstən r.	02.26.1992
50	Binəliyev Cabbar Güləli oğlu	06.01.1969	Özbəkistan, Sırdərya vil, Gülüstən r.	02.26.1992
51	Vəliyeva(Əhmədova) Sürəyya Cavad qızı	06.01.1959	Xocavənd r. , Qaradağlı k.	02.26.1992
52	Hacıyev Süleyman Lətif oğlu	06.01.1949	Xocalı	02.26.1992
53	Hacıyev Tahir Hacı oğlu	06.01.1957	Laçın r. , Şamkənd k.	02.26.1992
54	Qəmbərov Qarsalan Gəray oğlu	06.01.1939	Xankəndi ş. , Kosalar k.	02.26.1992
55	Qəmbərov Nadir Qarsalan oğlu	06.01.1972	Xankəndi ş. , Kosalar k.	02.26.1992
56	Qəmbərov Səfər Qarsalan oğlu	06.01.1961	Xankəndi ş.	02.26.1992
57	Qəmbərov Emil Səfər oğlu	06.01.1986	Xankəndi ş.	02.26.1992
58	Qəmbərova Validə Bayram(Boran?) qızı	06.01.1940	Xankəndi ş. , Kosalar k.	02.26.1992
59	Qəmbərova Mətanət Hacı qızı	06.01.1967	Naxçıvan MR, Odubad r.	02.26.1992
60	Qəmbərova Esmira Səfər qızı	06.01.1985	Xankəndi ş.	02.26.1992
61	Həmidova Kifayət Çıraq qızı	06.01.1957	Laçın r. , Arduşlu k.	02.26.1992

62	Qarayev Usubəli Süleyman oğlu	06.01.1961	Beyləqan r. , Dünyamalılar k.	02.26.1992
63	Həsənov Mehdi Ramil (Kərəm) oğlu	06.01.1973	Xocalı	02.26.1992
64	Həsənov Rövşən Qaçay oğlu	06.01.1958	Xocalı	02.26.1992
65	Həsənova(Hüseynova) Qətibə Mirsiyab qızı	06.01.1952	Xocalı	02.26.1992
66	Həsənova Günəş Əli (Əbdül) qızı	06.01.1910	Xocalı	02.26.1992
67	Həsənova Məxmər Ələkbər qızı	06.01.1942	Xocalı	02.26.1992
68	Qasimov Ağa Bayram oğlu	06.01.1962	Xocalı	02.26.1992
69	Qasimova Rəsmiyyə Ağa qızı	06.01.1981	Xocalı	02.26.1992
70	Quliyev Zakir Lətif oğlu	06.01.1965	Əsgəran r. , Dəhrab k.	02.26.1992
71	Quliyev Mikayıl Zahid oğlu	06.01.1975	Laçın r. , Xaçmalı k.	02.26.1992
72	Quliyev Natiq Vəliyəddin oğlu	06.01.1972	Əsgəran r. , Daşbulaq k.	02.26.1992
73	Quliyev Şükür Qaryağdı oğlu	06.01.1985	Xocalı	02.26.1992
74	Quliyev Elçin Balaxan oğlu	06.01.1965	Sabirabad r. , Vladimirovka k.	02.26.1992
75	Quliyeva Nuranə Qaryağdı qızı	06.01.1981	Xocalı	02.26.1992
76	Quliyeva Rəvanə Qaryağdı qızı	06.01.1979	Xocalı	02.26.1992
77	Quliyeva Sara Hüseyn qızı	06.01.1955	Xocalı	02.26.1992
78	Hümbətov Hətəm Qurban oğlu	06.01.1961	Bərdə, Mirzalıbəyli k.	02.26.1992
79	Hümbətov Talış İsgəndər oğlu	06.01.1929	Laçın r. , Fəram k.	02.26.1992
80	Hüseynov Bakir Mirsiyab oğlu	06.01.1956	Xocalı	02.26.1992
81	Hüseynov Vüqar Hilal oğlu	06.01.1971	Azərbaycan, Xocalı, Xocalı ş. ,	02.26.1992
82	Hüseynov Hüseyn İsmayıl oğlu	06.01.1930	Laçın r. , Ərikli k.	02.26.1992
83	Hüseynov Zöhrab(Tacir) Hüseyn oğlu	06.01.1974	Daşbulaq k.	02.26.1992
84	Hüseynov Məhsər Elxan oğlu	06.01.1990	Xocalı	02.26.1992
85	Hüseynov Mirsiyab Həsərətqulu oğlu	06.01.1922	Xocalı	02.26.1992
86	Hüseynov Rəcəb Elxan oğlu	06.01.1985	Xocalı	02.26.1992
87	Hüseynov Çingiz Usub oğlu	06.01.1955	Xocalı	02.26.1992
88	Hüseynov Şakir Mustafa oğlu	06.01.1960	Erm. , Amasiya r. , Çivinli	02.26.1992

89	Hüseynov Emin Aleksandr oğlu	02.26.1975	Xocalı	02.26.1992
90	Hüseynova (Alışanova) Əziz Alış qızı	06.01.1936	Laçın r. , Ərikli k.	02.26.1992
91	Hüseynova Mehriban Allahverdi qızı	06.01.1964	Xocalı	02.26.1992
92	Hüseynova Mina (Minəş) Cümşüd qızı	06.01.1932	Xocalı	02.26.1992
93	Hüseynova Nəсібə (Emma) Hüseyn qızı	06.01.1982	Əsgəran r. , Daşbulaq k.	02.26.1992
94	Hüseynova(Əliyeva) Növrəstə Fərmail qızı	06.01.1922	Erm. , Əzizbəyov r. , Qabaqlı k.	02.26.1992
95	Hüseynova Rəsmiyyə Aleksandr qızı	06.01.1968	Xocalı	02.26.1992
96	Hüseynova Şəbnəm(Səbinə) Elxan qızı	06.01.1986	Xocalı	02.26.1992
97	Hüseynova Süsən(Kamilə) Hüseyn qızı	06.01.1971	Əsgəran r. , Daşbulaq k.	02.26.1992
98	Hüseynova Xoşbəxt(Maral) Hüseyn qızı	06.01.1963	Laçın r. , Ərikli k.	02.26.1992
99	Hüseynova Ətrabə Cəbrayıl qızı	06.01.1978	Erm.. Əzizbəyov r. , Saravan k.	02.26.1992
100	Hüseynova (Ələsgarova) Məxmər Qurban qızı	06.01.1949	Xocalı	02.26.1992
101	Cabbarov Azad Pirqulu oğlu	06.01.1967	Laçın r.. Arduşlu k.	02.26.1992
102	Cavadov Əli(Məhyəddin) Müsül oğlu	06.01.1954	Balıca sovetliyinin Çayqovşağı k.	02.26.1992
103	Cəfərov Anar (Nüsrət) Fazil oğlu	06.01.1975	Xocalı	02.26.1992
104	Cəfərov Məhəmməd Vəlikəşi oğlu	06.01.1915	Erm. , Əzizb. r. , Kotanlı k.	02.26.1992
105	Cəfərov Samir Tacir oğlu	06.01.1987	Azərbaycan, Xankəndi, Xankəndi ş. ,	02.26.1992
106	Cəfərova Bağdad Həsən qızı	06.01.1925	Erm. , Əzizb. r. , Kotanlı k.	02.26.1992
107	Zeynalov Tofiq Aslan oğlu	06.01.1959	Əsgəran r. , Daşbulaq k.	02.26.1992
108	Zeynalov Eldar Aslan oğlu	06.01.1964	Azərbaycan, Əsgəran, Daşbulaq k. ,	02.26.1992
109	İbrahimova Fatma Mədat qızı	06.01.1958	Gürcüstan	02.26.1992
110	İlyasov Əhməd Məmməd oğlu	06.01.1968	Özbəkistan, Qələbə r.	02.26.1992

111	İsmayilov Vidadi (İsmayıl) Lətif oğlu	06.01.1966	Xocalı	02.26.1992
112	İsmayilov İsmayıl Bəhman oğlu	06.01.1955	Tərtər r. , İrəvanlı k.	02.26.1992
113	Kərimov İntiqam Şahmalı oğlu	06.01.1960	Xankəndi	02.26.1992
114	Kərimov Rəşid Rəhim oğlu	06.01.1922	Xocalı	02.26.1992
115	Kərimov Soltan Samran oğlu	06.01.1959	Ermənistan, Əzizb. r. , Saravan k.	02.26.1992
116	Kazımov Asif Kazım oğlu	06.01.1962	Laçın r. , Çöyürman k.	02.26.1992
117	Məhərrəmov Vaqif Cəmil oğlu	06.01.1951	Laçın r. , Şamkənd k.	02.26.1992
118	Məhərrəmov Bəsirə (Nazlı) Vəli qızı	06.01.1953	Laçın r. , Şamkənd k.	02.26.1992
119	Məmmədov Azər Vaqif oğlu	06.01.1971	Xocalı	02.26.1992
120	Məmmədov Aydın Qurban oğlu	06.01.1967	Badara k.	02.26.1992
121	Məmmədov Vaqif Şükür oğlu	06.01.1940	Azərbaycan, Xocalı, Xocalı ş. ,	02.26.1992
122	Məmmədov Ceyhun Vaqif oğlu	06.01.1975	Xocalı	02.26.1992
123	Məmmədov Kamil Əmir oğlu	06.01.1958	Xocalı	02.26.1992
124	Məmmədov Məhəmməd Qədir oğlu	06.01.1933	Xocalı	02.26.1992
125	Məmmədov Məmməd Rəhim oğlu	06.01.1945	Erm. , Basarkeçər r.	02.26.1992
126	Məmmədov Möhlət Məmməd oğlu	06.01.1976	Erm. , Basarkeçər r.	02.26.1992
127	Məmmədov Niyaməddin Vaqif oğlu	06.01.1979	Xocalı	02.26.1992
128	Məmmədov Oqtay Şükür oğlu	06.01.1957	Xocalı	02.26.1992
129	Məmmədov Razmik Suren oğlu	06.01.1965	Xocalı	02.26.1992
130	Məmmədov Saday Süleyman oğlu	06.01.1936	Xocalı	02.26.1992
131	Məmmədov Səfərəli Mehdi oğlu	06.01.1918	Laçın r. , Çorman k.	02.26.1992
132	Məmmədov Söhbət Məmməd oğlu	06.01.1975	Erm. , Basarkeçər r.	02.26.1992
133	Məmmədov Talış İmran oğlu	06.01.1934	Laçın r. , Blindürü k.	02.26.1992
134	Məmmədova (Həsənova) Afilə İbrahim qızı	06.01.1949	Xocalı	02.26.1992
135	Məmmədova (Əliyeva) Lətifə İbad qızı	03.07.1958	Azərbaycan, Xocalı, Xocalı ş. ,	02.26.1992
136	Məmmədova Məleykə Atəş qızı	06.01.1933	Laçın r. , Blindürü k.	02.26.1992

137	Məmmədova Səltənət Zülal qızı	06.01.1931	Azərbaycan, Xankəndi, Xankəndi ş. ,	02.26.1992
138	Məmmədova (Cəfərova) Şövkət İbad qızı	07.12.1963	Azərbaycan, Xankəndi, Xankəndi ş. ,	02.26.1992
139	Məmişov Şahin Talış oğlu	11.12.1959	Laçın r. Bülovlük k.	02.26.1992
140	Mahmudov Əhliman Behbud oğlu	06.01.1941	Laçın r. , Fərrac k.	02.26.1992
141	Məhrəliyeva Gülzar Gülləli qızı	06.01.1971	Xocalı	02.26.1992
142	Mehdiyev İlham İmdad oğlu	06.01.1967	Bərdə r. , Alpoud k.	02.26.1992
143	Muradov Paşa Əsgər oğlu	06.01.1939	Naxçıvan MR, Şahbuz r. , Badamlı k.	02.26.1992
144	Mustafayev Vidadi Şəfa oğlu	06.01.1963	Xankəndi ş.	02.26.1992
145	Mustafayeva Yaxşı Mehdiqulu qızı	06.01.1900	Laçın r. , Noradin k.	02.26.1992
146	Nəcəfov Şiraslan Məmiş oğlu	06.01.1952	Əsgəran r. , Ballica sovetliyi, Çayqovşağı k.	02.26.1992
147	Nəzərli Hikmət Baba oğlu	06.01.1966	Bakı	02.26.1992
148	Nəsirova (Budko) Tatyana Dmitriyevna	06.01.1952	Sankt-Peterburq	02.26.1992
149	Nuriyev Aydın Nəriman oğlu	06.01.1966	Göyçay r. , Mırtı k.	02.26.1992
150	Orucova Tamara Yunis qızı	06.01.1930	Xocalı	02.26.1992
151	Orucov Cavan (Xəqani) Canan oğlu	06.01.1976	Xocalı	02.26.1992
152	Orucov Famil Əli oğlu	06.01.1971	Erm. Əzizbəyov r. , Saravan k.	02.26.1992
153	Paşayev Ələddin Bəhlul oğlu	11.08.1961	Azərbaycan, Xocalı, Xocalı ş. ,	02.26.1992
154	Rəşidov Adil Məmməd oğlu	06.01.1941	Şuşa r. , Kosalar k.	02.26.1992
155	Rəşidov Nazim Adil oğlu	06.01.1972		02.26.1992
156	Səlimov Seydi Mikayıl oğlu	06.01.1934	Xocalı	02.26.1992
157	Səlimov Xəzər Səyavuş oğlu	06.01.1974	Xocalı	02.26.1992
158	Səlimova Adilə Allahverdi qızı	06.01.1931	Xocalı	02.26.1992
159	Səlimova Təmilə Ağamirzə qızı	06.01.1935	Laçın r.	02.26.1992
160	Səfiyev Elxan Nəsib oğlu	06.01.1961	Xocalı	02.26.1992
161	Usubov Əliyar Kamran oğlu	06.01.1967	Xocalı	02.26.1992
162	Usubov Zakir Kamran oğlu	06.01.1964	Xocalı	02.26.1992

163	Usubov Səyavuş Ramiz(Halay) oğlu	06.01.1971	Xocalı	02.26.1992
164	Usubov Elşad Kamran oğlu	06.01.1974	Xocalı	02.26.1992
165	Fəzliyev Qədim Fəzli oğlu	06.01.1954	Özbəkistan	02.26.1992
166	Haqverdiyev Şahin Məşdi oğlu	06.01.1958	Xocalı	02.26.1992
167	Həmdiyev Osman Həmdi oğlu	06.01.1954	Özbəkistan	02.26.1992
168	Şahverənov Məhərrəm Çodar oğlu	06.01.1930	Şuşa r. , Malıbəyli k.	02.26.1992
169	Şahverdiyev Vüqar Məmməd oğlu	06.01.1973	Xankəndi ş.	02.26.1992
170	Şahmuradov Nemət Musa oğlu	06.01.1964	Naftalan ş.	02.26.1992
171	Şahmurov Mübariz Ağahüseyn oğlu	06.01.1963	Navadan k.	02.26.1992
172	Şükürov Akif Rəsul oğlu	06.01.1965	Xankəndi	02.26.1992
173	Şükürova Əntiqə İsbəndiyar qızı	06.01.1934	Şuşa r. , Xəlfəli k.	02.26.1992
174	Allahyarov Etibar Baloglan oğlu	08.24.1969	Xocalı	02.26.1992
175	Vəliyeva Güldənə Zakir qızı	06.01.1989	Şuşa rayonu	02.26.1992
176	Səmədov Təriyel Bəylər oğlu	06.01.1965	Erm, Əzizb. r. , Çaykənd k.	02.26.1992
177	Zamanov Məcnun Zaman oğlu	06.01.1969	Laçın r. , Fərras k.	02.26.1992
178	Hümbətov Muğan Cəlil oğlu	06.01.1973	Əsgəran r. , Kosalar k.	02.26.1992
179	Hümbətova (Abdullayeva) Firuzə Musa qızı	06.01.1934	Əsgəran r. , Kosalar k.	02.26.1992
180	Hümbətova Simuzər Cəlil qızı	06.01.1976	Şuşa ş.	02.26.1992
181	Hümbətova Südəbə Rəşid qızı	06.01.1960	Əsgəran r. , Kosalar k.	02.26.1992
182	Aslanova Elnarə Tofiq qızı	06.01.1978	Xocalı	02.26.1992
183	Hüseynova Sara Səfər qızı	06.01.1964	Erm. , Masis r. , Aş. Nizami k.	02.26.1992
184	Bayramova Natavan Pənah qızı	06.22.1988	Şuşa ş.	02.26.1992
185	Bidzinov Zeynal Məmməd oğlu	06.01.1926	Gürcüstan, Axaltsaxı r.	02.26.1992
186	Bidzinov Maqsud Əli oğlu	08.11.1958	Özbəkistan SSR, Kokand ş.	02.26.1992
187	Həsənov Həsən İbrahim oğlu	01.01.1933	Xocalı	02.26.1992
188	Həsənova Göyçək Heydər qızı	01.01.1934	Xocalı	02.26.1992
189	Həsənova Lətafət Həsən qızı	01.01.1976	Xocalı	02.26.1992
190	İlyasov Məhəmməd İlyas oğlu	01.15.1943	Gürcüstan	02.26.1992
191	Ağayev Zahid Səttar oğlu	04.18.1963	Azərbaycan, Xocalı, Xocalı ş. ,	02.26.1992

192	Ağayev Allahverdi (Vüsal) Səttar oğlu	01.22.1982	Azərbaycan, Xocalı, Xocalı ş. ,	02.26.1992
193	Zeynalov Nadir Aslan oğlu	01.15.1968	Azərbaycan, Əsgəran r. , Daşbulaq k.	02.26.1992
194	Aslanova Gülsabah Qəyyum qızı	09.06.1972	Azərbaycan, Xocalı,,	02.26.1992
195	Abışov Elşad Qiyas oğlu	06.18.1967	Azərbaycan, Xocalı, Xocalı ş. ,	02.26.1992

XOCALI SOYQIRIMI ZAMANI ƏSİR-GİROV GÖTÜRÜLMÜŞ KİMİ ƏSİR VƏ İTKİN DÜŞMÜŞ, GİROV GÖTÜRÜLMÜŞ VƏTƏNDAŞLARLA ƏLAQƏDAR DÖVLƏT KOMİSSİYASINDA QEYDİYYATA ALINMIŞ İTKİN ŞƏXSLƏRİN SİYAHISI

Nº	Soyadı, adı, atasının adı	Təvəllüdü	Doğulduğu yer	İtkin düşdüyü tarix	Saxlanma yeri
1	Abbasov Vəliyəddin Umudvar oğlu	06.01.1963	Xocalı	02.26.1992	Pircamal k. (ferma), Əsgəran rayonu
2	Abbasov Savalan İsmayıl (Qulam) oğlu	06.01.1909	Ermənistan.	02.26.1992	
3	Əbdülov Zahid Yelmar oğlu	06.01.1973	Xocalı	02.26.1992	Əsgəran, Vaq k.
4	Abışov Mobil Mövsüm oğlu	06.01.1968	Xocalı	02.26.1992	Əsgəran (RPŞ)
5	Əzizov Mehman Qüdrət oğlu	06.01.1959	Xocalı	02.26.1992	DQ
6	Əzizov Fikrət Abbas oğlu	06.01.1961	Bakı, Qaradağ r-nu, Qobustan qəsəbəsi	02.26.1992	
7	Əliyev Ağali Naib oğlu	06.01.1933	Xocalı	02.26.1992	
8	Əliyev Səbuhi Cahangir oğlu	01.13.1981	Azərbaycan, Xankəndi, Xankəndi ş. ,	02.26.1992	Vəng k. (Ağdərə)
9	Əliyev Səlim Cahangir oğlu	01.15.1988	Azərbaycan, Xankəndi, Xankəndi ş. ,	02.26.1992	Vəng k. (Ağdərə)
10	Əliyev Ülfət (Rüfət) İman oğlu	06.01.1972	Xocalı	02.26.1992	Dəhraz (Əsgəran), Xankəndi, Yerevan

11	Əliyev Firdovsi İsa oğlu	06.01.1956	Xocalı	02.26.1992	
12	Əliyev Elgiz Firdovsi oğlu	06.01.1984	Xocalı	02.26.1992	
13	Əliyev Elçin Firdovsi oğlu	06.01.1982	Xocalı	02.26.1992	
14	Əliyeva Svetlana Cavanşir qızı	06.01.1958	Xocalı	02.26.1992	Xankəndi
15	Əliyeva Sürəyya Behbud qızı	06.01.1933	Xocalı	02.26.1992	
16	Əliyeva Xavər Yusif qızı	06.01.1939	Ağdam, Çəmənli k.	02.26.1992	Xankəndi
17	Əliyeva (Hüseynova) Heyran Mürşüd qızı	06.01.1962	Xocalı	02.26.1992	
18	Əliyeva Çiçək Ələsgər qızı	06.01.1936	Xocalı	02.26.1992	
19	Əliməmmədov Namiq Şahmalı oğlu	06.01.1962	Əsgəran	02.26.1992	Əsgəran, Pircamal k. (ferma)
20	Allahverdiyev Mahir Novruz oğlu	06.01.1975	Xocalı	02.26.1992	
21	Allahverdiyev Novruz Saleh oğlu	06.01.1947	Xocalı	02.26.1992	
22	Allahverdiyev Saleh İmamqulu oğlu	06.01.1920	Kəlbəcər r. , Qoturlu k.	02.26.1992	
23	Əsədov Yalçın Asif oğlu	06.01.1963	Ağdam ş.	02.26.1992	Əsgəran (RPŞ)
24	Əhmədov Rəfi Naib oğlu	06.01.1940	Xocalı	02.26.1992	
25	Əhmədov Eldar Naib oğlu	06.01.1944	Xocalı	02.26.1992	
26	Əhmədova Durna Salman qızı	06.01.1922	Xocalı	02.26.1992	
27	Bağirov Elşən Həsən oğlu	06.01.1963	Xocalı	02.26.1992	Dəhrəz k. (Əsgəran), Xankəndi, Yerevan
28	Bədişov Alı Rəis oğlu	06.01.1968	Özbəkistan, Gülüstan r.	02.26.1992	
29	Binəliyev Əlişir Gülüli oğlu	06.01.1967	Özbəkistan, Sırdərya vil, Gülüstan r.	02.26.1992	DQ
30	Binəliyev Cabbar Gülüli oğlu	06.01.1969	Özbəkistan, Sırdərya vil, Gülüstan r.	02.26.1992	DQ

31	Vəliyeva (Əhmədova) Sürəyya Cavad qızı	06.01.1959	Xocavənd r. , Qaradağlı k.	02.26.1992	
32	Hacıyev Süleyman Lətif oğlu	06.01.1949	Xocalı	02.26.1992	Xankəndi; Ermənistan, Qafan
33	Həmidova Kifayət Çıraq qızı	06.01.1957	Laçın r. , Arduşlu k.	02.26.1992	
34	Qarayev Usubəli Süleyman oğlu	06.01.1961	Beyləqan r. , Dünyamalılar k.	02.26.1992	Dəhraz k. (Əsgəran), Xankəndi, Ermənistan
35	Həsənov Mehdi Ramil (Kərəm) oğlu	06.01.1973	Xocalı	02.26.1992	DQ
36	Həsənov Rövşən Qaçay oğlu	06.01.1958	Xocalı	02.26.1992	Dəhraz k. , Xankəndi; Yerevan
37	Quliyev Natiq Vəliyəddin oğlu	06.01.1972	Əsgəran r. , Daşbulaq k.	02.26.1992	Əskəran polis idarəsi, Xankəndi polis idarəsi
38	Hüseynov Bakir Mirsiyab oğlu	06.01.1956	Xocalı	02.26.1992	Xankəndi, Razdan, Şuşa (həbsxanası)
39	Hüseynov Vüqar Hilal oğlu	06.01.1971	Azərbaycan, Xocalı, Xocalı ş. ,	02.26.1992	Dəhraz k.; Yerevan
40	Hüseynov Hüseyn İsmayıl oğlu	06.01.1930	Laçın r. , Ərikli k.	02.26.1992	Xankəndi, Daşbulaq k. (Əsgəran)
41	Hüseynov Zöhrab (Tacir) Hüseyn oğlu	06.01.1974	Daşbulaq k.	02.26.1992	Xankəndi, Daşbulaq k. (Əsgəran)
42	Hüseynov Məhsər Elxan oğlu	06.01.1990	Xocalı	02.26.1992	Xankəndi, Şuşa, Yerevan
43	Hüseynov Rəcəb Elxan oğlu	06.01.1985	Xocalı	02.26.1992	Xankəndi, Şuşa; Yerevan
44	Hüseynova (Alışanova) Əziz Alış qızı	06.01.1936	Laçın r. , Ərikli k.	02.26.1992	Xankəndi, Daşbulaq k. (Əsgəran)
45	Hüseynova Mehriban Allahverdi qızı	06.01.1964	Xocalı	02.26.1992	Xankəndi, Şuşa, Yerevan
46	Hüseynova Nəсібə (Emma) Hüseyn qızı	06.01.1982	Əsgəran r. , Daşbulaq k.	02.26.1992	Xankəndi, Daşbulaq k. (Əsgəran)
47	Hüseynova Şəbnəm (Səbinə) Elxan qızı	06.01.1986	Xocalı	02.26.1992	Xankəndi, Şuşa, Yerevan

48	Hüseynova Süsən (Kamilə) Hüseyn qızı	06.01.1971	Əsgəran r. , Daşbulaq k.	02.26.1992	Xankəndi, Daşbulaq k. (Əsgəran)
49	Hüseynova Xoşbəxt (Maral) Hüseyn qızı	06.01.1963	Laçın r. , Ərikli k.	02.26.1992	Xankəndi (alay), Daşbulaq k. (Əsgəran)
50	Cabbarov Azad Pirqulu oğlu	06.01.1967	Laçın r.. Arduşlu k.	02.26.1992	Dəhraz k. , Xankəndi
51	Cəfərov Anar (Nüsrət) Fazil oğlu	06.01.1975	Xocalı	02.26.1992	Əsgəran (RPŞ)
52	Cəfərov Məhəmməd Vəlikişi oğlu	06.01.1915	Erm. , Əzizb. r. , Kotanlı k.	02.26.1992	Xankəndi (uşaq bağçası)
53	Cəfərov Samir Tacir oğlu	06.01.1987	Azərbaycan, Xankəndi, Xankəndi ş. ,	02.26.1992	Vəng k. (Ağdərə)
54	Cəfərova Bağdad Həsən qızı	06.01.1925	Erm. , Əzizb. r. , Kotanlı k.	02.26.1992	Xankəndi (uşaq bağçası)
55	Zeynalov Tofiq Aslan oğlu	06.01.1959	Əsgəran r. , Daşbulaq k.	02.26.1992	Dəhraz k. (Əsgəran), Xankəndi, Yerevan
56	Zeynalov Eldar Aslan oğlu	06.01.1964	Azərbaycan, Əsgəran, Daşbulaq k. ,	02.26.1992	DQ
57	İbrahimova Fatma Mədət qızı	06.01.1958	Gürcüstan	02.26.1992	Şuşa
58	İlyasov Əhməd Məmməd oğlu	06.01.1968	Özbəkistan, Qələbə r.	02.26.1992	DQ
59	İsmayılov Vidadi (İsmayıl) Lətif oğlu	06.01.1966	Xocalı	02.26.1992	Əsgəran r. Pircamal k. (ferma)
60	Kərimov İntiqam Şahmalı oğlu	06.01.1960	Xankəndi	02.26.1992	Əsgəran (RPŞ)
61	Məmmədov Azər Vaqif oğlu	06.01.1971	Xocalı	02.26.1992	Spitak, hərbi şəhərcik
62	Məmmədov Aydın Qurban oğlu	06.01.1967	Badara k.	02.26.1992	DQ
63	Məmmədov Ceyhun Vaqif oğlu	06.01.1975	Xocalı	02.26.1992	Spitak, hərbi şəhərcik
64	Məmmədov Kamil Əmir oğlu	06.01.1958	Xocalı	02.26.1992	Pircamal k. (Əsgəran)
65	Məmmədov Məmməd Rəhim oğlu	06.01.1945	Erm. , Basarkeçər r.	02.26.1992	Əsgəran (RPŞ)

66	Məmmədov Möhlət Məmməd oğlu	06.01.1976	Erm. , Basarkeçər r.	02.26.1992	Əsgəran (RPŞ)
67	Məmmədov Niyaməddin Vaqif oğlu	06.01.1979	Xocalı	02.26.1992	Spitak, hərbi şəhərcik
68	Məmmədov Saday Süleyman oğlu	06.01.1936	Xocalı	02.26.1992	
69	Məmmədov Söhbət Məmməd oğlu	06.01.1975	Erm. , Basarkeçər r.	02.26.1992	Əsgəran (RPŞ)
70	Məmmədova (Həsənova) Afilə İbrahim qızı	06.01.1949	Xocalı	02.26.1992	DQ
71	Məmmədova (Əliyeva) Lətifə İbad qızı	03.07.1958	Azərbaycan, Xocalı, Xocalı ş. ,	02.26.1992	Vəng k. (Ağdərə)
72	Məmmədova Səltənət Zülal qızı	06.01.1931	Azərbaycan, Xankəndi, Xankəndi ş. ,	02.26.1992	Vəng k. (Ağdərə)
73	Məmmədova (Cəfərova) Şövkət İbad qızı	07.12.1963	Azərbaycan, Xankəndi, Xankəndi ş. ,	02.26.1992	Vəng k. (Ağdərə)
74	Məmişov Şahin Talış oğlu	11.12.1959	Laçın r. Bülovlu k.	02.26.1992	Dəhraz k. , Xankəndi; Yerevan, Spitak, Leninakan
75	Mehdiyev İlham İmdad oğlu	06.01.1967	Bərdə r. , Alpoud k.	02.26.1992	Yerevan (həbsxanası)
76	Mustafayev Vidadi Şəfa oğlu	06.01.1963	Xankəndi ş.	02.26.1992	Əsgəran RPŞ
77	Nəcəfov Şiraslan Məmiş oğlu	06.01.1952	Əsgəran r. , Ballica sovetliyi, Çayqovşağı k.	02.26.1992	Xanadzax, Xankəndi
78	Nəsirova (Budko) Tatyana Dmitriyevna	06.01.1952	Sankt- Peterburq	02.26.1992	
79	Orucov Cavan (Xəqani) Canan oğlu	06.01.1976	Xocalı	02.26.1992	Xankəndi, Əsgəran polis idarəsi
80	Orucov Famil Əli oğlu	06.01.1971	Erm. Əzizbəyov r. , Saravan k.	02.26.1992	Yerevan
81	Paşayev Ələddin Bəhlul oğlu	11.08.1961	Azərbaycan, Xocalı, Xocalı ş. ,	02.26.1992	Dəhraz k. (Əsgəran), Xankəndi, Yerevan
82	Rəşidov Nazim Adil oğlu	06.01.1972		02.26.1992	Spitak, hərbi şəhərcik

83	Səlimov Xəzər Səyavuş oğlu	06.01.1974	Xocalı	02.26.1992	Xankəndi
84	Səlimova Tamilə Ağamirzə qızı	06.01.1935	Laçın r.	02.26.1992	Xankəndi
85	Səfiyev Elxan Nəsim oğlu	06.01.1961	Xocalı	02.26.1992	Əsgəran (qərargah)
86	Usubov Əliyər Kamran oğlu	06.01.1967	Xocalı	02.26.1992	Dəhrəz k. (Əsgəran), Xankəndi, Yerevan
87	Usubov Zakir Kamran oğlu	06.01.1964	Xocalı	02.26.1992	Dəhrəz k. (Əsgəran), Xankəndi, Yerevan
88	Usubov Səyavuş Ramiz(Halay) oğlu	06.01.1971	Xocalı	02.26.1992	Dəhrəz k. (Əsgəran), Xankəndi, Yerevan
89	Usubov Elşad Kamran oğlu	06.01.1974	Xocalı	02.26.1992	Dəhrəz k. (Əsgəran), Xankəndi, Yerevan
90	Fəzliyev Qədim Fəzli oğlu	06.01.1954	Özbəkistan.	02.26.1992	DQ
91	Haqverdiyev Şahin Məşdi oğlu	06.01.1958	Xocalı	02.26.1992	Qafan
92	Həmdiyev Osman Həmdi oğlu	06.01.1954	Özbəkistan.	02.26.1992	DQ
93	Şahverdiyev Vüqar Məmməd oğlu	06.01.1973	Xankəndi ş.	02.26.1992	Əsgəran
94	Şahmuradov Nemət Musa oğlu	06.01.1964	Naftalan ş.	02.26.1992	DQ
95	Şahmurov Mübariz Ağahüseyn oğlu	06.01.1963	Navadan k.	02.26.1992	Kirovakan, Yerevan

ABBASOV Savalan İsmayıl oğlu

1909 ildə Xocalı ş.-rində doğulub, orada yaşayıb. 26 fevral 1992 il tarixdə Ermənistan silahlı birləşmələrinin Xocalı ş.-rini işğalı zamanı girov götürülüb. Xocalı ş.-rinin sakini, hazırda Bakı şəhəri, Mərdəkan qəsəbəsi, "Günəşli" sanatoriyasında məskunlaşmış - Haqverdiyev Cavanşir Məşdi oğlu ifadəsində bildirib ki, ş. -ə başlanmış hücum zamanı o, yaxın qohumları və digər şəhər sakinləri ilə birlikdə öz evlərini tərk edərək Ağdam şəhəri istiqamətinə hərəkət ediblər. Fevralın 27-də Dəhrəz k.-di yaxınlığındakı meşədən çıxarkən onlardan bir neçə yüz metr irəlidi gedən Savalan Abbasovu silahlı şəxslər Azərbaycan dilində səsləyiblər. Bu vaxt Savalan Abbasov həmin şəxslərə tərəf gedib və onlar onu mühasirəyə alaraq yaxalayıblar. Hadisənin şahidi olmuş Cavanşir Haqverdiyev və digərlərini ermənilər görməyib, onlar gizlənərək hərəkət istiqamətini

dəyişib və Ağdam r.-nunun Gülablı kəndinə gəlib çıxıblar.

Əd.: “QSM-7” təsdiq edir. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, “Qismət”, 2010, s. 20

ABBASOV Vəliyəddin Umudvar oğlu

1963 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri erməni silahlı dəstələri tərəfindən işğal olunan zaman Abbasovlar ailəsi əsir götürülərək Əsgərana aparılıb. Sonradan Vəliyəddindən başqa öldürülmüş ailə üzvlərinin meyitləri qaytarılıb. Qardaşı – Abbasov Çingiz Umudvar oğlunun yazdığı izahata görə, onlar Xocalını tərk edən zaman meşədə ermənilər tərəfindən mühasirəyə alınıblar. Həmin vaxt Vəliyəddin qaçmağa cəhd göstərib, amma girov götürülərək Naxçıvanlı yaxınlığındakı Dəhraz kəndinə aparılıb. Əsirlikdə olan Qarayev Usubəlinin atası – girovluqdan qayıtdıqdan sonra Naftalan ş.-rində yerləşən “Şirvan” sanatoriyasında məskunlaşmış Qarayev Süleyman Salman oğlu izahatında yazıb ki, ermənilər oğlu və Vəliyəddin də daxil olmaqla 13 nəfər gənci naməlum istiqamətə aparıblar. Qarayev Süleyman azad olunandan sonra Ağdam taborunun komandiri Allahverdi Bağirov ona, həmin 13 gəncin Xankəndi ş. polis şöbəsinin zirzəmisində saxlandığını, bir həftə sonra isə həmin idarənin rəisi Armen İsaqulov tərəfindən Yerevan ş.-rinə göndərildiklərini bildirib. Erməni girovluğundan qayıtmış Xocalı sakini, hazırda “Günəşli” anatoriyasında məskunlaşmış Abdullayeva Sənəm Həsən qızının izahatına görə, o, Abbasov Vəliyəddini Pircamal k.-dində yerləşən maldarlıq fermasında görüb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 19-20

ABIŞOV Mobil Mövsüm oğlu

1968 ildə anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı faciəsi günü girov götürülüb. Naftalan ş.-rindəki “Qarabağ” sanatoriyasında məskunlaşmış həmyerliləri Abışov İlqar Niyaz oğlu və Abışov İntizam Niyaz oğlunun dediklərinə görə, Xocalının işğal günü ermənilər onları Əsgəran polis şöbəsinə aparıb işgəncələr verən zaman Mobil də orada olub. Sonradan onlar azad olunduqları üçün Mobili bir daha görməyiblər. Naftalan ş.-rində məskunlaşmış Xocalı ş. sakini Əzizov Ramin İbrahim oğlunun verdiyi məlumata görə, Xocalı faciəsi zamanı ermənilər onları 13 nəfər yerli sakinlə Naxçıvanlı k.-dində tutub, Əsgəran polis şöbəsinə gətiriblər. Orada bir gün Mobilə eyni kamerada saxlanılıb. Səhəri gün başqa kameraya keçirildiyi üçün Mobili bir daha görməyib. Bakı şəhəri, Mərdəkan qəs. -əsindəki “Sülh” pioner düşərgəsində məskunlaşmış Xocalı ş. sakini Məmmədova Gülövşə Bəxtiyar qızı ərizəsində yazıb ki, ermənilər onları girov götürüb Əsgəran polis şöbəsində saxlayanda Mobil də orada olub. O, 2 gün sonra oğlu ilə azad olub və Mobili bir daha görməyib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 31-32

“... Ermənilər Ağdama tərəf gedən dəstəni güllə yağışına tutublar. Azərbaycanlılar 1200-ə qədər cəsəd saymışlar. Livanlı operator ölkəsinin zəngin erməni daşnak lobbisinin Qarabağa silah və əsgər göndərdiyini təsdiq edib”.

“Faynəşl Tayms” qəzeti, 9 mart 1992-ci il

ALLAHVERDİYEV Mahir Novruz oğlu

1975 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri işğal olunan gün ailə üzvlərilə birlikdə Ağdam r.-nu istiqamətində qaçıblar. Naxçıvanlı yolundakı meşədə ermənilər tərəfindən mühasirəyə düşərək girov götürüldülər. Bakı şəhəri, Şərifzadə küçəsində yerləşən Azərbaycan Tibb Universitetinin 1 saylı yataqxanasında məskunlaşmış Əzimov Abbasqulu Şahmar oğlunun verdiyi məlumata görə, Xocalı işğal olunan gecə, həyat yoldaşı və oğlanları ilə ərazini tərk edən zaman qonşuları – qaz idarəsində işləyən Allahverdiyev Novruz, onun kor atası Saleh kişi və oğlu Mahir də onlarla olub. Yolda Allahverdiyevlər gecəni meşədə keçirməyi qərara alıb. Abbasqulugil isə Ağdam istiqamətində yollarına davam ediblər. Həmin vaxtdan indiyə kimi onlar bir daha görüşməyiblər. Bu faktı onların həmyerlisi Əzimov Aydın Abbasqulu oğlu da təsdiq edib. Deyilənə görə, Mahir və onun ailə üzvləri Dağlıq Qarabağda saxlanılıblar.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 51

ALLAHVERDİYEV Novruz Saleh oğlu

1947 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri işğal olunan gün ailə üzvlərilə birlikdə Ağdam r.-nu istiqamətində qaçıblar. Naxçıvanlı yolundakı meşədə ermənilər tərəfindən mühasirəyə düşərək girov götürüldülər. Bakı şəhəri, Şərifzadə küçəsində yerləşən Azərbaycan Tibb Universitetinin 1 saylı yataqxanasında məskunlaşmış Əzimov Abbasqulu Şahmar oğlunun verdiyi məlumata görə, Xocalı işğal olunan gecə, həyat yoldaşı və oğlanları ilə ərazini tərk edən zaman qonşuları – qaz idarəsində işləyən Allahverdiyev Novruz, onun kor atası Saleh kişi və oğlu Mahir də

“... Meyitlərin çoxu
eybəcər hala salınıb,
körpə qızın ancaq
başı qalmışdı”.

“Tayms”,
4 mart 1992-ci il

« 23 »

**Xocalı soyqırımının
qurbanları**

Fotoqraf: Frederik Lengeyn
Mənbə: www.justiceforkhojaljy.org

1992

onlarla olub. Yolda Allahverdiyevlər gecəni meşədə keçirməyi qərara alıb. Abbasqulugil isə Ağdam istiqamətində yollarına davam ediblər. Həmin vaxtdan indiyə kimi onlar bir daha görüşməyiblər. Bu faktı onların həmyerlisi Əzimov Aydın Abbasqulu oğlu da təsdiq edib. Deyilənə görə, Mahir və onun ailə üzvləri Dağlıq Qarabağda saxlanılıblar.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 52

ALLAHVERDİYEV Saleh İmanqulu oğlu

1920 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri işğal olunan gün ailə üzvlərilə birlikdə Ağdam r.-nu istiqamətində qaçıblar. Naxçıvanlı yolundakı meşədə ermənilər tərəfindən mühasirəyə düşərək girov götürüldülər. Bakı şəhəri, Şərifzadə küçəsində yerləşən Azərbaycan Tibb Universitetinin 1 saylı yataqxanasında məskunlaşmış Əzimov Abbasqulu Şahmar oğlunun verdiyi məlumata görə, Xocalı işğal olunan gecə, həyat yoldaşı və oğlanları ilə ərazini tərk edən zaman qonşuları – qaz idarəsində işləyən Allahverdiyev Novruz, onun kor atası Saleh kişi və oğlu Mahir də onlarla olub. Yolda Allahverdiyevlər gecəni meşədə keçirməyi qərara alıb. Abbasqulugil isə Ağdam istiqamətində yollarına davam ediblər. Həmin vaxtdan indiyə kimi onlar bir daha görüşməyiblər. Bu faktı onların həmyerlisi Əzimov Aydın Abbasqulu oğlu da təsdiq edib. Deyilənə görə, Mahir və onun ailə üzvləri Dağlıq Qarabağda saxlanılıblar.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 52

Xocalı soyqırımının qurbanları

Fotoqraf: Xalid Əsgərov
Mənbə: Azərbaycan Fotoqrafları Birliyi

BAĞIROV Elşən Həsən oğlu

1963 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri ermənilər tərəfindən işğal olunan gün vahiməyə düşən əhali meşəyə üz tutub. 50 nəfər Dəhraz kəndi yaxınlığında mühasirəyə düşüb, girov götürülərək həmin kənddə yerləşən donuzçuluq fermasına gətiriliblər. Səhəri gün ermənilər onların arasından Elşən də daxil olmaqla 13 nəfər boylu-buxunlu gənci seçərək naməlum istiqamətdə aparıblar. Bu məlumatı Xocalı sakinləri – Bakı şəhəri, Atatürk prospekti, ev 2A, mənzil 57-də yaşayan Xudayarov Vəfadar Səlim oğlu, Bakı şəhəri, Xətai prospekti, ev 40-da yaşayan Xudayarov Rövşən Adil oğlu, Bakı şəhəri, Mərdəkan qəs. -əsindəki “Günəşli” sanatoriyasında məskunlaşmış Hüseynov Kamil Dadaş oğlu, Ağayev Səttar Muxtar oğlu, Xudayarov Abil Adil oğlu və başqaları təsdiq ediblər. Qardaşı – Bağirov Rza Həsən oğlu ərizəsində yazıb ki, onun gah Xankəndində, gah da Yerevanda saxlandığını öyrənib. Tovuz r.-nu Əsrək-Cırdaxan k.-d sakini Hüseynov Akif Saleh oğlunun təqdim etdiyi azərbaycanlı hərbi əsir və girovların siyahısında Bağirov Elşənin Ermənistanın Spitak ş.-rində saxlandığı göstərilib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 68-69

BƏDİŞOV Ali Rəis oğlu

1968 ildə Özbəkistan Ruspublikasında anadan olub. Milliyətcə Ahıska (Mehseti) türküdür. 1989 ildə Özbəkistan Respublikasından qaçqın düşüb və Azərbaycan Respublikasının Xocalı ş.-rinə gələrək orada məskunlaşıb. 26 fevral 1992 il tarixdə Xocalı ş.-rinin Ermənistan silahlı birləşmələri və rus ordusunun 366-cı alayı tərəfindən işğal zamanı itkin düşüb. İtkinin bacısı - hazırda Dəvəçi r.-nu, Udulu k.-dində məskunlaşmış Binəliyeva Rəna Rəis qızı ifadəsində bildirib ki, qardaşı Xocalının işğalı günü ş.-rin müdafiəsində dayanıb, gülləsi qurtardığından meşəyə tərəf çəkilməyə Binəliyev Əlişir Gülləli oğlu (girovluqdan azad olunub) və İlyasov Əhmədlə (ermənilər tərəfindən əsir götürülmüş şəxs kimi Dövlət Komissiyasının qeydiyyatından keçir) birlikdə girov götürülüb. Keçmiş girov - hazırda Sabirabad r.-nu, Əhmədabad k.-dində məskunlaşmış Muradova Səlimə Mərdəli qızı ifadəsində bildirib ki, 1992 il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə onlar qonşuları Binəliyevlərin evinin zirzəmisində olublar. Erməni hərbiçiləri zirzəmidə olan 70 nəfərlə birlikdə Bədişov Alini də girov götürüb, onu Cabbar və Əlişirlə birlikdə naməlum istiqamətə aparıblar. Faktı təsdiq edən keçmiş girov, hazırda Dəvəçi r.-nu, Udulu k.-dində məskunlaşan Binəliyev Bəxtiyar Gülləli oğlu ifadəsində bildirib: “Qohumum Bədişov Ali Rəis oğlu Xocalı faciəsi zamanı ermənilər tərəfindən girov götürülüb. Mənim yoldaşım Binəliyeva Firuzə Fərdi qızı, Xocalı sakinlərindən Zabilə və Sənəm adlı (soyadlarını qeyd etmir) qadınlar da şahiddirlər”. Keçmiş girov – hazırda Dəvəçi r.-nu, Udulu k.-dində məskunlaşmış Binəliyev Gülləli Binəli oğlu və Binəliyeva Firuzə Fərdi qızı A. Bədişovun girov götürülməsi faktını təsdiq ediblər. B. Firuzə əlavə olaraq A. Bədişovun digər girovlarla birlikdə Dəhraz kəndinə aparıldığını bildirib. A. Bədişovun və daha beş nəfər Ahıska türkünün erməni girovluğunda saxlanması ilə

“Ağdamda olan xarici jurnalistlər, Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqlar arasında skalpları götürülmüş, dirnaqları çıxardılmış 3 nəfəri görüblər. Bu azərbaycanlıların təbliğatı deyil, bu reallıqdır”.

“Le Mond”
14 mart 1992-ci il

bağlı Beynəlxalq Amnistiya təşkilatının nümayəndəliyinə müraciət edilib və fakt Ann Burlinin imzası ilə bu təşkilat tərəfindən 12 avqust 1993 il tarixdə Dövlət Komissiyasına göndərilmiş məktubla təsdiq edilib. Xocalı sakini Abbasov Mərkəz Salman oğlu isə ifadəsində bildirib ki, Dəhraz k.-dində ermənilər Ali Bədişova 5 nəfərlə birlikdə əvvəl ağır işgəncə verib, sonra güllələyiblər.

Əd.: "QSM-7" təsdiq edir. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, "Qismət", 2010 – s. 36-37

CABBAROV Azad Pirqulu oğlu

1967 ildə Laçın r.-nunun Arduşlu k.-dində anadan olub. Xocalı özünü-müdafə taborunun üzvü olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri erməni silahlı birləşmələri tərəfindən işğal olunan gün əhali Ağdam istiqamətində olan qarlı meşələrə qaçıb. 180-200 nəfərlik bir dəstə Dəhraz k. -dini Ağdamın Gülablı k.-di bilib həmin tərəfə üz tutub, mühasirəyə düşüb. Ermənilər onları Dəhraz k. -dindəki maldarlıq fermasına gətirərək, 2 gün orada saxladıqdan sonra əsirlərin arasından Azad da daxil olmaqla 13 nəfər gənci seçib, naməlum istiqamətə aparıblar. Bu günə kimi həmin gənclərin taleyi haqqında heç bir məlumat əldə olunmayıb. Erməni əsirliyində olan Usubov Zakir, Usubov Elşad və Usubov Əliyarın atası – girovluqdan qayıtmış Usubov Kamran Hüseyn oğlunun dediyinə görə, Dəhraz k.-dində maldarlıq fermasında saxlanılan zaman ermənilər onun 3 oğlu və Azad da daxil olmaqla 13 sağlam gənci seçib, naməlum istiqamətə aparıblar. Bu faktı erməni əsirliyindən qayıtmış Xocalı sakinləri - əsir götürülmüş Həsənov Rövşən Qaçay oğlunun anası – Həsənova Rəfiqə Məmi qızı, Hüseynov Kamal Dadaş oğlu, Xudayarov Rövşən Adil oğlu, Xudayarov Vəfadar Səlim oğlu və başqaları da təsdiq ediblər.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 95

CƏFƏROV Məhəmməd Vəlikişi oğlu

1915 ildə Ermənistan Respublikası Əzizbəyov r.-nunun Kotanlı k.-dində anadan olub. 1930 ildə dədə-baba torpaqlarından qovularkən ailəsi ilə Azərbaycan Respublikasının Xocalı ş.-rinə pənah aparıb. 1992 ildə Xocalı faciəsi baş verərkən həyat yoldaşı – 1925 il təvəllüdü Cəfərova Bağdad Həsən qızı ilə birlikdə öz evində girov götürülüb. Oğlu – Xocalı ş.-r sakini, Mingəçevir ş.-ri Kür avarçəkmə bazasında məskunlaşmış Cəfərov Cəfər Məhəmməd oğlunun dediyinə görə, şəhər işğal olunan zaman valideynləri qəti şəkildə ikinci dəfə qaçqın həyatı yaşamayacaqlarını, ərazini tərk etməyəcəklərini bildirişlər. Övladları onları fikirlərindən döndərə bilməyib. Erməni əsirliyindən qayıtmış Xocalı sakinləri, Ağdam r.-nunda məskunlaşmış çoban Yusif, Hüseynova Şərqiyyə və Yusifova Filyarın Cəfərə verdikləri məlumata görə, onlar girov götürülən

zaman Cəfərovların evində saxlanılıblar. Bir neçə gündən sonra ermənilər əsirlərlə birlikdə Məhəmmədi və onun həyat yoldaşı Bağdadı Xankəndinə aparıblar. Xankəndi ş.-rində onları əvvəlcə uşaq xəstəxanasında, sonra Ballica pioner düşərgəsində saxlayıblar. Cəfərovların sonrakı taleyi naməlumdur.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 114

CƏFƏROV Nüsrət (Anar) Fazil oğlu

1975 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. Həmyerliləri onu Anar kimi tanıyıblar. 1 sayılı məktəbin 11-ci sinfində oxuyub. 26 fevral 1992 ildə anası Cəfərova Tahirə Müseyib qızı və 2 bacısı ilə birlikdə ərazini tərk edən zaman yolu azıb, Naxçıvanlı kəndi yaxınlığındakı meşədə girov götürülüb. Bu məlumatı anası – Şəki İpək Kombinatının yataqxanasında məskunlaşmış Cəfərova Tahirə Müseyib qızı verib. Onun dediyinə görə, meşədə azmış Əbdülov Zakir Yelmar oğlu, Məmmədov Aydın Cəlal oğlu, Məmmədov Suren Heydər oğlu, Məmmədov Yaqub və Nüsrət yol tapmaq məqsədilə qadınlardan ayrılıblar. Onlar gedəndən bir qədər sonra atışma səsləri eşidilib. Atışma 40 dəqiqəyə qədər davam edib. Həmin vaxtdan anası bir daha Nüsrəti görməyib. Erməni girovluğundan qayıtmış Xocalı ş.-r sakini, Naftalan ş.-rindəki "Azərbaycan" sanatoriyasında məskunlaşmış Əzizov Ramin İbrahim oğlu izahatında yazıb ki, 26 fevral 1992 ildə Naxçıvanlı kəndi yaxınlığında 13 nəfər yerli sakinlə birlikdə əsir götürülüb, Əsgəran polis şöbəsinə aparılıb. Ora-

Xocalı soyqırımının qurbanları

Fotoqraf: İlqar Cəfərov
Mənbə: AZƏRTAC

1992

da xocalılardan Abışov Mobil Möhsüm oğlu, Səlimov Fəxrəddin, Məmmədov Zahir, Məmmədov Məmməd Rahim oğlu, onun oğlanları Söhbət və Möhlət, Namazov Vaqif, Cəfərov Nüsrətlə rastlaşıb. Sonra başqa kameraya köçürüldüyü üçün həmin şəxsləri bir daha görməyib. Xocalı ş.-r sakini, Bakı şəhəri Pirşağı qəs. -əsində məskunlaşmış Cəfərova İradə Aydın qızı erməni əsirliyindən azad olunmuş Hüseynov Kamil Dadaş oğlunun ona Cəfərov Nüsrətin stadionda saxlandığını gördüyünü deyib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 , s. 115-116

CƏFƏROV Samir Tacir oğlu

1988 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-rinin işğal olunduğu gün Samir və ailə üzvləri: nənəsi Məmmədova Səltənət Zülal qızı, anası Məmmədova Şövkət İbad qızı, xalası Məmmədova Lətifə İbad qızı, xalası oğlanları Əliyev Səbuhi Cahangir oğlu və Əliyev Səlim Cahangir oğlu ilə birlikdə girov götürülərək Ağdərə r.-nunun Vəng k. -dinə aparılıblar. Xalası – Xocalı sakini, Bakı şəhəri, Nərimanov r.-nunda yerləşən Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun yataqxanasında məskunlaşmış Qəmbərova Adilə İbad qızı izahatında göstərib ki, həmyerlisi Cavanşir Haqverdiyev (hazırda Bakı şəhəri, Mərdəkan qəs. -əsində yerləşən yataqxanada məskunlaşmış) onları ailəliklə meşədə ocaq ətrafında oturub qızınarkən görüb. Cavanşirin dediyinə görə, ətrafda ermənilərin üstü çadırlı maşını dayanıbmiş. Ermənilər qərribə səslər çıxaraq azərbaycanlıların yaxınlıqda olduğunu bir-birinə bildiriblər. Cavanşirin qardaşı Şahin ona “Sən get, biz də yavaş-yavaş gəlirik”, deyib. O, yoluna davam edib, bir müddət keçəndən sonra dayanıb, onları gözləyib. Nə Şahin, nə də Məmmədova Səltənət ailəsi ilə gəlib çıxmayıb. Sonradan heç kimin onların taleyindən xəbəri olmayıb. “Beynəlxalq Amnistiya” təşkilatının Avropa üzrə təhqiqatlar şöbəsinin müdiri Ann Burlinin 12

“Videokamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərdi. Bir qadının sifətinin yarısı kəsilmişdi. Kişilərin skalpları götürüldü”.

“İzvestiya”,
4 mart 1992-ci il

avqust 1993 ildə verdiyi məlumata görə, Samir və onun ailə üzvləri fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Xocalının işğalı zamanı erməni hərbciləri tərəfindən girov götürülüb, Ağdərə r.-nunun Vəng k.-dində saxlanılıblar.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 115-116

CƏFƏROVA Bağdad Həsən qızı

1925 ildə Ermənistan Respublikası Əzizbəyov r.-nunun Kotanlı k.-dində anadan olub. 1930 ildə dədə-baba torpaqlarından qovularkən ailəsi ilə Azərbaycan Respublikasının Xocalı ş.-rində məskunlaşıb. 1992 ildə Xocalı faciəsi baş verərkən həyat yoldaşı – 1925 il təvəllüdlü Cəfərov Məhəmməd Vəlikəsi oğlu ilə birlikdə öz evində girov götürülüb. Oğlu – Xocalı ş.-r sakini, Mingəçevir ş.-ri Kür avarçəkmə bazasında məskunlaşmış Cəfərov Cəfər Məhəmməd oğlunun dediyinə görə, şəhər işğal olunan zaman valideynləri qəti şəkildə ikinci dəfə qaçqın həyatı yaşamayacaqlarını, ərazini tərk etməyəcəklərini bildiriblər. Övladları onları fikirlərindən döndərə bilməyib. Erməni əsirliyindən qayıtmış Xocalı sakinləri, Ağdam r.-nunda məskunlaşmış çoban Yusif, Hüseynova Şərqiyyə və Yusifova Filyarın Cəfərə verdikləri məlumata görə, onlar girov götürülən zaman Cəfərovların evində saxlanılıblar. Bir neçə gündən sonra ermənilər əsirlərlə birlikdə Bağdadı və onun həyat yoldaşı Məhəmmədi Xankəndinə aparıblar. Xankəndi ş.-rində onları əvvəlcə uşaq xəstəxanasında, sonra Ballica pioner düşərgəsində saxlayıblar. Cəfərovların sonrakı taleyi naməlumdur.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 121-122

ƏBDÜLOV Zahid Yelmar oğlu

1973 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri işğal olunan gün atası Əbdülov Yelmar İsgəndər oğlu ilə birlikdə girov götürülüb. Anası – Xocalı ş.-r sakini, Bakı Dövlət Universitetinin 5 saylı yataqxanasında məskunlaşmış Əbdülova

Xocalı soyqırımının qurbanları

Fotoqraf: İlqar Cəfərov
Mənbə: AZƏRTAC

1992

Raya Kərim qızı ərizəsində yazıb ki, işğal günü həyat yoldaşı Əbdülov Yelmar İsgəndər oğlu və oğlu Zahid ermənilər tərəfindən girov götürülüb. Bir neçə gündən sonra həyat yoldaşı Əsgəran polis şöbəsinin həyatında güllələnib, meyiti sonradan Milli Ordunun döyüşçüləri vasitəsilə ailəsinə qaytarılıb. Oğlunun taleyi isə məlum olmayıb. Bibisi – Xocalı ş.-r sakini, Bakı şəhəri, Mərdəkan qəs. -əsindəki “Sülh” pioner düşərgəsində məskunlaşmış Məmmədova Gülövşə Bəxtiyar qızının dediyinə görə, qardaşı oğlu Zahid Məmmədov Fərman Qəzənfər oğlu ilə birlikdə girov götürülüb. Onlar Əsgəran polis şöbəsinin binasına gətirilən zaman Əbdülov Yelmar və Zahid də onlarla birlikdə olub. Ermənilər Yelmarla Zahidi naməlum istiqamətə aparıblar. Gülövşə bir daha onları görməyib. Xocalı sakini, Naftalan ş.-rindəki “Qarabağ” sanatoriyasında məskunlaşmış Məmmədova Tamaşa Qayıtan qızının verdiyi məlumatla görə, işğal günü ermənilər onu girov götürüb Əsgəran polis şöbəsinə gətirən vaxt Əbdülov Zahidin atası Yelmarla həmin idarənin zirzəmisində girov saxlandığını görüb. Bir neçə gündən sonra Tamaşanı azad ediblər, Əbdülovlar isə orada qalıb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 132

ƏLİMƏMMƏDOV Natiq Şahmalı oğlu

1962 ildə Əsgəran r-nunun Pircamal k.-dində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri işğal olunan gün ailə üzvləri ilə birlikdə ermənilər tərəfindən girov götürülüb. Qardaşı – Pircamal k.-d sakini, Bakı şəhəri Nərimanov r.-nu, Mayakovski küçəsi, ev 17, mənzil 27-də yaşayan Əliməmmədov Yaşar Şahmalı oğlu ərizəsində yazıb ki, həmin dəhşətli gecə ailə üzvləri və yaxın qohumları ilə meşədə girov götürülərək Pircamal k.-dindəki maldarlıq fermasına gətirilib, orada ağır işgəncələrə məruz qalıblar. Ermənilər 1 mart 1992 ildə qardaşı Əliməmmədov Namiqi, həmyerlisi Məmmədov Kamil Əmir oğlu və adını bilmədiyi mehseti türkü ilə naməlum istiqamətə aparıblar. Bir daha qardaşı haqqında heç bir məlumat ala bilməyib. Erməni girovluğundan qayıtmış Xocalı ş.-r sakini, Bakı şəhəri, Mərdəkan qəs. -əsindəki “Günəşli” sanatoriyasında məskunlaşmış Abdullayeva Sənəm Həsən qızı Pircamal k. -dindəki maldarlıq fermasında saxlandı-

ği zaman Namiqi də orada gördüyünü bildirib. Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin Azərbaycan üzrə nümayəndəliyindən verilən məlumata görə, Əliməmmədov Namiq 27 fevral 1992 ildə ermənilər tərəfindən əsir götürülüb və bir neçə gün Pircamal k. -dindəki fermada saxlandıqdan sonra naməlum yerə aparılıb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 154

ƏLİYEV Ağəli Nayib oğlu (1935), ƏLİYEVA Sürayə Behbud qızı (1936)

Xocalı ş.-rində anadan olublar. Bu ər və arvad 26 fevral 1992 il tarixdə Xocalı ş.-rinin Ermənistan Respublikası silahlı birləşmələri tərəfindən işğalı zamanı itkin düşüblər. Xocalı ş.-ri işğal olunanadək Ağəli və Sürayə Əliyevlərlə birlikdə yaşamış, onların kürəkəni, hazırda Naftalan ş.-ri “Şirvan” sanatoriyasında məskunlaşmış Mustafayev Nazim Ələkbər oğlu və gəlini, hazırda Bakı ş.-ri, Sabunçu r.-nu, “Santexmontaj” pansionatında məskunlaşmış Həsənova Lətifə Musa qızı Dövlət Komissiyasına verdikləri ifadələrində sözügedən yaxın qohumlarının erməni işğalı zamanı yaşadıkları mənzili tərk etmədiklərini və sağ-salamat orada qaldıklarını qeyd ediblər. Maraqlı məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, Xocalının işğalı zamanı şəhəri tərk etmiş yüzlərlə sakinədən heç biri ifadəsində qaçmağa çalışan əhali arasında Ağəli və Sürəyanın adını çəkməyib. Bu da öz növbəsində onların evlərində qalması faktını təsdiq edir və girov götürülməsi ehtimalını gücləndirir. Sonrakı taleləri barədə məlumatlar ermənilər tərəfindən gizlədilib.

Əd.: “QSM-7” təsdiq edir. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, “Qismət”, 2010, s. 42-43

ƏLİYEV Elçin Firdovsi oğlu (1982), ƏLİYEV Elgiz Firdovsi oğlu (1992), ƏLİYEV Firdovsi İsa oğlu (1956), ƏLİYEVA Heyran Mürşüd qızı (1962)

Xocalı ş. -ində anadan olublar. Bu gənc ailənin üzvləri 1992 il fevral ayının 26-da doğulduqları və yaşadıkları Xocalı ş.-rinin Ermənistan silahlı birləşmələri tərəfindən işğalı zamanı şəhəri tərk etməyə məcbur olub və növbəti gün fevral ayının 27-də ra yo nun Naçıvanlı kəndi yaxınlığında meşədə itkin düşüblər. Hazırda Goranboy r.-nunun Aşağı Ağcakənd qəsəbəsində məskunlaşmış - Əliyev Firudin İsa oğlu, Bakı şəhəri, Xətai r.-nu ərazisində məskunlaşmış - Hüseynov Şikar Mürşüd oğlu, Bakı şəhəri, Xəzər r.-nu, Mərdəkan qəs. -ində məskunlaşmış - Hüseynova Anahid Mürşüd qızı, Nərimanov r.-nu ərazisində məskunlaşmış - Əliyeva Vəziyar Mürşüd qızı Dövlət Komissiyasına verdikləri ifadələrdə 1992 il fevral ayının 27-də Əliyevlər ailəsinin yüz nəfərədək Xocalı sakini ilə birlikdə Naçıvanlı kəndi yaxınlığındakı meşədə erməni hərbiçilərinin mühasirəsinə düşdüklerini, gülləbaran nəticəsində dinc sakinlərin bəzilərinin həlak olduğunu, onlarla azərbaycanlının girov götürüldüyünü bildiriblər. Hadisənin şahidləri qeyd ediblər ki, erməni hərbiçiləri si-

“Erməni əsgərləri minlərlə ailəni məhv ediblər.”

“Sandi Tayms”,
1 mart 1992-ci il

lahsız, mülki əhaliyə qəfil hücum etdikləri və güclü atəş açıdıqları üçün insanlar biri-birini itirib, bir çoxunun, həmçinin Əliyevlər ailəsinin sonrakı taleyi naməlum qalıb. Sonradan Şikar Hüseynov bacısı - Heyranın ailə üzvləri ilə birlikdə girov aparılması və Ermənistanın Spitak ş.-rində saxlanması xəbərini “Amerikanın səsi” radiosundan eşitdiyini söyləyib, Vəziyar Əliyeva isə bu xəbəri Gürcüstanla qonşuluqda yerləşən Ermənistan kəndlərindən birində olan, adını xatırlamadığı jurnalist qadından öyrəndiyini bildirib. Bundan başqa, Əliyev Firdovsi və ailə üzvlərinin Ermənistan Respublikasının Spitak ş.-rində erməni girovluğunda saxlanması barədə şəkilaltı məlumat Dövlət Komissiyasının materialları əsasında 1994 ildə “Azərbaycan” nəşriyyatı tərəfindən ingilis və rus dillərində çap edilmiş “Onlar təhlükədədir” adlı kitabda da yer alıb. Ailənin sonrakı taleyi barədə məlumatlar Ermənistan hakimiyyət dairələri tərəfindən gizlədilib.

Əd.: “QSM-7” təsdiq edir. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, “Qismət”, 2010 – s. 43-45

ƏLİYEV Səbuhi Cahangir oğlu

1981 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-rinin işğal olunduğu gün eyni ailənin üzvləri - Əliyev Səbuhi Cahangir oğlu, nənəsi Məmmədova Səltənət Zülal qızı, anası Məmmədova Lətifə İbad qızı, qardaşı Əliyev Səlim Cahangir oğlu, xalası Məmmədova Şövkət İbad qızı və xalası oğlu Cəfərov Samir Tacir oğlu girov götürülərək Ağdərə r.-nunun Vəng k. -dinə aparılıblar. Xalası – Xocalı sakini, Bakı şəhəri, Nərimanov r.-nunda yerləşən Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun yataqxanasında məskunlaşmış Qəmbərova Adilə İbad qızı izahatında göstərib ki, həmyerlisi Cavanşir Haqverdiyev (hazırda Bakı şəhəri, Mərdəkan qəs. -əsində yerləşən yataqxanada məskunlaşmış) onları ailəliklə meşədə ocaq ətrafında oturub qızınarkən görüb. Cavanşirin dediyinə görə, ətrafda ermənilərin üstü çadırlı maşını dayanmış. Ermənilər qərribə səslər çıxaraq azərbaycanlıların yaxınlıqda olduğunu bir-birinə bildiriblər. Cavanşirin qardaşı Şahin ona “Sən get, biz də yavaş-yavaş gəlirik”, deyib. O, yoluna davam edib, bir müddət keçəndən sonra dayanıb, onları gözləyib. Nə Şahin, nə də Səltənət ailəsi ilə gəlib çıxmayıb. Sonradan heç kimin onların taleyindən xəbəri olmayıb. “Beynəlxalq Amnistiya” təşkilatının Avropa üzrə təhqiqatlar şöbəsinin müdiri Ann Burlinin 12 avqust 1993 ildə verdiyi məlumata görə, fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Xocalının işğal zamanı erməni hərbciləri Səbuhi və onun ailə üzvlərini girov götürüb, Ağdərə r.-nunun Vəng k. -dinə aparılıblar.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 s. 174-175

ƏLİYEV Səlim Cahangir oğlu

1987 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-rinin işğal olunduğu gün eyni ailənin üzvləri - Əliyev Səlim Cahangir oğlu, nənəsi Məmmədova Səltənət

Zülal qızı, anası Məmmədova Lətifə İbad qızı, qardaşı Əliyev Səbuhi Cahangir oğlu, xalası Məmmədova Şövkət İbad qızı və xalası oğlu Cəfərov Samir Tacir oğlu girov götürülərək Ağdərə r.-nunun Vəng k. -dinə aparılıblar. Xalası – Xocalı sakini, Bakı şəhəri, Nərimanov r.-nunda yerləşən Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun yataqxanasında məskunlaşmış Qəmbərova Adilə İbad qızı izahatında göstərib ki, həmyerlisi Cavanşir Haqverdiyev (hazırda Bakı şəhəri, Mərdəkan qəs. -əsində yerləşən yataqxanada məskunlaşmış) onları ailəliklə meşədə ocaq ətrafında oturub qızınarkən görüb. Cavanşirin dediyinə görə, ətrafda ermənilərin üstü çadırlı maşını dayanmış. Ermənilər qəribə səslər çıxararaq azərbaycanlıların yaxınlıqda olduğunu bir-birinə bildiriblər. Cavanşirin qardaşı Şahin ona “Sən get, biz də yavaş-yavaş gəlirik”, deyib. O, yoluna davam edib, bir müddət keçəndən sonra dayanıb, onları gözləyib. Nə Şahin, nə də Səltənət ailəsi ilə gəlib çıxmayıb. Sonradan heç kimin onların taleyindən xəbəri olmayıb. “Beynəlxalq Amnistiya” təşkilatının Avropa üzrə təhqiqatlar şöbəsinin müdiri Ann Burlinin 12 avqust 1993 ildə verdiyi məlumata görə, fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Xocalının işğalı zamanı erməni hərbiçiləri Səlim və onun ailə üzvlərini girov götürüb, Ağdərə r.-nunun Vəng k. -dinə aparıblar.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 176

ƏLİYEV Ülfət İman oğlu

1972 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri erməni silahlı birləşmələri tərəfindən işğal olunan gün əhali canını qurtarmaq üçün Ağdam

« 24 »

*Xocalı soyqırımı
qurbanlarının dəfn
mərasimi.
Ağdam*

Fotoqraf: İlqar Cəfərov,
Mənbə: AZƏRTAC

1992

istiqlamətində qarlı meşələrə üz tutub, 3 gün orada qaldıqdan sonra 180-200 nəfər Dəhraz k. -dini Ağdamın Güləblı k.-di bilib həmin istiqamətə gedərkən mühasirəyə düşüb. Ermənilər onları 2 gün Dəhraz k. -dindəki maldarlıq fermasında saxladıqdan sonra əsirlərin arasından Ülfət də daxil olmaqla 13 nəfər gənci seçib, naməlum istiqamətə aparıblar. Girovluqdan qayıtmış Xocalı sakini Usubov Kamran Hüseyn oğlunun dediyinə görə, Dəhraz k.-dində maldarlıq fermasında saxlanılan zaman ermənilər 13 sağlam gənci naməlum istiqamətə aparıblar. Bu faktı erməni girovluğundan qayıtmış Xocalı sakinləri – Həsənova Rəfiqə Məmi qızı, Hüseynov Kamal Dadaş oğlu, Xudayarov Rövşən Adil oğlu, Xudayarov Vəfadar Səlim oğlu və başqaları da təsdiq ediblər. Əsir düşmüş Xocalı ş.-r sakini Qarayev Usubəli Süleyman oğlunun atası-girovluqdan qayıtdıqdan sonra Naftalan ş.-rindəki “Şirvan” sanatoriyasında məskunlaşmış Qarayev Süleyman Salman oğlu izahatında yazıb ki, ermənilər 13 gənci naməlum istiqamətə aparıblar. Qarayev Süleyman azad olunandan sonra Ağdam taburunun komandiri Allahverdi Bağır həmin gənclərlə 70 azərbaycanlı əsirin Xankəndi daxili işlər idarəsində saxlandığını bildirib. Bağirov Xankəndi daxili işlər idarəsinin rəisi Armen İsaqulovla danışıqlar aparıb, həmin əsirləri dəyişmək ərafəsində şəhid olduğundan onların qaytarılması baş tutmayıb. Əsirləri Yerevana göndəriblər. Qohumu – Xocalı sakini, Bakı şəhəri, Xətai r.-nu İnkilab İsmayılov küçəsi, ev 8, mənzil 24-də yaşayan Hüseynov Şikar Mürşüd oğlunun dediyinə görə, Əliyev Ülfət Dadamyan Surən Arturoviçin Ermənistanın Spitak ş.-ri, hərbi şəhərcik, 306-cı məhəllə, ev 1, mənzil 19-da yerləşən evində saxlanılıb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 180

*Xocalı soyqırımı
qurbanlarının dəfn
mərasimi.
Ağdam*

Fotoqraf: Xalid Əsgərov
Mənbə: Azərbaycan
Fotoqrafları Birliyi

“Ötən həftə Azərbaycan yenidən qəbiristanlığa dönmüşdü: onlarla insan meyitindən Ağdam məscidinin arxasında müvəqqəti meyitxana yaradılmışdı. Onlar fevralın 25-i və 26-sı ermənilər tərəfindən darma-dağın edilmiş Xocalıdan olan sadə azərbaycanlı kişi, qadın və uşaqlar idi. Onların çoxu qaçan zaman yaxın məsafədən vurulmuşdu, bəzilərinin üzləri dağıdılmış, başlarının dərisi soyulmuşdu”.

“Nyusuiq”,
16 mart 1992-ci il

**ƏLİYEVA Çiçək Ələsgər qızı (1931),
ƏHMƏDOVA Durna Salman qızı (1922),
ƏHMƏDOV Eldar Nayib oğlu (1945),
ƏHMƏDOV Rəfil Nayib oğlu (1949),
VƏLİYEVA (ƏHMƏDOVA) Sürəya Cavad qızı (1959)**

Bu ailə bütövlükdə 26 fevral 1992 il tarixdə Xocalı ş.-inin Ermənistan Respublikası silahlı birləşmələri tərəfindən işğalı zamanı itkin düşüb. Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmiş ki, Durna Salman qızı, oğlanları Eldar və Rəfil, gəlinləri Çiçək və Sürəya Xocalı şəhərinin işğalı gecəsi – 26 fevral 1992 il tarixdə yaşadıkları evləri tərk edərək digər sakinlərlə birlikdə xilas olmaq üçün Ağdam rayonu istiqamətində qaçmağa məcbur olublar. Onlar Əsgəran rayonunun Dəhraz kəndi yaxınlığındakı meşədə erməni silahlı qüvvələrinin mühasirəsinə düşüblər, dinc əhali güclü güllə atəşinə məruz qalaraq müxtəlif istiqamətlərə dağılıb. Nəticədə bu dəstədə olan insanların az bir hissəsi mühasirədən qurtularaq qaçıb Ağdama gələ bilsə də, onlarla sakin həlak olub və yaralanıb. Yüzlərlə dinc əhali düşmən qüvvələri tərəfindən girov götürülərək Dəhraz kəndi yaxınlığında mal tövləsinə gəti-

*Xocalı soyqırımı qurbanlarının
dəfn mərasimi.
Ağdam*

Mənbə: AZƏRTAC

1992

rib. Girov götürülmüş üç yüz nəfərə yaxın əhali arasından hərbi və polis geyimində olan və digər sağlam bədənli gənclər seçilərək Xankəndi istiqamətində aparılıb, qoca, qadın və uşaqlar isə fevralın 28-də Ağdamın Gülablı kəndinə gətirilərək azad ediliblər. Mal tövləsində saxlanılan girovlar işgəncə və təhqirlərə məruz qalıb, pul və qiymətli əşyaları əllərindən alınıb. Girov götürülən əhali arasında Durna Salman qızının digər oğlu- Arif Nayib oğlu, onun həyat yoldaşı və üç körpə uşağı da olub. Girovluqdan azad olunduqdan sonra ailəsi ilə birlikdə Naftalan şəhərinin “Qarabağ” sanatoriyasında məskunlaşan Arif Əhmədov verdiyi ifadəsində itkin düşmüş qohumlarını meşə ilə gələrkən gördüyünü, sonradan onların arxada qaldıqlarını və sonrakı talelərindən xəbərsiz olduğunu bildirib. İtkin düşmüş şəxslərin digər yaxın qohumları girovluqdan sağ qayıtmış xocalılarla söhbətlərinə istinadən təqdim etdikləri ifadələrində Durna Əhmədovanı və onunla birlikdə olmuş yaxın qohumlarını Dəhrəz kəndi yaxınlığında sağ gördüklərini qeyd ediblər. Toplanmış məlumatların təhlili itkin düşmüş şəxslər - Əhmədova Durna Salman qızının, onun oğlanları Eldar və Rəfil Nayib oğlu Əhmədovların, gəlinləri Əliyeva Çiçək Ələsgər qızı və Vəliyeva (Əhmədova) Sürəya Cavad qızının Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən girov götürülməsinə əsas yaradır. Onların sonrakı taleyi barədə məlumatlar Ermənistan hakimiyyət dairələri tərəfindən gizlədilib.

Əd.: “QSM-7” təsdiq edir. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, “Qismət”, 2010 ,s. 48-50

ƏLİYEVA Xavər Yusif qızı

1928 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri işğal olunan gün qızı Əliyeva Svetlana və bir qrup Xocalı sakini ilə qaçmaq istədikdə ermənilər tərəfindən girov götürülərək Xankəndi ş.-rinə aparılıb. Həyat yoldaşı – Xocalı ş.-r sakini, Mingəçevir ş.-ri, M. Rəsulzadə küçəsi küçəsi 41/9-da məskunlaşmış Əliyev Cavanşir Hüseyn oğlunun

*Xocalı soyqırımı
qurbanlarının dəfn
mərasimi.
Ağdam*

Fotoqraf: Mirnaib Həsənoğlu
Mənbə: Azərbaycan
Fotoqrafları Birliyi

verdiyi məlumata görə, fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə həyat yoldaşı Əliyeva Xavər və qızı Əliyeva Svetlana erməniər tərəfindən girov götürüüb. Əzizlərinin axtarışı zamanı Ağdam özünümüdafiə batalyonunun komandiri Allahverdi Bağirov qarşı tərəfdən batolyon komandiri Vitalikdən Xavərin sağ olduğunu, tez bir zamanda qaytarılacağını öyrənib. Elə həmin müddətdə A. Bağirov şəhid olduğundan onların qaytarılması baş tutmayıb. Əsir və girovların dəyişdirilməsi ilə məşğul olan Füzuli r.-nu Yuxarı Yağlıvənd k.-d sakini Əhəd Kazımov da ermənilərlə radioəlaqə yaradaraq Xavərin sağ olduğunu öyrənib. Erməni əsirliyindən azad olunmuş Xocavənd r.-nunun Qaradağlı k.-d sakini, Ağcabədi r.-nundakı “Alman” çadır şəhərciyində məskunlaşmış Əliyev Şahruz Əmirxan oğlunun dediyinə görə, Xocalı ş.-ri işğal olunan zaman onların saxlandığı internat məktəbinə xeyli əsir və girov gətirilib. Xavər də onların arasında olub. Mingəçevir ş.-ri, M. Hüseyn küçəsi, ev 10, mənzil 18-də yaşayan Eyvazov Əli Nəcəfali oğlu ərizəsində yazıb ki, 1992 ilin mart ayında erməni əsirliyində olduğu zaman Mehdiyənd maldarlıq fermasının müdiri Hrantikin oğlu Murad ona Cavanşir müəllimin həyat yoldaşı Xavərin Xankəndində girov saxlandığını deyib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 192-193

ƏLİYEVƏ Svetlana Cavanşir qızı

1958 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri işğal olunan gün anası Əliyeva Xavər Yusif qızı və bir qrup Xocalı sakini ilə qaçmaq istədikdə ermənilər tərəfindən girov götürülərək Xankəndi ş.-rinə aparılıb. Atası – Xocalı ş.-r sakini, Mingəçevir ş.-ri, M. Rəsulzadə küçəsi küçəsi 41/9-da məskunlaşmış Əliyev Cavanşir Hüseyn oğlunun verdiyi məlumata görə, fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə həyat yoldaşı Əliyeva Xavər və qızı Əliyeva Svetlana erməniər tərəfindən girov götürüüb. Əzizlərinin axtarışı zamanı Ağdam özünümüdafiə batolyonunun komandiri Allahverdi Bağirov qarşı tərəfdən Svetlananın sağ olduğunu öyrənib. Erməni tabor komandiri Vitalik Svetlananın 3 gün müddətində qaytarılacağını vəd edib. Elə həmin müddətdə A. Bağirov şəhid olduğundan onların qaytarılması baş tutmayıb. Əsir və girovların dəyişdirilməsi ilə məşğul olan Füzuli r.-nu Yuxarı Yağlıvənd k.-d sakini Əhəd Kazımov da ermənilərlə radioəlaqə yaradaraq Svetla-

« 25 »

Ermənilər Xocalı şəhərini talan edirlər

Fotoqraf: Viktoriya İvleva

Mənbə: Ходжалы. Очевидцы – О Военных Преступлениях. Суд Над Арменией, Teaspress, 2015

1992

nanın sağ olduğunu öyrənib. Erməni əsirliyindən azad olunmuş Xocavənd r.-nunun Qaradağlı k.-d sakini, Ağcabədi r.-nundakı “Alman” çadır şəhərciyində məskunlaşmış Əliyev Şahruz Əmirxan oğlunun dediyinə görə, Xocalı ş.-ri işğal olunan zaman onların saxlandığı internat məktəbinə xeyli əsir və girov gətirilib. Svetlana da onların arasında olub. Erməni əsirliyindən azad olunmuş, Mingəçevir ş.-ri, M. Hüseyn küçəsi, ev 10, mənzil 18-də yaşayan Eyvazov Əli Nəcəfali oğlu ərizəsində yazıb ki, 1992 ilin mart ayında erməni əsirliyində olduğu zaman Məhdikənd maldarlıq fermasının müdiri Hrantikin oğlu Murad ona Cavanşir müəllimin qızı Svetlananın Xankəndi ş.-rində polislərin əlində olduğunu, Cavanşir müəllimin vaxtilə atasına çox kömək etdiyini bildirib. Murad Svetlananı polislərdən almaq istəyib, lakin verməyiblər.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 190-191

ƏSƏDOV Yalçın Asif oğlu

1963 ildə Ağdam r.-nunda anadan olub. Xocalını müdafiə edən könüllülər dəstəsinin tərkibində döyüşən Yalçın 26 fevral 1992 ildə Xocalı işğal olunan gün əsir götürülüb. Qardaşı – Ağdam r.-n sakini, hazırda Bakı şəhəri, Qara Qarayev prospekti, ev 34/67, mənzil 54-də yaşayan Əsədov Hüseyn Asif oğlu ərizəsində bildirir ki, həmin gecə Yalçın döyüş yoldaşları ilə əsir götürülüb və Əsgəran polis şöbəsinin saxlama məntəqəsinə aparılıb. Həyat yoldaşı – Xocalı ş.-r sakini, Naftalan ş.-rindəki “Azərbaycan” sanatoriyasının 12-ci korpusunda məskunlaşmış Kərimova Elmira Şahmalı qızının verdiyi məlumata görə, işğal günü o, 2 uşağı, həyat yoldaşı Yalçın, qardaşı Kərimov İntiqam və bacısı Sadıqova Züleyxa ilə birlikdə əsir götürülüb. Onları Əsgəran polis şöbəsinə aparıblar. 28 fevral 1992 ildə 2 uşağı, bacısı və bir neçə qadın mərhum Allahverdi Bağırovun köməyi ilə azad olunublar. Həmin vaxtdan etibarən həyat yoldaşı və qardaşını bir daha görməyib. Erməni əsirliyindən azad olunmuş baldızı – Xocalı ş.-r sakini, Naftalan ş.-rindəki “Azərbaycan” sanatoriyasının 12-ci korpusunda məskunlaşmış Sadıqova Züleyxa Şahmalı qızı da bu faktı təsdiq edib. Erməni əsirliyindən qayıtmış Xocalı ş.-r sakini, Naftalan ş.-rindəki “Azərbaycan” sanatoriyasında məskunlaşmış Hüseynov Valeh Sahib oğlu izahatında Əsgəran polis şöbəsində Yalçınla ayrı-ayrı kameralarda saxlandığını bildirib. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin sədr müavini Rafael Mirzəyev (təhlükəsizlik orqanı əməkdaşı olub) 1993 ildə cəbhə xəttində ermənilərlə görüş zamanı əldə etdiyi azərbaycanlı hərbi əsir və girovların siyahısında Yalçın Əsədovun Dağlıq Qarabağda saxlandığı qeyd olunub.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 207-208

ƏZİZOV Fikrət Abbas oğlu

1961 ildə Bakı şəhərində anadan olub. 26 fevral 1992 il tarixdə Xocalı ş.-rinin Ermənistan silahlı birləşmələri və keçmiş rus ordusunun 366-cı alayı tərəfindən iş-

ğalı zamanı itkin düşüb. İtkinin həyat yoldaşı – hazırda Bakı şəhəri, Qaradağ r.-nu, Qobustan qəs. -əsi, Salyan yolu, ev 30, mənzil 11-də məskunlaşmış Əzizova Səkinə İsfəndiyar qızı ifadəsində bildirib ki, Fikrətin adını xatırlamadığı döyüş yoldaşının dediyinə görə, o, Xocalı ş.-nin işğalı zamanı mühasirəyə düşüb və yaralanıb. İtkinin qardaşı – Bakı şəhəri, Qaradağ r.-nu, Qobustan qəs. -əsi, ev 23, mənzil 4 ünvanda yaşayan Əzizov Məmməd Abbas oğlu ifadəsində göstərib ki, qardaşının axtarışı zamanı Allahverdi Bağirovun vasitəçiliyi ilə gürcü milliyətli bir şəxsdən onun Ermənistanın Gorus r.-nunda saxlanıldığını öyrənib, lakin sonradan heç bir məlumat ala bilməyib. Keçmiş girov - hazırda Bakı şəhəri, Nizami r.-nu, Nizami prospekti, 22 ünvanda yaşayan Ələsgərova İradə Rəşid qızı ifadəsində bildirib ki, girov götürüldükdən sonra onu Xocalıdakı mağazaya gətirib və 4 saat orada daha 20 nəfər girovla birlikdə saxlayıblar. O, girovların icərisində Bakı şəhərindən olan Fikrət adlı bir yaralının yarasını sarıyıb, hətta buna görə, ermənilər tərəfindən təhqir məruz qalıb. Mağazadan çıxarırlarkən Fikrət ondan azad edilməsi üçün ailəsinə xəbər verməsini xahiş edib. Keçmiş girov, hazırda Naftalan ş.-rindəki “Qarabağ” sanatoriyasında məskunlaşan Hüseynov Elgiz Çingiz oğlu ifadəsində göstərib ki, Xocalının işğalı zamanı o da digər dinc sakinlər kimi, girov götürülüb və şəhərin kənarında yerləşən mağazaya gətirilib. Burada o, 3 yaralı azərbaycanlı hərbcinin əsir saxlandığını görüb, hərbcilərdən biri Bakı şəhər sakini, 27-28 yaşlı Fikrət olub. E. Hüseynovun dediyinə görə, sonradan girovları Xankəndinə gətirərək məktəbin binasında saxlayıblar. Üç hərbcisi isə mağazada qalıb. 1992 ilin mart ayının 1-də özünümüdafiə taburunun komandiri olmuş Allahverdi Bağirovun köməyi ilə azad edilərkən girov götürülən zaman saxlandıqları mağazanın qarşısında həmin 3 azərbaycanlı hərbcini hərəkətsiz vəziyyətdə görüb. Lakin ermənilər onlara yaxınlaşmağa imkan verməyiblər. Ermənistanın hakimiyyət orqanları həmin üç şəxsin sonrakı taleyi barədə məlumatları gizlədib.

Əd.: “QSM-7” təsdiq edir. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, “Qismət”, 2010 – s. 52-53

« 26 »

Xocalıda yaralananlar

Bakı şəhərində

Fotoqraf: İlqar Cəfərov

Mənbə: AZƏRTAC

1992

ƏZİZOV Mehman Qüdrət oğlu

1959 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 1992 ildən Xocalı özünümüdafiə taborunda döyüşüb. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri ermənilər tərəfindən işğal olunan gün atası Əzizov Qüdrət və qardaşı Əzizov Ariflə birlikdə əsir götürülüb. Sonradan atası və qardaşı azad edilib, Mehmanın taleyi isə məlum olmayıb. 2004 ildə milliyətcə erməni, Dağlıq Qarabağ sakini Tonyan Valerik Mixayloviç müəyyən məbləğdə pul müqabilində Əzizov Mehman Qüdrət oğlunu Azərbaycan tərəfə təhvil vermək istədiyini bildirib. V. Tonyan bildirib ki, Mehman Əzizov 1992 ilin fevral ayında Xocalı ş.-rinin işğalı zamanı girov götürülüb və son müddətə kimi separatçı rejimin silahlı birləşmələrində xidmət edən Neso adlı yüksək rütbəli zabitin evində saxlanılıb. V. Tonyanın qeyd etdiyinə görə, Mehmanın dili və cinsiyət orqanı kəsilib, sağ böyrəyi çıxarılıb, üzündə və sağ çiyində yanlıq izləri var. Bütün bunların nəticəsində o, ruhi-əsəb xəstəliyinə düşər olub. V. Tonyan M. Əzizovun girovluqda çəkildən fotosəklini verib, 7 iyul 2004 il tarixində onu Ermənistanla Gürcüstanın sərhədində qədar gətirərək uzaq məsafədən nümayiş etdirib, lakin son anda girovun qaytarılmasından imtina edib. Faktla bağlı Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının İşçi qrupu tərəfindən Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin Bakı Nümayəndəliyinə, Əsir və girovların azad edilməsi, itkinlərin axtarışı üzrə Beynəlxalq İşçi qrupuna müraciət edilib, V. Tonyanla keçirilmiş görüşlərin videoyazısı və onun tərəfindən təqdim edilmiş M. Əzizovun fotosu təqdim edilib. Beynəlxalq işçi qrupu separatçı rejimin “prokurorluq orqanı”na istinad edərək guya V. Tonyan tərəfindən təqdim olunan fotosəklidəki şəxsin Xankəndi ş.-rinin keçmiş sakini Ayrapetyan Serjik Surenoviç olduğunu bildirib. Qeyd olunanların eyni, yaxud ayrı-ayrı şəxslər olduğunu aydınlaşdırmaq məqsədilə Ayrapetyan Serjik Surenoviçlə bağlı materialların (pasport, Forma 1, Forma A kartları, gənclik və sonrakı dövr fotosəkilləri, eyni zamanda şəxsiyyəti təsdiq edən digər sənədlər) kserosurətinin əldə olunmasına və Dövlət Komissiyasına göndərilməsinə köməklik göstərilməsi üçün Beynəlxalq işçi qrupu qarşısında məsələ qaldırılıb. Mehman Əzizovun girovluqdan əvvəlki və girovluqda olarkən çəkilmiş fotosəkillərinin Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi yanında Elmi-Tədqiqat Məhkəmə Ekspertizası Kriminalistika və Kriminologiya Problemləri İnstitutu tərəfindən məhkəmə-portret tədqiqatı keçirilib və fotosəkillərdə əks olunan şəxslərin eyni olduğu təsdiqlənib. Faktı təsdiq edən digər amil

isə ondan ibarətdir ki, V. Tonyan vaxtilə Xocalıda sahə müvəkkili işləyib və M. Əzizovu şəxsən tanıyıb. Söhbətlərində də o, M. Əzizovu əvvəllər də tanıdığını dəfələrlə vurğulayıb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 439-440

FƏZLİYEV Qədim Fəzli oğlu

1954 ildə anadan olub. Milliyətcə mehseti türküdür. 1990 ilin aprel ayında ailəsi ilə birlikdə Gürcüstan Respublikası Zuqdidə r.-nunun Xetera sovxozundan Xocalı ş.-rinə köçüb. Ş.-rin işğalına kimi Qaladərəsi deyilən ərazidə yaşayıblar. Faciə baş verən zaman həyat yoldaşı Fəzliyəvə (Aslanova) Mərhəmət Katib qızı ilə əhəliyə qoşularaq Ağdam istiqamətində qaçıblar. Mərhəmət vahiməyə düşən insanların arasında Qədimi itirib. Sonradan əsirlikdən qayıdan Xocalı sakinlərindən Qədimin ermənilər tərəfindən əsir götürüldüyünü öyrənib. Bu məlumatı onun oğlu – Saatlı r.-nunun Varxankənd k.-dində məskunlaşmış Fəzliyəv (Aslanov) İslam Qədim oğlu verib. Qədimlə birlikdə milliyətcə mehseti türkü olan Xocalı sakinləri Binəliyev Alişer Güləli oğlu (1967), Binəliyev Cabbar Güləli oğlu (1969), Bədişev Əli Rəis oğlu (1968), Həmdiyev Osman Həmdi oğlu (1951), İlyasov Əhməd Məmməd oğlu (1968) da əsir götürülüb. Ermənilər onları Dağlıq Qarabağda saxlayırlar. Bu faktı Alişer və Cabbarın atası - Xocalı ş.-r sakini, Dəvəçi r.-nunun Udulu k.-dində məskunlaşmış Binəliyev Güləli Binəli oğlu, Özbəkistan Respublikasında anadan olmuş Xocalı sakini, Sabirabad r.-nunun Əhmədabad k.-dində məskunlaşmış Muradova Səlimə Mərdəli qızı, qardaşı – Xocalı sakini, Dəvəçi r.-nunun Udulu k.-dində məskunlaşmış Binəliyev Bəxtiyar Güləli oğlu, Bəxtiyarın həyat yoldaşı, Xocalı sakini, Dəvəçi r.-nunun Udulu k.-dində məskunlaşmış Binəliyevə Firuzə Fərdi qızı da təsdiq ediblər. “Beynəlxalq Amnistiya” təşkilatının verdiyi məlumatla görə, İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi Uğrunda “Helsinki Uotç” təşkilatının nümayəndələri 1992 ilin aprel ayında Xankəndi ş.-rində olarkən polis idarəsində Qədimin də adı olan azərbaycanlı hərbi əsirlərə aid sənədlərlə tanış olublar. “Beynəlxalq Amnistiya” təşkilatının Avropa üzrə təhqiqatlar şöbəsinin müdiri Ann Burlinin məlumatında Xocalının işğalı günü Fəzliyəv Qədimin də əsir götürüldüyü yazılıb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 235-236

HACIYEV Süleyman Lətif oğlu

1949 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə erməni silahlıları Xocalı ş.-rini işğal edən zaman ş.-ri ən son tərək edənlərdən biri olub. Qardaşı – Xocalı ş.-r sakini, Bakı şəhəri, Naxçıvanski küçəsi, ev 35, mənzil 48-də yaşayan Hacıyev Səfər Lətif oğlunun dediyinə görə, Süleyman son gülləsi qalana qədər ş.-ri müdafiə edib. Atası - Hacıyev Lətif Süleyman oğlu ilə birlikdə əsir götürülüb. Elə həmin gün əsirləri Xankəndinə aparıblar. Atasının dediyinə görə, ermənilər fevral ayının 27-də Süleymanı Qafan r.-nuna köçürüblər. Onlar Süleymana qarşı amansız olublar. Lətif Hacıyev sonradan girovluqdan azad

olunub. Xocalı ş.-r sakini, Naftalan ş.-rində yerləşən “Qarabağ” sanatoriyasında məskunlaşmış Məmmədova Yeganə Hüseyn qızının verdiyi məlumata görə, Xocalı işğal olunan gecə Qarqar çayı istiqamətində ermənilər onları mühasirəyə alıb, girov götürdükdən sonra həmyerliləri Paşayev Sevindiyn zirzəmisinə salıblar. Yeganə orada Milli Qəhrəman Əlif Hacıyevin atası – Lətif Hacıyevi görüb. Ermənilər Lətif kişidən əsir götürülmüş Süleymanın onun oğlu olub-olmadığını soruşublar. Lətif kişi Süleymanın onun oğlu olduğunu inkar edib. Həmin vaxt Süleymanı təndirdən çıxarıb gətiriblər. Şahinin mağazasına aparıb, stolla döyərək, ağır işgəncələr veriblər. Bundan sonra onları lafetə mindirib, Xankəndinə aparıblar. 3 gün avtobusun içərisində saxlandıqdan sonra onları dəyişmək üçün Qırmızı Bazara, Süleymanı isə avtobusdan çıxarıb, naməlum istiqamətə aparıblar. O, bir də Süleymanı görməyib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 243-244

HAQVERDİYEV Şahin Məşdi oğlu

1958 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri ermənilər tərəfindən işğal olunan gün qardaşı Cavanşir və onun həyat yoldaşı ilə birlikdə əhaliyə qoşularaq meşəyə üz tutublar. 2 gün qarlı meşədə ac-susuz yol gediblər. Birdən ermənilər onların qarşısına çıxıb. Bu zaman Şahin özünü xəndəyə atıb, qarşı tərəfdən ona bir neçə atəş açılıb. Yaxınları isə gizlənə biliblər. Ara sakitləşəndən sonra qardaşigil Şahindən ayrılıqları ərazini nə qədər axtarsalar da Şahini tapmaq mümkün olmayıb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 246-247

HƏMİDOVA Kifayət Çıraq qızı

1955 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 oktyabr 1992 ildə Həmidova Kifayət kiçik oğlu Mübariz, Xəlilov Xasay, Həsənov Əzim və digər sakinlərlə ərazini tərk edən zaman azaraq Naxçıvanlı kəndi yaxınlığına gediblər. Şaxtadan ayaqları donan Kifayət yeriyə bilməyib. Onları mühasirəyə alan ermənilər arası kəsilmədən atəş açaraq, xocalıları təslim olmağa çağırıblar. Əhali qaçmağa üz tutan zaman Kifayət oğlunu Əzimə tapşırıb, onlara qaçıb xilas olmağı təkid edib, taqətdən düşmüş halda yıxılıb, qarın içində qalıb. Bu məlumatı onun həmyerlisi Həsənov Əzim Kazım oğlu verib. Onun dediyinə görə, Kifayəti meşədə qoyub, oğlu Mübariz və bir neçə sakinlə yollarına davam edib, 6 saatdan sonra Ağdam r.-nunun Qurdlar k. -dinə çatıblar. Bir daha Kifayəti görməyiblər. Xocalı sakini, Oğuz r.-nunda məskunlaşmış Xəlilov Xasay Rəhim oğlunun verdiyi məlumata görə, Naxçıvanlı k.-di yaxınlığında atışma zamanı yaralandığı üçün qaçaraq canını qurtarmaq istəyən əhəlidən geri qalıb. Meşədə qarın üstü ilə k.-d istiqamətində sürünərkən ayaqları donduğundan yeriyə bilməyən Kifayəti görüb. O, Naxçıvanlı k.-dindən çıxan 2 erməninin irəlidə Kifayəti söyüb, təhqir edə-edə k. -də tərəf sürüdüklərinin şahidi olub. Erməni əsirliyindən azad olunmuş Mingəçevir ş.-ri, M. Hüseyn küçə-

“Ermənilər yüzlərcə qaçqın ailəsini qətlə yetirdilər. Sağ qala bilənlər ermənilərin 450-dən çox türkü öldürdüyünü, öldürülənlərin çoxunun qadın və uşaq olduğunu bildirirlər. Yüzlərcə, hətta minlərcə insan itkin düşüb”.

“Tayms”

si, ev 10, mənzil 18-də yaşayan Xocalı sakini Eyvazov Əli Nəcəfəli oğlu ərizəsində yazıb ki, 1992 ilin mart ayında ermənilərin əlində olan zaman Mehdi kəndin mal fermasının müdiri Hrantikin oğlu Murad ona Cavanşir müəllimin qızı Svetlananın və Həmidova Kifayətin Xankəndində xüsusi təyinatlı polis dəstəsinin əlində olduğunu deyib və qeyd edib ki, Cavanşir müəllim vaxtilə atasına çox kömək edib. Murad nə qədər çalışsa da, qadınları erməni xüsusi təyinatlı polis dəstəsindən ala bilməyib. Bakı şəhəri, Mərdəkan qəs. -əsindəki maşınqayırma pansionatında məskunlaşmış Xocalı sakini Həmidov Mübariz Sabir oğlunun dediyinə görə, yaşadıkları ş.-r ermənilər tərəfindən işğal olunan vaxt anası, qardaşları Müşfiq və Eldənizlə birlikdə partlayış və atəş səsləri altında, vahimə içində əhali ilə birlikdə Ağdama tərəf üz tutublar. Qarqar çayını keçib, meşəyə girdikdə ermənilərin əvvəldən hazırladıkları pusquya düşüblər. Meşədə, dizə qədər qarın içində, çovğunlu havada güllə-borana tutulan xocalılar pərən-pərən düşüblər. Doğmalarından ayrı düşən Mübariz 5 gün tək-tənha qarlı havada, meyitlərin içində ac-susuz meşəni dolaşmış. Erməniləri gördükdə kolların arxasında gizlənib. Axşamüstü yenidən anası ilə rast gəlib. Səhərə qədər əhali ilə birlikdə meşədə gecələyib. Səhər tezdən ermənilər onları mühasirəyə alıblar. Həmin vaxt anasının ayaqları donduğu üçün yeriyə bilməyib, ona yalvararaq deyib ki, sən mənə baxma, qaç. Ermənilər arxadan onu atəşə tutub, əlindəkiləri atmağı əmr ediblər. Evdən çıxanda anası sənədləri və pulu ona veribmiş. Mübariz əlindəkiləri atıb, dağa tərəf üz tutaraq qaçmış. Dağın başında geri dönüb baxarkən ermənilərin anasını sürüklədiklərini görüb. Axşam Ağdamın Şelli kəndinə gəlib çatmış. Ağdamdan helikopterlə Bakıya, xəstəxanaya çatdırılıb. Şaxta vurduğundan sol ayağının 3 barmağını təcili yardım xəstəxanasında kəsiblər. Anası haqqında heç bir məlumat öyrənə bilməyib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 252-253

Xocalıda yaralananlar Bakı şəhərində

Fotoqraf: Mirnaib Həsənoğlu
Mənbə: Azərbaycan Fotoqrafları Birliyi

1992

HƏSƏNOV Mehdi Ramil oğlu

1973 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri erməni silahlı birləşmələri tərəfindən işğal olunan gün şəhəri müdafiə edənlərlə birlikdə olub. Əhalini işğal olunmuş ərazidən çıxaran zaman Dəhraz k.-di yaxınlığında əvvəlcədən pusquda duran erməni silahlıları ilə rastlaşıblar. Qarşı tərəfin açdığı atəş nəticəsində Mehdi və onun bir neçə həmyerlisi ağır yaralanıb, hadisə yerində qalıb. Ermənilər dinc əhalini əsir götürüb, Dəhraz k. -dinə aparıb. Onların yaralıları hara apardıqları isə heç kimə bəlli olmayıb. Bu məlumatı onun dayısı – Xocalı ş.-r sakini, Naftalan r.-nundakı “Goran” sanatoriyasında məskunlaşmış Paşayev Sevindik Bəhlul oğlu verir.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 265

HƏSƏNOV Rövşən Qaçay oğlu

1958 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə erməni silahlı birləşmələri Xocalı ş.-rini işğal edən zaman əhali vahimə içində ərazini tərk edib, Ağdam r.-nuna tərəf üz tutub. Dəhraz k.-di yaxınlığında pusquda duran ermənilər onları Azərbaycan dilində çağıraraq aldadıblar. Ermənilər təxminən 180 nəfərə yaxın xocalılıni Dəhraz k. -dindəki maldarlıq fermasına dolduraraq onlara ağır işgəncələr veriblər. Girov götürülmüş insanların arasından Rövşən də daxil olmaqla 13 nəfər cavan oğlanı seçib naməlum istiqamətə aparıblar. Bu faktı Rövşənin anası – Xocalı sakini Həsənova Rəfiqə Məmi qızı, girov götürülmüş Zakir, Elşad və Əliyarın atası – Xocalı sakini Usubov Kamran Hüseyn oğlu, girov götürülmüş Qarayev Usubəlinin atası – Xocalı sakini Qarayev Süleyman Salman oğlu və Xocalı sakinləri Hüseynov Kamil Dadaş oğlu, Xudayarov Vəfadar Səlim oğlu, Vəliyev Şahmar Əliabbas oğlu, Ağayev Səttar Muxtar oğlu, Nəbiyev Əli İbad oğlu və başqaları təsdiq ediblər.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 268-269

HÜSEYNOV Bakir Mirsiyab oğlu

1956 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. Xocalı avtobazasında mühəndis işləyən Bakir ş.-rin müdafiəsini təşkil edənlərdən biri olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri erməni silahlı dəstələri tərəfindən işğal olunan gecə ailə üzvləri – atası Hüseynov Mirsiyab Həzrətqulu oğlu (1922), anası Hüseynova Mınəş Cümşüd qızı (1936), bacısı Həsənova Qətibə Mirsiyab qızı (1952), qardaşının həyat yoldaşı Hüseynova Məxmər Qurban qızı (1950) ilə birlikdə girov götürülüb. Erməni əsirliyindən qayıtdıqdan sonra Bakı şəhəri, Nizami r.-nunda yerləşən 150 saylı uşaq bağçasında məskunlaşan Ələkbərov Elxan Eyyub oğlu izahatında 1994-1996 illərdə Şuşa həbsxanasında Bakirlə birlikdə saxlandığını yazıb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 289

HÜSEYNOV Hüseyn İsmayıl oğlu

1930 ildə Laçın r.-nunun Ərikli k.-dində anadan olub. Sonradan Xocalı ş.-rinə köçüb. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri işğal olunan gün ailə üzvləri – həyat yoldaşı Hüseynova Əziz Alış qızı (1936), qızları Hüseynova Süsən (1971), Hüseynova Xoşbəxt (1962), Hüseynova Nəсібə (1982) və oğlu Hüseynov Zöhrab ilə birlikdə ermənilər tərəfindən əsir götürülüb. Böyük qızının həyat yoldaşı – Bakı şəhəri, Səbail r.-nu, Əmək küçəsi, ev 2-də yaşayan Əliyev Vidadi Şirastan oğlunun verdiyi məlumata görə, 1994 ildə Moskva ş.-rində Daşuşen k.-d sakini, milliyətçə erməni olan Şahverənov Şuşan ona Hüseynov Hüseynin ailəsi ilə Daşbulaq k.-dində saxlandığını və kənd təsərrüfatı işlərinə cəlb olunduqlarını deyib. Erməni əsirliyindən qayıtmış, Dəvəçi r.-nunun Udulu k.-dində yaşayan mehseti türkü Binəliyev Güləli Binəli oğlu ərizəsində yazıb ki, Xocalı ş.-ri işğal olunan gün Hüseynovlarla birlikdə girov götürülərək Xankəndi ş.-rinə aparılıb, bir müddət orada saxlanılıb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 295-296

HÜSEYNOV Vüqar Hilal oğlu

1971 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri erməni silahlı birleşmələri tərəfindən işğal olunan gün əhali canını qurtarmaq üçün Ağdam istiqamətində olan qarlı meşələrə qaçıb. 180-200 nəfərlik bir dəstə Dəhrəz k. -dini Ağdamın Gülablı k.-di bilərək həmin tərəfə üz tutub, ermənilərin əvvəlcədən hazırladıqları mühasirəyə düşüblər. Ermənilər onları Dəhrəz k. -dindəki maldarlıq fermasına aparıb, 2 gün orada saxladıqdan sonra sakinlərin arasından Vəliyəddin də daxil olmaqla 13 nəfər gənci seçib, naməlum istiqamətə aparıblar. Bu günə kimi həmin gənclərin taleyi haqqında heç bir məlumat əldə olunmayıb. Bu məlumatı onun həmyerliləri - əsir Həsənov Rövşən Qaçay oğlunun anası

Həsənova Rəfiqə Məmi qızı, Hüseynov Kamil Dadaş oğlu, Xudayarov Rövşən Adil oğlu, Xudayarov Vəfadar Səlim oğlu və başqaları da təsdiq ediblər. Erməni əsirliyində olan Usubov Zakir, Usubov Elşad və Usubov Əlyarın atası – girovluqdan qayıtmış Usubov Kamran Hüseyn oğlunun dediyinə görə, Dəhrəz k.-dində maldarlıq fermasında saxlanılan zaman ermənilər onun 3 oğlu və Vəliyəddin də daxil olmaqla 13 sağlam gənci seçib, naməlum istiqamətə aparıblar. Əsir götürülmüş Xocalı sakini Qarayev Usubəli Süleyman oğlunun atası – girovluqdan qayıtdıqdan sonra Naftalan ş.-rində yerləşən “Şirvan” sanatoriyasında məskunlaşmış Qarayev Süleyman Salman oğlu izahatında yazıb ki, ermənilər oğlu və Vəliyəddin də daxil olmaqla 13 nəfər gənci naməlum istiqamətə aparıblar. Qarayev Süleyman azad olunandan sonra Ağdam taborunun komandiri Allahverdi Bağırov ona, həmin 13 gəncin Xankəndi şəhər polis bölməsinin zirzəmisində saxlandıklarını, bir həftə sonra isə həmin idarənin rəisi Armen İsaqulov təəfindən Yerevan ş.-rinə göndərildiklərini bildirib. Onların sonrakı taleyi heç kimə bəlli olmayıb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 305-306

HÜSEYNOV Zöhrab Hüseyn oğlu

1974 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. Sonradan Xocalı ş.-rinə köçüb. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri işğal olunan gün ailə üzvləri – atası Hüseynov Hüseyn İsmayıl oğlu (1930), anası Hüseynova Əziz Alış qızı (1936), bacıları Hüseynova Süsən (1971), Hüseynova Xoşbəxt (1962), Hüseynova Nəsibə (1982) ilə birlikdə ermənilər tərəfindən əsir götürülüb. Böyük bacısının həyat yoldaşı – Bakı şəhəri, Səbail r.-nu, Əmək küçəsi, ev 2-də yaşayan Əliyev Vidadi Şirastan oğlunun verdiyi məlumata görə, 1994 ildə Moskva ş.-rində Daşuşen k.-d sakini, milliyətcə erməni olan Şahverənov Şuqan ona Hüseynovlar ailəsinin Daşbulaq k.-dində saxlandığını və kənd təsərrüfatı işlərinə cəlb olunduqlarını deyib. Erməni əsirliyindən qayıtmış, Dəvəçi r.-nunun Udulu k.-dində yaşayan mehseti türkü Binəliyev Gülləli Binəli oğlu ərizəsində yazıb ki, Xocalı ş.-ri işğal olunan gün Hüseynovlarla birlikdə girov götürülərək Xankəndi ş.-rinə aparılıb, bir müddət orada saxlanılıb. Erməni əsirliyindən azad olunmuş Ucar ş.-ri, 28 May küçəsi, ev 7-də yaşayan Məmmədov Mayıl Məmmədli oğlunun dediyinə görə, 1992-1993 illərdə Hüseynov Zöhrab və onun bacısı Hüseynova Xoşbəxtlə birlikdə Xankəndi həbsxanasında saxlanılıb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 308

HÜSEYNOVA Əziz Alış qızı

1936 ildə Laçın r.-nunun Ərikli k.-dində anadan olub. Sonradan Xocalı ş.-rinə köçüb. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri işğal olunan gün ailə üzvləri – həyat yoldaşı Hüseynov Hüseyn İsmayıl oğlu (1930), qızları Süsən (1971), Xoşbəxt (1962), Nəsibə (1982) və oğlu Zöhrabla (1973) birlikdə ermənilər tərəfindən əsir götürülüb. Qızı Gözəlin həyat yoldaşı – Bakı şəhəri, Səbail r.-nu, Əmək küçəsi, ev 2-də yaşayan Əliyev

Vidadi Şirastan oğlunun verdiyi məlumata görə, 1994 ildə Moskva ş.-rində Daşuşen k.-d sakini, milliyyətcə erməni olan Şahverənov Şuqan ona Hüseynov Hüseynin ailəsi ilə Daşbulaq k.-dində saxlandığını və kənd təsərrüfatı işlərinə cəlb olunduqlarını deyib. Əsirlikdən qayıdaraq Dəvəçi r-nunun Udulu k.-dində məskunlaşmış mehseti türkü Binəliyev Gülləli Binəli oğlunun 24 sentyabr 1999 ildə verdiyi izahatda göstərilib ki, Xocalı ş.-ri işğal olunan gün Hüseynovlarla birlikdə girov götürülərək Xankəndi ş.-rinə aparılıb, bir müddət orada saxlanılıb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 309

HÜSEYNOVA Mehriban Allahverdi qızı (1964), HÜSEYNOVA Səbinə Elxan qızı (1988), HÜSEYNOV Məhsəl Elxan oğlu (1992), HÜSEYNOV Rəcəf Elxan oğlu (1987)

Xocalı ş.-rində anadan olublar. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri erməni silahlı dəstələri tərəfindən işğal olunan gün Mehriban Hüseynova qızı Səbinə, oğlanları Rəcəf və Məhsəllə birlikdə girov götürülüb. Mehribanın atası – Yevlax r-nunun Malbinəsi k.-dində məskunlaşmış Xocalı qaçqını Həsənov Allahverdi Xalıqverdi oğlunun dediyinə görə, Ermənistan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi Yerevan şəhər şöbəsinin müstəntiqi Ayrapetyan Valerik Mehriban və onun 3 uşağını itkin düşmüş qaynanası Sandaryan Elza ilə dəyişmək istəyib. Ermənistan Respublikası Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi Noyemberyan rayon şöbəsinin sabiq rəisi Alik Sarumyan uşaqlardan birinin öldüyünü, Mehribanın 2 uşaqla Şuşa həbsxanasında saxlandığını bildirib. 1993 ildə Sarumyan onları azad etmək üçün 60.000 rus rublu tələb edib, lakin sonradan fikrini dəyişib. Erməni əsirliyindən qayıtmış, Ucar ş.-ri, 28 May küçəsi, ev 7-də yaşayan

“Mən şəxsən tərədə yüzə yaxın meyit gördüm. Bir oğlanın başı yox idi. Hər tərəfdə xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş qadın, uşaq, qocalar görünürdü”.

Mayor Leonid Kravets,
“İzvestiya”,
13 mart 1992-ci il

« 27 »

Xocalı soyqırımı xarici mediada

Mənbə: Ходжалы. Очевидцы – О Военных Преступлениях. Суд Над Арменией, Teaspress, 2015

1992

Məmmədov Mayıl Məmmədli oğlu Mehriban Hüseynovanı 3 uşağı ilə birlikdə Yerevan ş.-rində mərkəzi istintaq təcridxanasında görüb. Onun dediyinə görə, uşaqlardan biri acından ölüb. Xocavənd r.-nu Qaradağlı k.-d sakini, Beyləqan r.-nunun Maçqara k.-dində məskunlaşmış Tağıyev Məmməd Qaçay oğlunun məlumatına görə, 1993 ildə Abo adlı erməni polisinin əməkdaşı radiodanışıq vasitəsi ilə Hüseynova Mehribanın 3 uşağı ilə Xankəndindəki uşaq bağçasında saxlandığını və 3 erməni əsiri ilə dəyişdirilə biləcəyini söyləyib. Mehriban və uşaqlarının sonrakı taleyi məlum deyil.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 310

HÜSEYNOVA NƏSİBƏ HÜSEYN QIZI

1982 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri işğal olunan gün ailə üzvləri – atası Hüseynov Hüseyn İsmayıl oğlu (1930), anası Hüseynova Əziz Alış qızı (1936), bacıları Süsən (1971), Xoşbəxt (1962) və qardaşı Zöhrabla (1973) birlikdə ermənilər tərəfindən əsir götürülüb. Bacısı Gözəlin həyat yoldaşı – Bakı şəhəri, Səbail r.-nu, Əmək küçəsi, ev 2-də yaşayan Əliyev Vidadi Şirastan oğlu ərizəsində bildirib ki, əslən Daşuşen k. -dindən olan, milliyyətə erməni Şahverənov Şuqanın Moskva ş.-rində ona verdiyi məlumata görə, onlar ailəliklə Daşbulaq k.-dində saxlanılıb və kənd təsərrüfatı işlərinə cəlb olunublar. Əsirlikdən qayıdaraq Dəvəçi r.-nunun Udulu k.-dində məskunlaşmış mehseti türkü Binəliyev Gülləli Binəli oğlunun 24 sentyabr 1999 ildə verdiyi izahatda göstərilib ki, Xocalı ş.-ri işğal olunan gün o, Hüseynovlarla birlikdə girov götürülərək Xankəndi ş.-rinə aparılıb. Erməni tərəfi faktı inkar etdiyi üçün Hüseynova Nəсібənin sonrakı taleyi məlum deyil.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 311

HÜSEYNOVA Xoşbəxt Hüseyn qızı

1962 ildə Laçın r.-nunun Ərikli k.-dində anadan olub. Sonradan ailəliklə Xocalı ş.-rinə köçüblər. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri erməni silahlı dəstələri tərəfindən işğal olunan gün ailə üzvləri – atası Hüseynov Hüseyn İsmayıl oğlu (1930), anası Hüseynova Əziz Alış qızı (1936), bacıları Süsən (1971), Nəsibə (1982) və qardaşı Zöhrabla (1973) birlikdə ermənilər tərəfindən girov götürülüb. Bacısı Gözəlin həyat yoldaşı – Bakı şəhəri, Səbail r.-nu, Əmək küçəsi, ev 2-də yaşayan məcburi köçkün Əliyev Vidadi Şirastan oğlunun verdiyi məlumata görə, Moskva ş.-rində Daşbulaq k.-d sakini, milliyyətə erməni Şahverənov Şuqan ona Hüseynovlar ailəsinin Daşbulaq k.-dində saxlanılaraq kənd təsərrüfatı işlərinə cəlb olunduqlarını deyib. Erməni əsirliyindən azad olunmuş, Dəvəçi r.-nunun Udulu k.-dində yaşayan milliyyətə mehseti türkü Binəliyev Güləli Binəli oğlu öz ərizəsində Xocalı ş.-ri işğal olunan gün o, Hüseynovlarla birlikdə girov götürülərək Xankəndi ş.-rinə aparıldığını yazıb. Sonradan Güləli azad olunub, onları bir daha görməyib. Erməni əsirliyindən qayıtmış, Ucar ş.-ri, 28 May küçəsi, ev 7-də yaşayan Məmmədov Mayıl Məmmədali oğlunun dediyinə görə, 1992-1993 illərdə Xankəndi həbsxanasında saxlanılan zaman Xocalı əsirləri arasında Hüseynov Zöhrab və onun bacısı Xoşbəxti orada görüb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 315-316

HÜSEYNOVA Süsən Hüseyn qızı

1971 ildə Xocalı r.-nunun Daşbulaq k.-dində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri erməni silahlı dəstələri tərəfindən işğal olunan gün ailə üzvləri – atası Hüseynov Hüseyn İsmayıl oğlu (1930), anası Hüseynova Əziz Alış qızı (1936), bacıları Xoşbəxt (1962), Nəsibə (1982) və qardaşı Zöhrabla (1973) birlikdə ermənilər tərəfindən girov götürülüb. Bacısı Gözəlin həyat yoldaşı – Bakı şəhəri, Səbail r.-nu, Əmək küçəsi, ev 2-də yaşayan məcburi köçkün Əliyev Vidadi Şirastan oğlunun verdiyi məlumata görə, Moskva ş.-rində Daşbulaq k.-d sakini, milliyyətə erməni Şahverənov Şuqan ona Hüseynovlar ailəsinin Daşbulaq k.-dində saxlanılaraq kənd təsərrüfatı işlərinə cəlb olunduqlarını deyib. Erməni əsirliyindən azad olunmuş, Dəvəçi r.-nunun Udulu k.-dində yaşayan milliyyətə mehseti türkü Binəliyev Güləli Binəli oğlu öz ərizəsində Xocalı ş.-ri işğal olunan gün o, Hüseynovlarla birlikdə girov götürülərək Xankəndi ş.-rinə aparıldığını yazıb. Sonradan Güləli azad olunub, onları bir daha görməyib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 313

İBRAHİMOVA Fatma Mədət qızı

1958 ildə Ermənistan Respublikasında anadan olub. Ailə üzvləri ilə birlikdə Ermənistandan qovulduqdan sonra Xocalı şəhərində məskunlaşdılar. 26 fevral 1992 ildə Xocalı şəhəri işğal olunan zaman Fatma, həyat yoldaşı İbrahimov Alxan Əmirxan oğlu,

oğlanları Samir və Sabirlə birlikdə girov götürülüb. Onları əvvəlcə Əsgəranda saxlayıblar, Xocalı sakini Məmmədova Gülöyşə Bəxtiyar qızının verdiyi məlumatda bildirilir ki, Fatmanı ailəsi ilə 10 gün saxladıqdan sonra ermənilər onun həyat yoldaşı Alxanın başını kəsiblər. Oğlanlarını azad etdikləri üçün Fatma uşaqlarını Gülöyşəyə tapşırıb. Özünü isə ermənilər naməlum istiqamətə aparıblar. Gülöyşə Fatmanın uşaqlarını Zərdab rayonunda yaşayan əmilərinə verib. Bu faktı Məmmədovanın oğlu, erməni əsirliyindən qayıtmış Məmmədov Fərman Qəzənfər oğlu da təsdiq edib. Qohumu - Bakı şəhəri, Nizami rayonu Naxçıvani küçəsi, ev 18, mənzil 36-da yaşayan Qəribov Fərhad Əhməd oğlunun dediyinə görə, Fatmanın əslən gürcüstanlı olan atası Gürcüstanla Ermənistan arasındakı kənddə yaşayan bir erməni vasitəsilə İbrahimovanın Şuşa şəhərində saxlandığını, azad edilməsi üçün 50 milyon rus rublu tələb edildiyini öyrənə bilib. Dmanisi rayon əhalisi istənilən məbləği yığıb həmin erməniyə verib. Lakin erməni pulları alan kimi qaçıb. Qohumu - Bakı şəhəri, Suraxanı qəsəbəsi, 4-cü mədən, ev 240-da yaşayan Mustafayev İbrahim Vaqif oğlunun ərizəsindən məlum olub ki, Fatma ailəsi ilə bərabər ermənilər tərəfindən girov götürülüb. Uşaqları və ərinin başı kəsilmiş meyiti qaytarılıb, özünün taleyi isə heç kimə məlum olmayıb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 s. 321

İLYASOV Əhməd Məmməd oğlu

1968 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. Milliyyətçə mehseti türkü İlyasov Əhməd Xocalı ş.-ri erməni-rus silahlı birləşmələri tərəfindən işğal olunan gün qohumları ilə birlikdə girov götürülüb. Dayısı - milliyyətçə mehseti türkü, Dəvəçi r.-nunun Udulu k.-dində məskunlaşmış Xocalı qaçqını Binəliyev Güləli Binəli oğlunun bildirdiyinə görə, 26 fevral 1992-ci ildə, o, ailə üzvləri və qohumları ilə girov götürülüb. Sonradan azad olunsalar da, övladları Alişerlə Cabbar və bacısı oğlu İlyasov Əhməd Məmməd oğlu qaytarılmayıb. Beynəlxalq Amnistiya Təşkilatının Avropa Üzrə Tədqiqatlar şöbəsinin müdiri Ann Burli 23 noyabr 1993 ildə verdiyi məlumatda Xocalı ş.-rinin işğalı zamanı 6 mehseti türkünün, o cümlədən, İlyasov Əhməd Məmməd oğlunun ermənilər tərəfindən girov götürüldüyünü göstərmişdir. Beynəlxalq Amnistiya Təşkilatının nümayəndələri 1992 ilin aprel ayında Xankəndində olduqları zaman Dağlıq Qarabağdakı polis idarəsində ermənilər tərəfindən əsir götürülmüş Azərbaycan vətəndaşlarının, həmçinin İlyasov Əhmədin də adı olan siyahı görüblər.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 s. 322

İSMAYILOV Vidadi Lətif oğlu

1966 ildə Xocalı şəhərində anadan olub, 1 mart 1992 il tarixdə Pircamal kəndi ərazisində itkin düşüb. Aparılmış araşdırma zamanı məlum olub ki, r.-nun polis şöbəsinin əməkdaşı olmuş Vidadi İsmayılov 26 fevral 1992 il tarixdə Xocalı ş.-rinin Ermənistan

silahlı qüvvələri və Rusiyaya məxsus 366-cı alay tərəfindən işğalı zamanı 60 nəfərə yaxın həmyerlisi ilə birlikdə xilas olmaq üçün Ağdam r.-nu istiqamətində getməyə cəhd göstərib. Bir həftə ərzində soyuq və qarlı havada meşədə gizlənmiş dinc sakinlər 1 mart 1992 ildə girov götürülərək Pircamal kəndindəki mal fermasına gətiriliblər. Taxtadan tikilmiş fermada saxlanılan əsasən qoca, qadın və uşaqlardan ibarət 100 nəfərdən çox azərbaycanlı əsir və girov ağır işgəncə və təhqirlərə məruz qalıb, pul və zinət əşyaları götürülüb, müqavimət göstərən 2 gənc vəhşicəsinə döyülərək öldürülüb. Vidadi İsmayılov və 3 nəfər sağlam oğlan seçilərək güllələnmək adı ilə naməlum istiqamətə aparılıb. Bu faktı göstərilən mal fermasında girovluqda saxlanılan və sonradan azad olunan Xocalı sakinlərindən - Kərimova Almara İfrat qızı və Abdullayeva Sənəm Həsən qızı ifadələrində təsdiq ediblər. Girov götürülmüş mülki şəxslərin arasından seçilərək sağ-salamat aparılmış Vidadi İsmayılov və digər iki nəfərin sonrakı taleyi barədə məlumatlar Ermənistan tərəfindən gizlədilib və müharibə qurbanı olmuş bu şəxslərin yaxınları hələ də doğmalarının yolunu gözləməkdə davam edir.

Əd.: "QSM-7" təsdiq edir. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, "Qismət", 2010, s. 71

KƏRİMOV İntiqam Şahmalı oğlu

1960 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı işğal olunan zaman əsir götürülüb. Bacısı – Xocalı ş.-r sakini, Naftalan ş.-rindəki "Azərbaycan" sanatoriya-

*Erməni silahlı
birləşmələrinin
Goranboy rayonunun
Zeyvə və Şəfəq
kəndlərinə hücumları*

Fotoqraf: Mirnaib Həsənoğlu

Mənbə: Azərbaycan Fotoqrafları Birliyi

1992

sının 12-ci korpusunda məskunlaşmış Kərimova Elmira Şahmalı qızının verdiyi məlumata görə, işğal günü o, 2 uşağı, həyat yoldaşı Yalçın, qardaşı Kərimov İntiqam, bacısı Sadıqova Züleyxa və həmkəndliləri ilə birlikdə Naxçıvanlı kəndi istiqamətində əsir götürüldülər. Ermənilər onları Əsgəran polis şöbəsinin təcridxanasına aparıblar. Orada İntiqamın erməni dilini bildiyini öyrənib, onu başqa girovlardan ayırıb, harasa naməlum yerə aparıblar. 28 fevral 1992 ildə mərhum Allahverdi Bağirovun köməyi ilə Elmiranı, 2 uşağını və bacısını azad ediblər. O, bir daha İntiqamla Yalçını görməyib. Erməni girovluğundan azad olunmuş, Mingəçevir ş.-rində məskunlaşmış Sevinc Tofiq qızı Elmiraya “UAZ” maşınında Xankəndinə gətirilərkən yolda tanımadığı bir əsirin ona “Mən Tamaranın oğlu İntiqamam, sağ qayıtsan, bizimkilərə ermənilərin məni rayon polis şöbəsinə apardıqlarını xəbər verərsən” deyib. Sonra Sevincin atasının tanıdığı erməni onu öz evinə aparıb və qarşı tərəfdən olan girovla dəyişib. Bacısı - Sadıqova Züleyxa Şahmalı qızı da Elmiranın dediklərini təsdiq edib. Onlar azad olunduqdan sonra qardaşlarını bir daha görməyiblər.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 351

MƏMMƏDOV Aydın Qurban oğlu

1967 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə döyüş yoldaşı- Zeynalov Eldar Aslan oğlu ilə Xocalı ş.-rinin Qaladərəsi məhəlləsində yerləşən orta postda növbə çəkən vaxt əsir götürülüb. Ermənilər onu Dağlıq Qarabağda saxlayıblar. Döyüş yoldaşı-Oğuz rayonunun Çalud- 1 qəsəbəsində yaşayan Orucov Şakir Musa oğlunun dediyinə görə, təxminən 22. 30 radələrində ermənilərin hücumları başlayan vaxt Zeynalov Eldar Məmmədov Aydınla tank əleyhinə qumbara gətirmək üçün gediblər. Onlar gedən kimi ermənilərin hücumları güclənib. Döyüşçülər arasında pərakəndəlik yaranıb, hərə bir tərəfə dağılıb. Uzaqdan Aydının ayağından yaralanmış vəziyyətdə artezian qu-

yusunun yanında qaldığını görüb. Həmin vaxt bir neçə erməni Aydınə yaxınlaşaraq onu sürüyə-sürüyə aparıb. Şakir tək olduğu üçün ona kömək edə bilməyib. Xocalı sakini, hazırda Bakı şəhəri Nizami rayonu Rüstəmov küçəsi, ev 3, mənzil 26-da yaşayan sabiq bölük komandiri Hüseynov Rac Mürşüd oğlunun verdiyi məlumata görə, 26 fevral 1992-ci ildə təbəçiliyində ki 50 döyüşçüdən biri də Aydın Məmmədov olub. Təxminən saat 22. 30 radələrində Aydın və Eldar icazə alaraq tank əleyhinə qumbara gətirmək üçün gedib. Bir daha görüşməyiblər. Qohumu-Xocalı sakini Vəliyev Xəlil Şahmar oğlu izahatında yazıb ki, 26 fevral 1992 ildə Aydın döyüş yoldaşı Eldarla tank əleyhinə qumbara götürmək üçün gedib. Qumbaranı götürəndən sonra Eldarla geriyyə qayıdıblar. Döyüş yoldaşı-əslən Ermənistanın Əzizbəyov rayonundan olan, Oğuz ş.-ri, Nizami küçəsi, ev 4-də məskunlaşmış Xəlilov Xasay Rəhman oğlunun dediyinə görə, 26 fevral 1992 ildə saat 22. 30 radələrində ermənilər qəflətən hücumə keçən zaman istirahət saatı olduğu üçün postda olmayıb. Atəş səsləri eşidən kimi tez posta qaçıb. Postun yaxınlığında ermənilərin bir nəfər azərbaycanlı əsgəri döyə-döyə sürüdüklərinin şahidi olub. Diqqətlə baxanda həmin əsgərin Məmmədov Aydın olduğunu görüb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 387-388

MƏMMƏDOV Azər Vaqif oğlu

1971 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri işğal olunan zaman ailə üzvləri ilə birlikdə girov götürülüb. Xalası - Bakı ş.-ri, Nərimanov rayonu, Qarabağ küçəsi 24, mənzil 1-də yaşayan Məmmədova Əsli İbrahim qızının verdiyi məlumata görə, həmin gün bacısı Məmmədova Afilə İbrahim qızı, onun həyat yoldaşı Məmmədov Vaqif Şükür oğlu, oğlanları Azər, Ceyhun və Niyaməddinlə ərazini tərk edən zaman Əsgəran qarşısındakı meşədə ermənilər Vaqifi öldürüb, qalan ailə üzvlərini girov götürüblər. 1994 ildə Neft Akademiyasında işləyən Hamlet müəllim erməni əsirliyində olan oğlu Vüqardan məktub alıb. Vüqar Xocalı şəhərindən olan Məmmədov Azər Vaqif oğlunun da onunla saxlandığını yazıb. Bakı şəhəri, General Şıxlinski küçəsi 1, ev 54, mənzil 10-da yaşayan hərbi əsir Bədəlov Vüqar Hamlet oğlunun atası - Bədəlov Hamlet Cəmil oğlunun Gürcüstan Respublikasının Sadaxlı k.-dində Karo adlı ermənidən aldığı azərbaycanlı əsir və girovların siyahısında Məmmədov Azər Vaqif oğlunun da adı olub. Həmin əsirlər Ermənistanın Spitak ş.-rində, hərbi şəhərcikdə, 306-cı məhəllə, ev 1, mənzil 19-da, Karonun tanışı Dadamyən Suren Arturoviçin evində saxlanılıblar.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 390

MƏMMƏDOV Ceyhun Vaqif oğlu

1974 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri erməni-rus silahlı birləşmələri tərəfindən işğal olunan zaman ailə üzvləri ilə girov götürülüb. Xalası - Bakı

şəhəri, Nərimanov r.-nu, Qarabağ küçəsi 24, mənzil 1-də yaşayan Məmmədova Əsli İbrahim qızının verdiyi məlumatda bildirilib ki, faciə günü bacısı Afilə, onun həyat yoldaşı Məmmədov Vaqif Şükür oğlu, oğlanları Məmmədov Azər Vaqif oğlu, Məmmədov Ceyhun Vaqif oğlu və Məmmədov Niyaməddin Vaqif oğlu ərazini tərk edən zaman Əsgəran rayonunun qarşısındakı meşədə ermənilər Vaqifi öldürüb, qalan ailə üzvlərini isə əsir götürüblər. Xocalı sakini Əzimov Aydın Abbasqulu oğlunun verdiyi məlumata görə, Xocalının işğalı günü şəhəri tərk edən sakinlər vahimə içində Ağdama tərəf üz tutublar. Yolda onun anasını, qardaşını və bacısını öldürüblər. Meşədə Aydınla atası Abbasqulu Afiləni oğlanları ilə birlikdə görüblər. Məmmədovlar meşədə gecələmək istədiklərini deyiblər. Aydınla atası onları fikirlərindən daşındıra bilməyiblər. Onlar meşədə qalıblar. Aydınqıl isə səhərə qədər yol gedərək Ağdama çatıblar. Sonradan onlar nə Afiləni, nə də onun oğlanlarını bir daha görməyiblər. 1994 ildə Neft Akademiyasında işləyən Hamlet müəllim erməni əsirliyində olan oğlu Vüqardan məktub alıb. Vüqar Xocalı şəhərindən olan Məmmədov Ceyhun Vaqif oğlunun da onunla saxlandığını yazıb. Bakı şəhəri, General Şıxlinski küçəsi, ev 54, mənzil 10-da yaşayan hərbi əsir Bədəlov Vüqar Hamlet oğlunun atası Bədəlov Hamlet Cəmil oğlu Gürcüstan Respublikasının Sadaxlı k.-dində Karo adlı ermənidən aldığı azərbaycanlı əsir və girovların siyahısında Məmmədov Ceyhun Vaqif oğlunun da adı olub. Həmin əsirlər Ermənistanın Spıtak ş.-rində, hərbi şəhərcikdə, 306-cı məhəllə, ev 1, mənzil 19-da, Karonun tanışı Dadamyan Suren Arturoviçin evində saxlanılıblar.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 394-395

MƏMMƏDOV Kamil Əmir oğlu

1959 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. Avtobazada müdir işləyib. 1990 ildən özünü müdafiə batalyonunun üzvü kimi Xocalının müdafiəsində fəal iştirak edib. 26 fevral 1992 ildə erməni silahlı dəstələri tərəfindən əsir götürülüb. Erməni girovluğundan azad edilmiş Xocalı sakini, Naftalan ş.-rindəki "Goran" sanatoriyasında məskunlaşmış Məhəmmədov Məhəmməd Cümşüd oğlunun verdiyi məlumata görə, ş.-r işğal olunanda əhali canını qurtarmaq üçün vahimə içində Ağdama tərəf üz tutub. Naxçıvanlı yolunda pusquda duran ermənilər sakinləri tutaraq maldarlıq fermasına aparıblar. 20 gün orada ac-susuz, işgəncə içində saxlanılan zaman Kamil də onlarla birlikdə olub. 20 gün ərzində ermənilər onları hər gün döyüb, işgəncə verib, cavan əsirləri isə seçib aparıblar. Onlardan biri də Kamil olub. Ermənilər onu hərbi əsirlərlə birlikdə naməlum istiqamətə aparıblar. Hərbi əsir Əlimməmmədov Namiq Şahmalı oğlunun qardaşı –Bakı şəhəri Nərimanov r.-nu, Mayakovski küçəsi, ev 17, mənzil 27-də yaşayan Əliməmmədov Yaşarın dediyinə görə. Xocalı ş.-ri ermənilər tərəfindən işğal olunan gün o, qardaşı Namiq və Məmmədov Kamillə birlikdə əsir götürülərək Pircamal k.-dində yerləşən maldarlıq fermasına gətirilib. Bir neçə gündən sonra Namiqlə Kamili cavan əsirlərlə birlikdə naməlum istiqamətə aparıblar. Onları bir daha görməyib. Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin Azərbaycan üzrə nümayəndəliyi Məmmədov Kamilin 27 fevral 1992 ildən

29 fevral 1992 ilə qədər Pircamal k. -dindəki maldarlıq fermasında saxlandığını bildirib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 409

MƏMMƏDOV Məmməd Rəhim oğlu

1945 ildə Ermənistanın Göyçə mahalında anadan olub. Ermənilər tərəfindən yurdlarından qovulandan sonra Xocalı ş.-rində məskunlaşıb. 26 fevral 1992 ildə həyat yoldaşı Məmmədova Narxanım Heydərli qızı, oğlanları Söhbət (1976), Möhlət (1977), Mürvət (1978), Əhməd (1981), Ruslan (1988) və qızı Əfsanə (1983) ilə birlikdə girov götürülüb. Bir neçə gündən sonra ermənilər həyat yoldaşını, 3 oğlunu və qızını azad edib. Məmmədlə oğlu Söhbət və Möhlət indiyə kimi erməni əsirliyində qalıb. Erməni əsirliyindən qayıtmış Xocalı şəhər sakini, hazırda Naftalan ş.-rində məskunlaşmış Əzizov Ramin İbrahim oğlunun verdiyi məlumata görə, 26 fevral 1992 ildə işğal olunmuş ərazini tərk edən zaman ermənilər onu Naxçıvanlı yolunda tutub, Əsgəran polis şöbəsinin təcridxanasına aparıblar. Orada Xocalı sakinləri Məmmədov Məmməd, onun 2 oğlu Söhbət və Möhlətlə bir gün eyni kamerada saxlanılıb. Səhər ermənilər Ramini başqa kameraya keçiriblər. Bir daha Məmmədovları görməyib. Həyat yoldaşı - Qobustan r.-nunun Mərəzə k.-dində məskunlaşmış Məmmədova Narxanım Heydərli qızı ərizəsində yazıb ki, Xocalının işğalı zamanı Məmməd və oğlanları Möhlətlə Söhbət şəhəri müdafiə edənlərin sırasında olub. Erməni silahlıları dinc əhalini, onu da uşaqları ilə birlikdə girov götürüb 6 gün Əsgəran qalasında saxlayıblar. Ermənilər girov götürdükləri sakinlərdən qaradərili xarici döyüşçünün meyitinin harada olduğunu soruşublar. Vəd ediblər ki, həmin meyit tapılsa, 85 nəfər girovu azad edəcəklər. Xocalılar qaradərili muzdlu döyüşçünün meyitini tapmaqda ermənilərə bələdçilik etdikdən sonra, onlar Narxanım, 2 oğlu və 1 qızı daxil olmaqla 85 girovu azad ediblər. Məmmədlə oğlanları Möhlət və Söhbət əsir saxlanılıb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 414-415

« 29 »

*Kəlbəcərdən olan
məcburi köçkünlər*

Fotoqraf: İlqar Cəfərov
Mənbə: AZƏRTAC

1993

MƏMMƏDOV Möhlət Məmməd oğlu

1976 ildə Ermənistanın Göyçə mahalında anadan olub. Məlum hadisələrlə bağlı Xocalıya pənah gətirib, orada məskunlaşıblar. Qarabağ münaqişəsi başlayandan Xocalını müdafiə edənlərin sırasında olub. 26 fevral 1992 ildə ailəliklə girov götürüldülər. Sonradan anası, 3 qardaşı və bacısı azad olunub. Erməni əsirliyindən azad edilmiş Xocalı ş.-r sakini, hazırda Naftalan ş.-rində məskunlaşmış Əzizov Ramin İbrahim oğlunun verdiyi məlumata görə, 26 fevral 1992 ildə işğal olunmuş ərazini tərk edən zaman ermənilər onu Naxçıvanlı yolunda tutublar, Əsgəran polis şöbəsinin təcridxanasında Xocalı sakinləri Məmmədov Məmməd, onun 2 oğlu Söhbət və Möhlətlə bir gün eyni kamerada saxlanılıb. Anası-Qobustan r.-nunun Mərəzə k.-dində məskunlaşmış Məmmədova Narxanım Heydərali qızı ərizəsində yazıb ki, Xocalının işğalı zamanı Məmməd və oğlanları Möhlətlə Söhbət ş.-ri müdafiə edənlərin sırasında olub. Erməni silahlıları dinc əhalini, onu da uşaqları ilə birlikdə girov götürüb, 6 gün Əsgəran qalasında saxlayıblar. Ermənilər girov götürdükləri sakinlərdən qaradərili xarici döyüşçünün meyitinin harada olduğunu soruşublar. Vəd ediblər ki, həmin meyit tapılsa, 85 nəfər girovu azad edəcəklər. Xocalılar qaradərili müzdlü döyüşçünün meyitini tapmaqda ermənilərə bələdçilik etdikdən sonra, onlar Narxanım, 2 oğlu və 1 qızı daxil olmaqla 85 girovu azad ediblər. Məmmədlə oğlanları Möhlət və Söhbət əsir saxlanılıb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 415-416

MƏMMƏDOV Saday Süleyman oğlu

1936 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı sakinləri ilə Saday Məmmədov (Milli qəhrəman Əlif Hacıyevin əmisidir) da səhərə kimi ermənilərə qarşı müqavimət göstərib, lakin məğlub olduqlarını gördükdə geri çəkilib. O, qardaşı Hacıyev Lətif Süleyman oğlu, əmisi qızı Əliyeva Filyar və onun qızı ilə birlikdə Xocalını tərk etməli olub. Qarqar çayının sahilində ermənilər onları mühasirəyə alıb, güclü atəş tutulublar. Həmin vaxt Saday ayağından yaralanıb, yerə yıxılıb. Bu məlumatı er-

məni əsirliyindən azad olduqdan sonra Bakı şəhəri, Əzizbəyov r.-nu Qala k.-dində məskunlaşmış Xocalı ş.-r sakini Aslanov Qəyyum Bəhram oğlu verib. Onun dediyinə görə, Sadaya yardım etmək istədikdə ermənilər buna imkan verməyib, yaralı Məmmədovu orada saxlayıb, Qəyyum da daxil olmaqla digər girovları traktor qoşqusunda Xankəndi ş.-rinin köhnə avtovağzalına aparıblar. Bu faktı erməni girovluğundan qayıtdıqdan sonra Naftalan ş.-rində yerləşən “Goran” sanatoriyasında məskunlaşmış Xocalı ş.-r sakini, Sadayın əmisi nəvəsi Məmmədova Yeganə Hüseyn qızı da təsdiq edib. Oğlu-Naftalan ş.-rində “Qarabağ” sanatoriyasında məskunlaşmış Xocalı ş.-r sakini Məmmədov Xasay Saday oğlunun məlumatına görə, 1993 ilin əvvəllərində Laçın r.-nunun Ağca k.-dindən olan Budaq adlı döyüşçü Ağdam r.-nu ərazisindəki Yeddi Xırman yüksəkliyində, əslən Xanəzən k.-d sakini, milliyətcə erməni traktorçu Arşakdan Sadayın sağ olduğunu öyrənib. Budağın dediyinə görə, hətta Arşak Sadaya isti paltar da verib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 423-424

MƏMMƏDOV Söhbət Məmməd oğlu

1976 ildə Ermənistanın Göyçə mahalında anadan olub. Məlum hadisələrlə bağlı Xocalıya pənah gətirib, orada məskunlaşıblar. Qarabağ münaqişəsi başlayanda Xocalını müdafiə edənlərin sırasında olub. 26 fevral 1993 ildə ailəliklə girov götürüldülər. Son-

Ağdamlı məcburi köçkünlər

Fotoqraf: İlqar Cəfərov
Mənbə: AZƏRTAC

1993

radan anası, 3 qardaşı və bacısı azad olunub. Erməni əsirliyindən qayıtmış Xocalı şəhər sakini, hazırda Naftalan ş.-rində məskunlaşmış Əzizov Ramin İbrahim oğlunun verdiyi məlumata görə, 26 fevral 1992 ildə işğal olunmuş ərazini tərk edən zaman ermənilər onu Naxçıvanlı yolunda girov götürüb Əsgəran polis şöbəsinin təcridxanasına aparıblar. Orada Xocalı sakinləri Məmmədov Məmməd, onun 2 oğlu Söhbət və Möhlətlə bir gün eyni kamerada saxlanılıb. Səhər ermənilər Ramini başqa kameraya keçiriblər. Bir daha Məmmədovları görməyib. Anası-Qobustan r.-nunun Mərzəz k.-dində məskunlaşmış Məmmədova Narxanım Heydərli qızı ərizəsində yazıb ki, Xocalının işğal zamanı Məmməd və oğlanları Möhlətlə Söhbət ş.-ri müdafiə edənlərin sırasında olub. Erməni silahlıları dinc əhalini, girov götürüb, 6 gün Əsgəran qalasında saxlayıblar. Ermənilər onlardan qaradərili (zənci) muzdlu döyüşçünün meyitinin harada olduğunu soruşublar. Vəd ediblər ki, həmin meyit tapılsa, 85 nəfər girovu azad edəcəklər. Xocalılar qaradərili muzdlu döyüşçünün meyitini tapmaqda ermənilərə bələdçilik etdikdən sonra, Narxanım, 2 oğlu və 1 qızı daxil olmaqla girovları azad ediblər. Həyat yoldaşı Məmmədlə oğlanları Möhlət və Söhbət əsir saxlanılıb.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 428-429

MƏMİŞOV Şahin Talış oğlu

1959 ildə Xocalı ş.-rində doğulub. Xocalı ərazi özünümüdafiə taboru yaradılan gündən onun döyüşçüsü olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri erməni silahlı birləşmələri tərəfindən işğal olunan gün əhali canını qurtarmaq üçün qarlı meşələrə qaçıb. Çəşqinlik içində olan 180-200 nəfər Əsgəranın Dəhrəz k. -dini Ağdamın Gülablı k.-di bilib, həmin istiqamətə üz tutaraq mühasirəyə düşüblər. O zaman Şahin də əhali ilə birlikdə olub. Ermənilər onları Dəhrəz k. -dindəki maldarlıq fermasında 2 gün saxladıqdan sonra əsirlərin arasından Məmişov Şahin də daxil olmaqla 13 nəfər gənci seçib naməlum istiqamətə aparıblar. Erməni əsirliyində olan Usubov Zakir, Usubov Elşad və Usubov Əliyarin atası girovluqdan qayıtmış Usubov Kamran Hüseyn oğlunun dediyinə görə, Əsgəran rayonunun Dəhrəz kəndində maldarlıq fermasında saxlanılan zaman ermənilər onun 3 oğlu

və Şahin də daxil olmaqla 13 sağlam gənci naməlum istiqamətə aparıblar. Bu faktı erməni girovluğundan qayıtmış Xocalı sakinləri - əsir götürülmüş Həsənov Rövşən Qaçay oğlunun anası Həsənova Rəfiqə Məmi qızı, Hüseynov Kamil Dadaş oğlu, Xudayarov Rövşən Adil oğlu, Xudayarov Vəfadar Səlim oğlu və başqaları da təsdiq ediblər. Əsir götürülmüş Xocalı ş.-r sakini Qarayev Usubəli Süleyman oğlunun atası-girovluqdan qayıtmış, Naftalan ş.-rindəki “Şirvan” sanatoriyasında məskunlaşan Qarayev Süleyman Salman oğlu izahatında yazıb ki, ermənilər 13 nəfər gənci naməlum istiqamətə aparıblar. Qarayev Süleyman azad olunandan sonra Ağdam taborunun komandiri Allahverdi Bağırov ona, həmin 13 gəncin Xankəndi həbsxanasında saxlandığını bildirib. Bağırov Xankəndi daxili işlər idarəsinin rəisi Armen İsaqulovla danışıqlar aparıb, həmin əsirləri dəyişmək ərəfəsində şəhid olduğundan, onların qaytarılması baş tutmayıb. İsaqulov həmin əsirləri Yerevana göndərib. Tovuz rayonu Əsrik-Cırdaxan kənd sakini Hüseynov Akif Saleh oğlunun Tbilisi şəhərində Alaverdiyan Samirdən (Yerevan-74, Nijniy Şenqavit küçəsi ev 35, mənzil 22; tel: 48-67-93) aldığı Ermənistanda saxlanılan azərbaycanlı əsir və girovların siyahısında Məmişov Şahinin də adı olub.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 383-384

MƏMMƏDOVA Afilə İbrahim qızı

1949 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri işğal olunan gün həyat yoldaşı - Məmmədov Vaqif, oğlanları Azər, Ceyhun və Niyaməddinlə birlikdə Ağdam istiqamətində qaçarkən meşədə ermənilərin pusqusuna düşüblər. Ermənilər Afilənin həyat yoldaşını öldürüb, oğlanlarını isə özü ilə birlikdə girov götürüblər. Xocalı sakini Əzimov Aydın Abbasqulu oğlunun verdiyi məlumata görə, həmin gün ş.-ri tərk edən sakinlər vahimə içində Ağdama tərəf üz tutublar. Yolda onun anasını, qardaşını və bacısını

Qubadlı və Cəbrayıldan olan məcburi köçkünlər

Fotoqraf: İlqar Cəfərov
Mənbə: AZƏRTAC

1993

öldürüblər. Meşədə Aydınla atası Abbasqulunu, oğlanları ilə Afiləni görüblər. Məmmədovlar meşədə gecələmək istədiklərini deyiblər. Aydınla atası onları fikirlərindən daşındıra bilməyiblər. Onlar meşədə qalıblar. Aydıngil isə səhərə qədər yol gedərək Ağdama çatıblar. Sonradan onlar nə Afiləni, nə də onun oğlanlarını bir daha görməyiblər. Əldə olunan məlumatlara görə, ermənilər Məmmədovları girov götürüb, Ermənistanı aparıblar.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 435

MƏMMƏDOVA Lətifə İbad qızı

1958 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-rinin işğal olunduğu gün Lətifə və ailə üzvləri - anası Məmmədova Səltənət Zülal qızı, oğlanları Əliyev Səbuhü Cahangir oğlu və Əliyev Səlim Cahangir oğlu, bacısı Məmmədova Şövkət İbad qızı, onun oğlu Cəfərov Samir Tacir oğlu ilə birlikdə girov götürülərək Ağdərə r.-nunun Vəng k.-dinə aparılıblar. Bacısı – Xocalı sakini, Bakı şəhəri, Nərimanov r.-nunda yerləşən Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun yataqxanasında məskunlaşmış Qəmbərova Adilə İbad qızı izahatında göstərib ki, həmyerlisi Cavanşir Haqverdiyev (hazırda Bakı şəhəri, Mərdəkan qəs.-əsində yerləşən yataqxanada məskunlaşıb) onları ailəliklə meşədə ocaq ətrafında oturub qızınarkən görüb. Cavanşirin dediyinə görə, ətrafda ermənilərin üstü çadırlı maşını dayanıbmış. Ermənilər qəribə səslər çıxararaq azərbaycanlıların yaxınlıqda olduğunu bir-birinə bildiriblər. Cavanşirin qardaşı Şahin ona “Sən get, biz də yavaş-yavaş gəlirik”, deyib. O, yoluna davam edib, bir müddət keçəndən sonra dayanıb, onları gözləyib. Nə Şahin, nə də Səltənət ailəsi ilə gəlib çıxmayıb. Sonradan heç kimin onların taleyindən xəbəri olmayıb. Beynəlxalq Amnistiya təşkilatının Avropa üzrə təhqiqatlar şöbəsinin müdiri Ann Burlinin 12 avqust 1993 ildə verdiyi məlumata görə, Məmmədova Lətifə və onun ailə üzvləri fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Xocalının işğalı zamanı erməni hərbiçilə-

ri tərəfindən girov götürülüb, Ağdərə r.-nunun Vəng k.-dində saxlanılıblar.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 437

MƏMMƏDOVA Səltənət Zülal qızı

1931 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-rinin işğal olunduğu gün Səltənət və ailə üzvləri - qızı Məmmədova Şövkət İbad qızı, onun oğlu Cəfərov Samir Tacir oğlu, digər qızı Məmmədova Lətifə İbad qızı və onun oğlanları Əliyev Səbuhi Cahangir oğlu və Əliyev Səlim Cahangir oğlu ilə birlikdə girov götürülərək Ağdərə r.-nunun Vəng k. -dinə aparılıblar. Qızı – Xocalı sakini, Bakı şəhəri, Nərimanov r.-nunda yerləşən Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun yataqxanasında məskunlaşmış Qəmbərova Adilə İbad qızı izahatında göstərib ki, həmyerlisi Cavanşir Haqverdiyev (hazırda Bakı şəhəri, Mərdəkan qəs. -əsində yerləşən yataqxanada məskunlaşmış) onları ailəliklə meşədə ocaq ətrafında oturub qızınarkən görüb. Cavanşirin dediyinə görə, ətrafda ermənilərin üstü çadırlı maşını dayanmış. Ermənilər qəribə səslər çıxararaq azərbaycanlıların yaxınlıqda olduğunu bir-birinə bildiriblər. Cavanşirin qardaşı Şahin ona “Sən get, biz də yavaş-yavaş gəlirik”, deyib. O, yoluna davam edib, bir müddət keçəndən sonra dayanıb, onları gözləyib. Nə Şahin, nə də Səltənət ailəsi ilə gəlib çıxmayıb. Sonradan heç kimin onların taleyindən xəbəri olmayıb. Beynəlxalq Amnistiya təşkilatının Avropa üzrə təhqiqatlar şöbəsinin müdiri Ann Burlinin 12 avqust 1993 ildə verdiyi məlumata görə, Məmmədova Səltənət və onun ailə üzvləri fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Xocalının işğalı zamanı erməni hərbciləri tərəfindən girov götürülüb, Ağdərə r.-nunun Vəng k.-dində saxlanılıblar.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 438-439

Sabirabad rayonundakı çadır düşərgələri

Fotoqraf: Elnur Babayev
Mənbə: Azərbaycan Fotoqrafları Birliyi

1994

MƏMMƏDOVA Şövkət İbad qızı

1963 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-rinin işğal olunduğu gün Şövkət və ailə üzvləri - anası Məmmədova Səltənət Zülal qızı, oğlu Cəfərov Samir Tacir oğlu, bacısı Məmmədova Lətifə İbad qızı və onun oğlanları Əliyev Səbuhi Cahangir oğlu və Əliyev Səlim Cahangir oğlu ilə birlikdə girov götürülərək Ağdərə r.-nunun Vəng k.-dinə aparılıblar. Bacısı – Xocalı sakini, Bakı şəhəri, Nərimanov r.-nunda yerləşən Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun yataqxanasında məskunlaşmış Qəmbərova Adilə İbad qızı izahatında göstərib ki, həmyerlisi Cavanşir Haqverdiyev (hazırda Bakı şəhəri, Mərdəkan qəs. -əsində yerləşən yataqxanada məskunlaşıb) onları ailəliklə meşədə ocaq ətrafında oturub qızınarkən görüb. Cavanşirin dediyinə görə, ətrafda ermənilərin üstü çadırı maşını dayanıbmiş. Ermənilər qərribə səslər çıxararaq azərbaycanlıların yaxınlıqda olduğunu bir-birinə bildiriblər. Cavanşirin qardaşı Şahin ona “Sən get, biz də yavaş-yavaş gəlirik”, deyib. O, yoluna davam edib, bir müddət keçəndən sonra dayanıb, onları gözləyib. Nə Şahin, nə də Səltənət ailəsi ilə gəlib çıxmayıb. Sonradan heç kimin onların taleyindən xəbəri olmayıb. Beynəlxalq Amnistiya təşkilatının Avropa üzrə təhqiqatlar şöbəsinin müdiri Ann Burlinin 12 avqust 1993 ildə verdiyi məlumata görə, Məmmədova Şövkət və onun ailə üzvləri fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Xocalının işğalı zamanı erməni hərbciləri tərəfindən girov götürülüb, Ağdərə r.-nunun Vəng k.-dində saxlanılıblar.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006 – s. 439-440

MUSTAFAYEV Vidadi Şəfa oğlu

1963 ildə Xankəndi ş.-rində anadan olub. 1992 ildə Xocalı ş.-rinin işğalı zamanı girov götürülüb. İtkinin həyat yoldaşı – hazırda Gəncə ş.-rindəki Kənd Təsərrüfatı Texni-

kumunun yataqxanasında məskunlaşan Hacıyeva Rəhilə Rəşid qızı ifadəsində bildirib ki, fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə həyat yoldaşı onlara evdən çıxmamağı tapşırıb və şəhərin müdafiəsinə gedib. İşğal zamanı R. Hacıyeva digər ailə üzvləri ilə birlikdə girov götürülüb, Əsgərana aparılıb, ərini orada yaralı halda görüb. Vidadi Əsgəran rayon polis şöbəsinin zirzəmisində saxlanılmış. Şuşikənd kənd sakini olan Aşot adlı bir erməni ona Vidadinin öldürüldüyünü deyib. Başqa bir məlumata görə, isə onun başını erməni qəbri üzərində kəsiblər. Lakin meyitini görən olmayıb. İtkinin bacısı - Mustafayeva Rəhilə Şəfa qızı izahatında göstərir ki, Əsgəran r. polis şöbəsində girov saxlanılarkən qardaşı Vidadinin də orada yaralı vəziyyətdə saxlanıldığını öyrənib. Lakin onun sonrakı taleyindən xəbəri olmayıb. Keçmiş girov, hazırda Gəncə ş.-ri İnşaat Texnikumunun binasında müvəqqəti məskunlaşan Xocalı ş.-r sakini Məmmədov Zülfü İbrahim oğlu Xocalının işğalı zamanı girov götürüldüyünü və Əsgəran polis şöbəsindəki kamerada Vidadi Mustafayevin də onunla birlikdə saxlandığını qeyd edib. Ermənistan hakimiyyət dairələri V. Mustafayevin sonrakı taleyini gizlədir.

Əd.: "QSM-7" təsdiq edir. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, "Qismət", 2010, s. 94

NƏCƏFOV Şiraslan Məmiş oğlu

1952 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. Tofiq Hüseynovun könüllülər taborunun tərkibində döyüşüb. Oğlu-Gəncə şəhərində yerləşən Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun yataqxanasında məskunlaşmış Nəcəfov Fazilin dediyinə görə, 26 fevral 1992 ildə ş.-rin ətrafında növbə çəkənlərin sırasında olub. Ailə üzvləri qonşularla birlikdə onların evlərinin zirzəmisində gizləniliblər. Gecə saat 1 radələrində 20 nəfər Ağdam istiqamətinə üz tutub, səhərə yaxın oraya çatıb. Atası isə ş.-rin müdafiəçiləri ilə Xocalıda, mühəsirədə qalıb. Həmin gündən Fazil bir daha atasını görməyib. 1992 ilin aprel ayında erməni girovluğundan qayıtmış Şuşanın Malıbəyli k.-d sakini Qədim kişi Şiraslanın Xənəzək k.-dində Vahan adlı erməninin evində əsir saxlandığını, bənnə kimi inşaat işlərinə cəlb edildiyini deyib. Erməni əsirliyindən azad olunmuş Məmmədov Mayıl Məmmədəli oğlu 1993 ildə Xankəndi ş.-rində əsirlikdə olan zaman tikintidə işlədilər, axşamlar isə onlarla birlikdə həbsxanada saxlanılan 14 nəfər Xocalı sakini arasında Nəcəfov Şiraslanın da olduğunu qeyd edib. 1993 ilin yanvarında Mayılı Hadrut rayonunun Tuğ k. -dinə aparıb, aprel ayının 4-də yenidən Xankəndi həbsxanasına qaytarıblar. Qayıdandan sonra xocalıları orada görməyib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 477

ORUCOV Cavan Canan oğlu

1976 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunan gün ailə üzvləri ilə birlikdə əsir götürülüb. Sonradan Cavandan başqa bütün ailə üzvləri azad edilib. Atası - Xocalı ş.-r sakini, Bakı şəhəri,

Neapol küçəsi, ev 23, mənzil 123-də yaşayan Orucov Canan Allahverdi oğlunun verdiyi məlumatlara görə, 1992 il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə yaşadıkları şəhər ermənilər tərəfindən işğal olunan zaman ailə üzvləri ilə Ağdam r.-nu istiqamətinə üz tutublar. 3 gün ac-susuz meşədə qalıblar. Ermənilər onları mühasirəyə alaraq əsir götürüb. Həmin anda oğlu Cavan onlardan ayrı düşüb. Cavanın həmyerlisi, onunla bir kamerada saxlanılmış, hazırda Gəncə şəhərində məskunlaşan Məmmədov İbrahim girov götürüldükdən bir neçə gün sonra bir erməninin Cavanı götürüb, harasa apardığını deyib. Sonradan Canan tanışları vasitəsi ilə Qarık adlı erməni polis əməkdaşının Cavanı Xankəndində yaşayan bir nəfər erməniyə verdiyini öyrənib. Xocalı ş.-r sakini, Mingəçevir ş.-ri, M. Hüseyn küçəsi, ev 10, mənzil 18-də yaşayan, erməni əsirliyindən qayıtmış Eyvazov Əli Nəcəfəli oğlu ərizəsində göstərib ki, Xocalı işğal edildikdən sonra bir neçə həmyerlisi, həmçinin Orucov Cavanla birlikdə Əsgəran polis idarəsində saxlanılıblar. 1992 ilin mart ayında ermənilər Cavanı Xankəndinə aparıblar. Bir daha onu görməyib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 497-498

PAŞAYEV Ələddin Bəhlul oğlu

1961 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə hücumla məruz qalan Xocalı əhalisi qarlı meşələrə qaçıb. 180-200 nəfər Dəhrəz k. -dini Ağdamın Gülablı k.-di bilib həmin istiqamətə üz tutarkən ermənilərin pusqusuna düşüblər. Ermənilər onları Dəhrəz k. -dindəki maldarlıq fermasında 2 gün saxladıqdan sonra əsirlərin arasından Paşayev Ələddin də daxil olmaqla 13 nəfər gənci seçib, naməlum istiqamətə aparıblar. Bu günə kimi həmin gənclərin taleyi haqqında heç bir məlumat əldə olunmayıb. Erməni əsirliyində olan Usubov Zakir, Usubov Elşad və Usubov Əliyarın ataları Usubov Kamran Hüseyn oğlunun dediyinə görə, Əsgəran r.-nunun Dəhrəz kəndində maldarlıq fermasında saxlanılan zaman ermənilər onun 3 oğlu və Ələddin də daxil olmaqla 13 sağlam gənci seçib naməlum istiqamətə aparıblar. Bu faktı erməni əsirliyindən qayıtmış Xocalı sakinləri Həsənova Rəfiqə Məmi qızı, Hüseynov Kamil Dadaş oğlu, Xudayarov Rövşən Adil oğlu, Xudayarov Vəfadar Səlim oğlu, İbrahimova Maarifə Hilal qızı, Bakı şəhərinin Ramana q. -bəsində məskunlaşmış Vəliyev Şahmar Əliabbas oğlu və başqaları da təsdiq ediblər. Əsir Qarayev Usubəlinin atası-girovluqdan qayıtdıqdan sonra Naftalan ş.-rindəki "Şirvan" sanatoriyasında məskunlaşmış Qarayev Süleyman Salman oğlu izahatında yazıb ki, ermənilər oğlu və Ələddin də daxil olmaqla 13 nəfər gənci naməlum istiqamətə aparıblar. Qarayev Süleyman azad olundandan sonra Ağdam taborunun komandiri Allahverdi Bağırov (şəhid olub) ona həmin 13 gəncin Xankəndi həbsxanasında saxlandığını bildirib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 506-507

SƏFİYEV Elxan Nəsim oğlu

1961 ildə anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri işğal olunan gün əsir götürülüb. Bacısı - Xocalı ş.-r sakini, Naftalan ş.-ri, “Şirvan” sanatoriyasında məskunlaşmış Səfiyeva Reyhan Nəsim qızının dediyinə görə, 1992 ildə Hüseynov Valeh Sahib oğlu onun qardaşının Əsgəran polis şöbəsində, 1995 ildə Füzuli rayon sakini Elxan adlı bir nəfər işə Şuşa şəhər həbsxanasının 10-cu kamerasında saxlandığını bildirib. Erməni əsirliyindən qayıtmış Xocalı ş.-r sakini, Naftalan ş.-rində yerləşən “Goran” sanatoriyasında məskunlaşmış Hüseynov Valeh Sahib oğlu 1992 ildə Əsgəran polis şöbəsinin təcridxanasında saxlanılan zaman həmyerlisi Səfiyev Elxanı da orada gördüyünü deyib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 595

SƏLİMOV Xəzər Siyavuş oğlu

1974 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə anası Səlimova Tamilla Ağamirzə qızı, bacıları Sara və Nəzakətlə ermənilər tərəfindən girov götürülərək Noraguha kəndinə aparılıb. Ermənilər Xəzərin üstündə silah olduğu üçün onu ailə üzvlərindən ayırıblar. Anası oğlunun boynunu qucaqlayaraq ondan ayrılmaq istəməyib. Ermənilər Sara ilə Nəzakəti evdə saxlayıblar. Onlara Xəzəri anası ilə birlikdə Xankəndinə apardıqlarını deyiblər. Bir həftə sonra bacıları Ağdama gətirib, orada dəyişiblər. Xəzərlə anasının taleyi işə bu günə kimi məlum olmayıb. Məlumatı girovluqdan azad olduqdan sonra Bakı şəhəri, Şərifli küçəsi, ev 98, mənzil 42-də məskunlaşmış Sara və Nəzakət Səlimovalar verib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 597

ŞAHVERDİYEV Vüqar Məmməd oğlu

1973 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-rinin işğalı günü girov götürülüb. Qardaşı - Naftalan ş.-rinin “Şirvan” sanatoriyasında məskunlaşmış Şahverdiyev Rövsən Məmməd oğlunun verdiyi məlumata görə, şəhəri tərk edərkən Naxçıvanlı kəndi yaxınlığında Qaraqaya deyilən yerdə ermənilər onları atəşə tutub. Vüqar qolundan yaralanıb. Rövsən qardaşının bir neçə Xocalı sakini ilə girov götürüldüyünün şahidi olub. Rövsənlə eyni sanatoriyada məskunlaşan, erməni əsirliyindən qayıtmış Əzizov Ramin İbrahim oğlunun dediyinə görə, ermənilər onları girov götürərək Əsgəran polis şöbəsinə aparıblar. Orada qolundan yaralanmış Vüqarı görüb. Ramin onun köynəyini cıraqarasını sarıyıb. Şəhəri günü onları ayrı-ayrı kameralara salıblar, bir daha Vüqarı görməyib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 615

USUBOV Zakir Kamran oğlu (1964), USUBOV Əliyar Kamran oğlu (1967), USUBOV Elşad Kamran oğlu (1974)

Xocalı ş.-rində anadan olublar. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri erməni-rus silahlı birləşmələri tərəfindən işğal olunan gün əhali Ağdam istiqamətində olan qarlı meşələrə sığınmış. 3 gün orada qaldıqdan sonra Zakir, Əliyar, Elşad Usubov qardaşları valiydeynləri ilə birlikdə 180-200 nəfərlik dəstə ilə Dəhraz k. -dini Ağdamın Gülablı k.-di bilib, həmin tərəfə üz tutub, ermənilərin əvvəlcədən hazırladıqları mühasirəyə düşüblər. Ermənilər onları Dəhraz k. -dindəki maldarlıq fermasında 2 gün saxladıqdan sonra əsirlərin arasından Zakir, Əliyar və Elşad da daxil olmaqla 13 nəfər gənci seçib, naməlum istiqamətə aparıblar. Bu günə kimi həmin gənclərin taleyi haqqında heç bir məlumat əldə olunmayıb. Ataları-girovluqdan qayıtmış Xocalı sakini Usubov Kamran Hüseyn oğlunun dediyinə görə, Əsgəran rayonunun Dəhraz k. -dində, maldarlıq fermasında saxlanılan zaman ermənilər onun 3 oğlu da daxil olmaqla 13 sağlam gənci seçib, naməlum istiqamətə aparıblar. Bu faktı erməni əsirliyindən qayıtmış Xocalı sakinləri Həsənova Rəfiqə Məmi qızı, Hüseynov Kamil Dadaş oğlu, Xudayarov Rövşən Adil oğlu, Xudayarov Vəfadar Səlim oğlu və başqaları da təsdiq ediblər. Hərbi əsir, Xocalı ş.-r sakini Qarayev Usubəli Süleyman oğlunun atası-girovluqdan qayıtdıqdan sonra Naftalan ş.-rindəki “Şirvan” sanatoriyasında məskunlaşmış Qarayev Süleyman Salman oğlu izahatında yazıb ki, ermənilər oğlu və qeyd olunan qardaşlar da daxil olmaqla 13 nəfər gənci naməlum istiqamətə aparıblar. Qarayev Süleyman azad olunandan sonra Ağdam taborunun komandiri Allahverdi Bağrov (şəhid olub) ona həmin gənclərlə birlikdə 70 azərbaycanlı əsirin Xankəndi daxili işlər idarəsində saxlandığını deyib. Bağrov Xankəndi daxili işlər idarəsinin rəisi Armen İsaqulovla danışıqlar aparıb, həmin əsirləri dəyişmək ərəfəsində şəhid olduğundan onların qaytarılması baş tutmayıb, İsaqulov həmin əsirləri Yerevana göndərib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 637-638

“Xocalı hadisəsi Hitler faşizminin Xatın kəndində törətdiyi müsibətlə müqayisədə daha dəhşətli idi. Ermənilər bu qəddar terror aktı ilə öz vəhşiliklərini bütün dünyaya bəyan etdilər. 1992-ci ilin fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı şəhərinin sakinlərinə vəhşicənə divan tutuldu. Xocalıda yalnız ölümlər qaldı”.

Yuri Pompeyevin
“Qarabağ qan
girdabında”
kitabından

« 33 »

Ermənilərin “Kislovodsk – Bakı” qatarında törətdikləri terror aktı

Mənbə: Terror: hadisələr, faktlar,
sübutlar. Bakı, Xətt Nəşriyyatı, 2016

01.02.1994

USUBOV Siyavuş Ramiz oğlu

1971 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri erməni-rus silahlı birləşmələri tərəfindən işğal olunan gün əhali Ağdam istiqamətində olan qarlı meşələrə sığınmış. 3 gün orada qaldıqdan sonra Siyavuş ailə üzvləri ilə birlikdə 180-200 nəfərlik dəstə ilə Dəhrəz k. -dini Ağdamın Gülablı k.-di bilib, həmin tərəfə üz tutub, ermənilərin əvvəlcədən hazırladıqları mühasirəyə düşüblər. Ermənilər onları Dəhrəz k. -dindəki maldarlıq fermasında 2 gün saxladıqdan sonra əsirlərin arasından 13 nəfər gənci seçib, naməlum istiqamətə aparıblar. Bu günə kimi həmin gənclərin taleyi haqqında heç bir məlumat əldə olunmayıb. Girovluqdan qayıtmış Xocalı sakini Usubov Kamran Hüseyn oğlunun dediyinə görə, Dəhrəz k. -dində, maldarlıq fermasında saxlanılan zaman ermənilər 13 sağlam gənci seçib, naməlum istiqamətə aparıblar. Bu faktı erməni əsirliyindən qayıtmış Xocalı sakinləri Həsənova Rəfiqə Məmi qızı, Hüseynov Kamil Dadaş oğlu, Xudayarov Rövşən Adil oğlu, Xudayarov Vəfadar Səlim oğlu və başqaları da təsdiq ediblər. Hərbi əsir, Xocalı ş.-r sakini Qarayev Usubəli Süleyman oğlunun atası-girovluqdan qayıtdıqdan sonra Naftalan ş.-rindəki “Şirvan” sanatoriyasında məskunlaşmış Qarayev Süleyman Salman oğlu izahatında yazıb ki, Xocalı işğal olunduqdan 2 gün sonra ermənilər 13 nəfər gənci naməlum istiqamətə aparıblar. Qarayev Süleyman azad olunandan sonra Ağdam taborunun komandiri Allahverdi Bağırov (şəhid olub) ona həmin gənclərlə birlikdə 70 azərbaycanlı əsirin Xankəndi daxili işlər idarəsində saxlandığını deyib. Bağırov Xankəndi daxili işlər idarəsinin rəisi Armen İsaqulovla danışıqlar aparıb, həmin əsirləri dəyişmək ərəfəsində şəhid olduğundan onların qaytarılması baş tutmayıb. İsaqulov həmin əsirləri Yerevana göndərmiş.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 639-640

*Ermənilərin “20 Yanvar”
metro stansiyasında
törətdikləri
terror aktı*

Mənbə: www.virtualkarabakh.az

19.03.1994

ZEYNALOV Eldar Aslan oğlu

1964 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. Qarabağ münaqişəsi başlayan gündən Xocalı özünümüdafə taborunu yaradanlardan biri olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalının işğalı zamanı aeroportda postda növbə çəkib. Döyüş yoldaşı-Xocalı ş.-r sakini, Bakı şəhəri, Rüstəmov küçəsi, ev 3, mənzil 26-da məskunlaşmış Hüseynov Rac Mürşüd oğlu izahatında yazıb ki, Xocalı işğal olunan zaman Eldar aeroportda postda növbə çəkirmiş. Həmin vaxt ermənilər Ballica kəndi tərəfdən güclü artilneriya zərbələri endiriblər. Eldar Məmmədov Aydınla birlikdə əllərində tank vuran qulplu qumbara və AKM markalı avtomat Ballica kəndindən gələn su arxının yolu ilə düşməni aeroporta buraxmamaq üçün onlara qarşı gedib. Eldargil gedəndən 20 dəqiqə sonra ermənilər böyük texnika və canlı qüvvə ilə onların keşik çəkdiyələri posta giriblər. Racın dediyinə görə, onlar erməni kəşfiyyatçıları ilə üzbəüz gəliblər. Həmin vaxtdan Eldarla Ay-dını heç kim görməyib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 666

ZEYNALOV Tofiq Aslan oğlu

1959 ildə Xocalı ş.-rində anadan olub. 26 fevral 1992 ildə Xocalı ş.-ri işğal olunan gün əhali Ağdam istiqamətində qarlı meşələrə üz tutub. 180-200 nəfər Əsgəranın Dəhraz k. -dini Ağdamın Gülablı kəndi bilib ermənilərin əvvəlcədən hazırladıqları mühasirəyə düşüblər. Ermənilər onları Dəhraz k. -dindəki maldarlıq fermasında 2 gün saxladıqdan sonra əsirlərin arasından Zeynalov Tofiq də daxil olmaqla 13 nəfər gənci seçib naməlum istiqamətə aparıblar. Bu günə kimi həmin gənclərin taleyi haqqında heç bir məlumat əldə olunmayıb. Erməni əsirliyində olan Usubov Zakir, Usubov Elşad və Usubov Əliyarın atası-girovluqdan qayıtmış Usubov Kamran Hüseyn oğlunun dediyinə görə, Əsgəran rayonunun Dəhraz k.-dində maldarlıq fermasında saxlanılan zaman ermənilər onun 3 oğlu və Tofiq də daxil olmaqla 13 sağlam gənci seçib, naməlum istiqamətə aparıblar. Bu faktı erməni əsirliyindən qayıtmış Xocalı sakinləri - Həsənova Rəfiqə Məmi qızı, Hüseynov Kamil Dadaş oğlu, Xudayarov Rövşən Adil oğlu, Xudayarov Vəfadar Səlim oğlu və başqaları da təsdiq ediblər. Əsir götürülmüş Xocalı ş.-r sakini Qarayev Usubəli Süleyman oğlunun atası-girovluqdan qayıtdıqdan sonra Naftalan şəhərindəki "Şirvan" sanatoriyasında məskunlaşmış Qarayev Süleyman Sal-man oğlu izahatında yazıb ki, ermənilər oğlu və Tofiq də daxil olmaqla 13 nəfər gənci naməlum istiqamətə aparıblar. Qarayev Süleyman azad olundandan sonra Ağdam taborunun komandiri Allahverdi Bağırov (şəhid olub) ona həmin 13 gəncin Xankəndi həbsxanasında saxlandığını bildirib.

Əd.: Bizi əsirlikdən qurtarın. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri. Bakı, 2006, s. 674-675

*Volter əsl mərdliyin faciə zamanı yarandığını demişdi...
Müdhiş Xocalı soyqırımını Azərbaycanın qəhrəmanlar diyarı
olduğunu sübut etdi.*

Neçə-neçə igidlər çıxdı meydana.

*Və onların bir qismi Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı kimi şərəfli
adın daşıyıcılarıdır.*

*“Xocalı yaddaşı”nın növbəti bölümündə onlar haqqında
danışacağıq.*

*Allahverdi Teymur oğlu Bağirov, Tahir Əminağa oğlu Bağirov,
Natiq İlyas oğlu Əhmədov, Əlif Lətif oğlu Hacıyev,
Tabil Qasım oğlu Həsənov, Tofiq Mirsiyab oğlu Hüseynov,
İnqilab Ələkbər oğlu İsmayilov, Aqil Sahib oğlu Quliyev,
Mövsüm Şahin oğlu Məmmədov, Hikmət Oqtay oğlu Muradov,
Çingiz Fuad oğlu Mustafayev, Hikmət Baba oğlu Nəzərli,
Ələsgər Xanlar oğlu Novruzov, Baxşeyiş Xanəhməd oğlu Paşayev,
Şakir Şamil oğlu Salahov, Füzuli Salah oğlu Rüstəmov,
Cənablaq Yaqub oğlu Rzayev, Sergey Aleksandroviç Senyuşkin,
Araz Bahadır oğlu Səlimov haqqında.*

*Qəhrəmanlarımızın həyat yollarından bəhs edən bölümün
bələdçisi “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları” kimi yaddaqalan
kitabın müəllifi Vüqar Əsgərovdur.*

BAĞIROV Allahverdi Teymur oğlu

(22.4.1946, Ağdam ş. – 14.6.1992, Ağdam r.) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (24.2.1993, ölümündən sonra). 1 sayılı Ağdam şəhər orta məktəbini bitirib. Yüngül atletika, voleybol və futbolla məşğul olub. Ağdam uşaq-gənclər idman məktəbində məşqçi işləməklə yanaşı, “Qarabağ” futbol komandasında fəaliyyət göstərib. 1988 ildə ermənilərin Qarabağa təcavüzünün ilk günlərindən xalq hərəkatına qoşulub və onun fəallarından olub. Könüllülər batalyonu yaradıb. Ağdamın bir sıra kəndlərinin müdafiəsində bu batalyonun döyüşçüləri vuruşublar. 1992 ilin fevralında Xocalı faciəsi zamanı Allahverdi Bağirovun batalyonu Əsgəran yaxınlığında yüzlərlə xocalınlı xilas edib. 1992 il iyun ayının 12-də onun batalyonunun səyi nəticəsində Aranzəmin, Naxçıvanlı, Dəhraz, Mirkənd, Pircamal kəndləri düşməndən azad edilib. Gözətçi məntəqələrini yoxlayıb qərarqaha dönərkən sürücüsü ilə birlikdə minaya düşüb. Ailəli idi. Bir oğlu, iki qızı var. Ağdam rayonunun Şəhidlər Xiyabanında dəfn edilib.

Əd.: Vüqar Əsgərov “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları” (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 49-50

“

Milli Qəhrəman Maşallah Abdullayevin dediklərindən:

Allahverdi bəyi meydan hərəkatından tanıyırdım. O zamanlar qardaşı Eldar Bağirovla yaxın əlaqələrim vardı. Bu əlaqələrin nəticəsində də Allahverdi bəyi tanıdım. Lazım olan məqamlarda bir-birimizə kömək əlimizi uzadırdıq. 1992 ilin əvvəlində ermənilərin yaşadığı Qaraçınar kəndindən bir erməni ailəsi tutmuşduq. Allahverdi bəyə bu barədə xəbər verdim. Dedi ki, onları göndər. Xocalıda girov götürülmüş soydaşlarımızla dəyişək. Belə də etdim. Sonra eşitdim ki, o ailə ilə bizim təxminən 10-a yaxın Xocalı sakinini girovluqdan azad edib. Allahverdi bəy sözünə bütöv adam idi. İstəyirdi başladığı işi tez həyata keçirsin. Amma elə məqam olur ki, bir işi görməzdən öncə yaxşıca onun ətrafında düşünmək lazımdı. Vətəninə, millətini sevən bir oğul idi.

”

BAĞIROV Tahir Əminəğa oğlu

(14.7.1957, Türkmənistan Respublikası Krasnovodsk ş. – 11.10.1992, Laçın r.) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (5.2.1993, ölümündən sonra). 1967 ildə ailəsi ilə birlikdə Əli Bayramlı (indiki Şirvan ş.) şəhərinə köçüb. 1972 ildə səkkizinci sinfi bitirərək təhsilini peşə məktəbində davam etdirib. Hərbi xidmətdə olub(1977-1979). Bir müddət Qazaxıstanda yaşadıqdan sonra, 1987 ildə Bakıya köçüb. 1988 ildən Azərbaycan milli azadlıq hərəkatında yaxından iştirak edib. Xətai rayon istilik-enerji müəssisəsində sürücü işləyib. 1990 ildə 20 Yanvar faciəsi törədilən vaxt, yaralıların xilas edilməsində, onların təhlükəsiz yerlərə aparılmasında böyük xidməti olub. 1992 ilin yanvarında könüllülər dəstəsinə yazılıb və 2 ay təlim keçdikdən sonra 843 sayılı hərbi hissədə Mi-24 helikopterinə bort atıcısı təyin olunub. Xocalı faciəsi zamanı dinc əhalinin və yaralıların daşınmasında böyük rəşadət göstərib. Sərrast atıcılıq qabiliyyəti Füzuli, Ağdərə və Laçın rayonlarında say-sız-hesabsız döyüş uçuşlarına imkan yaradıb. 1992 il oktyabrın 11-də Laçının Səfiyan kəndi uğrunda gedən ağır döyüşdə mühasirəyə düşən əsgərlərimizi xilas edib, geri dönərkən, onun helikopteri erməni yaraqlıları tərəfindən vurulub. Bütün heyətlə birlikdə həlak olub.

Ailəli idi. İki oğlu var. Bakının Şəhidlər Xiyabanında dəfn edilib. Həzi Aslanov qəsəbəsindəki 59 sayılı orta məktəbə adı verilib, büstü qoyulub. Suraxanı rayonunun Əmircan qəsəbəsindəki küçələrin biri onun adını daşıyır.

Əd.: Vüqar Əsgərov “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları” (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 51

“

Həyat yoldaşı Leyla Cəfərovanın dediklərindən:

İnana bilmirəm onun yoxluğuna. Ölümündən 25 il keçməsinə baxmayaraq elə bilirdim Tahir bu saat qapını açıb içəri girəcək. Həmişə deyirdi ki, narahat olma, mənə erməni gülləsi dəyməz. Heç nədən qorxub çəkinən, deyildi. Həftələrlə döyüş zonalasında olurdu, o vaxtı oğlumun 2 yaşı vardı. Deyib-gülən, zarafatçı idi. Həyatda çox əziyyət çəkmişdi. Xoş gün görmək qismət olmadı ona. İndi övladlarım böyüyüb, hərəsi bir ailə başçısıdır. Son təsəllimi övladlarımdan alıram. İmkan daxilində çalışıram ki, onlar yaxşı olsunlar ki, Tahirin ruhu sakit olsun.

”

ƏHMƏDOV Natiq İlyas oğlu

(1.9.1969, Xocalı r-nunun Kosalar k. – 26.9.1991, Xocalı r.) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (8.10.1992, ölümündən sonra). Ailələri Kosalar kəndindən Ağdamın Novruzlu kəndinə köçüb. Kalininqrads şəhərində hərbi xidmətdə olub, Şərq əlbəyaxa döyüş sənətini öyrənib. Bir müddət Novruzlu kəndində üzümçülük sovxozunda çalışıb. Xocalı rayon Daxili İşlər Şöbəsinə yol-patruş xidməti müfəttişi vəzifəsində işləyib. Ağdam-Şuşa marşrutu ilə hərəkət edən sərnişin avtobuslarının təhlükəsizliyini təmin etmək üçün dəfələrlə ölümə üz bəz gəlib. Əsgərindən keçib Xocalıya iş yerinə gedərkən içində olduğu maşın atəşə tutulub və N. Əhmədov həlak olub. Ağdam rayonunun Novruzlu k-də dəfn edilib.

Əd.: Vüqar Əsgərov "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları" (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 70

“

Həmkəndlisi Habil Rüstəmovun dediklərindən:

Natiq məndən 7 yaş böyük idi. Hələ orta məktəbdə oxuyanda bizi başına yığıb idman öyrədirdi. O heç vaxt haqqı nahaqqa verməzdi. Həmişə zəiflərin yanında olurdu. Natiq Vətəni, xalqını sevən qeyrətli oğlanlardan olub. Polisə qəbul olunanda onun ən ağır günləri başladı. Şuşa, Ağdam, Xocalı, Əsgəran yolları erməni quldurları ilə dolu olurdu. Quldurlar hər gün bir yerdə pusqu qurur, dinc əhalini güllə-baran edirdilər. Təbii ki, o belə şeylərə dözə bilmirdi. Bizim ondan öyrənəcəyimiz hələ çox şeylər var idi. Heyif ki, tez getdi bu həyatdan. Yaxşı yadımdadır onun dəfninə bütün Ağdamdan, Xocalıdan, Şuşadan və digər yerlərdən xeyli adam gəlmişdi. Nəinki Ağdamda, hətta qonşu rayonlarda da çox böyük nüfuzu var idi.

”

HACIYEV Əlif Lətif oğlu

(24.6.1953, Xocalı ş. – 26.2.1992, Xocalı ş.) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (6.6.1992, ölümündən sonra). 1970 ildə orta məktəbi, 1971 ildə isə Xankəndi ş-də avtomobil məktəbini bitirib. Minsk ş-də hərbi xidmətdə olub (1971-1973). Belorusiya SSR DİN-in və Azərbaycan SSR DQMV-nin daxili işlər orqanlarında müxtəlif vəzifələrdə çalışıb. SSRİ DİN-in Frunze adına Xüsusi Milis Məktəbində oxuyub (1976-1979), təhsilini SSRİ DİN-in Akademiyasında davam etdirib. Dağlıq Qarabağda yaradılan Təşkilat Komitəsində, Qarabağa Xalq Yardımı Komitəsində fəaliyyət göstərərək erməni millətçilərinə qarşı mübarizəsini davam etdirib. 1990 ilin dekabr ayında Xocalı təyyarə limanı xətt daxili işlər bölməsinə rəis təyin edilib. Eyni zamanda Xocalı Aeroportunun komendantı olub. 1991 ilin dekabr ayında mayor rütbəsi verilib. 26 fevral 1992 ildə Əlif Hacıyev və dəstəsi səhər saat 5-ə qədər Xocalıda rus hərbiçiləri və erməni yaraqlıları ilə vuruşub. Ə. Hacıyev hava limanının dispetçer məntəqəsini partladaraq düşmən əlinə keçməsinə imkan verməyib. Ə. Hacıyev bu döyüşdə bir dəstə dinc əhalini Ağdamın Şelli k-ə tərəf təhlükəsiz yerə çıxarıb. Bir daha geriye dönərək, yenidən döyüşə atılıb. Avtomatın darağını dəyişərkən düşmən gülləsindən şəhid olub. Ailəli idi. İki qız övladı var. Bakıdakı Şəhidlər Xiyabanında dəfn edilib. Bakının Nizami rayonundakı küçələrdən biri onun adını daşıyır.

Əd.: Vüqar Əsgərov “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları” (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 106-107

Azərbaycan tarixi. 7 cildə. 7-ci cild. Bakı, “Elm”, 2008 – s. 298

“

Dostu və silahdaşı Asif Usubovun dediklərindən:

Əlifin hələ gənc vaxtlarından ermənilərə nifrəti var idi. Xankəndində işləyəndə onların dəfələrlə çirkin niyyətlərindən xəbərdar olmuşdu. Elə bunun üstündə də dəfələrlə onlarla mübahisə etmişdi. Ermənilər Əlifi müxtəlif yollarla çalışırıdılar ki, ilişdirib, tutdursunlar. Nəhayət buna nail olmuşdular. Ancaq Allahın köməkliliyi ilə bir neçə ildən sonra günahsızlığı sübut olunaraq bəraət aldı. Xocalı aeroportunda işləyəndə ermənilərin dizi qırıldı. Bu aeroport vasitəsi ilə ermənilərə çoxlu silah-sursat daşınırdı. Əlif gələndən sonra bunların qarşısı alındı. Faciənin olacağını hamı kimi o da yaxşı dərk edirdi. Buna görə də hər gün görüşürdük, məsləhətləşirdik. Necə edək ki, bu faciənin qarşısını ala. Lakin nə edə bilərdik. Silah-sursatımız yox, canlı qüvvəmiz də çox az. Onu dəyanəti, qəhrəmanlığına görə öz aramızda “Qarabağ cəngəvari” çağırırdıq. Doğurdan da bu ad ona çox yaraşırı. Erməni dilində, rus dilində də çox mükəmməl danışırdı. Bir gün o, tək başına erməni postuna gedərək iki erməni diğasını tutub gətirmişdi. Ermənilərdən biri zabit idi. Sonradan o erməni zabitindən mühüm məlumatlar əldə edib, ermənilərin xeyli silah-sursatını ələ keçirdik.

”

HƏSƏNOV Tabil Qasım oğlu

(4.7.1960, Xocalı r-nunun Kosalar k. – 29.3.1992, Xocalı r-nunun Kosalar k.) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (15.1.1995, ölümündən sonra). 1977 ildə orta məktəbi bitirib. Qazaxıstanda hərbi xidmətdə olub (1980-1982). Kosalar k. rəbitə şöbəsində çalışıb. Erməni təcavüzü başlayanda kənd gənclərini başına toplayaraq özünümüdafiə dəstəsi yaradıb. Cəmilli kəndinə hücum edən erməniləri öz dəstəsi ilə geri çəkilməyə məcbur edib. Meşəli k-ni düşməndən azad edib. 29 mart 1992 il tarixdə ermənilərin Kosalar k-nə hücumu zamanı 53 erməni yaraqlısı öldürülüb ki, bunun da 12-ni T. Həsənov şəxsən məhv edib. Elə həmin döyüşdə də həlak olub. Ailələli idi. Üç övladı yadigar qalıb. Kosalar k-də dəfn edilib.

Əd.: Vüqar Əsgərov "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları" (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 116

“

Qardaşı İbad Əliyevin dediklərindən:

Bir az ərköyün uşaq idi. Qorxu bilməzdi, həm də döyüşün ağır tərəfini öz üzərinə götürərdi həmişə. Yoldaşlarını da ürəkləndirərdi. Düşmən qarşısında çox inadkar olurdu. Bir addım da olsun geri çəkilməzdi. Öz hünərindən heç vaxt danışmazdı. Yuxusuz gecələri çox olardı Tabilin. Birinci dəfə əlindən yaralanmışdı. Hadisə Cəmilli kəndi yaxınlığında, kənd camaatının çıxarılması zamanı baş vermişdi. Bu döyüşdən sonra ona "Qırxqız qartalı" ləqəbi verilmişdi. "Qırxqız" kəndə yaxın bir ərazi adıdır. Həmişə deyərdim ki, qoy mən də sənənlə gedim. O da cavab verərdi ki, iki evi sənə tapşırıb gedirəm. Sən hara getməyə çalışırsan? Ən çətin yerlərə, kəşfiyyətə Tabil özü gedərdi. Bu yaxın kəndlərin hər daşına, hər cığırına bələd idi. Xocalı bizim üçün sağalmayan yaradır. Təkcə bizim qohum əqrabadan 32 şəhid vermişik. Bu hadisənin üstündən 100 il keçsə də bu faciə heç vaxt yaddaşımızdan silinməyəcək.”

HÜSEYNOV Tofiq Mirsiyab oğlu

(19.4.1954, Xocalı ş. – 26.2.1992) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (7.7.1992, ölümündən sonra). Ağdam Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun mexanizasiya fakültəsini bitirib. Qazaxıstanda hərbi xidmətdə olub (1974-1976). Xocalı şəhər orta məktəbində hərbi hazırlıq müəllimi kimi çalışıb, kapitan rütbəsinə yüksəlib. 1991 ildə yaradılan Xocalı ərazi özünümüdafiə batalyonunun təşkilatçılarından biri və komandiri olub. Meşəli uğrunda gədən döyüşlərdə onun batalyonu onlarla erməni yaraqlısını məhv edib. Ermənilərin Xocalını top atəşinə tutduqları Norağuh kəndindəki top-batareya nöqtəsini susdurub, Mehdi kənddəki erməni artilleriyasını və “Alazan” qurğusunu sıradan çıxarıb, on erməni yaraqlısını əsir götürüb. Bu əməliyyata görə T. Hüseynova mayor rütbəsi verilib. Ermənilərin və 366-cı alayın Xocalıya kütləvi hücumu zamanı batalyon əhalinin təhlükəsiz yerə köçürülməsinə çalışıb, düşmənlə qeyri-bərabər döyüşdə rəşadətli vuruşub. T. Hüseynov son gülləsinə kimi döyüşdükdən sonra, qumbaranı sinəsinə sıxıb, həlak olsa da ona yaxın erməni də məhv edib. Ailəli idi. Üç övladı var. Bakı ş-də Şəhidlər Xiyabanında dəfn edilib.

Əd.: Vüqar Əsgərov “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları” (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 128

“

Qardaşı qızı Samirə Hüseynovanın dediklərindən:

O zamanlar uşaq idim, amma Xoclı bu gün də xəyalımda canlanır. Xocalıda böyüməsəm də, sanki uzun illər orada yaşamışam. Əmim Tofiq Hüseynov haqqında danışmaq mənim üçün həm çətin, həm də şərəflidir. Təəssüf edirəm ki, onu sağlığında tanımamışam. Mənim atam da Xocalının müdafiəsi zamanı qəhrəmancasına şəhid olub. Böyüyəndən sonra bunları yavaş-yavaş anladım və dərk etdim ki, Xocalı faciəsi bizim tariximizə qara bir gün kimi yazılıb. Hələ orta məktəbdə oxuyanda məktəbin dəhlizində Milli Qəhrəmanların fotosəkilləri vurulmuşdu. Həmişə gəlib əmimin şəklinin önündə dayanıb fəxrlə sinif yoldaşlarıma deyirdim, bu gördüyünüz qəhrəman mənim əmimdir. Bu nə qədər qürurverici olsa da, itirdiklərimiz qəlbimizi yandırır-yaxır. Bu ağır faciənin üzərindən 25 il keçir. Xalqımız özünün dəyanəti, dözümlü hesabına sınımadı, əyilmədi. Qəhrəman Azərbaycan əsgərinin ruhu ölməzdir. Onlara əbədi eşq olsun!

”

İSMAYILOV İnqilab Ələkbər oğlu

(24.2.1962, Xocalı ş. – 12.6.1992, Ağdam r.) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (8.10.1992, ölümündən sonra). 1979 ildə orta məktəbi bitirib. 1981 ildə hərbi xidmətə yollanıb. Hərbi xidmətdə olduğu dövrdə gizirlik məktəbini bitirib. 1984 ildə Xocalıya qayıtdıqdan sonra, sovxozda traktorçu işləyib. 1988 ildən erməni quldurları azərbaycanlılara qarşı tez-tez təxribatlar törədib, hər vəchlə onları yurd-yuvalarından sıxışdırıb çıxarmağa çalışanda, İ. İsmayılov da digər gənclərlə birlikdə Xocalının keşiyini çəkirdi. Hər tərəfdən mühasirəyə alınmış Xocalıdan uşaq, qadın və qocaların şəhərdən çıxarılması işində böyük yardım göstərib. 1992 il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalıda erməni quldurları ilə Rusiyanın 366-cı motoatıcı alayı birləşərək tarixdə misli görünməmiş soyqırımını törəyəndə İ. İsmayılov yoldaşları ilə birlikdə vuruşa-vuruşa sağ qalmış camaatın bir hissəsini düşmən mühasirəsindən çıxara bilib. Ailəsini Oğuz rayonunda yerləşdirib, yenidən cəbhə xəttinə dönüb və fəaliyyətini Ağdam rayon Polis Şöbəsinin post-patrol xidməti alayında davam etdirib. Düşmən 1992 il 12 iyunda böyük qüvvə ilə Daşbaşı yüksəkliyinə hücum edəndə İ. İsmayılov və yoldaşları hücumun qarşısını məharətlə alıb və düşmənin 6 postunu sıradan çıxarıblar. İnqilab bu döyüşdə qələbəni öz qanıyla yazdı. Cəbhə dostları nə qədər cəhd etsələr də, onun cəsədini döyüş meydanından çıxara bilmədilər. Ailəsi idi. Üç övladı yadigar qalıb. Bakının Xətai rayonundakı küçələrdən biri onun adını daşıyır. Həmin küçədə xatirə lövhəsi vurulub.

Əd.: Vüqar Əsgərov "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları" (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 145-146

“

Qardaşı Arif İsmayılovun dediklərindən:

Atamın bəzi xüsusiyyətlərini İnqilabda göürdüm. Yaşillığı çox sevirdi. Ağac əkmək onun sevimli məşğuliyəti idi. Meşədə cır meyvə ağaclarının budaqlarını gətirib həyatimizdəki ağaclara calayırdı. Bununla zövq alırdı. İdmanı da çox sevirdi. Yeniyetmə çağlarında qəhrəmanlıq filmlərinə baxanda özünü həmin qəhrəmana oxşatmağa çalışırdı. Faciədə çox böyük zülmərlə qarşılaşdıq. Ermənilərin hücumu getdikcə artırdı. Onların ixtiyarında güclü artilleriya var idi. Demək olar ki, sona biz qalmışdıq. Yaralıları daşımağa belə heyimiz qalmamışdı. İnqilab çətin məqamlarda belə çarə tapmağı bacarırdı. Yolları yaxşı tanıdığına görə yaralıları çətinliklə də olsa Ağdamla gətirib çıxara bildik. Yazıq, məzlum millətin başına nələr gətirdilər, onu bir Allah bilir...

”

QULİYEV Aqil Sahib oğlu

(19.9.1963, Ermənistan SSR, Sisyan r-nunun Urud k. – 25.2.1992, Xocalı ş.) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (7.6.1992, ölümündən sonra). 1980 ildə Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutuna daxil olub. Hərbi xidmətdən sonra, 1982 ildə Xarkov Ali Milis məktəbinə daxil olub və 1984 ildə həmin ali məktəbi fərqlənmə diplomu ilə bitirərək, elə orada müəllimlik fəaliyyətinə başlayıb. Dağlıq Qarabağ hadisələrindən sonra ailəsi ilə birlikdə Azərbaycana qayıdıb. Milli Ordu sıralarına qoşulub və leytenant rütbəsində rota komandiri kimi Ağdam bölgəsinə göndərilib. Həyata keçirdiyi ilk əməliyyat Xocalıda olub. 1992 il fevralın 18-dən 25-ə kimi davam edən döyüşlərdə öz rotası ilə birlikdə onlarla erməni döyüşçüsünü məhv edib. Fevralın 25-də “Qaz kontoru” deyilən ərazidə ağır yaralanıb, döyüş dostları təhlükəsiz yerə aparmaq istəyərkən vəfat edib. A. Quliyevin cəsədini faciədən yalnız 5 gün sonra hadisə yerindən götürmək mümkün olub. Ailəli idi, bir qızı yadigar qalıb. Bakı şəhərindəki Şəhidlər Xiyabanında dəfn edilib. Bakının Bayıl qəsəbəsindəki küçələrdən biri onun adını daşıyır. Yaşadığı binanın önünə xatirə lövhəsi vurulub.

Əd.: Vüqar Əsgərov “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları” (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 163-164

“

Qardaşı Nəsimi Quliyevin dediklərindən:

Biz 45 nəfər döyüşçü ilə Ağdama gəlmişdik. Silah-sursatımız yox idi. Bakıya qayıtmalı oldum. Burada bir sıra danışıqlardan sonra ruslara məxsus hərbi hissələrin birindən 1 ədəd qrad qurğusu ələ keçirə bildik. Qrad qurğusunu Ağdama gətirdik. Bizim ora gəlişimiz fevralın 17-nə təsadüf edirdi. Sabahısı günü Həsənabad kəndində əməliyyat keçirdik. Həmin vaxtlar Xocalı artıq mühasirədə idi. Bu əməliyyatı keçirməkdə əsas məqsəd düşmənin günü gündən artan mühasirə həlqəsinin az da olsa qarşısını almaq idi. Xocalı faciəsində bizim rotanın 45 döyüşçüsündən 11-i: Aqil Quliyev, İlqar Musayev, Tofiq Bədirov, Cəbrayıl Rəcəbov, Hafiz Nuriyev, Fikrət Əzimov, Mübariz Şaxmurov, İlham Mehdiyev, Mikayıl Əliyev, Elçin Quliyev və Elçin Şəmiyev şəhid oldu. Hikmət Nəzərli isə itkin düşdü. Bu il biz Xocalı faciəsinin 25 illiyini qeyd edirik. Mənim fikrimcə, neçə ki, torpaqlarımız işğal altındadır, şəhidlərimizin qanı alınmayıb, boş durmamalıyıq. Allah şəhidlərimizə rəhmət eləsin!

”

MƏMMƏDOV Mövsüm Şahin oğlu

(6.6.1967, Xocalı r-nunun Kosalar k.) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (25.2.1997). Canhəsən kənd ibtidai məktəbini bitirdikdən sonra, orta təhsilini 1984 ildə Kosalar kəndində başa vurub. 1985 ildə ordu sıralarına çağırılıb. 1987 ildə ordudan tərxis olunaraq, Vətənə dönüb. O, 1988 ildə Şuşa Elektrik Şəbəkəsi Birliyində əmək fəaliyyətinə başlayır. 1990 ildə işə həyatını daxili işlər orqanlarına bağlayır. 1992–93-cü illərdə erməni işğalçılarına qarşı aparılan hərbi əməliyyatlarda mərdliklə vuruşub və Xocalı soyqırımı zamanı dinc əhəlinin xilas edilməsində böyük şücaət göstərib. 1994 ildə Şuşa Rayon Polis Şöbəsinin Post-PatruL Xidməti bölüyünə komandir təyin edilib. 1995 ildə onu PPX-nin komandiri vəzifəsinə irəli çəkiblər. 1998 ildə DİN-nin Polis Akademiyasını bitirib. Hazırda Şuşa Rayon Polis Şöbəsinin xidmət üzrə rəis müavini vəzifəsində çalışır. Polis polkovnik-leytenantıdır. Ailəlidir. İki övladı var.

Əd.: Vüqar Əsgərov "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları" (Yenidən işlənmiş II nəşr). Bakı, 2010, səh. 200

“

Mövsüm Məmmədovun dediklərindən:

Bu gün dövlətimiz və ordumuz 1992-ci ildəkinə bənzəmir. Düşmən də artıq hiss edir ki, qarşısında indi qüdrətli, müasir silahlarla təchiz edilmiş bir ordu dayanır. Bunu aprel döyüşləri bir daha sübut etdi. Fəxr və qürur hissi keçirirəm ki, bu gün də cəbhə xəttində Vətənin keşiyindəyəm. Ali Baş komandanın əmrini səbrsizliklə gözləyirik ki, torpaqlarımızı düşmən tapdağından azad edək. İşimlə əlaqədar olaraq döyüş yoldaşlarımla tez-tez görüşməsək də, arada vaxt edib telefonla əlaqə saxlayırıq. Xocalı faciəsi bizim yaralı yerimizdir. Mən o torpaqlarda doğulub, boya-başa çatmışam. Hər il fevral ayı gələndə elə bilirəm o faciə bu gün olub. İllər keçsə də, nəsillər dəyişsə də Xocalı faciəsi bizim qəlbimizi yandıracaq. Qisas almağın zamanıdır. Biz üzərimizə düşən ləkəni yalnız öz torpaqlarımızı işğaldan azad edəndən sonra silə bilərik. Bax o zaman orada şəhid olanların ruhları da şad olacaq, bizim ürəyimiz də sakit olacaq. Mənim üçün Vətənsiz yaşamaq ölümdən betərdir.

”

MURADOV Hikmət Oqtay oğlu

(23.1.1969, Bakı ş. – 29.10.1991, Xocalı r-nunun Xanabad k.) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (25.11.1992, ölümündən sonra). 1986 ildə orta məktəbi bitirdikdən sonra Krasnokutsk Mülki Aviasiya Məktəbinə daxil olub, 1991 ildə fərqlənmə diplomu ilə bitirib. Sonra Kiyev Ali Mülki Aviasiya İnstitutunun qiyabi şöbəsinə daxil olur. Təyinatla Yevlax hava yollarında 2-ci pilot kimi fəaliyyətə başlayır. AN-2 təyyarəsi ilə dəfələrlə Dağlıq Qarabağa uçuşlar edib, Xocalıya aviasiya hissələrinin daşınmasında və müxtəlif ləvazimatların vaxtında çatdırılmasında böyük xidmətlər göstərib. 1991 ilin 29 oktyabrında xüsusi tapşırıqla xidməti borcunu yerinə yetirərkən, Xocalı rayonunun Xanabad kəndi ərazisində onun idarə etdiyi AN-2 təyyarəsi şiddətli raket atəşi nəticəsində zədələnir. Ekipajı və sərnəşinləri xilas etmək üçün təyyarəni təhlükəsiz yerə çatdırmağa çalışsa da, faciədən qaçmaq mümkün olmur. Subay idi. Bakı şəhərində Şəhidlər Xiyabanında dəfn edilib. Vaxtilə oxuduğu 190 sayılı orta məktəbdə barelyefi vurulub.

Əd.: Vüqar Əsgərov "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları" (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 214

“

Yevlax avia dəstəsinin həkimi Hafiz Rüstəmovun dediklərindən:

Mən Şəmkir rayonunun Çinarlı kəndində xəstəxananın baş həkimi işləyirdim. 1989 ildə vəziyyətlə əlaqədar olaraq iş yerimi Yevlax avia dəstəsinə dəyişdim. Fikirləşdim ki, bizə hərbi sahədə daha çox ehtiyac var. Elə Hikmətlə də orada tanış olmuşdum. Xasiyyətcə sakit, təmkinli olsa da, daxilən çox əsəbi insan idi. Hər dəfə Dağlıq Qarabağa uçuşlar edib gələndən sonra, günlərlə özünə gəlmirdi, elə hey orada yaşayan camaatın taleyini düşünürdü. Onun sonuncu uçuşu indiyə kimi yadımdadır. Elə bil ürəyinə dammışdı ki, bu onun sonuncu uçuşudur. Təyyarəyə minməmişdən öncə gəlib bütün kollektivlə görüşdü. Dedi, "doktor inşallah bu dəfə geri dönsəm, səninlə Şəmkirə gedib bir neçə gün orada qalıb, əməlli istirahət edərik". Bu onun mənə son sözləri oldu.

”

MUSTAFAYEV Çingiz Fuad oğlu

(29.8.1960, Rusiya Federasiyası, Həştərxan vil. -nin, Vladimir r-nunun Kapustin-Yar q. – 13.6.1992, Naxçıvanlı k.) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (6.11.1992, ölümündən sonra). Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunu bitirib (1983). Dəvəçi (Şabran) r-nunda və Bakı ş-də həkim işləyib. İxtisasca həkim olsa da, jurnalistikaya böyük maraq göstərib. 1990 ilin Yanvar hadisələri zamanı Sovet Ordusunun Bakıda törətdiyi qırğını bütün təfəssilatı ilə lentə köçürüb. 1991 ildən etibarən həyatını jurnalistika ilə bağlayıb. Azərbaycan dövlət televiziyasında çalışıb, “216 KL” studiyasının yaradıcılarından olub. Döyüş bölgələrindən hazırladığı operativ reportajları ilə geniş tamaşaçı auditoriyasının diqqətini cəlb edib. Xocalı faciəsi zamanı erməni quldurlarının törətdikləri vəhşilikləri əks etdirən cəkilişləri bütün dünyanı sarsıdıb. Bununla da o, informasiya blokadasını yararaq, Azərbaycan həqiqətlərini planetin hər tərəfinə çatdırıb. Evli idi. Bir oğlu var. Bakı ş-də Şəhidlər Xiyabanında dəfn edilib. Bakı ş-də küçə, DİN-in Şüvəlan q-sindəki istirahət guşəsi, Azərbaycan gəmilərindən biri Ç. Mustafayevin adını daşıyır. Yaşadığı binanın önünə bəlyefi vurulub, C. Naxçıvanski adına hərbi liseydə yaradılmış xatirə kompleksində büstü qoyulub.

Əd.: Vüqar Əsgərov “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları” (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 220

“

**Respublika Xatirə Kitabı redaksiyasının böyük redaktoru
Kamil İsmayilovun dediklərindən:**

Qəhrəmanların xatirəsi əbədidir. Onlar öz xalqının qəlbində yaşayacaqdır. Çünki onlar müqəddəs amal uğrunda, müqəddəs torpaqlarımızın qorunması uğrunda öz canlarını qurban veriblər. Onlar şəhid oldular ki, Vətən yaşasın. Çingiz Mustafayev bir əlində kamera, bir əlində avtomat, həmişə ön cərgədə olub, döyüşçü yoldaşlarının qəhrəmanlıqla dolu rəşadətini birinci olaraq o lentə alıb. Dəfələrlə ölümlə üz-üzə dayansa da qorxub çəkinməyib. Belə çəkilişlərin birində, jurnalist telereportyor Çingiz Mustafayev həlak oldu. Eşq olsun belə oğullara!

”

NƏZƏRLİ Hikmət Baba oğlu

(7.3.1966, Bakı ş.) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (9.9.1992). 1984 ildə hərbi xidmətə çağırılıb və Gürcüstan Respublikasının Duşeti şəhərində kəşfiyyat məktəbinə göndərilib. 1986 ildə ordudan tərxis olunub. DİN-in Yangından Mühafizə İdarəsində çalışıb və Azərbaycan Politexnik İnstitutuna qəbul olunub. Erməni təcavüzünə, soydaşlarımızın öz doğma yurdlarından qovulmasına biganə qalmayaraq Şıx qəsəbəsində könüllülərdən təşkil olunmuş müdafiə batalyonuna üzv yazılıb. 1991 ilin dekabrında xidmət etdiyi batalyonun tərkibində Ağdam istiqamətindəki cəbhəyə yola düşüb. Umudlu, Xocalı yolu onun döyüş meydanına çevrilib. Umudlu kəndinin sakinlərini təhlükəsiz yerə apararkən xəstələnib. Bir müddət müalicə olunduqdan sonra yenidən döyüş yoldaşlarının yanına qayıdıb. Həmin günlər Xocalıda tarixdə misli görünməmiş faciə törədilir. H. Nəzərli idarə etdiyi maşınla düşmən qarşısında maneə yaradaraq uşaqların, qadınların təhlükəsiz yerə aparılmasında böyük şücaət göstərib. Son məqamda bir neçə döyüş yoldaşı ilə meşəyə çəkilib. Sonrakı taleyi barədə heç bir məlumat yoxdur. Ailəli idi. Bir övladı yadigar qalıb.

Əd.: Vüqar Əsgərov "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları" (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 230

“

Qarabağ qazisi, silahdaşı Xəlil Vəliyevin dediklərindən:

Hikmət Nəzərli Azərbaycanda Silahlı Qüvvələri təşkil edilməyə başladığı vaxtlarda onun sıralarına qoşulanlardan biri olub. O öz rahat, qayğısız, firəvan həyatını səngər mərhumiyyətləri ilə əvəz etmişdi. Həm də elə bir yerə göndərilmişdi ki, o, yaxşı bilirdi ki, oradan geri dönmək elə də asan məsələ deyil. Mən Hikmətlə Xocalıya gələndən sonra tanış oldum. Mən də Xocalı özünümüdafiə taborunda xidmət edirdim. Komandir Aqil Quliyevin sağ əli olan Hikmət elə ilk gündən dəstəyə qorxmaz, vətənpərəs döyüşçülərin cəlb olunmasına yaxından köməklik etdi. Onu yaxından tanıyan bir insan kimi deyə bilərəm ki, elə oğullara bizim çox ehtiyacımız var idi. Heyf, zalım fələk nələr etdi.... Xocalılar hansı zülmərə qatlaşmadı ki...

”

NOVRUZOV Ələsgər Xanlar oğlu

(1.8.1949, Laçın r-nunun Kürdhacı k. – 26.2.1992, Xankəndi ş.) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (25.2.1997, ölümündən sonra). 1966 ildə orta məktəbi bitirib. Ermənistan SSR-in Leninakan şəhərində hərbi xidmətdə olub (1968-1970). Şuşa Pedaqoji Texnikumunu bitirib. Bir müddət doğma kəndində ixtisası üzrə çalışıb. 1979 ildə Xocalı şəhərinə köçərək, 1 saylı məktəbdə müəllim işləyib. 1988 il hadisələri başlayanda gizli şəkildə yaradılmış Xocalının Müdafiə Şurasının ilk beş üzvündən biri olub. Elan edilməmiş müharibə qızıdıqca, ermənilər azğınlaşdıqca onlara qarşı keçirilən əks-əməliyyatlarda həmişə fərqlənib, demək olar ki, ən cəsur döyüşçülərdən biri olub. 30-40 nəfərlik silahlı dəstəyə başçılıq edib. 1992 il fevralın 25-dən 26- na keçən gecə həmişəki kimi yenə də öz döyüşçüləri ilə postda idi. Ermənilər onun rəhbərlik etdiyi dəstənin tutduğu mövqeyə nə qədər mərmə yağdırsa da, onlar postu təslim etməyiblər. Lakin qüvvələrin bərabərsizliyi və döyüş sursatının tükənməsi öz işini görüb. Düşmən cəsur döyüşçünü böyük çətinliklə əsir götürüb və Xankəndində min bir işgəncə ilə qətlə yetirilib. Ailəli idi. Üç övladı həyatda yadigar qalıb. Ölümündən sonra Məhəmməd Əsədov adına mukafata layiq görülüb. Doğma kəndi Kürdhacıda dəfn edilib.

Əd.: Vüqar Əsgərov "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları" (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 232

“

Müəllim yoldaşı və silahdaşı Murad Şükürlünün dediklərindən:

Ələsgər müəllimlə biz Xocalıda 1 saylı məktəbdə bir yerdə işləmişik. Onun əsli Laçın rayonundan idi. Sonradan bizim kəndə köçüb gəlmişdi. Elə gəldiyi ilk gündən də özünə böyük hörmət qazanmışdı. Hündür, cüssəli bədəni vardı. Onun dərslər dediyi uşaqlar idmandan rayonda, hətta DQMV-də birinci yerləri tutmuşdular. Hadisələr başlayanda Xocalıda Müdafiə şurası yaradıldı. Ələsgər ilk üzv yazılanlardan oldu. Çox vətənpərvər insan idi. O vaxtı mən Xocalı özünümüdafiə taboru yarananda ora silah-sursat daşıyırdım. Onun dəstəsində 30-35 döyüşçü var idi. Hamısı da biri-birindən mərd, cəsur uşaqlar idi. Faciə günü onun dəstəsinin onlarla insanın təhlükəsiz əraziyə çıxarılmasında böyük xidmətləri oldu. Gülləsi bitməsəydi o özünü ələ verən insan deyildi. Allah Ələsgər müəllimə rəhmət eləsin. Övladları ilə arada zəngləşir, görüşürük. Hərəsi bir yerdə çalışır.”

”

PAŞAYEV Baxşeyiş Xanəhməd oğlu

(1.5.1936, Ağdam r-nunun Əhmədavar k. – 12.7.1992, Xocalı r-nunun Xanabad k.) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (7.12.1992, ölümündən sonra). Ağdam Kənd Təsərrüfatı Texnikumunu bitirib (1954). Ağdam Atçılıq Sovxozunda mexanizator, sonralar isə sürücü işləyib. 1988 ildə xalq hərəkətinə qoşulub. Erməni basqınının qarşısının alınmasında, ayrı-ayrı kəndlərə ərzaq çatdırılmasında fəal iştirak edib. “Qarabağ müdafiə şahinləri” dəstəsinin ən fəal döyüşçüsü, mahir atıcı və gözəl kəşfiyyatçı olub. Dəfələrlə Aranzəmin, Naxçıvanlı, Xanabad kəndlərinə kəşfiyyətə gedib, onun məlumatları əsasında aparılan hücum əməliyyatları uğurla nəticələnib. 10 aprel 1992 ildə Şuşakənddə ermənilərin çox mühüm döyüş nöqtələrini sıradan çıxartmaq üçün pilotlarımıza bələdçilik edib. Xocalı faciəsi zamanı əhalinin çıxarılmasında böyük fədakarlıq göstərib. 1992 il iyulun 12-də düşmən Xanabad kəndinə hücumu keçəndə onun dəstəsi cavab olaraq ermənilərin 7 postunu ələ keçirib. Bu döyüşdə qəhrəmancasına həlak olub. Ailəli idi. Doqquz övladı var. Ağdam rayonundakı Şəhidlər Xiyabanında dəfn edilib.

Əd.: Vüqar Əsgərov “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları” (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 237

“ Əlilləri və Şəhid ailələri İctimai Birliyinin Abşeron filialının sədr müavini Xudakərim Əhmədovun dediklərindən:

Rus ordusundan tərxis olunduqdan sonra xidmətimi Milli Ordu sıralarında davam etdirdim. O zaman bizim kimi peşəkar zabıtlərə böyük ehtiyac var idi. Bizi ilk dəfə Ağdama göndərdilər. Elə Baxşeyişi də məhz o zaman tanıdım. “Qarabağ müdafiə şahinləri” dəstəsində Baxşeyiş sürücü kimi çalışırdı. Hündür cüssəli bir insan idi. Bir neçə dəfə döyüşlərə birgə getmişik. Düzdür, Baxşeyiş peşəkar hərbiçi olmasa da, güclü idarəçiliyi vardı. Döyüşçüləri ələ almağı yaxşı bacarırdı. O, mahir atıcı, həm də gözəl kəşfiyyatçı idi. Dəfələrlə kəşfiyyatdan bizə mühüm məlumatlar çatdırmışdı. Fərx yüksəkliyində apardığımız uğurlu əməliyyat məhz Baxşeyiş Paşayevin ötürdüyü mühüm məlumatlar sayəsində baş tutmuşdu.

”

RÜSTƏMOV Füzuli Salah oğlu

(25.12.1965, Tərtər r-nunun Hüsənli k. – 26.2.1992, Xocalı) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (25.2.1997, ölümündən sonra). 1978 ildən Xocalıda, babası Kərim kişinin himayəsində yaşayıb. Buradakı səkkizillik məktəbi bitirib. 2 saylı Xocalı üzümçülük sovxozunda, 1990 ildən isə toxuculuq fabrikində işləyib. Dağlıq Qarabağ hadisələri başlayan ilk günlərdən silah götürərək torpaqlarımızın müdafiəsinə qalxıb. 1990 ildə ermənilərin Xankəndinə gedişinin qarşısını almaq üçün Xocalı aeroportunu partlatmaq lazım gəlirdi. Əməliyyatı həyata keçirmək üçün 4 nəfərdən ibarət qrup ayrılıb. Qrupun tərkibində F. Rustəmov da var idi. Əməliyyat uğurla başa çatdırılır. Xocalı özünümüdafiə dəstəsi yaradılanda əvvəlcə orada, sonra isə hərbi batalyonda xidmətini davam etdirib. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı A. Quliyevin yaralı vəziyyətdə döyüş meydanından çıxarılması onun hünəri sayəsində mümkün olub. Faciə zamanı üç dəfə Xocalıya girərək qadın, uşaq və yaralıları təhlükəsiz zonaya çıxarıb. Son anda özü düşmən gülləsinə tuş gəlib. Tərtər rayonunun Hüsənli kəndində dəfn edilib.

Əd.: Vüqar Əsgərov “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları” (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 244

“

Bacısı Figurə Rustəmovanın dediklərindən:

Qardaşım daxilən çox narahət uşaq idi. Bizim əslimiz Qərbi Azərbaycandan - Dərələyəz mahalındandır. Babalarımız orada min bir əziyyətlə qurub-yaratdığı evini qoyub Xocalıya pənah gətirib. Ona görə də Füzulinin qəlbində ermənilərə nifrət elə uşaq vaxtlarında yaranmışdı. Hələ uşaqılıqda erməni kəndlərindən yolu düşərkən dəfələrlə onlarla mübahisəsi düşmüşdü. Ermənilər Füzulini görəndə bilmirdilər harada qaçıb gizlənsinlər. Hər vəchlə onu şərləyib tutdurmağa, yaxud aradan götürməyə çalışırdılar. Ancaq Füzuli onlara elə də asanlıqla təslim olan uşaq deyildi. Hələ Xocalıda könüllü dəstə yaranmamışdı. Öz yoldaşları ilə bir neçə dəfə erməni postlarına hücum edib oranı dağıtmışdı. Buna görə Füzulini həbs etdilər. 4 aydan sonra şərti azadlığa buraxdılar. Xocalıda ilk könüllü özünümüdafiə dəstəsi yaradılanda ilk yazılanlardan biri oldu. O bir yerdə dayanmırdı, gecəsi-gündüzü yox idi. Xocalının hər çıxırına, hər daşına bələd oğul idi. Faciə zamanı nə qədər Xocalı sakininə kömək etdi. Sonda isə özü şəhidlik zirvəsinə yüksəldi. Allah bütün şəhidlərimizə rəhmət eləsin. Xocalı yanğısı hələ uzun illər qəlbimizi göynədəcək.

”

RZAYEV Canbulaq Yaqub oğlu

(26.2.1968, Ağdam r-nunun Cuxurməhlə k. – 26.2.1992, Xocalı) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (7.6.1992, ölümündən sonra). Əhmədavar kənd orta məktəbinin səkkizinci sinfini bitirdikdən sonra bir müddət kolxozda işləyib. 1988 ildə ordu sıralarına çağırılıb. Hərbi xidmətini raket qoşunları hissəsində keçib. Ölkəmiz həyəcanlı günlər yaşamağa başlayanda Xramort, Xanabad, Əsgəran, Qarakənd, Gülablı kəndləri uğrunda gedən döyüşlərdə rəşadətlə vuruşub. 1992 il fevralın 26-da ermənilər Xocalıya soxularaq rus silahlı birləşmələrinin köməyiylə şəhərdə qırğın törədəndə tankına oturaraq Qaraqaya kəndi tərəfə üz tutub. Xocalıdan çıxan əhəlinin xeyli hissəsi bu kəndə sığınmışdı. Dalbadal iki sərrast atəş açmaqla düşmən mövqeyini bir göz qırpımında darmadağın edib. Bunu görən döyüşçülərimiz kənddə sığınacaq tapmış qız-gəlinləri oradan çıxarıblar. Az keçməmiş ermənilər yenidən Qaraqayanı hədəfə alıblar. Cəsur komandir düşməni yenə cavab atəşilə qarşılayıb. Bu, onun son döyüşü olub. Bu döyüşdə şəhidlik zirvəsinə ucalıb. Evli idi. İki oğlu qalıb. Məzarı Ağdam şəhərindəki Şəhidlər Xiyabanındadır.

Əd.: Vüqar Əsgərov “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları” (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 248

“

Döyüş yoldaşı Vəli Bayramovun dediklərindən:

Canbulaq qeyri-adi bir yoldaş idi. Bəlkə də taborda ondan çox çalışın döyüşçü yox idi. Harada bir əməliyyat olardsa ön cərgədə Canbulaq gedərdi. O, bütün silahlardan atmağı yaxşı bacarırdı. Tankın hər hansı hissəsi xarab olardsa elə özü onu təmir edərdi. Daha heç kimi gözləməzdi. Bu, vaxt baxımından bizə çox lazım idi. Xocalı faciəsi zamanı onu itirsək də, əhəlinin təhlükəsiz yerə çıxarılmasında çox böyük xidmətləri oldu.”

”

SALAHOV Şakir Şamil oğlu

(15.6.1966, Xocalı r-nunun Cəmilli k. – 28.1.1992) –Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (8.10.1992, ölümündən sonra). Cəmilli k.-d səkkizillik məktəbini bitirdikdən sonra təhsilini həmin kənddəki qiyabi orta məktəbdə davam etdirib. 1984 ildə hərbi xidmətə çağırılıb. 1986 ildə hərbi xidmətini başa vurub Xankəndi ş. Daxili İşlər İdarəsinin mühafizə şöbəsinə işə qəbul edilib. 1991 ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Şuşa filialının fizika-riyaziyyat fakültəsinin qiyabi şöbəsinə daxil olub. Azərbaycan Daxili İşlər Nazirliyi Cəmilli k.-dində yaradılmış polis bölməsi, əsasən Kosalar və Cəmilli k. -dlərini mühafizə edirdi. Şakir də ilk gündən bölmədə fəaliyyətə başlayır. Bu kəndi Xankəndindən cəmi 3 kilometr məsafə ayırırdı. 1991 il fevral ayının 26-da ermənilərin üç tərəfdən - Ballica, Xənəzək və Xankəndi istiqamətlərindən Cəmilli kəndinə güclü hücumu zamanı Ş. Salahov neçə-neçə erməni quldurunu məhv etdi. 1991 il avqust ayının 23-də erməni quldurları Kosalar-Cəmilli k. -dləri arasındakı “Darlı” adlanan yerdə, içərisində 21 nəfər sərnəşin olan “UAZ” markalı maşını atəşə tutdular. Nəticədə üç nəfər şəhid oldu. Cəmilli kəndi işğal olunduqdan sonra, 1992 il yanvarın 28-də o, yenidən Kosalar k. -dinin müdafiəsinə yollanıb. Ağdam-Şuşa marşrutu ilə uçan helikopter ermənilər tərəfindən vurulub. Sərnəşinlər düşməyə təslim olmamaq üçün özlərini helikopterdən ataraq, həlak olublar. Onların arasında Ş. Salahov da vardı. Subay idi. Bərdə şəhərində Şəhidlər Xiyabanında dəfn edilib.

Əd.: Vüqar Əsgərov “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları” (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 252

“

Yazıçı, hərbi jurnalist Ötərxan Eltacın dediklərindən:

Mən dəfələri Şakir haqqında məqalələr yazmışam. Dəfələri onun həyatı barədə Azərbaycan radiosunda verilişlər hazırlayıb efirə vermişəm. Onu yaxından tanıyan bir insan kimi deyə bilərəm ki, Şakir səmimi, sözübütöv insan olub. Cəsurluğundan, qəhrəmanlığından isə bütün Qarabağ bölgəsi danışır. Onunla ilk tanışlığım Şuşa şəhərində olub. O vaxtlar sənədlərimi mən də Şuşa Pedaqoji İnstitutuna verirdim. O məndən 4 yaş böyük idi. Onunla tanış olandan sonra tez-cə bir-birimizə isinişdik. Sanki çoxdan tanıyırdıq bir-birimizi. Elə oldu ki, orada oxumaq mənə qismət olmadı. Mən Azərbaycan İncəsənət Universitetinə daxil oldum. Eşitdim ki, oxuya-oxuya polisə daxil olub Şakir. O zaman daxilimdən bir hiss keçdi, Şakir kimi oğullar Azərbaycanın bu ağır günündə əlini yanına sallayıb kənardan izləyə bilməz. Amma onu da bildirdim ki, Şakir ermənilərə heç vaxt boyun əyən deyil. Öz qanını almağa qadir insan idi. O bu gün aramızda olmasa da daim qəlbimizdə yaşayır.”

SENYUŞKİN Sergey Aleksandroviç

(15.9.1957, Rusiya Federasiyası, Samara vil-nin Sızran ş. – 29.2.1992) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (14.9.1992, ölümündən sonra). 1974 ildə Sızran Politehnik İnstitutuna daxil olub, 1975 ildən isə təhsilini Ali Hərbi Təyyarəçilər Məktəbində davam etdirib. 1979 ildə məktəbi bitirdikdən sonra Belarusiya Hərbi Dairəsinə göndərilib. 1989 ildə Zaqafqaziya Hərbi Dairəsindəki hərbi hissələrdən birinə komandir müavini vəzifəsinə təyin edilib. Birinci dərəcəli təyyarəçi, paraşut idmanı uzrə ustalığa namizəd idi. 1 fevral 1992 ildən başlayaraq xidmətini Azərbaycan Respublikası Silahlı Quvələrində davam etdirib. 843 sayılı hərbi hissənin Təlim-Məşq Mərkəzində təyyarəçi təlimatçısı vəzifəsinə təyin edilib. Mayor S. Senyuşkin Azərbaycanın Hərbi Hava Qüvvələrinin yaradılmasında yaxından iştirak edib. Təlim-Məşq Mərkəzində Mi-24 döyüş helikopterinin uçuşlarını həyata keçirmək üçün hərbi xidmətə gələn mülki təyyarəçiləri hazırladığına bərabər, erməni işğalçılarına qarşı Qarabağda aparılan döyüş əməliyyatlarında iştirak edib. Hərbi helikopterlə Xocalıya uçub, dinc əhalinin təhlükəli zonadan çıxarılmasında böyük fədakarlıq göstərib. Yaralanmağına baxmayaraq, öz borcunu layiqincə yerinə yetirib. 29 fevral 1992 ildə həlak olub. Ailəli idi. İki qızı yadigar qalıb. Öz vətəninə - Samara vilayətinin Sızran şəhərində dəfn edilib. Bakının Xətai rayonunda adına küçə var.

Əd.: Vüqar Əsgərov "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları" (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 255

“

Həyat yoldaşı Marina Senyuşkinanın dediklərindən:

Sergey peşəkar hərbiçidir. O, Rusiyanın və MDB-nin digər yerlərində çalışmışdır. 1992 ildə ona Azərbaycanda iş təklif edildi. Mən o vaxt Azərbaycanı tanımırdım. Mənə bu barədə deyəndə açıq bir az tərəddüd etdim. Adətən hərbiçilərin işinə qarışmaq olmazdı. O, ilin əvvəllərində Azərbaycana gəldi, təxminən 10 gündən sonra bizi gətirdi. Gələn gündən Qarabağa göndərildi. O zaman Azərbaycanda peşəkar zabit az idi. Hərbi helikopterlərdən istifadə edənlər isə demək olar ki, yox idi. Sergeyin Hərbi Hava Qüvvələrinin yaradılmasında böyük zəhməti oldu. Evə gələndə isə bizə bir kəlmə də olsun bir söz deməzdi. Xocalı faciəsi zamanı o bir neçə dəfə ora gedib, yaralı insanları təhlükəsiz yerlərə çatdırmışdı. Bunu sonradan onun yanında olanlardan eşitdim. Sergey həlak olandan sonra düzü, Azərbaycanda qalmaq istəmədik. Fikirləşdik ki, burda heç kimi tanımırıq, bizim üçün burada yaşamaq çətin olar. Sergeyi öz doğulduğu yerdə dəfn elədik. İndi mən Azərbaycanı sanki öz vətənim bilirəm. Buradan ayrılmağı heç ağılıma da gətirmirəm. İki övladım var, düzdür, yanımda yaşamasalar da, tez-tez mənə baş çəkirlər.

”

SƏLİMOV Araz Bahadır oğlu

(1.6.1960, Xocalı ş. – 26.2.1992, Əsgəran qəs.) – Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (25.2.1997, ölümündən sonra). 1975 ildə orta məktəbin səkkizinci sinfini bitirib. Texniki-peşə məktəbində traktorçu peşəsinə yiyələnib. Bir müddət kolxozda çalışıb, 1978 ildə Sovet Ordusu sıralarında hərbi xidmətə yollanıb. 1980 ildə ordudan tərxis olunub və Xocalıda südçülük-tərəvəzçilik sovxozunda traktorçu işləyib. 1988 ildə başlanan qanlı müharibə qeyrətli Araz Səlimovu da silah götürməyə məcbur edib. 1990 ildə könüllü olaraq Xocalı özünümüdafiə batalyonuna yazılıb. İlk gündən öz cəsarəti ilə fərqlənib, pulemyotçu kimi erməni təxribatlarına layiqincə cavab verib. Xocalı faciəsi zamanı son gülləsi qalana qədər vuruşaraq, onlarla qız-gəlini, qoca və uşaqları erməni quldurlarının caynağından qurtarıb. Erməni yaraqlıları izinə düşərək, qardaşı Fəxrəddinlə onu Əsgəranda vəhşicəsinə qətlə yetiriblər. Xocalı faciəsi zamanı bu ailədən üç nəfər - ata və iki oğul şəhid olub. Evli idi. Bir oğul, iki qız atası idi. Ağdam şəhərinin Şəhidlər Xiyabanında dəfn edilib.

Əd.: Vüqar Əsgərov "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları" (Yenidən işlənmiş II nəşr), Bakı, 2010, səh. 262

“

Xocalı sakini Canan Orucovun dediklərindən:

Araz Səlimovu kiçik yaşlarından tanıyırdım. Xocalıda biz yaxın qonşu olmuşuq. Mən Arazın qoçaqlığını, cəsarətli olmağını öz gözümlə görmüşəm. Bacarıqlı idi. Onda güclü qonşu, məhəllə təəssübkeşliyi vardı. Sonradan həmin keyfiyyətlər çevrildi Torpaq, Vətən məhəbbətinə. Atasını rəhmətlik Bahadır dayı Arazı başqa mühitdə böyütmüşü sanki. Elə ona görə də o, Xocalı faciəsində öz gücünü, öz bacarığını bir daha sübut etdi. Faciə zamanı özündən başqa onun iki qardaşı və atası qətlə yetirildi.

”

*Seneka demişdi ki, cinayətkar bəzən cəzadan qurtula bilsə
də, cəza qorxusu onu heç zaman tərک etmir.*

*Bəşər tarixi bu həqiqətin sayagəlməz sübutları, çeçidli
təsdiqləri ilə doludur.*

*Və əlbəttə ki, əli qana batmış cəlladlar, dəhşətli
soyqırım aktını törətmiş cinayətkarlar nə zamansa
cəzalandırılacaqlarına əslində heç şübhə də etmirlər.*

*Onu da qeyd etməliyik ki, Xocalı soyqırımını törətmiş
canlıların arasında çoxdan və birdəfəlik zərərsizləşdirilmiş
ünsürlər də az deyil. “Arabo” terrorçuları kimi.*

*İnsanlıq əleyhinə cinayət işləmişlər gec-tez ədalət
məhləməsi qarşısında cavab verməli olurlar.*

Buna inanmamaq olmaz.

366-CI MOTOATICI ALAY

Sovet Ordusunun hərbi hissəsi. 1992 il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni hərbi birləşmələri ilə birlikdə 366-cı alay (üç batalyondan ikisi tam tərkibdə, biri isə qismən) Xocalı ş.-rində törədilmiş cinayətin əsas iştirakçısıdır. Alay Şuşa və Xocalının, Azərbaycanın kəndlərinin atəşə tutulmasında dəfələrlə iştirak edib. Alaydan qaçmış hərbcilərin ifadələri bu faktları sübut edir və hərbi hissənin şəxsi heyətinin mənəvi durumu və münasibətləri haqqında təsəvvür yaradır. 366-cı alayın təcili surətdə Xankəndidən çıxarılması da bu alayın Xocalı hadisələrində iştirakını sübut edir. 366-cı alayın 180 hərbi mütəxəssisinin 90 ağır hərbi texnika ilə ermənilər tərəfə keçməsi məlumdur. Alayın komandanlığının cinayət sövdələşməsi və alayın çıxarılmasına məsul olan digər şəxslərin məsuliyyətsizliyi nəticəsində hərbi texnikanın bir hissəsi, o cümlədən zirehli texnika ermənilərə təhvil verilib. Beləliklə də gələcəkdə Azərbaycana qarşı cinayətlərin törədilməsi, separatçılıq hərəkatlərinin davam etdirilməsinə rəvac verilib. Fəciədən sonra Gürcüstanın Viziani şəhərinə köçürülən alay, 1992 il martın 10-da ləğv edilib.

Əd.: Azərbaycan tarixi. 7 cildə. 7-ci cild. Bakı, "Elm", 2007 – s. 247
<http://www.president.az/azerbaijan/memories>

AMERİKANIN ERMƏNİ MİLLİ KOMİTƏSİ

ABŞ-in erməni icmasının qeyri-partiya tipli ekstremist təşkilatı. 1918 ildə Osmanlı İmperiyasının Vaşinqtondakı keçmiş konsulu Vahan Kardeşyan tərəfindən yaradılıb. Yarandığı andan "Daşnaksütyun" ideyalarının təsiri altındadır. AEMK müxtəlif qanunvericilik aktlarının, o cümlədən yerli, regional, federal və beynəlxalq səviyyələrdə "Osmanlı imperiyasında erməni soyqırımı"nı tanıyan aktların işlənilib hazırlanmasında, bütün səviyyələrdə Amerikanın seçki prosesində fəal iştirak edir, "erməni soyqırımı", Dağlıq Qarabağdakı oyuncaq qurum və Azərbaycandakı vəziyyət haqqında kitablar nəşr edir. 1990-cı illərin əvvəllərində bu təşkilat ABŞ hökumətinin Azərbaycana maddi yardımını qadağan edən 907-ci düzəlişi səylə müdafiə edib. Paralel olaraq antitürk yönümlü erməni terrorçu qruplaşmalarına təşkilati-maddi yardım göstərir. AEMK-nın bir sıra funksioneri bir çox terror aktlarının hazırlanması və keçirilməsində bilavasitə iştirak edib. AEMK-nın vəsaiti ilə təşkilatın fəalları ASALA-nın Livandakı tədris-hazırlıq mərkəzlərinə döyüş hazırlığı keçmək üçün göndəriliblər. ABŞ ərazisində döyüşçülərin hazırlanması Massaçusets ştatındakı "Hayastan" düşərgəsində aparılır. 1990-cı illərin ortalarından təşkilat erməni əsilli ABŞ vətəndaşlarını "Qarabağ müdafiə ordusu"nda hərbi xidmət keçməyə cəlb edir.

Əd.: Олег Кузнецов. История транснационального армянского терроризма в XX столетии: Историко-криминологическое исследование. Баку, 2015 стр. 265

ARABO

“Xocalını gözlərimlə gördüm. Mən torpaq uğrunda gedən vuruşmanın bu tərdə aparılmasının tərəfdarı deyildim. Hər yerdən qan iyi gəlirdi. Qar üstündə qalaqlanmış kimsəsiz, sahibsiz cəsədlərdən qorxdum... Qorxdum ki, bu qan üçün heç vaxt Azərbaycan tərəfi, sabahki nəsilər susmasın... Bu gün ruslar bizimlədir. Bəs sabah? Biz tənha qala bilirik...”

*Berain Siraelyan,
“Frans katolik-
ekkleziya” (Fransa)
Mənbə: “Xalq qəzeti”,
22.02.2014*

Dağlıq Qarabağdakı erməni separatçılarının terrorçu dəstəsi. 19 əsrin sonlarında Türkiyənin şərq vilayətlərində başıpozuqluq törədən “Arabo” ləqəbli Arakel Mxitaryanın şərafinə adlandırılıb. 1989 ildə İrəvanda “Daş-naksütyun” partiyası rəhbərliyinin təşəbbüsü ilə partiyanın Suriya və Livan vətəndaşları olan, 1975-1990 illərdə Livanda vətəndaş müharibəsində, eləcə də 1980-ci illərdə Bəkaa vadisində Suriya-İsrail hərbi qarşিদurması zamanı təcrübə toplamış üzvlərindən yaradılmışdı. Dəstənin dəyişməz komandiri Livan vətəndaşı Manvel Yeqiazaryan idi. Dəstə kəşfiyyat-təxribat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üzrə ixtisaslaşmışdı. Əsasən avtomatlar, iri kalibrli pulemyotlar və 88 mm-lik qumbaraatanlarla silahlanmışdılar. “Arabo” daha çox Xocalı ş.-rinin işğalı zamanı törətdiyi vəhşiliklərlə məşhurlaşmışdı. Bu qeyri-qanuni silahlı beynəlxalq erməni terrorçu dəstəsinin üzvlərinin sayı 250 nəfər idi. 1992 ilin Ağdərə döyüşləri zamanı dəstə üzvlərinin sayı 180-200 nəfərədək azalmışdı. 28 iyun 1992 ildə Əsgəran qəsəbəsi yaxınlığında “Arabo” dəstəsi Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin bölmələri tərəfindən mühasirəyə alınıb və demək olar ki, tamamilə məhv edilib. Dəstənin rəhbərləri M. Yeqiazaryan başda olmaqla döyüş meydanından qaçıblar (sonralar Yeqiazaryan naməlum şəraitdə öldürülüb və ya gizlicə asılıb).

Əd.: Олег Кузнецов. История транснационального армянского терроризма в XX столетии: Историко-криминологическое исследование. Баку, 2015 стр. 182

ASALA (ERMƏNİSTANIN AZADLIĞI UĞRUNDA GİZLİ ERMƏNİ ORDUSU)

Erməni diasporunun transmilli terrorçu təşkilatı. Formal olaraq “Qnçak” partiyasının hərbişədirilmiş qanadıdır. 20 yanvar 1975 ildə Beyrutda (Livan), 20 əsrin birinci yarısından ABŞ-da məskunlaşmış erməni emiqrantların xələfləri tərəfindən yaradılıb. Əsası Akop “Mücahid” Akopyan (1986 ildə öldürülüb) tərəfindən qoyulub. Elan edilmiş məqsədləri – “erməni soyqırımı” faktını tanıtmmaq üçün Türkiyə Respublikasına hərbi-siyasi vasitələrlə təzyiq göstərmək, onun kompensasiya ödəməsinə nail olmaq, Ermənistan dövlətçiliyinin maksimum bərpasına nail olmaq idi. Terror təşkilatı xaricdəki türk diplomatik korpusunun əməkdaşlarına qarşı fiziki terror həyata keçirib (52 ölü), insanları, obyektləri və nəqliyyat vasitələrini girov götürüb, əldə düzəltmə partlayıcı vasitələrin köməyi ilə terror aktları törədib, siyasi kidneppinqlə məşğul olub. Həyata keçirdiyi terror aktlarının sayı 200-ə çatır. ASALA 46 nəfəri öldürdüyünü və 229 nəfəri yaraladığını etiraf edir. ASALA-nın İran, ABŞ və SSRİ xüsusi xidmət

orqanları ilə əlaqələri məlumdur. 1982 ildə ASALA parçalanandan sonra Monte Melkonyanın rəhbərlik etdiyi ASALA RM ABŞ Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsi ilə fəal əməkdaşlıq edib. 1991-1992 illərdə Melkonyan başda olmaqla ASALA-nın bir çox üzvləri, Qarabağ uğrunda döyüşlərdə iştirak ediblər. Melkonyanın özü isə 1993 ilin iyununda Xocavənd rayonunda gedən döyüşlərdə Azərbaycan əsgərləri tərəfindən öldürülüb.

Əd.: Олег Кузнецов. История транснационального армянского терроризма в XX столетии: Историко-криминологическое исследование. Баку, 2015 стр. 263-265

ERMƏNİ İNQİLABI FEDERASIYASI “DAŞNAKSÜTYUN”

Erməni diasporunun transmilli hərbi-siyasi təşkilatı. Elan olunmuş məqsədi – tarixi Ermənistan ərazilərinə nəzarət və onun iddia etdikləri tarixi sərhədlərdə (Türkiyənin şərq hissəsi və Azərbaycan daxil olmaqla) sərhəddə bərpasıdır. Təsis yığıncağı 1890 ildə Tiflisdə keçirilib. İlk gündən əsas fəaliyyət forması partizan müharibəsi və terror olub. 1903 ildə erməni-qriqorian kilsəsinin əmlakı üzərində dövlət nəzarətinin müəyyənləşdirilməsi haqqında imperator qanunundan sonra daşnaklar Rusiya imperiyasının rəsmi dairələrinə qarşı partizan müharibəsinə başlayıblar. Bu müharibənin kuliminasiya nöqtəsi isə 1905 il “erməni-tatar qırğını” olub. Birinci Dünya müharibəsində daşnaklar Rusiya tərəfindən çıxış ediblər. Onların yaratdıqları dəstələr Osmanlı əhəlisinə qarşı qəddarlığı və qaniçənliliyi ilə seçilib. 1975-1990 illərdə Livandakı vətəndaş müharibəsi zamanı EİFD öz milisini təşkil etdi və erməni kvartallarının sərt neytrallığını qorumaqla “dövlət içində dövlət”ə çevrildi. Bu milis strukturlarının təşkilatı ehtiyatları və kadrları ASALA qruplaşmasının, Qarabağ müharibəsi ərafəsində və müharibənin ilk aylarında isə erməni separatçılarının silahlı birləşmələrinin nüvəsini təşkil etdilər.

Əd.: Олег Кузнецов. История транснационального армянского терроризма в XX столетии: Историко-криминологическое исследование. Баку, 2015 стр. 262-263

“ERMƏNİ XALQ HƏRƏKATI”

Cənub-Şərqi Avropa ölkələri erməni diasporunun qeyri-partiya tipli transmilli ekstremist təşkilatı. Erməni diasporunun transmilli terror təşkilatları üçün çətir rolu oynayan strukturdur. 15 iyun 1980 ildə Afinada əsası qoyulub. Elan edilmiş məqsədləri “Erməni məsələsi”nin həlli, yəni Türkiyə Respublikasının qərb vilayətlərini zorla qoparmaq, müstəqil və vahid “Böyük Ermənistan” yaratmaq, “Osmanlı imperiyasında erməni soyqımı” törədildiyinin beynəlxalq aləmdə tanınmasına nail olmaqdır. 1980-1990-cı illərdə Balkan və Skandinaviya yarımadası ölkələrinin paytaxtlarında Dağlıq Qarabağın erməni separatçılarının silahlı birləşmələrinə dəstək məqsədilə aksiyalar keçirib. ASALA terror təşkilatının fəaliyyətini maliyə-

“... Qadınları təpiklə, avtomatın qundağı ilə elə döydülər ki, hıçqırtıdan, iniltidən qulaq tutulurdu. Bizi bu vəziyyətə salan erməni bandasının başçısının adı Sanvel idi. Bizə deyirdi ki, mən sizə elə bir işgəncə verməliyəm ki, nə qədər yaşasanız bu işgəncəni unutmayasınız...”

Bənövşə İbrahim qızı Mustafayeva, Xocalı sakini
Mənbə: Q. Paşayeva, H. Məmmədova “Xocalı soyqırımını şahidlərin dilindən”. Bakı, “Elm və təhsil”, 2011 - s. 79

yələşdirmək məqsədilə pul vəsaiti yığıb və yaraqlılar cəlb edib. Təşkilatın üzvlərinin əksəriyyəti 1988-1994 illər ərzində Dağlıq Qarabağın erməni separatçılarından hərbi birləşmələri tərkibində Qarabağ müharibəsində iştirak ediblər. Hazırda erməni diasporu nümayəndələrini “Qarabağ müdafiə ordusu” sıralarında hərbi xidmət keçməyə cəlb edir və erməniləri tarixi vətənlərinə petatriasiyası üçün təşkilatı və informasiya dəstəyini təmin edir.

Əd.: Олег Кузнецов. История транснационального армянского терроризма в XX столетии: Историко-криминологическое исследование. Баку, 2015 стр. 261

“QARABAĞ MÜDAFİƏ ORDUSU”

“Bir sutka meşədə qaldıqdan sonra atam, anam və 16 yaşlı bacım şaxtaya tab gətirməyib, öldülər. Sağ qalan Xocalı sakinləri ilə birgə mənə də girov götürdülər. Bizi, döşəməsinə su doldurulmuş bir zirzəmidə, ac-susuz saxladılar. Əsirlikdən azad olunduq, amma indi iki ayağımdan da məhrumam.”

*Xədicə Abdullayeva,
Xocalı sakini
Mənbə: Q. Paşayeva,
H. Məmmədova
“Xocalı soyqırımı
şahidlərin dilindən”.
Bakı, “Elm və təhsil”,
2011 - s. 80*

Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionundakı separatçı erməni oyuncaq qurumunun silahlı birləşməsi. İlk tərkibi 1988-1990 illərdə “Krunk” hərəkatının qeyri-leqal hərbişdirilmiş bölmələrinin üzvlərindən, “Asvatsatsin”, “Aydat”, “Tiqran Mets”, “Ağ səlibçilər”, “Erməni milli ordusu”, “Yerkrapa” hərbi qruplarının yaraqlılarından təşkil olunan Ermənistan SSR DİN-in xüsusi alayı hesabına formalaşmış. SSRİ-nin dağıldığı dövrdə, 1991 ilin payızından “Qarabağ özünümüdafiə qüvvələri” adı ilə geniş fəaliyyətə başlayıb. Hazırkı adını 1992 ilin 9 mayından daşıyır. 1988-1994 illərdə Qarabağ müharibəsinin ən intensiv fazasında döyüş əməliyyatlarında iştirak edib. Bir çox parametrləri etibarilə Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin faktiki olaraq inteqrasiya etmiş tərkib hissəsidir. Qondarma “Dağlıq Qarabağ Respublikası”-nın siyasi və iqtisadi həyatında mühüm rol oynayır. Şəxsi heyət 18.000 nəfərdən (o cümlədən, 8.000 nəfər Ermənistandan və erməni diasporunun yayıldığı ölkələrdəndir) + 40.000 nəfərədək əvvəllər “QMO”-nun strukturlarında xidmət edən, Ermənistanda və erməni diasporunun yayıldığı ölkələrdə yaşayan ehtiyatda olanlardan ibarətdir.

Əd.: Олег Кузнецов. История транснационального армянского терроризма в XX столетии: Историко-криминологическое исследование. Баку, 2015 стр. 260

YERKRAPA

“... Kətik meşəsinə girəndə sol qolum və qıçımından güllə yarısı aldım. Ermənilər bizi tam mühasirəyə almışdılar. Mən kolluqda gizləndim və öz gözüm ilə həyat yoldaşım Paşayev Şura Tofiq oğlu, oğlum Paşayev Elşad Şura oğlunun ermənilər tərəfindən avtomat silahla öldürüldüyünü

Ermənistanda qeyri-partiya tipli ekstremist ictimai-siyasi hərəkat. 1980-ci illərin sonlarında Ermənistan SSR ərazisindəki qeyri-qanuni erməni millətçi silahlı birləşmələrin məcmusu kimi yaradılıb. Sonralar Ermənistan SSR Daxili İşlər Nazirliyinin xüsusi alayı kimi Dağlıq Qarabağdakı döyüş əməliyyatlarında iştirak edib. 1993 ildən sonra bu yaraqlıların bir hissəsi daxili korporativ əlaqələri saxlamaqla “Yerkrapa Könüllülər İttifaqı” (YKİ) adı ilə Ermənistanın dövlət və iqtisadi strukturlarına inteqrasiya edib. YKİ bütün Ermənistan ərazisində yerli təşkilat və bölmələrin şaxələnməmiş şəkəsinə malikdir, üzvlərinin ümumi sayı təxminən 10 min nəfərdir. Ermənistan Silahlı Qüvvələri və digər hərbişdirilmiş idarələr YKİ-yə yardım etməyə borcludur. Dinc dövrdə YKİ-nin əsas vəzifəsi Ermənistan vətəndaşlarını və xarici ölkələrin milliyətçə erməni vətəndaş-

larını Qarabağda hərbi xidmətə cəlb etməkdən, bu qeyri-qanuni hərbi birləşmənin ehtiyatlarını hesablamaq və səfərbərliyə hazır saxlamaqdan, hərbi dövrdə Qarabağdakı silahlı birləşmələrə qoşulmaq üçün üzvlərini səfərbər etməkdən ibarətdir. YKİ Ermənistan-Azərbaycan münasibətlərinin nizamlanmasında tutduğu mövqe Dağlıq Qarabağdakı qondarma hökumətin rəhbərlərinin mövqeyi ilə ust-üstə düşmədiyinə görə, 3 fevral 1998 ildə Ermənistan prezidenti Levon Ter-Petrosyanı istefa verməyə məcbur edilməsində mühüm rol oynayıb.

Əd.: Олег Кузнецов. История транснационального армянского терроризма в XX столетии: Историко-криминологическое исследование. Баку, 2015 стр. 269-270

DAŞBULAQ

Xocalı r-nunun inzibati ərazi vahidində kənd. Bədərə çayının (Qarqar çayının qolu) sol sahilində, Qarabağ silsiləsinin ətəyindədir. 1992 ildən Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin işğalı altındadır. Xocalının işğalı zamanı əsir və girov götürülənlərin bir qismi bu kənddə saxlanılıb.

Əd.: "Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti", I cild, Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 151
Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, 3-cü cild, Bakı, 1979, s. 348

DƏHRAZ

Xocalı r.-nunda əsasən ermənilərin məskunlaşdıqları k. -d. 1992 il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni silahlı birləşmələrinin Xocalı ş.-rinə hücumu zamanı mühasirədən çıxıb qaçmağa müvəffəq olan sakinlər təqib edilərək Dəhraz kəndi yaxınlığında amansızlıqla qətlə yetiriliblər. Xocalı ş.-rindən olan bir çox əsir və girov Dəhraz k. -dindəki maldarlıq fermasında ağır şəraitdə saxlanılıb. Onların əksəriyyətinin taleyi bu günə kimi məlum deyil.

ƏSGƏRAN

Xocalı r.-nunda qəsəbə. R-n mərkəzindən 6 km məsafədə, Qarqar çayının sahilində, Qarabağ silsiləsinin ətəyindədir. 18 əsrdə Qarabağ xanının (Pənahəli xan) tikdirdiyi Əsgəran qalasının adındandır. Qala keçmişdə Əsgəran adlanan yerdə tikilib. Yerin adı isə qədim mənbələrdən məlum olan əski (köhnə, qədim) və Aran (Arran) komponentlərindən ibarət olub, "köhnə Aran, qədim Aran" deməkdir. "Alban tarixi" əsərində bu yerin adı Mets Aran (Böyük Aran) kimi çəkilir. Əsasən ermənilər məskunlaşmışdı. Xocalının işğalı zamanı əsir və girov götürülənlərin bir çoxu Əsgəranda saxlanılıb. Əsir götürülənlərdən 18 nəfəri Əsgəran daxili işlər şöbəsində işgəncə verilməklə öldürülüb. 1992 ildən erməni silahlı birləşmələrinin işğalı altındadır.

Əd.: "Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti", I cild, Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 188

gördüm. Sonra bizi girov götürərək Əsgəran milis şöbəsinin zirzəmisində yerləşdirdilər. Həmin gecə 30-40 nəfərə yaxın əsir düşmüş Milli Ordu əsgərinin kəsilmiş başları indi də gözümüzün qabağındadır".

Paşayeva Kübra Adil qızı, Xocalı sakini
Mənbə: Həvva Məmmədova. Xocalı: Şahidlər, şahidlər. Bakı, Yeni nəşrlər evi, 2003. – s. 65

"Bəzən çaşıb ayaqlarımızı meyitlərin üstünə qoyub keçib gedirdik. Daşbulaq kəndindəki bataqlıqdan keçmək üçün önləri sıraya düzüb keçib getməyə başladım. Mən ayaqlarımı önlərin üstünə qoyub getmək istəmədim. Ancaq polkovnik Ohanyan mənə işarə etdi ki, qorxmayım. Müharibənin qanunlarından biri budur. Mən ayaqlarımı sir-sifəti qana bulanmış bir qızın sinəsinə qoydum... Ayaqlarım, fotoaparatom, dizim bütün qan içərisində idi".

Livanlı yazıçı-jurnalist Daud Xeyriyanın "Xaç uğrunda" kitabından s. 19-76
Mənbə: Q. Paşayeva, H. Məmmədova "Xocalı soyqırımı şahidlərin dilindən". Bakı, "Elm və təhsil", 2011 - s. 118

NAXÇIVANLI

“Mənimlə birlikdə saxlanılan 13 nəfəri çıxarıb biz saxlanılan binadan bir az aralıda onlara avtomatdan atəş açdılar”.

*Məhəmməd Ağalar
oğlu Nağıyev, Xocalı
sakinisi*

*Mənbə: Həvva
Məmmədova. Xocalı:
Şəhidlər, şahidlər.
Bakı, Yeni nəşrlər evi,
2003. – s. 63*

Xocalı r-nunda kənd. Kəndin adı 29 dekabr 1992 ilə qədər Naxçıvanıq olub. Əsasən ermənilər məskunlaşmışdı. 26 fevral 1992 ildə Xocalıdan çıxa bilməş əhalinin bir hissəsi bu kənd yaxınlığında erməni silahlı dəstələri tərəfindən gülləboran edilib. Qarlı aşırımlarda və meşələrdə zəifləmiş, taqətdən düşmüş insanların çox hissəsi məhz Əsgəran-Naxçıvanlı düzündə erməni silahlı dəstələri tərəfindən xüsusi qəddarlıqla məhv edilib. Kənd 1992 ildən Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır.

« 35 »

*“Fəryad” tammətrajlı
bədii filmindən kadr*
Rejissor: Ceyhun Mirzəyev

1993

“MEMORIAL” İNSAN HÜQUQLARI MƏRKƏZİNİN 25-26 FEVRAL 1992 İL TARİXDƏ XOCALI YAŞAYIŞ MƏNTƏQƏSİNİN İŞĞALI ZAMANI İNSAN HÜQUQLARININ KÜTLƏVİ ŞƏKİLDƏ POZULMASI İLƏ BAĞLI HESABATI

Hazırkı hesabat 1992-ci ilin fevralın axırı - martın əvvəllərində Dağlıq Qarabağda Ermənistanın silahlı birləşmələri tərəfindən Xocalı yaşayış məntəqəsinə hücum və onun işğalı ilə bağlı hadisələri əks etdirir – bu hadisələrin Azərbaycanda və Dağlıq Qarabağda vəziyyətin hərbi, siyasi və mənəvi aspektlərinə böyük təsiri olmuşdur.

Hesabatda “Memorial” birliyinin münaqişə zonasında olan müşahidəçiləri tərəfindən 1991-1992-ci illərdə toplanmış materiallar, kütləvi informasiya vasitələrinin hesabatları, münaqişə tərəflərinin rəsmi nümayəndələri tərəfindən “Memorial”in sərəncamına təqdim edilmiş materiallar, həmçinin ayrı-ayrı şahidlərin ifadələrindən istifadə olunmuşdur.

“Memorial” birliyinin müşahidəçiləri 1992-ci ilin 7 mart tarixindən 5 aprel tarixinə kimi Dağlıq Qarabağda olaraq cəbhə xəttinin hər iki tərəfindən məlumatlar toplamışdır: onlar Xocalı qurbanları ilə müsahibələr lentə almışlar, Bakı, Stepanakert, Ağdamda rəsmilər ilə söhbət etmişlər, Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu və Daxili İşlər Nazirliyindən məlumat almışlar, Bakı və Stepanakertdə hospitallarda, həmçinin Ağdamda hərbi tibbi qatarda həkimlərdən müsahibələr almışlar (bəzi yaralı və digər zərərçəkənlərin xəstəlik kağızlarından rəsmi təsdiq edilmiş çıxarışlar mövcuddur), girov və əsirlərlə (həm Azərbaycan, həm də Ermənistan tərəfdən), silahlı birləşmələrin üzvləri, o cümlədən Xocalıya hücumda iştirak edən şəxslərlə söhbət aparmışlar, Xocalı, Ağdam və Əsgəran rayonlarının yaxınlığında birbaşa vizual baxışlar keçirmişlər.

Xocalıya hücumdan əvvəlki hadisələr

Xocalı 1991-ci ilin payızından erməni silahlı birləşmələri tərəfindən əsasən blokadaya alınmışdı, Dağlıq Qarabağdan daxili qoşunlar çıxarılandan sonra isə tam blokadada idi. 1992-

ci ilin yanvarından Xocalıya elektrik enerjisi verilmirdi. Əhalinin bir hissəsi blokadada olan şəhəri tərk etmişdi, ancaq Xocalı icra hakimiyyətinin başçısının təkidli müraciətlərinə baxmaya-raq dinc əhalinin tam evakuasiyası olunmamışdı.

1992-ci il fevralın 25-də Xocalıya erməni silahlı birləşmələrinin hücumu başlandı.

Xocalıya hücum

Hücum qədər Xocalıda şəhərin bir neçə yüz müdafiəçisi də daxil olmaqla 2-4 min əhali yaşayırdı. Xocalını könüllü müdafiə qüvvələri, Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinin polis xüsusi təyinatlıları və Azərbaycan milli ordusunun əsgərləri qoruyurdu. Hər iki tərəfdən alınan məlumata görə şəhərdə üç ədəd zirehli texnika, həmçinin “Alazan” raket qurğusu yerləşirdi. Xocalıya hücum edən şəxslər və Dağlıq Qarabağ “rəsmiləri” Xocalıda həmçinin iki ədəd “Qrad” tipli reaktiv atəş sisteminin olduğunu söyləyirlər.

Hücumun iştirakçıları: “Artsaxın Milli Azadlıq Ordusu (AMAO)” “Dağlıq Qarabağ Respublikası”nın Ali Sovetinin plenumunun qərarı ilə təyin olunan baş komandan və qərargah rəisinə tabe olan ərazi komandanlıqlarının tabeliyində olan dəstələrdən (bölmələrdən) ibarətdir. Rəsmilər dəfələrlə “Memorial” nümayəndələrinə Dağlıq Qarabağdakı bütün erməni silahlı dəstələrinin vahid komandanlıq altında olduqlarını bildirdilər. Dəstələrin nizamnamələri və vahid andiçməsi yoxdur. Bir çox əmrlər silahlılara komandirlər tərəfindən ötürülür. Bununla belə, “Memorial” müşahidəçilərinin təəssüratına görə hətta çox vaxt komandirlərin yazılı əmrləri olmur və siravilər sırasında onları heç kəs oxumayıb. Silahlı birləşmələrin düşmən tərəfin mülki əhalisi ilə davranışını tənzimləyən yeganə sənəd “Artsaxın Milli Azadlıq Ordusunun” 1 sayılı əmridir. Burada düşmən tərəfin mülki əhalisinə qarşı hər hansı bir zorakılıq və ya düşmən cəsədlərinin təhqir edilməsi qəti qadağan olunur, lakin Dağlıq Qarabağdakı “Memorial” müşahidəçilərinə bu əmrin çap olunmuş mətnini hətta görmək mümkün olmayıb. Döyüşçülər 1 sayılı əmrin məzmununu onların komandirlərinin dediklərindən bilirlər.

“AMAO” komandanlığı siravi döyüşçü və zabitlərin bütün şəxsi silahlarını qeydə almaq tapşırığını vermiş və rəsmilərin verdiyi məlumata görə bu tapşırıq əsasən yerinə yetirilmişdir.

Hücumda zirehli texnikanın, zirehli maşınların, piyadaların döyüş maşınlarının və tankların dəstəyi ilə “AMAO” hissələri iştirak edirdi.

“Memorial” müşahidəçiləri Xocalıya hücum etməyə şəxsən kimin əmr verdiyi və ya əməliyyata görə kimin məsuliyyət daşdığı barədə məlumat ala bilməmişdir, lakin “DQR” rəhbərliyinin onun Dağlıq Qarabağda vəziyyətə tam nəzarət etməsi ilə bağlı bəyanatını əsas götürərək Xocalını zəbt etmək əməliyyatının həm planlaşdırmasına, həm də icrasına görə məsuliyyətin də onun daşdığı nəticəsinə gəlmək olar.

Sovet Ordusunun 366-cı alayının hərbcilərinin iştirakı: Bütün Xocalı qaçqınlarının söylədiklərinə görə şəhərə hücumda Sovet Ordusunun 366-cı alayının hərbciləri iştirak edirdi, hətta onlardan bəziləri şəhərə də girmişlər.

Erməni tərəfindən alınmış məlumata görə 366-cı alayın döyüş maşınları və onların heyəti şəhərə hücum əməliyyatında iştirak etmişdir, onlar şəhərə atəş açmış, lakin ora daxil olmamışdır. Erməni tərəfi hərbcilərin döyüş əməliyyatlarında iştirakı üçün alayın komandanlığının yazılı əmrinin olmadığını bildirir.

Hücumun gedişatı: Xocalı fevralın 25-də saat 23:00-dan toplardan atəşə tutulmağa başlanmışdır. İlk növbədə yaşayış massivində yerləşən kazarma və müdafiə nöqtələri dağıdıldı. Piyada dəstələr şəhərə fevralın 26-sı gecə saat 01:00-04:00 arası girmişdir.

Ermənistan silahlı birləşmələrinin üzvlərinin məlumatına görə Xocalı qarnizonunun silahlı müqaviməti tezliklə tam olaraq qırıldı. Xocalıdakı dağıntılar artilleriya hücumunun olduğunu təsdiq edir, onlar gərgin küçə döyüşləri nəticəsində yaranan dağıntı və zədələnməyə bənzəmədilər.

Sonuncu müdafiə nöqtəsi saat 07:00-da məhv edildi.

Hücum başladıqdan dərhal sonra əhalinin bir hissəsi Ağdam istiqamətinə hərəkət edərək Xocalını tərk etməyə başladılar. Şəhəri tərk edən bəzi qrupların tərkibində şəhər qarnizo-

*Azərbaycan Respublikasının
Ümummilli lideri Heydər Əliyev
BMT Baş Məclisinin 49-cu
sessiyasında. Nyu-York*

Mənbə: Azərbaycan Respublikası
Prezidentinin mətbuat xidməti

29.09.1994

nundan olan silahlı şəxslər var idi.

Əhali [şəhəri] iki istiqamətdə tərək etdi:

1. Şəhərin şərq hissəsindən çay yatağı boyunca şimal-şərq istiqamətinə, Əsgəranı sol tərəfdə saxlamaqla (Ermənistan rəsmiləri məhz bu yolun “azad dəhliz” kimi saxlanıldığını bildirir);
2. Əsgəranı sağ tərəfdə saxlamaqla şəhərin şimal hissəsindən şimal-şərq istiqamətinə (görünür bu yolla qaçqınların az bir hissəsi keçmişdir).

Beləliklə mülki əhalinin əksər hissəsi Xocalını tərək etdi, təxminən 200-300 nəfər öz evlərində və zirzəmilərində gizlənərək Xocalıda qaldı.

Hücum zamanı şəhərin bombalanması nəticəsində Xocalıda qeyri-müəyyən sayda mülki əhali öldürüldü. Erməni tərəfi praktiki olaraq bu cür öldürülən əhalinin sayı ilə bağlı məlumat verməkdən imtina etdi (26 fevral tarixində Xocalı rayonunda olan “Qolfstrim” assosiasiyasının tele-müxbiri I. Burqanskinin məlumatında əhalinin əksəriyyətinin müdafiə qarnizonunun bölmələrinin minomyot atəşindən öldüyü göstərilir, lakin Burqanskinin hücumu dair təsvir etdiyi əksər təfərrüatlar bütün mənbələrdən alınan digər məlumatlara uyğun gəlmədiyindən onun bu məlumatları şübhə doğurur.)

Erməni tərəfinin məlumatına görə hücum edənlər 10-12 nəfər ölüm itkisi vermişdir.

Əhalinin çıxması üçün “azad dəhliz”

“DQR” rəsmilərinin məlumatına görə mülki əhalinin Xocalıdan çıxması üçün şəhərin şərq hissəsindən başlayan, çay yatağı ilə davam edən və şimal-şərq tərəfə, Ağdama doğru istiqamətlənən və Əsgəranı sol tərəfdən keçən “azad dəhliz” saxlanılmışdı. Bu “dəhliz” 100-200, bəzi yerlərdə isə 300 metrə çatan enliyə malik idi. Ermənistan silahlı birləşmələrinin üzvləri mülki əhaliyə və həmin “dəhlizin” hüduqlarında yerləşən silahsız hərbi birləşmələrin üzvlərinə atəş açmayacağına söz vermişdi.

“DQR” rəsmilərinin və hücumda iştirak edən şəxslərin məlumatına görə hücum başlanarkən zirehli döyüş maşınlarında quraşdırılmış səsucaldan cihazlar vasitəsilə Xocalı sakinləri

bu cür “dəhliz”in mövcudluğu barədə məlumatlandırılmışdır. Lakin bu məlumatı verən şəxslər Xocalının əksər sakinlərinin atışma səsləri və səs gücləndiricilərin gücünün zəif olması səbəbindən “azad dəhliz” barədə xəbəri eşitməyə bildiyini istisna etmədilər.

“DQR” rəsmiləri həmçinin bildirdilər ki, hücumu bir neçə gün qalmış Xocalı üzərindən helikopterlər ilə əhaliyə “azad dəhliz”dən istifadə etmək çağırışı ilə müraciət edən vərəqələr paylanmışdır. Lakin, bunun sübutu üçün “Memorial” müşahidəçilərinə bu cür vərəqənin bircə dənə də olsa nümunəsi təqdim edilə bilmədi. “Memorial” müşahidəçiləri Xocalıda da bu cür vərəqələrin heç bir izinə rast gəlməmişdir. Dindirilən Xocalı qaçqınları bu cür vərəqələr barədə heç nə eşitmədiyini söylədilər.

Ağdam və Bakıda “Memorial” müşahidəçiləri Xocalıya hücum zamanı şəhəri tərk etmiş 60 nəfəri sorğu-sual etmişlər. Soruşularlardan ancaq biri söyləmişdir ki, “azad dəhliz” barədə məlumatı olmuşdur (Xocalı qarnizonunun “hərbçi”si onu xəbərdar etmişdir). “Memorial” müşahidəçilərinin Stepanakertdə təcridxana mərkəzində deputat P. Ayrikyanın iştirakı ilə söhbət etdiyi (söhbət Ermənistan televiziyasının operatoru tərəfindən lentə alınmışdır) əsir götürülən Xocalı sakinləri “azad dəhliz” barədə heç nə eşitməmişdir.

Hücumdan bir neçə gün öncə Ermənistan tərəfinin nümayəndələri radio əlaqədən istifadə edərək dəfələrlə Xocalı qurumlarını planlaşdırılan hücum barədə məlumatlandırmış və onlardan dərhal əhalini tam şəkildə şəhərdən çıxarmağı tələb etmişdir. Bu məlumatın Azərbaycan tərəfindən alındığı və Bakıya ötürüldüyü Bakı qəzetinin (“Bakinskiy raboçiy”) buraxılışında təsdiq olunmuşdur.

“Dəhliz”in mövcudluğu barədə “Russkaya mısl” qəzetinin 03.04.1992-ci il tarixli nəşrində göstərilir və bu barədə Xocalı icra hakimiyyətinin başçısı Elman Məmmədovun sözlərindən sitat gətirilir: “Biz bu dəhlizin mülki əhalinin çıxması üçün nəzərdə tutulduğunu bildirdik...”

Şəhərdə qalmış əhalinin müqəddəratı

Şəhərdən çıxan əhəlinin taleyi: Hücüm başlayan kimi sakinlər təşviş içində şəhəri tərk etməyə cəhd göstərdilər. Əhəli ən vacib əşyalarını belə götürməyə imkan tapa bilmədi - əksəriyyət yüngül geyimdə qaçdı (nəticədə onlar müxtəlif dərəcəli donurmanın qurbanına çevrildilər), Bakıda və Ağdamda dindirilən qaçqınların əksəriyyətinin hətta sənədləri yox idi.

Əhəlinin əksəriyyəti şəhəri çayın yatağı boyunca hərəkət edərək (birinci yol – “Xocalıya hücum” bölməsinə baxın) tərk etdi. Bəzi qaçqın qruplarının tərkibində şəhər qarnizonundan silahlı şəxslər var idi. Azərbaycanın Ağdam rayonunun yaxınlığında “azad dəhliz”lə hərəkət edərkən bu insanlara atəş açıldı və nəticədə onların çox hissəsi öldürüldü. Sağ qalan qaçqınlar dağınıq düşdü. Xilas olmağa çalışanlar erməni postlarına dirəndilər və orada atəşə məruz qaldılar. Yalnız qaçqınların bir hissəsi Ağdama çata bildi; bəziləri, əsasən qadın və uşaqlar (dəqiq sayını müəyyən etmək mümkün deyil) dağlarda hərəkət edərkən donaraq öldülər; Ağdama çata bilənlərin ifadələrinə görə bəziləri Pircamal və Naxçıvanik kəndlərində əsir götürüldülər. Dəyişdirilən Xocalı sakinlərinin ifadələrinə görə əsir götürülənlərin bəziləri qətlə yetirildi.

Qaçqınların öldürüldüyü yer, həmçinin öldürülənlərin meytələri Azərbaycan bölmələri cəsədləri helikopterlə Ağdama aparmaq üçün əməliyyat keçirərkən video çəkilişə alınmışdır.

« 37 »

*Azərbaycan
Respublikasının
Ümummilli lideri
Heydər Əliyev
Xocalı soyqırımının
üçüncü ildönümü ilə
əlaqədar keçirilən
mərasimdə.
Təzəpir məscidi*

Mənbə: Azərbaycan
Respublikası Prezidentinin
mətbuat xidməti

25.02.1995

Lentə alınan kadrlardan görünür ki, öldürülənlərin cəsədləri geniş məkana səpələnmişdir. Qətliam yerində lentə alınan cəsədlərin böyük əksəriyyətini qadın və yaşlıların cəsədləri təşkil edirdi, öldürülənlərin arasında uşaqlar da var idi. Eyni zamanda, öldürülənlərin arasında formada olanlar da var idi. Videoda ümumilikdə onlarla cəsəd göstərilirdi.

Ehtimal etmək olar ki, relyefin çətinliyi və əksər insanların fiziki qabiliyyətləri nəzərə alınaraq, qaçqınlar təxminən yeddi və ya səkkiz saata Xocalıdan qətliam yerinə çata bilməzlər (“azad dəhliz”ə paralel yol boyunca hərəkət iki saat çəkir). Beləliklə, qaçqınlar sübh tezdən atəşə məruz qalmışlar.

Dörd gün ərzində Ağdama təxminən 200 cəsəd gətirildi. Onlarla cəsədin üzərində dəyişiklik əlamətləri var idi. Ağdamda tibbi qatarda işləyən həkimlər azı dörd baş dərisi soyulmuş və bir başı kəsilmiş cəsəd qeydə almışdır. Ağdamda 181 meyitin (130 kişi, 51 qadın, o cümlədən 13 uşaq) məhkəmə-tibbi ekspertizası aparılmışdır; ekspertlərin gəldiyi nəticələrə görə 151 nəfər güllə yarasından, 20 nəfər mərmə yaralarından, 10 nəfər isə küt alətlə zərbədən ölmüşdür. Bundan başqa, Xocalı rayonundan gətirilmiş bir neçə meyit üzərində də məhkəmə-tibbi ekspertiza keçirilmişdir. “DQR” rəsmiləri “Memorial” müşahidəçilərinə “120-130 cəsədin onların razılığı ilə Ağdama” gətirildiyini bildirmişdir. Doxsan altı meyit Ağdamda dəfn olundu. Digərlərinin meyitləri qohumlarına çatdırıldı.

“DQR” rəsmiləri və Ermənistan silahlı dəstələrinin üzvləri “azad dəhliz”də mülki əhalinin öldürülməsini hərəkət edən qaçqınların arasında erməni postlarına atəş edən və cavab atəşini məcbur edən silahlı şəxslərin olması və həmçinin Azərbaycan qüvvələrinin əsas hissəsinin müdaxilə cəhdləri ilə izah etmişdir. Ermənistan silahlı dəstələrinin sözlərinə görə Azərbaycan bölmələri Ağdamdan “azad dəhliz” istiqamətində silahlı müdaxiləyə cəhd etmişdir. Erməni postları hücumu dəf edərkən, Xocalıdan birinci qrup qaçqınlar yaxınlaşdı. Qaçqınların arasında olan silahlı şəxslər erməni postlarına atəş açdılar. Döyüş zamanı bir post dağıdıldı (iki nəfər öldürüldü və 10 nəfər yaralandı). Lakin azərbaycanlıların bilmədiyi digər post

Xocalıdan gələn insanları yaxın məsafədən atəş altına aldı.

Xocalı qaçqınları verdiyi ifadələrində (o cümlədən mətbuatda çap olunmuş) qaçqınlar axınında olan silahlı şəxslərin erməni postları ilə atışma apardıqlarını, lakin hər dəfə atışmanı başlayan tərəfin ermənilər olduğunu söylədilər.

Həmçinin 2-ci yol ("Xocalıya hücum" bölməsinə baxın) ilə gedən və Əsgəranı özlərindən sağ tərəfdə saxlayan qaçqın qrupları da atəşə məruz qalmışdı.

Ağdam şəhərindəki tibb vaqonunun demək olar ki, Xocalının bütün qurban və müdafiəçilərinin əks olunduğu jurnalında beş yüz doxsan səkkiz yaralı və donurma qurbanları (sonuncu qrup üstünlük təşkil edirdi) qeydə alınmışdı. Canlı vəziyyətdə baş dərisinin soyulması halı da burada əks olunmuşdur.

Xocalıda ölənlərin ümumi sayını qiymətləndirərkən insanların yalnız qaçqınların güllələnməsi nəticəsində deyil (bu cür öldürülən insanların cəsədlərinin bir hissəsi Ağdama gətirilmişdir), həmçinin dağlarda hərəkət zamanı donurma səbəbindən ölməsi faktı da nəzərə alınmalıdır. "Memorial" müşahidəçiləri üç uşağını bu yolla itirmiş bir qadınla söhbət etmişdir. Xocalının donurma nəticəsində ölmüş sakinlərinin dəqiq sayını müəyyən etmək mümkün olmamışdır. "Qarabağ" qəzetinin 26. 03. 1992-ci il tarixli buraxılışında verilən məlumat görə Xocalı qaçqınlarına yardım komissiyası 476 şəhid ailəsinə yardım etmişdir.

Şəhərdə qalan sakinlərin taleyi: Şəhər erməni silahlı dəstələri tərəfindən zəbt ediləndə orada 300 dinc əhali, o cümlədən 86 məhsəti türkü qalmışdı.

Sakinlərin, hücumun iştirakçılarının, "DQR" rəsmilərinin və həmin ərəfədə Xocalı rayonunda olan kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələrinin ifadələrinə görə qalan sakinlərin hamısı əsir götürüldü və üç gün ərzində Stepanakertə (təcridxana mərkəzi və nəqliyyat dəstəsinin binasına), Krasniy kəndində saxlama yerinə və Əsgəran rayonunda təcridxanaya aparıldı. "DQR" rəhbərliyinin razılığı ilə onların bəziləri Azərbaycan ərazisində qohumları həbsdə olan erməni ailələrinin xüsusi evlərinə aparıldı.

“DQR” rəsmilərinin məlumatına görə bir həftə ərzində bütün qadın və uşaqlar heç nə alınmadan Azərbaycan tərəfinə təhvil verildi.

Hər iki tərəfdən alınan məlumata görə Xocalının həm şəhərin ələ keçirilməsi zamanı, həm də Ağdama gedərkən tutulan 700 nəfərdən çox əsir götürülmüş sakini 28. 03. 1992-ci il tarixinə kimi Azərbaycan tərəfinə təhvil verilmişdi. Onların əksəriyyətini qadınlar və uşaqlar təşkil edirdi.

Eyni zamanda, bir çox Xocalı sakinlərinin ifadələrinə görə qadın və uşaqlar, həmçinin kişilər “dəyişdirmə vasitəsi” kimi saxlanılırdı. Bu ifadələr “Memorial” nümayəndələrinin şəxsi müşahidələri ilə təsdiqlənmişdi: 13 mart tarixinə Əsgəran şəhərində qadın və gənc qızlar da daxil olmaqla Xocalı sakinləri hələ də girov kimi saxlanılırdı. Bu tarixdən sonra da qadınların zor gücü ilə Əsgəranda saxlanıldığına dair etibarlı sübutlar mövcuddur.

Əsir düşmüş əhali və Xocalı müdafiəçilərinin saxlanılma şəraiti

“Memorial” müşahidəçilərinin Stepanakert rayonunda yerləşən əsir götürülmüş Xocalı sakinlərinin və Azərbaycan silahlı birləşmələrinin əsir götürülmüş üzvlərinin (onların hamısı münəfiqə zonasında “girov” kimi müəyyən olunur) saxlanıldığı təcridxana mərkəzində keçirdiyi baxış zamanı onların saxlanma şəraitinin hədsiz dərəcədə qeyri-qənaətbəxş olduğu müəyyən olundu. Təcridxana mərkəzində saxlanılan azərbaycanlıların xarici görkəmi onların zəif qidalandırıldığını göstərirdi və onlarda taqətdən düşmənin aydın əlamətləri görünürdü. Şifahi şəkildə alınan məlumatlara görə əsirlər müntəzəm surətdə döyülürdülər. Həmçinin o da qeyd edilməlidir ki, müşahidəçilərə yalnız bəzi girovlara baxmağa imkan verilmişdi.

Təcridxananın rəisi mayor Xaçaturyan əsirlikdə olan şəxslərlə hətta bir neçə dəqiqəlik təkbətək söhbət aparmağı qadağan etdi. Yalnız təsadüf nəticəsində bir dəfə belə bir söhbət aparmaq mümkün oldu.

Əsir götürülən və sonralar dəyişdirilən Xocalı sakinləri və şəhər müdafiəçilərinin ifadələrinə görə onlar döyülmə halları

na məruz qalırdılar. İfadələrin bir çoxunda qadın və uşaqların kişilərdən fərqli olaraq döyülmədiyi deyilirdi. Lakin Bakı və Ağdamda həkimlərin də təsdiqlədiyi kimi azyaşlılar da daxil olmaqla zorlama halları barədə ifadələr mövcuddur.

Xocalı sakinlərinin əmlakı

Şəhərdən çıxan Xocalı sakinləri hətta zəruri əşyaları belə götürə bilməmişdilər. Erməni silahlı qüvvələrinin Xocalıdan çıxardıqları sakinlərə heç olmasa əşyalarının bir hissəsini götürməyə imkan verilmədi.

“Memorial” müşahidəçiləri şəhərdə azğın, heç nə ilə qarşısı alınmayan soyğunçuluğun şahidi olmuşlar. Şəhərdə qalan əmlak Stepanakert və yaxınlıqdakı yaşayış məntəqələrinin əhalisi tərəfindən daşınırdı. Çox evlərin darvazalarında onların yeni sahiblərinin adları yazılmışdı.

“DQR” ali sovetinin qərarına əsasən ehtiyacı olan ermənilər Xocalıdakı evlərə köçürülür və bunun üçün onlara nömrələr verilir.

Dinc əhaliyə qarşı zorakılıq halına “DQR” rəsmi qurumlarının reaksiyası

Azərbaycan Respublikasının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin Xocalı soyqırımının dördüncü ildönümü ilə əlaqədar Xocalı sakinləri ilə görüşü. Prezident Sarayı

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin mətbuat xidməti

26.02.1996

“DQR” ali soveti Xocalıya hücum zamanı qəddarlıq hallarına görə təəssüfləndiyini bildirən bəyanat verdi. Lakin Xocalının işğalı ilə bağlı cinayətlərin təhqiqatının aparılması ilə bağlı heç bir səy göstərilməmişdir.

Rəsmilər “Memorial” müşahidəçiləri ilə söhbətləri zamanı Ermənistanın silahlı dəstələrinin tərkibində qohumları azərbaycanlılar tərəfindən öldürülən acıqlı şəxslər, həmçinin cinayətkar keçmişə malik şəxslər olduğundan Xocalının işğalı zamanı vəhşiliklərə yol verildiyini inkar etməmişdir.

Alınmış məlumatların qiymətləndirilməsi

Xocalının zəbt olunması üzrə həyata keçirilmiş hərbi əməliyyat zamanı şəhərin dinc əhalisinə qarşı kütləvi zorakılıq törədilmişdir.

Xocalıdan əhalinin çıxması üçün “azad dəhliz”in təmin edildiyinin bəyan olunmasını ya şəhəri onun sakinlərindən “təmizləmək” məqsədilə “DQR” rəsmilərinin qəsdən edilmiş əməlləri, ya da ermənilərin onların nəzarətində olan ərazidə insan hüquqlarını təmin etmək iqtidarında olmaması kimi qiymətləndirmək olar.

“Azad dəhliz” barədə məlumat Xocalının əhalisinin çoxuna çatdırılmamışdır.

Azad dəhliz və onun yaxınlığındakı ərazidə dinc əhalinin kütləvi qırğınına heç bir cəhdlə haqq qazandıрмаq olmaz.

Xocalı Ermənistan dəstələri tərəfindən zəbt olunduqdan sonra orada qalan mülki əhali deportasiya olundu. Bu əməllər mütəşəkkil formada həyata keçirildi. Deportasiya olunan əhalinin əksəriyyəti Stepanakertdə saxlanıldı ki, bu da bu barədə “DQR” hakimiyyətinin müvafiq əmri olduğunun aşkar göstəricisidir.

“Azad dəhliz” zonasında və ətraf ərazilərdə yerləşən dinc əhalinin kütləvi şəkildə qırılmasına heç bir halda haqq qazandırılı bilməz.

Xocalıda dinc əhalinin, o cümlədən qadınların “girov” kimi tutulması və saxlanması “DQR” hakimiyyətinin Xocalının bütün dinc insanlarını əvəzsiz olaraq Azərbaycan tərəfinə qaytarmağa hazır olması ilə bağlı bəyanatları ilə aşkarca ziddiyət təşkil edir. “Girov”ların saxlanma şəraiti kəskin dərəcədə qeyri-qənaətbəxş olmuş, Xocalının saxlanılan sakinlərinə qarşı

*Azərbaycan
Respublikasının
Ümummilli lideri Heydər
Əliyev ATƏT-in Lissabon
sammitində*

Mənbə: Azərbaycan
Respublikası Prezidentinin
mətbuat xidməti

02.12.1996

zorakılıq tətbiq edilmişdir.

Xocalı sakinləri qanunsuz olaraq mülkiyyətlərindən məhrum edildi, onların əmlakı Stepanakertdə və ətraf məntəqələrdə məskunlaşan şəxslər tərəfindən mənimsənilməsi. “DQR” hakimiyyəti həmçinin şəhərdən çıxan və ya deportasiya olunan Xocalı sakinlərinə məxsus evləri zəbt etmək üçün orderlər verməklə başqa şəxslərə məxsus bu cür əmlakın mənimsənilməsini leqallaşdırdılar.

Xocalıya hücumda Müstəqil Dövlətlər Birliyinin ordusuna məxsus olan 366-cı motoatıcı alayın hərbiçiləri iştirak etmişdir. “Memorial” hüquq müdafiə mərkəzinin qənaətinə görə, MDB hərbiçilərinin münaqişə regionunda hərbi əməliyyatlarda və döyüş fəaliyyətlərində iştirakı faktı, həmçinin münaqişə tərəflərinin birləşmələrinə hərbi əmlakın verilməsi faktları üzrə xüsusəni araşdırmalar aparılmalıdır.

“Memorial” hüquq müdafiə mərkəzi təsdiq edir ki, Xocalıya hücum zamanı Dağlıq Qarabağdakı Ermənistan silahlı dəstələrinin dinc əhaliyə qarşı hərəkətləri Cenevrə Konvensiyalarına, həmçinin Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsinin (BMT-nin Baş Assambleyası 10. 12. 1948-ci il tarixdə qəbul etmişdir) aşağıdakı maddələrinə kobud qaydada ziddir:

- Maddə 2 – “Hər bir şəxs... dilindən,... dinindən,... milli... mənsubiyyətindən... və ya digər vəziyyətindən asılı olmadan bu Bəyannamədə təsbit olunmuş bütün hüquq və azadlıqlara malik olmalıdır”;
- Maddə 3 – “Hər kəsin yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır”;
- Maddə 5 – Qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftarı qadağan edir;
- Maddə 9 – Özbaşına həbsləri, saxlamaları və ya qovulmaları qadağan edir;
- Maddə 17 – Hər kəsin əmlaka sahib olmaq hüququnu təsbit edir və insanın əmlakdan özbaşına məhrum edilməsini qadağan edir.

Silahlı dəstələrin hərəkətləri Fövqəladə vəziyyətlərdə və hərbi münaqişələr zamanı qadınların və uşaqların müdafiəsi Bə-

yannaməsinə (BMT-nin Baş Assambleyası 14. 12. 1974-cü ildə qəbul etmişdir) kobud qaydada ziddir. Bu bəyannamədə deyilir:

“Mülki əhaliyə daxil olan və sülh, öz müqəddəratını təyin etmə, milli azadlıq və müstəqillik mübarizəsi apararkən fəvqəladə vəziyyət və silahlı münaqişə hallarına cəlb olunan və ya işğal altında olan ərazilərdə yaşayan qadın və uşaqlar Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsi, Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və ya beynəlxalq hüququn digər aktlarının müddəalarına uyğun olaraq sığınacaq, ərzaq, tibbi yardım və ya digər ayrılmaz hüquqlardan məhrum edilə bilməz.”

Əd.: <http://www.justiceforkhojaly.org/az>

ATƏT-İN MİNSK QRUPU

Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünü aradan qaldırmaq üçün Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi (indi Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı) tərəfindən yaradılmış təsisat. ATƏT-in Nazirlər Şurasının 1992 ilin 24 martında Helsinkidə keçirilmiş görüşündə yaradılıb. ATƏT-in Budapeşt sammiti Minsk qrupu üçün həmsədrlik yaratmağa qərar verdi. Hazırda ABŞ, Rusiya və Fransa Minsk qrupunun həmsədrəlidir. Azərbaycan, Ermənistan, Rusiya Federasiyası, Amerika Birləşmiş Ştatları, Fransa, Polşa, Almaniya, Türkiyə, Belarus, Finlandiya və İsveç qrupun üzvləridir. Minsk qrupu 1997 ilin iyulunda “paket”, 1997 ilin dekabrında “mərhələli” və 1998 ilin noyabrında “ümumi dövlət” adlandırılan üç təklif təqdim edib. Sonralar Minsk qrupu Praqa prosesi və Madrid prinsipləri kimi həll planları ilə çıxış edib. Lakin Minsk qrupu tərəfindən təqdim olunan variantların heç biri tərəflərin hər ikisini qane etməyib. Azərbaycan tərəfi dəfələrlə bu təsisatı fəaliyyətsizliyinə görə tənqid edib.

Əd.: B. Dədəyev və b. Qarabağ 99 sualda. Bakı, CBS, 2014- s. 149-150

“HUMAN RIGHTS WATCH” (KEÇMİŞ “HELSINKI WATCH”) TƏŞKİLATININ XOCALI HADİSƏLƏRİ İLƏ BAĞLI HESABATI

səhifə 19-24, sentyabr 1992-ci il

Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan qüvvələri Stepanakertdən təxminən on mil aralıda yerləşən Azərbaycan şəhəri olan Xocalını zəbt etdilər. Xocalının bəzi sakinləri geri çəkilən Azərbaycan hərbiçiləri və özünümüdafiə qüvvələrinin müşayiəti ilə Ağdama getmək məqsədilə sərhədi keçmək üçün Xocalını tərk edərkən Ermənistan hərbi postlarına yaxınlaşdı və atəşə məruz qaldılar. Azərbaycan hökuməti hazırda bu hadisələrlə bağlı iki istintaq aparır; biri xüsusi parlament komissiyası, digəri isə prokurorluq tərəfindən. Bundan əlavə, Rusiyanın nüfuzlu qeyri-hökumət təşkilatı olan “Memorial” İnsan Hüquqları Mərkəzi 1992-ci ilin mart ayında hadisənin müstəqil tədqiqatını aparmışdır.

Azərbaycan Prokurorluğunun rəsmilərinin məlumatına görə Dağlıq Qarabağda münəqişənin eskalasiyasından öncə Xocalının 6000 nəfər sakini var idi; bəzi sakinlərin daha öncə şəhəri tərk etməsi səbəbindən onun fevral ayı üzrə əhalisinin dəqiq sayını müəyyənləşdirmək mümkün olmamışdır. 1988-ci ildə Xocalı yalnız 2000 sakinə və kənd statusuna malik olmuşdur; Ermənistandan olan azərbaycanlı qaçqınların burada məskunlaşması səbəbindən onun əhalisinin sayı artmışdır. Azərbaycan hökuməti həmçinin Mərkəzi Asiyada təqiblərdən xilas olmağa çalışan bir neçə yüz məhsəti türkünə də Xocalıda yerləşdirmişdir. Nəhayət, Dağlıq Qarabağın digər hissələrindən, xüsusən Stepanakertdən azərbaycanlılar buraya axışmış və 1991-1992-ci illərdə Ermənistan qüvvələri onların kəndlərini ələ keçirdikdən sonra bu proses davam etmişdir. Yalnız 1991-ci ilin dekabrında Azərbaycan hökuməti ona rayon statusu vermiş və Xocalı Dağlıq Qarabağda Şuşadan sonra ikinci ən çox azərbaycanlının yaşadığı rayon idi.

Dağlıq Qarabağda yeganə hava limanı Xocalıda yerləşir. Azı 1990-cı ildən bəri, əsasən şəhəri və hava limanını mühafizə etmək üçün Azərbaycanın OMON hərbi bölməsi Xocalıya yerləşdirildi. Yerləşdirilən hərbiçilərin dəqiq sayı məlum deyil. Məcburi köçkünlər

qırxa qədər hərbiçinin şəhərin əhalisi ilə birlikdə Xocalını tərk etdiyini bildirsə də, Xocalı ilə bağlı istintaqa rəhbərlik edən Aydın Rəsulov bu rəqəmin iyirmi iki olduğunu bildirir. Bundan əlavə Xocalının 200 nəfərədək özünü müdafiə qrupu olmuşdur.

Ermənistan silahlıları Xocalıda yerləşən Azərbaycan qüvvələrinə həmin şəhərdən Stepanakertə raket hücumlarının dayandırılmadığı halda Ermənistan qüvvələrinin hücum edəcəyi ilə bağlı xəbərdarlıq göndərdiklərini bildirir. “Helsinki Watch” tərəfindən Bakıda müsahibə aparılan azərbaycanlı qadın A. H. bunları söylədi:

Ermənilər Malibəyliyi tutduqdan sonra Xocalıya ultimatum göndərdilər. ... və Xocalı əhalisinin şəhəri ağ bayraqla tərk etməsini tələb etdilər. Əlif Hacıyev [Xocalıda yerləşən hərbiçilərin rəhbəri] bizə bunu 15 fevral tarixində söylədi, lakin bu məni və digər insanları qorxutmadı. Biz inanmırdıq ki, onlar Xocalını işğal edə bilərlər.

Xocalı hadisələrinin “Helsinki Watch” tərəfindən dindirilən iyirmi iki azərbaycanlı şahidinin demək olar ki hamısının söylədiyinə görə 1991-92-ci illərin qışında kənd demək olar ki hər gün atəş altında saxlanılırdı və əhali gecələri zirzəmilərdə keçirməyə öyrəşmişdilər.

Xocalıya hücum 25 fevral tarixində təxminən saat 23:00-da gərgin silah və artilleriya atəşləri ilə başladı. Tikinti fəhləsi olan Həsən Allahyarovun “Helsinki Watch”a dediklərindən:

Atəş səslərinə öyrəşmişdik, lakin çox vaxt bu pulemyotlarla edi-

Azərbaycan Respublikasının Ümummilli lideri Heydər Əliyev Xocalının düşməndən müdafiəsində iştirak etmiş, şəhid olmuş milli qəhrəmanların, döyüşçülərin valideynlərinə, ailə üzvlərinə və fərqlənənlərə “Qızıl Ulduz” medalları, “Azərbaycan Bayrağı” ordenlərinin təqdim edilmə mərasimində

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin mətbuat xidməti

26.02.1999

lirdi. Balkonda yatmışdım və oğlum mənə yaxınlaşdı və bu dəfə başqa səs gəldiyini söylədi. Ayağa qalxdım və... BMP [silahlı piyada daşıyıcıları] və tankların bütün istiqamətlərdən atdığına gördüm... Çölə çıxdıqda hər yerdən bomba düşdüyünü gördüm.

Bir neçə qaçqın Xocalıya hücum zamanı və ya onlar şəhəri tərk edərkən evlərin yandığını gördüyünü söylədilər. Züleyxa Dünyamalıyeva (bacısı Xocalıdan çıxarkən həlak olub) gecə yarısı saat 1:00-da məhsəti türklərinin yaşadığı qonşu ərazidə yanğının alovlandığını gördüyünü söylədi: “Məhsəti türkləri bizim qonşuluqda fin növündə olan evlərdə yaşayırdı. Onların evləri yanan kimi biz dərhal oranı tərk etdik.”

Əksər Xocalı sakinləri gecə saat 3:00-a kimi şəhərdə idi, bəziləri xüsusi evlərdə zirzəmilərdə qalırdı. Bundan əlavə təxminən 300 sakin bir məktəbin zirzəmisində sığınacaq tapmışdı. Bəziləri özünümüdafiə qüvvələrinin küçələrlə hərəkət edərək əhalini şəhərdən çıxmağa çağıran təlimatlarından sonra gecə saat 3:00-də şəhəri tərk etmək qərarına gəldiklərini söylədilər.

Xaos və təşviş içində sakinlər müxtəlif qruplarla, əksəriyyəti öz əşyalarını və soyuq hava üçün geyimlərini götürmədən şəhəri tərk etdilər. Nəticədə, yüzlərlə insan sərt donvurmada əziyyət çəkdi – bir çoxları həyatını itirdi.

Xocalı sakinlərinin əksəriyyəti dayaz çay boyunca, dağlardan

keçən və ermənilərin nəzarətində olan Naxçıvanlı kəndinin yaxınlığındakı açıq sahəyə doğru aparan yol ilə hərəkət etdilər. Ən gərgin atışma məhz burada olmuşdur. Digərləri onları Ağdam yaxınlığında Azərbaycanın nəzarətində olan Şelli kəndinə aparan başqa yol ilə çıxdılar. Xocalıdan sağ çıxan xeyli sayda insan Ağdam ətrafına getmək yolunu tapmaq üçün bir neçə gün meşədə dolaşmışdılar.

- Hərbi qüvvələrin yerləşməsi

Şəhəri tərk edən qruplardan biri də Əlif Hacıyevin rəhbərlik etdiyi hava limanından çıxan Azərbaycan OMON qrupu olmuşdur. “Helsinki Watch” tərəfindən dindirilən bir çox şəxslərin sözlərinə görə Hacıyev məktəb zirzəmisində sığınacaq tapan qrupun şəhəri tərk etməsinə rəhbərlik etmişdir. Naxçıvanıkdə ermənilər və 366-cı alayın qüvvələri geri çəkilən OMON hərbcilərinə və xilas olmağa çalışan sakinlərə atəş açdılar. Dindirilmədə iştirak edən bu qrupda olan bütün azərbaycanlılar hələ də hərbi formada olan və bəziləri hələ də silahlı olan hərbcilərin mülki əhali kütləsi ilə qarışdığını bildirdilər. Məsələn, 33 yaşlı çörəkbişirmə sexində işləyən Hicran Ələkbərova “müdafiəçilər tərəfindən çevrəyə alınmış” şəkildə hərəkət edən mülki əhali kütləsini təsvir etdi. “Onlar bizi müdafiə etmək istəyirdilər. Onların silahları var idi və cavab atəşi açmağa bilərdilər.”

Donvurma zədəsi səbəbindən ayaq barmağı amputasiya edilmiş olan iyirmi bir yaşlı bir azərbaycanlı qadının dediklərindən: “Bizim qrupun liderləri kişilər idi. Kəndə [Naxçıvanıq] yaxınlaşan kimi ermənilər atəş açdılar. Onlar bizi mühasirəyə aldılar və atəş açdılar. Erməni və bizim əsgərlər arasında atışma oldu.” OMON bölüyünün üzvü S. A. “Helsinki Watch”a dedi: “Biz birgə şəkildə atəş açır və qaçırdıq, lakin bu təşkil olunmuş formada tərk etmə deyildi. Biz hamımız bir-birimizə qarışmışdıq.”

Ayaqlarını don vurmuş digər gənc Azərbaycanlı qadın da qarşılıqlı atəş açma hallarını təsvir etdi: ermənilər bizi gördükdə onlar atəş açmağa başladılar. Biz gizləndik. Eyni zamanda, azərbaycanlılar geriye atəş açdılar. Onlar Azərbaycan OMON dəstəsindən idilər. Biz çıxarkən onların bəziləri bizimlə idi.”

- Mülki əhaliyə atəş açma

Naxçıvanıkdə törədilən qırğının şahid və qurbanları “Helsinki

Watch”a atəşə məruz qalan əhali barədə müxtəlif rəqəmlər səsləndirdi və güllə yaralarını necə aldıqlarını təsvir etdilər.

Tərəvəz mağazasında işləmiş 33 yaşlı Nigar Əzizovanın “Helsinki Watch”a söylədiyinə görə kütlə öldürülməyə başladığı zaman onlar geri çevrildi və müxtəlif istiqamətlər üzrə qaçmağa başladı.

Kütlə təxminən altmış metr uzunluğunda idi. Mən ortada idim və irəlidə olan insanların əksəriyyəti öldürülmüşdü. Naxçıvanıkdə bu insanların irəlidən öldürüldüyünü gördük. Onlar qışqıraraq ölürdülər. Onları üzlərindən tanıyırdım. Onların üzərindən keçdikdə üzlərini görürdüm. Uşaqlar görməsin deyə onların gözlərini bağlayırdıq.

Xanım Əzizova üzərindən keçdiyini söylədiyi səkkiz adamın adını saydı və onların heç bir silahının olmadığını iddia edirdi: Elşad Abışov, Zəlif Ələkpəliyev, Təvəkkül Ələkbərov, Saxavət Ələkbərov (deyilənə görə doqquz yaş var idi), Elmar Abdulov, Etibar Abışov və Həbil Abışov.

Sonradan əsir götürülən gənc azərbaycanlı qadın “Helsinki Watch”a söylədi: “Ora şumlanmış sahə idi. Biz oraya yaxınlaşdıq və onların atəş açmağa başladığını gördük. Bu sahədə altmışa qədər ölmüş insan gördüm. Mənimlə birlikdə qaçanlar yıxılaraq ölürdülər.”

Həsən Allahyarov dedi: “öncə biz Naxçıvanıkdə qaçdıq, lakin onlar əhaliyə atəş açmağa başlayan zaman biz digər istiqamətə doğru qaçdıq. Yolda bir BMP dayanmışdı – mən onu görmədim, yalnız mərmilər görürdüm.” Allahyarovun atasından ayrılmış on səkkiz yaşlı qızı tank gördüyünü söylədi: “tank atmağa başlayan zaman biz bütün istiqamətlərdə qaçmağa başladıq. Mən səpələnmiş meyitlər gördüm və onların əhatəsində olan bütün insanların yığıldığını gördüm.”

Hicran Ələkbərova deyirdi:

“Naxçıvanıkdə çatan zaman səhər saat 9:00 idi. Orada bir sahə və çoxlu ölmüş insan var idi. Onların sayı yüz oldı. Saymağa cəhd etmədim. Bu sahədə mən yaralanmışdım. Əlif Hacıyev yaralanmışdı və mən ona kömək etmək istədim. Güllə mənim qarına dəydi. Onların haradan atdığını görürdüm. Sahədə olan digər meyitlər də gördüm. Onlar yenicə öldürülmüşdülər – dərilərinin rəngi hələ dəyişməmişdi”.

Əlli bir yaşlı Baloğlan Allahyarov söylədi:

Naxçıvanikə səhər saat 8:00-də çatdıq və onlar atəş açan zaman bir sahənin ortasında idik. Onlar yalnız bir istiqamətdən – meşədən – atəş açırdı. Sonra biz bu sahədən həyat yoldaşım və baldızımın öldürüldüyü dərəcəyə doğru qaçdıq. Onlar təxminən iyirmi metr məsafədən öldürülmüşdü. Baldızım üç yerdən vurulmuşdu – baş, qarın və ayaq nahiyəsindən. Həyat yoldaşıma arxadan atəş açılmışdı. [Ermənilər] onların üzüklerini götürmüşdülər.

Səhər saat 8:00-də Nazilə Əhmədova sol ayağından güllə yarası aldı:

Biz iməkləyirdik. Ayaq üstə duran hər kəs yaralanmışdı. Ayaqlarımı rahatlamaq üçün ayağa durdum və mən də yaralandım. Xeyli sayda insanın yaralandığını gördüm və iməkləyərək onlardan aralanmalı olduq. Yaralandıqdan sonra məni keçən bir çox insanı görmədim; onlar meşədə gizlənmişdilər. Axşam saat 7:00-yə kimi qarda qaldım. Xalq Cəbhəsinin üzvləri gəldi və mənə qaçmağa kömək etdi.

27 fevral tarixindən başlayaraq Azərbaycan helikopterləri cəsədləri toplamağa və yaralılara kömək etməyə çalışan heyəti əraziyə gətirdilər. Bəzi xilasedici qruplar maskalanma geyimin-

*Azərbaycan
Respublikasının
Ümummilli lideri
Heydər Əliyev ATƏT-
in zirvə görüşündə.
İstanbul*

Mənbə: Azərbaycan
Respublikası
Prezidentinin mətbuat
xidməti

18.11.1999

də idilər və fransız jurnalistinin müşayiət etdiyi bu qruplar bəzi cəsədlərin baş dərilərinin soyulduğunu və başqa formada təhqirə məruz qaldığını söyləyirdilər. Qrupun bir üzvü missiyanı video lentə almışdı.

Ölənlərin sayı

Xocalıdan xilas olarkən öldürülən mülki əhalinin sayı ilə bağlı hələ də dəqiq rəqəmlər yoxdur. Aydın Rəsulova görə qəsdən adamöldürmə sübutları olan 300-dən çox cəsəd ekspertizadan keçmək üçün təqdim edilmişdir. "Helsinki Watch" Bakıya səfər etdiyi vaxt bu ekspertizanın nəticələri hələ yekunlaşmamışdı və istintaq qrupu faciədən sonrakı ilk günlərdə Ağdamdan ailə üzvləri tərəfindən götürülən Xocalı qurbanlarının cəsədlərini analiz etməkdə davam edirdi. Azərbaycan tərəfindən təqdim edilən və "Memorial" qrupu tərəfindən dərc edilən əvvəlki rəqəmlər güllə, şrapnel və ya digər yaralardan ölənlərin sayının 181 olduğunu göstərir (130 kişi və əlli beş qadın, o cümlədən on üç uşaq). Bundan başqa, qeyri-müəyyən sayda insan donvurmada ölmüşdür. Azərbaycan Parlamentinin Hüquq, qanunvericilik və müdafiə məsələləri idarəsinə rəhbərlik edən və Xocalı hadisələrinin istintaqını aparan parlament qrupunun tərkibinə daxil olan Namiq Əliyevin 23 aprel tarixində "Helsinki Watch"a bildirdiyinə görə Ağdamda 213 Xocalı qurbanı dəfn olunub. Ağdamda müvəqqəti olaraq yaradılmış hospitalda qəbul edilmiş bəzi cəsədlər kombatant kimi müəyyən edilmişdir.

Əliyev həmçinin ekspertizaya təqdim edilən cəsədlərin otuz üçünün baş dərisinin soyulduğunu, bədən hissələrinin qoparıldığını və ya başqa formada təhqirə məruz qaldığını söylədi.

Yüz səksən Xocalı sakininin itkin düşdüyü bildirilir.

Bu hesabatın V hissəsindən qeyd edildiyi kimi mülki əhali və ayrı-ayrı mülki şəxslər heç bir silahlı münaqişənin qanuni hücum hədəfi sayıla bilməz. Bu səbəbdən münaqişə tərəfləri hər zaman mülki şəxslər ilə kombatantlar arasında fərq qoymalı və hücumu yalnız sonuncuya yönəltməlidir. Bundan əlavə, tərəflər hərbi hədəfləri hücumdan qorumaq və ya geri çəkilmə halları da daxil olmaqla hərbi əməliyyatları qorumaq üçün mülki şəxslərdən istifadə edə bilməz. Beləliklə də qaçan mülki əhali ilə qarışan kombatantlar həmin mülki şəxsləri

təhlükə altına alır və öz mülki əhalisini qorumaq üzrə öhdəliyini pozmuş olur.

Baxmayaraq ki, geri çəkilən kombatantlar və qaçan zaman kombatant rolunu oynayan mülki şəxslər birbaşa fərdi hücumun hədəfinə çevrilirlər, hücum edən tərəf hər bir halda mülki şəxslərin itkilərindən yayınmaq və ya onları minimuma endirmək üçün ehtiyat tədbirlərini görmək öhdəliyini daşıyırlar. Xüsusən də hücumun nəzərdə tutulan konkret və ya birbaşa hərbi faydasına münasibətdə artıq mülki şəxslərin itkisinə səbəb olacağına gözlənilmədiyi aşkardırsa, həmin tərəf hücumu təxirə salmalıdır.

Naxçıvanıkdə Xocalıdan çıxan şəxslərə qarşı hücum ətrafındakı vəziyyət onu göstərir ki, Ermənistan qüvvələri və 366-cı MDB alayının qüvvələri (ehtimal ki, onlar komandirlərinin əmrləri ilə hərəkət etmədi) hücumlar zamanı təmkinlik göstərməyi tələb edən bu hüquq normasını qəsdən pozublar. Dağlıq Qarabağ rəsmiləri və silahlıları Xocalı sakinlərinin qaçmasını aşkar şəkildə gözləyirdilər. Çünki onlar əhalinin təhlükəsiz şəkildə çıxması üçün bir dəhlizin açıq saxlanılacağı barədə şəhəri məlumatlandırdıqlarını iddia edirlər. "Helsinki Watch" tərəfindən dindirilən heç bir şahid bu cür dəhliz barədə əvvəlcədən xəbərdar olduqlarını bildirmədilər. Bundan əlavə, baxmayaraq ki, şahid və qurbanlar Naxçıvanıkdə qətləmin başladığı dəqiq vaxt ilə bağlı fərqli ifadələr verdilər, onların hamısı havanın sağlam görüntü-

*Azərbaycan Respublikasının
Ümumilli lideri Heydər Əliyev
Goranboy rayonunun
Aşağı Ağcakənd qəsəbəsində
daimi məskunlaşmış
qaçqınlar üçün tikilmiş
qəsəbənin açılışında*

Mənbə: Azərbaycan
Respublikası Prezidentinin
mətbuat xidməti

13.09.2002

yə və beləliklə də hücum edənlərə silahsız mülki şəxsləri silahlı və /və ya silah istifadə edən şəxslərdən fərqləndirməyə imkan verən qədər işıqlı olduğunu bildirdilər. Bu vəziyyətdə geri çəkilən kombatantların öldürülməsi əvvəlcədən müəyyən edilə bilən qədər geniş miqyasda mülki əhali itkilərinə haqq qazandıra bilməz.

* "Helsinki Watch" a göndərdiyi 1992-ci il 17 iyul tarixli məktubunda cənab Əliyev 927 nəfərin öldüyünü bildirib. Bu ölüm hallarının donurma, güllə yaraları və ya hansısa digər səbəblərdən baş verməsi aydın deyil.

Mənbə: Qafqazda qətlə, "Human Rights Watch" (keçmiş "Helsinki Watch") hesabatı, sentyabr 1992-ci il, səhifə 19-24.

Əd.: <http://www.justiceforkhojaly.org>

XOCALI SOYQIRIMI (GENOSİDİ) GÜNÜ HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MİLLİ MƏCLİSİNİN QƏRARI

– Bakı şəhərində, 24 fevral 1994 ildə qəbul olunub. Qərarla deyilir: "Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi erməni təcavüzkarları tərəfindən törədilmiş Xocalı soyqırımını haqqında Milli Məclisin Qaçqınlar və xaricdə yaşayan soydaşlarla əlaqə komissiyasının

təklifini müzakirə edərək qərara alır: 1. 1992-ci il fevralın 26-da erməni təcavüzkarları tərəfindən törədilmiş, Azərbaycan xalqının milli faciələrindən və bəşər tarixinin qanlı səhifələrindən biri olan Xocalı hadisələri hər il fevralın 26-da “Xocalı soyqırımını günü” elan olunsun və bu barədə beynəlxalq təşkilatlara məlumat verilsin. 2. Xocalı hadisələri barəsində həqiqətin dünya xalqlarına çatdırılması və “Xocalı soyqırımını günü”nün beynəlxalq miqyasda keçirilməsi üçün dünya azərbaycanlılarına müraciət edilsin”.

<http://files.preslib.az/projects/khojali/rukhojali/gl2.pdf>

XOCALI SOYQIRIMINA HÜQUQİ-SİYASİ QIYMƏTİN VERİLMƏSİ

1992 il fevralın 26-da baş vermiş Xocalı qətliamı, erməni silahlı birləşmələri tərəfindən törədilən misilsiz qırğın haqqında əsil həqiqətin dünya birliyinə çatdırılması üçün ilk növbədə həmin hadisələrə ölkə daxilində hüquqi-siyasi qiymət verilməli idi.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin bu hadisə ilə bağlı dediyi kimi: “Xocalı soyqırımını XX əsrin ən böyük insan faciələrindən biridir. Xocalıda misli görünməmiş qəddarlıqla törədilmiş bu insan qırğınının Yer kürəsinin hər hansı bir guşəsində baş verməsinin qarşısını almaq üçün Xocalı soyqırımını həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə hərtərəfli çatdırılmalı və humanizm ideallarına sədaqət nümayiş etdirən bütün insanların bu faciəyə öz qəti, birmənalı mövqelərini bildirmələri üçün ciddi və məqsədyönlü iş aparılmalıdır”.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, məhz ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993 ilin iyununda xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdırdından sonra bir çox milli faciələrimiz kimi, Xocalı soyqırımına da siyasi-hüquqi qiymətin verilməsi mümkün olub. Ümummilli liderin təşəbbüsü ilə Milli Məclis 1994 il fevralın 24-də “Xocalı soyqırımını günü haqqında” qərar qəbul edib, sənəddə hadisənin baş vermə səbəbləri, günahkarlar təfsilatı ilə açıqlanıb. Ümummilli lider BMT-yə, dünya dövlətlərinə bu qətliamın gerçək mahiyyətini açıqlayaraq beynəlxalq ictimaiyyəti erməni terrorizminə qarşı

təsirli tədbirlər görməyə çağırır. Xocalı həqiqətlərinin dünyaya tanıtılması, Ermənistanın sovet hərbi dairələrinin dəstəyi ilə həyata keçirdiyi insanlıq əleyhinə cinayətin beynəlxalq miqyasda ifşası istiqamətində xeyli iş görülüb, xarici dillərdə kitablar, sənədlər dərc olunub, Xocalı soyqırımı ilə bağlı həqiqətlər müxtəlif təşkilatlarda gündəmə gətirilib. Ümummilli lider hər zaman Xocalı faciəsinə xüsusi həssaslıqla yanaşır. Ulu öndər Heydər Əliyev hər il faciənin ildönümündə keçirilən matəm tədbirlərində iştirak edib, Xocalı soyqırımının ildönümlərində dövlət səviyyəsində anım tədbirləri keçirilib. Xocalı faciəsinin Azərbaycan xalqının qan yaddaşı olduğunu dəfələrlə bəyan etmiş ulu öndər hadisələrə beynəlxalq aləmdə əsl siyasi qiymətin verilməsinin zəruriliyini vurğulayıb, bu məsələnin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün xüsusi səy göstərmiş. Faciəni xalqımızın böyük dərdi, kədəri, qəmi adlandırmış Heydər Əliyev, eyni zamanda, Azərbaycanın əsrlər boyu keçdiyi mübarizə, milli azadlıq yolunu şanlı, uğurlu yol kimi dəyərləndirib. Ulu öndər Heydər Əliyevin “Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında” 25 fevral 1997 il tarixli sərəncamı ilə hər il fevral ayının 26-sı saat 17. 00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edilir. Bundan əlavə azərbaycanlılara qarşı zaman-zaman törədilmiş soyqırımı ilə əlaqədar Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1998 ilin martın 26-da imzaladığı fərmanla 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü elan edilib. Azərbaycan hökuməti Xocalı faciəsinə soyqırımı

« 43 »

*Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti İlham Əliyev Xocalı
abidəsini ziyarət edərkən*

Mənbə: Azərbaycan Respublikası
Prezidentinin mətbuat xidməti

26.02.2004

kimi dəyərləndirərkən 9 dekabr 1948 ildə BMT Baş Assambleyası tərəfindən 260 A sayılı qətnamə ilə qəbul edilən “Soyqırımının qarşısının alınması və ona görə cəza” haqqında Konvensiyayı, keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalının IV maddəsini, Ruanda üzrə Beynəlxalq Tribunalın Nizamnaməsinin I maddəsini, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin statusunu, həmçinin “Xocalı soyqırımı günü haqqında” Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 24 fevral 1994-cü il tarixli qərarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” 26 mart 1998 il fərmanını və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 103-cü maddəsini əldə əsas tutur. 2002 il fevralın 25-də Ümummilli Lider Heydər Əliyev Xocalı soyqırımının 10-cu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciətində bu amansız soyqırımına əsl qiyməti verib: “Xocalı faciəsi 200 ilə yaxın bir müddətdə erməni şovinist-millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı müntəzəm olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin davamı və ən qanlı səhifəsidir”.

Hazırda bu proses Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirilib. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin uğurlu xarici siyasəti nəticəsində artıq bir sıra beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi sənədlərdə Ermənistan işğalçı dövlət kimi göstərilib. Xocalı həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması, beynəlxalq aləmdə yayılması, eləcə də bu soyqırımına obyektiv qiymət verilməsi istiqamətində davamlı olaraq addımlar atılır. Xocalı faciəsinin dünyada tanıtılması istiqamətində Prezident İlham Əliyev də ardıcıl və sistemli tədbirlər həyata keçirir. Hər il Prezident Administrasiyası tərəfindən tədbirlər proqramı təsdiqlənir və icra edilir. Bu baxımdan Heydər Əliyev Fondu, xüsusilə onun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın gördüyü işlər olduqca təqdirəlayiqdir. Fond bəşəriyyətin ən böyük faciələrindən olan Xocalı soyqırımı haqda faktların dünyaya çatdırılması istiqamətində sistemli və ardıcıl fəaliyyət göstərir. Bu baxımdan beynəlxalq hüquq və normaları, ədalət meyarı Azərbaycanın tərəfindədir və bunu dünya ictimaiyyəti də birmənalı təsdiq edir. Beynəlxalq birliyin tamhüquqlü üzvü olan Azərbaycan hələlik münaqişənin sülh yolu ilə həlli üçün

səylərin davam etdirilməsini zəruri saysa da, ərazi bütövlüyünün pozulması ilə uzun müddət barışmaq niyyətində deyildir. Dövlət başçısı, Ali Baş Komandan İlham Əliyev Ermənistanın münaqişənin hamılıqla qəbul olunmuş norma və prinsiplərlə həllinə razılıq verməyəcəyi, təcavüzkarlıq siyasətini davam etdirəcəyi təqdirdə, Azərbaycanın öz torpaqlarını azad etmək üçün hərbi əməliyyatlara başlayacağını qətiyyətlə bəyan edir. Bu, Azərbaycan xalqının müstəsna hüququdur və onu heç bir dövlət bu yoldan çəkindirə bilməyəcəkdir. Münaqişənin başlanmasının əleyhinə olan dövlətlər isə “ikili standartlar”dan əl çəkərək, ilk növbədə, təcavüzkar dövlətə təsir göstərməli, BMT qətnamələrinin icrasını təmin etməlidir. Artıq dünya ictimaiyyəti də həqiqətin nədən ibarət olduğunu çox yaxşı başa düşür. Bütün bunlar Prezident İlham Əliyevin yürütdüyü xarici siyasətin mühüm uğuru kimi qeyd olunmalıdır.

Əd.: “Azərbaycan”. -2011. -25 fevral. -N 44. -S. 7.

“Azərbaycan”. -2014. -15 fevral. -N 33. -S. 6.

“Dövlət İdarəçiliyi”.-2015. -№1. -S. 79-90.

XOCALI SOYQIRIMI BEYNƏLXALQ CİNAYƏT KİMİ

I. XOCALI SOYQIRIMI BEYNƏLXALQ CİNAYƏT KİMİ

“Soyqırım” anlayışının hüquqi mənası BMT Baş Assambleyasının 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 A (III) sayılı qətnamə ilə qəbul etdiyi “Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Konvensiya ilə müəyyən edilmişdir və hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupların tam və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə aşağıdakı hərəkətləri bildirir:

- belə bir qrupun üzvlərinin qətlə yetirilməsi; - belə bir qrupun üzvlərinə ciddi bədən xəsarətləri və əqli pozğunluq yetirilməsi; - hər hansı belə bir qrup üçün qəsdən onun tam və ya qismən məhvə hesablanmış həyat şəraitinin yaradılması; - belə bir qrup arasında uşaq doğumunun qarşısının alınmasına hesablanmış tədbirlər; - uşaqların zorakılıqla bir insan qrupundan digərinə verilməsi.

Soyqırım cinayəti üçün xüsusi niyyətin olması zəruri element sayılır. Bu obyektiv cizgi soyqırım cinayətini digər analoji beynəlxalq cinayətlərdən fərqləndirir. Soyqırım cinayətini təşkil edən əməllərdən

hər biri şüurlu və əvvəlcədən düşünülmüş olur. Bu əməllər heç bir halda təsadüf və ya ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilə bilməz. Eyni zamanda, belə bir hərəkətin törədilmə niyyətinin vaxtı və onların mümkün nəticələrinin ümumi dərki onların soyqırım kimi tövsif olunması üçün kifayət deyil. Burada hərəkətin mənfəi nəticələri ilə bağlı cinayətkar qərəzin və ya konkret niyyətin xüsusi istiqamətini üzə çıxarmaq tələb olunur. Xilas olmağa can atan Azərbaycan mülki əhalisinin əvvəlcədən xüsusi olaraq hazırlanmış pusqu yerlərindən avtomatlardan, pulemyotlardan və digər silah növlərindən atəşə tutulması soyqırım niyyətini sübut edir. Bu cinayətin məhz azərbaycanlı milli qrupuna qarşı yönəlmiş olduğu göz önündədir.

Soyqırım cinayətinin təhlili zamanı onun 3 əsas hissəsi üzə çıxarılır: - məlum milli, etnik, irqi və ya dini qrupun varlığı; - belə bir qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyətinin olması (mens rea); - məlum qrupa münasibətdə soyqırım kimi təfsir olunan hərəkətlərdən hansısa birinin törədilməsi (actus reus).

Deməli, soyqırım aktı mütləq milli, etnik, irqi və ya dini qrupa qarşı yönəlmiş olmalıdır. Digər qrupa qarşı, məsələn siyasi və sosial qrupa qarşı yönəlmiş belə hərəkətlər soyqırım kimi tövsif oluna bilməz.

Soyqırım anlayışı qadağan olunmuş hərəkətin ümumi nəticələri üzrə konkret niyyətin olmasını tələb edir. Soyqırım cinayətinin tövsif olunmuş əlaməti olaraq niyyət özündə bir neçə fərqli tərkib hissələrini birləşdirir: - niyyət bu və ya digər konkret qrupa mənsub şəxslərin təsadüfi olaraq bir nəfərinin və ya bir neçə nəfərinin məhv edilməsin-

Naxçıvan MR-də daimi məskunlaşmamış qaçqınlar üçün tikilmiş 4 mərtəbəli 48 mənzilli yaşayış evi

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi

2005

dən ibarət olmamalı, bütövlükdə qrupun məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Soyqırım qurbanlarının müəyyən edilməsinin həlledici əlaməti onların fərdiliyi deyil, məhz onların qrupa mənsubluğu; - niyyət qrupun məhv edilməsindən ibarət olmalıdır. Soyqırım bütöv bir insan qrupunun mövcudluğa hüququnu tanımaqdan imtina etməkdir. Ayrıca bir insanın qətlə yetirilməsi (soyqırım) ayrıca bir fərdin yaşamağa hüququnu tanımaqdan imtina kimi xarakterizə olunur. Müvafiq olaraq, actus reus (qadağan edilmiş hərəkət) bir adamla məhdudlaşa bilər, lakin mens rea (niyyət) qrupun mövcudluğuna qarşı yönəlmiş olmalıdır; - niyyət qrupun məhz tamamilə və ya qismən məhvindən ibarət olmalıdır;

- niyyət məhz milli, etnik, irqi və ya dini qruplardan birinin məhv edilməsindən ibarət olmalıdır.

Soyqırım cinayətinə görə, məsuliyyətin tövsif olunması üçün bütöv qrupun məhv edilməsi kimi son nəticəyə nail olunma tələb edilmir. Bunun üçün etnik qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə cinayətin obyektiv tərəfini təşkil edən hərəkətlərdən birini törətmək yetərlidir. Soyqırımın obyektiv tərəfi olan “məhv etmək” anlayışı fiziki və ya bioloji təsir yolu ilə həyatdan məhrum etmək mənasına gəlir. BMT-nin Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi “Barcelona Traction” işi üzrə qərarında soyqırım aktının qadağan edilməsi üzrə öhdəliyi erga omnes öhdəlikləri adlandırmışdır. Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi “Soyqırım cinayətlərinin qarşısının alınması və cəzalandırılması” Konvensiyasının əsasında duran prinsipləri bütün dövlətlər üçün məcburi xarakterli normalar kimi tanımışdır.

II. XOCALI HADİSƏLƏRİNİN BEYNƏLXALQ HÜQUQ TƏRƏFİNDƏN SOYQIRIM CİNAYƏTİ AKTI KİMİ TANINMASININ HÜQUQİ ƏSASLARI

Aşağıdakı sənədlər Xocalı hadisələrini beynəlxalq hüquq əsasında soyqırım cinayəti aktı kimi tövsif etməyə imkan verir: 1. BMT Baş Assambleyası tərəfindən 260 A (III) sayılı qətnamə ilə qəbul edilmiş 9 dekabr 1948-ci il tarixli “Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması” Konvensiyası. 2. Nürnberq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsi (hərçənd Nizamnamədə soyqırım cinayətinə birbaşa istinad edilməsə də, soyqırımı təşkil edən hərəkətlər onda bəşəriyyətə qarşı cinayətlər və hərbi cinayətlər kimi tövsif olunur). 3. Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi (maddə 4). 4. Ru-

anda üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Nizamnaməsi (maddə 1). 5. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutu (maddə 6). 6. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (maddə 103). 7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” 26 mart 1998-ci il tarixli Fərmanı.

III. XOCALI HADİSƏLƏRİNİN BEYNƏLXALQ HÜQUQ TƏRƏFİNDƏN “SOYQIRIM” HÜQUQİ NORMASININ ALTINA DÜŞƏN CİNAYƏT KİMİ TANINMASININ HÜQUQİ NƏTİCƏLƏRİ

Beynəlxalq hüquq soyqırım cinayəti ilə bağlı bunları müəyyən etmişdir: 1. Soyqırım cinayəti törətmiş şəxslərin cinayət təcibi və cəzalandırılması qaçılmazdır. 2. Cinayət tərkibi təkcə soyqırım aktının törədilməsi deyil, həm də soyqırım törədilməsi məqsədi ilə sui-qəsd, soyqırımın törədilməsinə birbaşa və açıq şəkildə təhrikçilik, soyqırım törədilməsinə qəsd və soyqırımda iştirakdır. 3. Soyqırım törətmiş şəxslərə universal yurisdiksiyanın prinsipləri tətbiq edilməlidir. 4. Soyqırım cinayəti törədilərkən əmrin icrasına istinad etmək məsuliyyətdən azad etmir. 5. Rəhbərlər soyqırım cinayətinin qarşısının alınması üzrə hərəkətləri həyata keçirmədiklərinə görə məsuliyyət daşıyırlar. 6. Soyqırım cinayətlərinə cinayət məsuliyyətinin tətbiqinə cəlbətmə müddəti tətbiq edilmir. 7. Soyqırım cinayətinə münasibətdə qanunun retroaktiv tətbiqinə yol verilir. 8. Soyqırım cinayəti törətmiş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmələri üçün tələb edən ölkəyə verilməlidirlər. Beləliklə, Xocalı şəhərində əhaliyə - ermənilər tərəfindən etnik azərbaycanlılara qarşı törədilmiş hərəkətlər bey-

« 45 »

Yevlax şəhərində daimi məskunlaşmamış qaçqınlar üçün tikilmiş qəsəbə

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi

2005

nəlxalq hüquqi sənədlərə uyğun olaraq soyqırım kimi tövsif olunur və beynəlxalq hüququn prinsiplərinə uyğun olaraq bəşəriyyətə qarşı cinayətdir.

IV. XOCALI HADİSƏLƏRİNİN ERMƏNİSTAN RESPUBLİKASININ AZƏRBAYCAN XALQINA QARŞI MƏQSƏDYÖNLÜ SOYQIRIM SİYASƏTİNİN BİR HİSSƏSİ KİMİ BEYNƏLXALQ CİNAYƏT OLMASI HAQQINDA FAKTIN DÜNYA BİRLİYİNƏ ÇATDIRILMASI

“Xocalı faciəsi beynəlxalq cinayət olaraq - Ermənistan Respublikasının Azərbaycan xalqına qarşı məqsədyönlü siyasətinin tərkib hissəsidir” başlıqlı və Azərbaycan MEA İnsan Haqları İnstitutunun Ekspert Şurası tərəfindən qəbul edilmiş bu sənəd Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə, Türkiyə, Gürcüstan, Rusiya və digər dövlətlərin parlamentlərinə, BMT İnsan Haqları üzrə Ali Komissarlığı, Avropa Şurasının Parlament Assambleyası, Avropa Şurasının İnsan Haqları üzrə Baş Direktoratı, ATƏT-in Parlament Assambleyası, ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Haqları Bürosu kimi beynəlxalq təşkilatlara, eləcə də insan haqları üzrə milli və beynəlxalq təşkilatlara, xarici ölkələrdəki Azərbaycan diasporu mərkəzlərinə göndərilmişdir.

* * *

Ermənistanın işğalçı siyasətinə məruz qalan bir milyondan çox insan ağır şəraitdə yaşayır - onlar çadır şəhərciklərində, yığıma evlərdə, yük vaqonlarında və yaşayış üçün uyğun olmayan digər yerlərdə sığınacaq tapmışlar. BMT Təhlükəsizlik Şurasının Azərbaycan Respublikası ərazilərinin Ermənistan ordusu tərəfindən işğalı ilə bağlı 1993-ci ilin aprelində qəbul etdiyi 822 sayılı, iyulda qəbul etdiyi 853 sayılı, oktyabrda qəbul etdiyi 874 sayılı və noyabrda qəbul etdiyi 884 sayılı qətnamələrə Ermənistan dövləti tam etinasızlıq göstərmiş və bununla da beynəlxalq birliyin sözünə məhəl qoymamışdır. Qarabağ probleminin ədalətli həlli uğrunda Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi ardıcıl, prinsiplial və qətiyyətli siyasi xətt, Azərbaycan Respublikasının konstruktiv mövqeyi dünya dövlətlərinə yaxşı bəllidir. Problemin sülh və danışıqlar yolu ilə həllinin əsas istiqamətləri 1996-cı ilin dekabrında ATƏT-in Lissabon Sammitində dünyanın 53 dövləti tərəfindən bəyənilmiş və dəstəklənmişdir. Biz hamımız bir planetin sakinləriyik və bizim ümumi evimizi ölüm və qanla hədələyən şəxslərə qarşı qətiyyətli və birlikdə mübarizə aparmalıyıq. Biz dərindən

inanırıq ki, XXI yüz ilə qədəm qoymuş xalqların xoşbəxt yaşamaları naminə, ədalət naminə, yüksək insani dəyərlərin təntənəsi naminə dünya dövlətləri, parlamentləri, beynəlxalq təşkilatlar ədalətin bərpasını dəstəkləyəcəklər. Qarabağ probleminin sülh və danışıqlar yolu ilə həllinin tərəfdarı olmaqla, biz bir daha inandığımızı bildiririk ki, dünya dövlətlərinin, parlamentlərinin, beynəlxalq təşkilatların birgə səyləri nəticəsində Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü təmin olunacaq və qaçqınlar və məcburi köçkünlər doğma yurd-yuvalarına qayıdacaqlar.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İnsan Hüquqları üzrə Elmi-Tədqiqat İnstitutu

BİŞKEK PROTOKOLU

Qarabağ müharibəsində atəşkəsi nəzərdə tutan sənəd. 1994-cü il mayın 8-də münaqişədə iştirak edən tərəflərin, o cümlədən Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı və erməni icmalarının, habelə Rusiya Federasiyasının bu niyyətini təsdiq edən Bişkek protokolu Azərbaycan Respublikası tərəfindən də imzalandı. 1994-cü il mayın 12-də cəbhələrdə atəşkəsə nail olundu. Müqavilə 5 may 1994 ildə MDB Parlamentlərarası Assambleyanın, Qırğızistan Respublikası parlamentinin, Rusiya Federasiya Şurası və Xarici İşlər Nazirliyinin təşəbbüsü ilə imzalanıb. Atəşkəs isə faktiki olaraq 12 may 1994 ildən başlayıb. Müharibənin dayandırılması, daxili vəziyyətin nizamlanması, ictimai-siyasi sabitliyin möhkəmləndirilməsi və regionda Azərbaycanla qonşu dövlətlər arasında ya-

« 46 »

*Heydər Əliyev Fondunun
prezidenti Mehriban Əliyeva
"Qarabağ həqiqətləri"
bukletlər toplusunun
təqdimat mərasimində*

Mənbə: www.heydar-aliyev-foundation.org

24.01.2006

ranmış gərginliyin normal məcraya salınması Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi yaşamasını və sonrakı inkişafını şərtləndirdi.

Əd.: Azərbaycan tarixi. 7 cildə. 7-ci cild. Bakı, "Elm", 2007 – s. 271-272

XOCALI SOYQIRIMININ DÖRDÜNCÜ İLDÖNÜMÜ İLƏ ƏLAQƏDAR XOCALI RAYONU İCTİMAİYYƏTİNİN NÜMAYƏNDƏLƏRİ İLƏ GÖRÜŞDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN ÇIXIŞI

(24 fevral 1996 il)

Biz bu günlər Xocalı faciəsinin dördüncü ildönümünü qeyd edirik. Bu, xalqımızın, millətimizin tarixində qara bir səhifədir, xalqımızın faciəsidir. Eyni zamanda bu faciə xalqımızın, vətəndaşlarımızın öz Vətəninə, torpağına, millətinə sadıqlılığının nümunəsidir. Xocalıda şəhid olanlar, həlak olanlar Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizədə, Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizədə şəhid olublar, özlərini qurban veriblər. Onların xatirəsi heç vaxt unudulmayacaqdır. Onların şəhidliyi gələcək nəsillərimiz üçün qəhrəmanlıq nümunəsi olacaq və onların xatirəsi qəlbimizdə əbədi yaşayacaqdır.

Torpaqlarımızın müdafiəsi uğrunda gedən müharibədə artıq səkkiz il tamam olubdur ki, Azərbaycana Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüz başlanıb. Səkkiz il ərzində bu təcavüz davam edib və xalqımız öz torpaqlarını, Vətəninə müdafiə etmək üçün vuruşub, çalışıb, mübarizə aparıb və bu gün də torpaqlarının keşiyindədir.

Azərbaycan xalqı bu müddətdə çox şəhidlər, qurbanlar veribdir. Xalqımızın qəhrəman, igid övladları torpaqlarımızın müdafiəsi uğrunda vuruşaraq şəhid olublar. Ancaq bütün bu tarixin içində Xocalı faciəsinin xüsusi yeri var. O da ondan ibarətdir ki, bir tərəfdən bu, hər bir Xocalı sakininin öz torpağına, millətinə, Vətəninə sədaqətliyinin nümunəsidir, ikinci tərəfdən də Ermənistanın millətçi, vəhşi qüvvələri tərəfindən Azərbaycana qarşı edilən soyqırımdır - vəhşiliyin görünməmiş bir təzahürüdür. Bütün bunlara görə də biz Xocalı faciəsinin ildönümünü hər il qeyd edirik. Bildiyiniz kimi, 1994-cü ilin

fevralında Xocalı faciəsinin Xocalı soyqırımını günü kimi qeyd olunması barəsində xüsusi qərar qəbul olunmuşdur.

Mən söhbətə başlamamışdan əvvəl rica edirəm Xocalı torpağını qoruyarkən, müdafiə edərkən şəhid olmuş bizim Azərbaycan övladlarının xatirəsini, torpaqlarımızın müdafiəsi uğrunda vuruşaraq özlərini qurban vermiş bütün şəhidlərin xatirəsini bir dəqiqəlik sükutla yad edək. Allah rəhmət eləsin.

Bu gün hər bir Xocalı sakini ilə görüşmək bizim üçün çox əziz olardı. Lakin bilirsiniz ki, bu, mümkün deyil. Xocalıdan didərgin düşmüş soydaşlarımız Azərbaycanın bir çox yerlərində məskunlaşblar. Mən isə Xocalının bir qrup nümayəndəsi ilə görüşərək hesab edirəm ki, bütün xocalılarla görüşürəm.

Mən bu görüşdən məmnun olduğumu bildirmək istəyirəm. Siz dörd ildir ki, özünüzün, qohum-əqrəbanızın, öz yerinizin sakinlərinin başına gəlmiş bəlalara, faciələrə, itkilərə görə dərd-kədər içindəsiniz. Eyni zamanda bu faciə bütün Azərbaycan xalqını kədərləndirir. Biz hamımız kədər hissi keçiririk - həm Xocalıda həlak olanlar üçün, onların xatirələrinə görə, həm də bütün Azərbaycanın verdiyi şəhidlərə görə. Bugünkü görüşümüzdə o günləri müəyyən qədər xatırlamaq, həyatdan gedənlərə rəhmət diləmək, yaşayanlara isə kömək etmək, onların yaşayışının daha da yaxşılaşması üçün lazımı tədbirlər görmək bizim borcumuzdur. Güman edirəm ki, bu gün bizim buradakı görüşümüzün də, söhbətimizin də məqsədi bundan ibarətdir. Mən sizi dinləmək istəyirəm, sizin sözlərinizi eşitmək istəyirəm.

Yekun sözü

Bugünkü görüşümüz və uzun sürən söhbətimiz çox əhəmiyyətli-dir, çox mənalıdır. Eyni zamanda böyük hissiyyatlar doğurur, birinci növbədə kədər hissi doğurur.

Xalqımız çoxəsrlik tarixində qəhrəmanlıq nümunələri, cəsurluq nümunələri göstəribdir, öz azadlığı uğrunda, səadəti, xoşbəxtliyi uğrunda mübarizə aparıbdir. Ancaq zaman-zaman, tarixin cürbəcür mərhələlərində məğlubiyətlərə də uğrayıbdir, bəlalara da düşüb-dür, faciəli dövrlər də keçiribdir.

XX əsri götürsək, əsrin əvvəlindən sonuna qədər erməni millətçiləri, erməni quldurları, cinayətkarları tərəfindən Azərbaycan xalqı-

na qarşı edilən cinayətlər misilsizdir. Hücumlər olub, təcavüzlər olub, qırğınlar olubdur - əsrin əvvəlində də, 1918-20-ci illərdə də. Sonra, 1988-ci ildə Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü, azərbaycanlıların Ermənistan ərazisindən zorla çıxarılması və bizim itkilərimiz, soydaşlarımızın həlak edilməsi, Qarabağ ətrafında müharibənin başlandığı zamandan indiyə qədər bizim verdiyimiz qurbanlar, şəhidlər hamısı ermənilərin, Ermənistanın Azərbaycana qarşı düşmən mövqeyinin davam etdiyini sübut edir, göstərir. Bunların nəticəsində, bir tərəfdən də keçmiş illərdə buraxılan böyük səhvlər, cinayətlər, xəyanətlər nəticəsində ərazimizin təxminən 20 faizi Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunubdur və ümumən bir milyondan artıq soydaşımız yerindən, yurdundan olub, qaçqın vəziyyətində yaşayır.

Bütün bu ağır, çətin proseslərin içərisində Xocalı faciəsi xüsusi yer tutur. Xocalı soyqırımı Ermənistan, ermənilər tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı edilən ən dəhşətli soyqırımdır. Bu, bizim tariximizdə belə də həkk olmalıdır. Bu soyqırımının nə qədər vəhşiliklə edildiyini və nə qədər insaniyyətdənkənar bir hadisə olduğunu biz gərək daim xalqımıza anladaq, bütün xalqlara anladaq, dünya ictimaiyyətinə anladaq. Bu faciəni heç vaxt unutmamaq olmaz. Və zaman keçdikcə, əksinə, bu faciəni biz dünyaya daha da kəskin göstərməliyik, xalqımıza göstərməliyik, gənc nəsillərə göstərməliyik, hamı bilsin ki, xalqımızın başına nə kimi faciə gəlibdir və eyni zamanda xalqımız öz azadlığı, öz Vətəni, öz torpağı uğrunda nə qədər qurbanlar verib, nə qədər qəhrəmanlıq nümunələri göstəribdir. Burada qeyd edildi, - nə qədər körpələr, qadınlar, qocalar, köməksiz adamlar, günahsız adamlar həmin o gün, o gecə vəhşicəsinə öldürüldülər. Amma eyni zamanda o gün, o gecə bizim nə qədər cəsur, qəhrəman övladlarımız o böyük qüvvəyə - dişinə qədər silahlanmış erməni silahlı dəstələrinə və keçmiş Sovet İttifaqının çox böyük silaha və təcrübəyə malik olan bir alayına, onun hücumlarına sinə gərə bilmişlər, vuruşmuşlar, döyüşmüşlər. Döyüşə-döyüşə həlak olmuşlar, qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişlər və Milli Qəhrəman adı almağa layiq görülmüşlər.

Ona görə də bu hadisənin iki tərəfi də bu gün bizim üçün əhəmiyyətlidir və iki tərəfi də təbliğ olunmalıdır, iki tərəfi də geniş küt-

lələrə çatdırılmalıdır. Biz bundan sonra bunu etməliyik, bu, bizim vəzifəmizdir.

Bugünkü müzakirədən, bugünkü görüşdən, söhbətdən mənim çıxardığım bir nəticə də ondan ibarətdir ki, erməni işğalçılarının, vəhşilərinin törətdiyi Xocalı soyqırımını, 366-cı alayın, Sovetlər Ordusu alayının Azərbaycan xalqına qarşı etdiyi soyqırımını biz gərək dünya ictimaiyyətinə daha da kəskin, daha da geniş çatdıraq.

Mən tövsiyə edərdim ki, xocalıların adından, bəlkə də Azərbaycan ziyalılarının adından, ayrı-ayrı təşkilatların adından dünya ictimaiyyətinə Xocalı soyqırımının 4-cü ildönümü ilə bağlı müraciətlər göndərsin. Birləşmiş Millətlər Təşkilatına göndərsin, dünyada insan hüquqlarını qoruma komitəsi var, oraya göndərsin, başqa beynəlxalq təşkilatlara göndərsin. Bu, lazımdır.

Bilirsiniz, tək onunla kifayətlənmək olmaz ki, Xocalı soyqırımı haqqında bir kitab da yazıldı, bir film də çəkildi. O vaxtlar, təzə-təzə, hələ o yaralar soyumamış bu barədə məlumat çatdırıldı. Yox, daim etmək lazımdır. Daim! Hər il, hər gün! Beş il də bundan sonra, on il də bundan sonra! Bunu unutmaq olmaz! Bu, gərək dünya ictimaiyyətinə çatdırılsın və bildirilsin, hər yerdə bilinsin ki, erməni işğalçıları nə qədər qəddar, nə qədər vəhşidirlər və Azərbaycan xalqına qarşı dünya, bəşər qanunlarına zidd olaraq nə qədər böyük vəhşilik, cinayətlər ediblər.

Biz bunu mütləq etməliyik. Mən indi bu barədə ümumi fikrimi

« 47 »

*Heydər Əliyev Fondunun vitse
- prezidenti, "Xocalıya ədalət"
kampaniyasının təşəbbüskarı
Leyla Əliyeva Moskvada Xocalı
soyqırım qurbanlarının
anım mərasimində*

Mənbə: www.heydar-aliyev-foundation.org

26.02.2007

deyirəm, ancaq güman edirəm ki, bizim müvafiq işçilərimizlə birlikdə oturursunuz, bu barədə düşünərsiniz və burada yeni güclü bir hərəkət etmək lazımdır, kampaniya aparmaq lazımdır. Ancaq bu, tək kampaniya şəkli almamalıdır, mütəmadi olmalıdır, davamlı olmalıdır, ardıcıl olmalıdır. Biz dünyaya gərək sübut edək ki, Azərbaycan xalqına qarşı, dinc, günahsız, heç bir köməyi olmayan xocalılara qarşı nə qədər vəhşiliklər olubdur. Bunu etmək mütləq lazımdır.

Burada xocalılardan indiyə qədər itkin düşmüş və tapılmamış adamlar haqqında danışıldı. Mən bir də göstəriş verirəm bizim aparatın işçilərinə, milli təhlükəsizlik naziri Namiq Abbasova ki, bu işlərlə məşğul olsun və bütün müvafiq təşkilatlarla məsləhətləşsin. Yəqin ki, bu barədə, Ramiz Mehdiyev, siz yığışmalısınız, bir müzakirə keçirməlisiniz və müəyyən etməlisiniz ki, hansı kanallarla, hansı yollarla nə etmək lazımdır ki, o itkin düşmüş, yaxud əsirlikdə qalan, aqibəti indiyə qədər məlum olmayan xocalıları arayıb tapaq. Ola bilər ki, onların bəziləri indi sağ deyilər, bunu da yəqin, bir həqiqət kimi qəbul etmək lazımdır, ancaq yəqin ki, sağ olanlar da var. İndiyə qədər yaşayanlar da var, - onlar tapılmalıdır. Hansılar ki, sağ deyil, hansıları ki, öldürüblər, yaxud hansılar ki, həlak olublar, - onların da haqqında hər halda hər şey dəqiq müəyyən olunmalıdır. Bu işlə də ciddi məşğul olmaq lazımdır.

Xocalılara bundan sonra daha çox qayğı göstərilməlidir. Burada çıxış edənlərin hamısı bizim dövlət orqanlarından çox razı olduqlarını bildirdi. Mən bundan məmnunam. Ancaq eyni zamanda güman edirəm ki, bu çıxışlarda deyilən sözlərdə müəyyən qədər həqiqət var. Ümumiyyətlə, Azərbaycan xalqına xas olan bir keyfiyyət var - biz çox şükürlü millətlik, bizə bir balaca da kömək edəndə onu böyük bir kömək kimi qəbul edirik. Bu, ümumiyyətlə, bizim Azərbaycan xalqının milli xüsusiyyətidir. Xüsusən indi sizin kimi adamlar - evindən-eşiyindən, yerindən-yurdundan olmuş, varını - yoxunu, qohum-əqrəbasını itirmiş adamlar xırda bir qayğıya da minnətdardırlar. Ancaq mən hesab edirəm ki, daha çox qayğı göstərilməlidir. Şübhəsiz ki, bütün qaçqınlara, bütün şəhid ailələrinə, müharibədə şikəst olmuş bütün adamlara, müharibə əlillərinə, hamıya qayğı göstərilməlidir. Ancaq xocalıların başına gələn bəla heç kəsin başına gəlməyibdir. Bu xüsusiyyət də nəzərə alınmalıdır.

İndi burada çıxış edənlər də dedilər, çıxış etməyənlərin də arasın-
da eləsi var ki, - bilirəm, mənə bu gün məlumat veriblər, - ailəsindən
beş-altı adam itiribdir, gözünün qabağında itiribdir. Bilirsiniz, itki
itkidir, hər birimiz zaman keçdikcə itkiyə müəyyən qədər öyrənirik.
Amma biri var, sən görürsən ki, gözünün qabağında ən istəklili adə-
mın - atan, qardaşın, ya oğlun, ya bacın həlak oldu və sən ona bir
yardım edə bilmədin, vəfat etdi. Bu, adamın qəlbində daha çox iz
buraxır, adamın qəlbini daim sıxır.

Ona görə bu psixoloji cəhətləri də nəzərə almaq lazımdır və xo-
calıların başına bu bəlalardan həddindən artıq vəhşicəsinə hərəkət-
lər nəticəsində gəldiyini, bunların vəhşilik şəraitində törəldiyini
nəzərə alaraq bu gün xocalılara bütün sahələrdə: həm maddi yar-
dım, həm tibbi yardım, həm də sadəcə insani münasibət göstəril-
məlidir. Mən bunu bizim bütün dövlət hakimiyyət orqanlarına, ic-
timai təşkilatlara tapşırıram, tövsiyə edirəm və güman edirəm ki,
bundan sonra da bu, olacaqdır.

Bunlarla yanaşı, bizim bugünkü görüşümüzdən mən belə bir
nəticəyə gəlirəm ki, əgər Xocalı faciəsi bir tərəfdən erməni işğal-
çılarının vəhşiliyinin nəticəsi olubsa, ikinci tərəfdən də bizim döv-
lət orqanlarının, o vaxt respublikaya rəhbərlik edən səlahiyyətli
şəxslərin cinayətkarlığı, etdiyi cinayətlər nəticəsində və hətta deyə
bilərəm, xəyanətləri nəticəsində olubdur. Ona görə də biz bu soyqır-
mını pisləmək, ermənilərin vəhşiliyini dünyada göstərmək, yaymaq,

*AVCİYA-nın “Xocalı soyqırımı: milyon imza -
bir tələb” kampaniyası çərçivəsində milyon
nəfər azərbaycanlı dünya ictimaiyyətindən
Xocalı soyqırımının rəsmən tanınmasını
tələb etdi.*

Mənbə: www.avciya.az

onları bir vəhşi kimi ifşa etməklə yanaşı, eyni zamanda özümüzün özümüzdə etdiyimiz cinayəti, xəyanəti də aşkar etməliyik. Bu cinayətlər də, bu xəyanətlər də göz qabağındadır.

Bu gün burada danışanların hamısı, xüsusən Xocalının icra hakimiyyəti başçısı çox ətraflı məlumat verdi. Bunlar bu cinayətləri, bizim öz tərəfimizdən, yəni Azərbaycanın ayrı-ayrı dövlət nümayəndələri tərəfindən, xüsusən də dövlət başçısı tərəfindən olan cinayətləri və xəyanətkarlığı bir daha sözsüz sübut edir. Ancaq bu dörd il müddətində mən hesab edirəm ki, bir günah da, bir böyük qüsür da var. O da ondan ibarətdir ki, bu xəyanətin, bu cinayətin üstünü örtüb-basdırmağa çalışıblar. Mən belə bir qənaətə gəlirəm ki, buna bir çox tərəflərin marağı olubdur. Burada deyildi və mən bu fikirlərlə razıyam ki, məsələn, bu Xocalı faciəsi tək o vaxt hakimiyyətdə olanların cinayəti və xəyanətkarlığı nəticəsində deyil, eyni zamanda o vaxt hakimiyyət uğrunda mübarizə aparan qüvvələrin öz xalqına etdiyi xəyanətin və cinayətin nəticəsində olubdur. Ona görə də bu məsələnin, bu cinayətin, bu xəyanətkarlığın tamamilə açılmasında, aşkar olmasında nə o tərəfin, nə bu tərəfin marağı olmayıbdır. Bunu artıq tam qətiyyətlə demək olar.

Mənim xatirimdədir, o vaxt Naxçıvanda yaşayırdım. Xocalının icra hakimiyyəti başçısı Məmmədov mənim yadıma saldı ki, o, doğrudan da Naxçıvana gəlmişdi. Sentyabrın axırında siz ora gəlmişdiniz də?

Elman Məmmədov: Sentyabrın 30-da.

Heydər Əliyev: Sentyabrın 30-da, hə, mən bir aydan da az idi ki, xalqın tələbi ilə Naxçıvanda Ali Məclisin sədri vəzifəsini öz üzərimə götürmüşdüm. Çox ağır, qarışıq bir vəziyyət idi. Bilirsiniz ki, o vaxt Sovet hakimiyyəti dağılmışdı, demək olar ki, dağılmaq üzrə idi. Burada hələ dağılmamışdı, amma Naxçıvanda dağılmışdı, xalq Kommunist Partiyasının Vilayət Komitəsini dağıtmışdı, bağlamışdı və mən sentyabrın əvvəlində - ayın 1-i, ya 2-si idi, - Naxçıvana gələndə, artıq Naxçıvan qaynayırdı və xalq meydanlarda hakimiyyətə qarşı öz nifrətini bildirirdi, Naxçıvan ağır vəziyyətdə olduğuna görə qanun-qayda yaradılmasını tələb edirdi. O tələblərin nəticəsində də mən sentyabrın birinci günlərində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri vəzifəsini öz üzərimə götürməli oldum. O vaxt biz çox gərgin işləyirdik və özümüzün də Naxçıvanda çoxlu problemlərimiz var idi. Ancaq eyni zamanda, o zaman Qarabağın vəziyyəti də mənə rahat edirdi. Xatirinizdədir, o vaxt, 1991-ci ilin fevral ayının əvvəllərində Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin ilk sessiyası başlandı. Mən də Naxçıvandan Ali Sovetə deputat seçilmişdim. Həmin sessiyada mən çıxış etdim və dedim ki, Qarabağ əlimizdən gedibdir. Gəlin yığışaq, danışaq, oturaq məsləhətləşək, - nə etmək lazımdır ki, Qarabağ əlimizdə saxlayaq və əldən getmiş Qarabağ qaytaraq. O vaxt mənim əleyhimə cürbəcür böhtançı çıxışlar başlandı, - bunlar xatirinizdədir? - mənim sözümlü kəsdilər, yerdən cürbəcür ədəbsiz hərəkətlər etdilər, hətta belə nitqlər də oldu ki, “Siz burada yalan danışırınsız, Azərbaycan rəhbərliyinin əleyhinə iş aparırınsız, siz düz demirsiniz. Azərbaycan rəhbərini yıxmaq istəyirsiniz, Qarabağ heç vaxt indiki kimi bizim olmayıbdır”.

Bu sözlər xatirinizdədir? Bu, 1991-ci ilin əvvəli idi. Sonra mən çıxdım getdim. 1991-ci ilin həmin sentyabrında Naxçıvanda olarkən mən yenə də Qarabağ haqqında düşüncələrim. Qarabağ mənə rahat edirdi. O vaxt Qarabağdan ara-sıra adamlar gəlirdilər mənim yanıma, bəzən görürdün, naməlum adamlar mənə Şuşadan, yaxud da ayrı-ayrı rayonlardan, Laçından telefonla zəng edirdilər, imdad istəyirdilər, kömək istəyirdilər və o vaxt nə mümkün idi - mən öz tərəfimdən edirdim.

O vaxt Məmmədov da gəlmişdi. Bəli, mən bunu böyük bir hadisə

kimi qəbul etdim və Ali Məclisin sessiyasında elan etdim ki, Qarabağda bu dəqiqə mühasirədə olan Xocalının başçısı gəlibdir bizim Naxçıvana. Sessiyada onu təqdim etdim, ona söz verdim, çıxış etdi. Biz xocalılarla öz həmrəyliyimizi bildirdik, öz fikirlərimizi bildirdik. Bundan sonra təkbətək ayrıca söhbət etdik və mən məsləhətlərimi də verdim.

Yəni demək istəyirəm ki, Dağlıq Qarabağ məsələsi, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü məsələsi xalqı həmişə narahat edibdir, xalqı incidibdir. Xalq çalışıb ki, hərə çalışıb ki, bu işə öz payını versin, öz xidmətini göstərsin. Ancaq təəssüflər olsun ki, o səlahiyyətli adamlar nəinki öz vəzifələrini yerinə yetirməyiblər, hətta xəyanət ediblər.

O vaxt Xocalı faciəsinin araşdırılması üzrə komissiya yaradılmışdı. Mən də Naxçıvanda çox maraq göstərirdim ki, bu komissiya nə nəticə çıxaracaqdır. Sonra bu komissiyanın işinin nəticəsini televiziya verdi. Mən buna qulaq asdım, xüsusən Əli Ömərovun, - o, komissiyanın katibi idi, - məruzəsinə qulaq asdım. Doğrudur, o məruzə məni tam qane etmədi, ancaq eyni zamanda bu gün həqiqət nəminə demək lazımdır ki, məruzədə çox ədalətli, çox kəskin, prinsipi al fikirlər də vardı. Təəssüflər olsun ki, onun müzakirəsi buna gətirib çıxardı ki, burada həm günahkar var, həm də yoxdur. Siz bilirsiniz ki, bunun da nəticəsində Mütəllibov may ayının 14-də yenidən prezident vəzifəsinə qayıtdı. Onun gəlməsi Xocalı ilə əlaqədarmış. Belə çıxdı ki, o günahkar deyil, komissiya belə müəyyən edibdir. Komissiyanın sədri Ramiz Fətəliyev idi. O vaxt sessiyada ondan soruşdular - xatirimdədir, televiziya ilə göstərildilər, - bir neçə dəfə soruşdular. Təəssüflər olsun ki, dedi yox, Mütəllibovun burada heç bir günahi yoxdur, ona görə də sessiya qərar çıxartdı ki, Mütəllibov prezident vəzifəsinə qayıtmalıdır.

Mən bununla onu demək istəyirəm ki, o zaman görülən işi la-yiqincə qiymətləndirərək, eyni zamanda bu gün etiraf etmək lazımdır ki, o komissiya o vaxt nə qədər istəsəydi də, məsələni obyektiv araşdırma bilməzdi. Çünki günahkar adamların əksəriyyəti o vaxt vəzifə sahibi idi. Onlar yüksək vəzifələrdə idilər. Ona görə də komissiyanın çıxardığı nəticələr tam həqiqət deyildi. Sonra respublikada hakimiyyət dəyişildi, yeni rəhbər vəzifədə olan prezident dəyişildi, yeni prezident seçildi. Gözləmək olardı ki, yeni prezident seçildəndən

sonra onlar bu işi qaldıracaqlar, çünki onlar məhz bu Xocalı hadisəsindən istifadə edərək hakimiyyətə gələ bildilər. Ancaq bu məsələnin üstü ondan sonra da örtüldü və istintaq da elə getdi ki, guya ki, burada heç bir günahkar yoxdur.

Eldar Həsənov o cinayət işindən istintaqın izi ilə bəzi məlumatlar verdi. Ancaq hesab edirəm ki, indi vaxt keçib, bu istintaqa, bu araşdırmaya təsir edən adamlar indi arada yoxdurlar. Onlar heç bir təsir edə bilməzlər. Bu məsələlər yenidən araşdırılmalıdır, - mən belə hesab edirəm, - tamamilə yenidən araşdırılmalıdır və yenidən istintaq aparılmalıdır.

Mən bir də qayıdıram dediyim fikrə - Xocalı soyqırımını adi cinayət deyil. Xocalı soyqırımını gələcək nəsillərimizin xatirindən yüz il bundan sonra da çıxmamalıdır. Hər bir gələcək nəsil gərək bilsin ki, bizim millətimizə qarşı belə vəhşilik edilə bilər. Əgər bu belədirsə və güman edirəm ki, siz bununla razısınız, demək, bu vəhşilər də məhkum olunmalıdır. Burada Eldar Həsənov dedi ki, bu vəhşilikləri edən erməni silahlı qüvvələrinin bəziləri məlumdur. Əgər onlar bu gün də cəzasını almayıblarsa, gələcəkdə öz cəzalarını alacaqlar. Beynəlxalq

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev
Zuğulba sanatoriyasında müvəqqəti məskunlaşmış
450 məcburi köçkün ailəsi üçün Sabunçu rayonunun
Ramana qəsəbəsində yeni salınmış qəsəbənin açılışında*

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Qaçqınların və Məcburi
Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi

04.05.2007

məhkəmə onların cəzasını verəcəkdir. Həmin 366-cı alay gələcəkdə cəzasını alacaqdır və beynəlxalq məhkəmə onların da cəzasını verəcəkdir. Dünya həmişə belə qalmayacaqdır. Belə olan halda, demək, bizim işimizdən cinayət edənlər, xəyanət edənlər də araşdırılmalıdır və meydana çıxarılmalıdır.

Bilirsiniz, bir adam gedib iki nəfəri öldürəndə, onu həbs edirlər, məhkəmə gedir, ona ya güllələnmə cəzası, ya da ən azı, on il azadlıqdan məhrumetmə cəzası verilir. Çünki iki adam öldürülüb, yaxud bir adam öldürülüb. Amma burada görürsünüz nə qədər adam, özü də vəhşicəsinə öldürülüb, günahsız adamlar öldürülüb.

Mən bu məsələyə də aydınlıq gətirməliyəm. Bir var ki, müharibədir, erməni silahlı qüvvələri Azərbaycana qarşı işğalçılıq müharibəsi aparıblar, döyüşlər gedibdir, o tərəf də vuruşub, bu tərəf də vuruşub, o tərəfdən də həlak olan var, bu tərəfdən də həlak olan var. Bu, müharibənin təbii nəticəsidir. Amma bir də var ki, gələsən, böyük bir yaşayış məntəqəsini mühasirəyə alasan, uzun müddət mühasirədə saxlayasan, onu xaricdən tam təcrid edəsən və nəhayət, beş-altı

dəfə artıq qüvvə ilə, silahlı hücum edib dinc əhalini qırasan. Bunlar tamamilə bir-birindən fərqli hallardır.

Həmin Xocalını uzun müddət, burada Məmmədov dedi, mühasirədə saxlayan erməni silahlı qüvvələri olublar. Bəs onu mühasirədən azad etməyənlər kimlərdir? Niyə onlar dözüblər ki, bizim böyük bir yaşayış məntəqəsində xeyli adam uzun müddət mühasirədə qalıblar? Niyə? Nə üçün? Hansı tədbirləri görüblər və niyə görməyiblər?

İcra hakimiyyəti başçısı deyir ki, üç gün gəlib, burada çalışıb, prezident, eyni zamanda Silahlı Qüvvələrin ali baş komandanı onu qəbul etməyib - bunun işi var, başqa işi var. Bundan da vacib iş ola bilərmə? Mən hesab edirəm ki, o günlər Azərbaycanın hər bir rəhbəri üçün bundan vacib, bundan zəruri iş ola bilməzdi. Adicə maraqlazım idi ki, əgər icra hakimiyyəti başçısı gəlibsə, gəlsin desin görək nə var? Əgər onu qəbul etmək istəmirsə, onunla görüşürsə, icra hakimiyyəti başçısı üç gün bu barədə ona-buna müraciət edir, buna nail ola bilmirsə, geriyə qayıdırsa, bu, sadəcə olaraq vəziyyəti bilir və vəziyyəti bilərək ölçü götürməmək üçün onu qəbul etmir. Məntiqi nəticə bundan ibarətdir. Ona görə də hesab edirəm ki, bu məsələlər araşdırılmalıdır və bütün bu məsələlərə qayıtmalıyıq.

Bilirsiniz ki, Xocalı soyqırımını 1992-ci il fevralın 26-da olubdur. 1993-cü il fevral ayının 26-da bu soyqırımın birinci ildönümü idi, o yaranın hələ tamamilə qanlı vaxtı idi. Nə üçün bəs Xocalı soyqırımını gününə elan olunmadı? Niyə! Bunun böyük tarixi əhəmiyyəti var, bö-

« 50 »

Goranboy rayonu ərazisində Xocalı rayonundan olan 500 məcburi köçkün ailəsi üçün 2009-cu ildə salınmış yeni qəsəbə

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi

2009

yük siyasi əhəmiyyəti, böyük mənəvi əhəmiyyəti var. 1994-cü ildə 26 fevral ərəfəsində mən təklif verdim bizim Milli Məclisə. Milli Məclis qərar qəbul etdi və Xocalı soyqırımı, Xocalı faciəsi günü elan olundu. Bu gün bizim tariximizdə, bizim təqvimimizdə matəm günüdür, hüzn günüdür, faciə günüdür. Bunu biz qanunla qəbul etdik. Bunu bir ildən sonra etməyənlər də yəqin ki, həmin bu cinayətin iştirakçıları olublar ki, bunu etməyiblər. Buna sadəcə etinasızlıq kimi, yaxud diqqətsizlik kimi yanaşmaq olmaz. Əgər diqqətsizlik də varsa, bu qədər diqqətsizlik olarmı? Öz millətinin aqibətinə, millətinin taleyinə bu qədər də laqeydlik, biganəlik ola bilərmə? O adamlar indi orda-burda danışirlar, qəzetdə cürbəcür şeylər yazırlar, cürbəcür böhtanlarla məşğuldurlar. Bəzisi qaçıb Moskvada gizləniib, bəzisi, nə bilim, dağlarda gizləniib, bəzisi burada müxalifətdədir. Bu gün onların heç birisinin mənəvi haqqı yoxdur danışmağa. Onların başdan-ayağa hamısı Azərbaycan xalqının qarşısında etdikləri cinayətə görə cavabdehdir, cavab verməlidirlər. Bu gün də cavab verməsələr, sabah verəcəklər.

1990-cı ildə Azərbaycan xalqının başına yanvar faciəsini gətirdilər. Yanvar faciəsində tökülən qanların üstündə vəzifələrə gəldilər. Sonrakı illərdə yanvar faciəsinin üstünü örtüb-basdırmaqla məşğul oldular. Bəli, yanvar faciəsinin üstünün də açılması haqqında təşəbbüsü Milli Məclisə 1994-cü il yanvarın əvvəlində mən - Azərbaycan prezidenti verdim. Bilirsiniz ki, 1994-cü ildə bu məsələ Milli

Məclisin iclasında bir aydan çox müzakirə olundu. Amma 1990-cı ilin yanvarından 1994-cü ilin yanvarına qədər bu məsələnin üstü örtülüb-basdırılmışdır, günahkarların adı yazılmışdır, bir qərar qəbul edilməmişdir. Biz qərar qəbul etdik. Həmin dəst-xətdir - yanvar faciəsindən istifadə edərək vəzifələr tutdular, tökülmüş qanların üstünü örtüblər-basdırdılar. Ancaq tarix bunu açdı. Xocalı hadisəsindən, faciəsindən də istifadə edib hakimiyyətə gəldilər, faciənin üstünü örtüb-basdırmaq istədilər. İndi bu gün yenə də tarix bunu açır, açacaqdır tarix! Tarix açacaqdır, gec-tezi var. Gec olanda insanlarımız daha çox intizar içində olur, əziyyət içində olur, əziyyət içində olur. Amma bunu vaxtında edəndə hər bir insan da, xalq da mənəvi rahatlıq alır. Mənim fikrim belədir.

Bütün bunlarla yanaşı, mən bu gün bu görüşə gələrkən əsas fikrim, məqsədim, yəni ürəyimdə, qəlbimdə olan sözlər xocalıların dərdinə şərik olmaq idi. O dərd bizim millətimizin dərdidir, o kədər bizim millətimizin kədəridir, bu faciə bizim xalqımızın faciəsidir, bu matəm bizim xalqımızın matəmidir.

Mən bir daha xocalıların qəhrəmanlıq, rəşadət nümunələri qarşısında baş əyirəm, bütün xocalılara öz hörmət və ehtiramımı bildirirəm və bir daha bəyan edirəm ki, şəhidlərin qəhrəmanlığı heç vaxt unudulmayacaqdır, onların xalq, dövlət qarşısındakı xidmətləri bizim qəlbimizdə həmişə, daim yaşayacaqdır.

Mən bu gün bura çox ziddiyyətli fikirlərlə gəlmişəm, amma hamısının üstündə duran fikir bu qəm, kədər fikridir. Ona görə də, bəlkə məlumatım yoxdur, mən belə başa düşdüm ki, Xocalıda vuruşub qəhrəmanlıq göstərənlərdən bəziləri Milli Qəhrəman adı alıblar. Neçə nəfər Milli Qəhrəman adı alıb?

Elman Məmmədov: Üç nəfər.

Heydər Əliyev: Üç nəfər, başqa orden və medallarla təltif edilənlər olubdurmu?

Elman Məmmədov: Bir nəfər təltif olunubdur - həmin batalyonun həkimi Nağıyev Məmməd bu hadisədən sonra "Azərbaycan bayrağı" ordeni ilə təltif edilib, qalanları olmayıb. Amma təqdim olunmuş sənədlər var.

Heydər Əliyev: Mən hesab edirəm ki, biz orada fərqlənən adamları qiymətləndirməliyik və onları təltif etməliyik. Ona görə də mən

sizə, icra hakimiyyəti başçısına, bizim aparata, Ramiz Mehdiyevə tapşırıram, oturun baxın, siz hamınız da buradasınız. Şübhəsiz ki, hamını təltif etmək mümkün deyil. Özünüz kimi hesab edirsiniz ki, bizim dövlət mükafatları ilə, ordenləri ilə təltif etmək lazımdır - təklif verin. Mən bunu etmək qərarını qəbul etmişəm, gözləyirəm ki, nə vaxt sizin təklifləriniz gələcəkdir. Siz hamınız məsləhətləşirsiniz. Bu, elə şeydir ki, gərək oturub məsləhətləşəsiniz. Məsələn, bizim komandirlər, bu döyüşdə, başqa yerdə fərqlənənlər barədə təqdimat verirlər. Deyək ki, bu, döyüşdə fərqlənibdir, ona görə təltif edirik. İndi bu hadisənin üstündən dörd il keçibdir. Ancaq siz hamınız bu hadisənin iştirakçısı, özünüz bilirsiniz kimlər təltif oluna bilər. Mən hesab edirəm ki, bir qrup adamlar təltif olunmalıdır. Mən sizdən bu barədə təkliflər gözləyirəm. Siz nəyə demək istəyirsiniz? Buyurun.

Səttar Ağayev (*Xocalı sakini, iki şəhid atası*): Mənim iki oğlum şəhid olub, o meyitlərin heç birini də tapıb gətirə bilməmişəm. Məndən müsahibə götürüblər, geniş danışmışam, ancaq çox az yazıblar. Milli Orduda olan oğlum dörd dəfə mühasirədə yaralanıb, Ağdam hərbi xəstəxanasına gətirilib, oğlumun heç yerdə, heç bir qəzetdə adı çəkilməyibdir. Xahiş edirəm, jurnalistlər mənimlə ətraflı söhbət etsin, onlara nə cür lazımdırsa, dərdimi deyim.

Heydər Əliyev: Yaxşı, mən hesab edirəm ki, birincisi, bugünkü görüşümüz televiziya ilə veriləcək, ikincisi də bu görüşü, bu çıxışların hamısını başdan-ayağa qəzetdə dərc edin və təkcə ayın 25-26-sı deyil, bundan sonra da ümumiyyətlə, Xocalı soyqırımını, Xocalı faciəsi ilə əlaqədar mətbuatda, televiziya da ardıcıl verilişlər verin. Qoy insanlar gəlsinlər, öz təəssüratlarını danışsınlar. Məsələn, bu kişi deyir ki, iki oğlu həlak olubdur. Qoy gəlsin danışsın, bunun dərdini eşitsinlər, bunun özü də müəyyən mənəvi təskinlik alacaqdır. İndi belələri çoxdur, hamı ola bilər. Ona görə də mən ümumi göstəriş verirəm və bu, olacaqdır, mətbuatda da ardıcıl getməlidir, bizim televiziya və radioda da verilməlidir. Bir də deyirəm, ağsaqqallar, vəzifəli adamlar, hamınız birlikdə oturun məsləhətləşin bu işi. Son gündə o prosesdə olan adamları, fərqlənən adamları, layiqli adamları təqdim edin, mən prezident kimi orden və medallarla təltif etməyə hazırım. Əgər o vaxt çox böyük qəhrəmanlıq göstəriblər, lakin onların xidməti unudulubsa, Milli Qəhrəman adı verməyə də hazırım,

bunları etməyə hazırım. Yəni, “hazırım” deyəndə, bu, mənim borcumdur. Çünki o qəhrəmanlar özləri buna layiqdirlər. Mən bunu da təklif edirəm.

Siz nə istəyirsiniz? Buyurun.

Lətif Məmmədov (*Əlif Hacıyevin atası*): Yoldaş prezident, mənim iki oğlum həlak olubdur. Biri Milli Qəhrəman Əlif Hacıyev mənim oğlumdur, bir oğlum da öz gözümün qabağında ermənilər Xocalıda nə günə qoyub, mən bunun şahidiyəm. Özüm də orada əsir düşmüşəm, 64 gün qalmışam, Şuşanın ən uca kəndi Böyük Tağlarda. Elman müəllim özü bilir, 1992-ci il aprel ayının 24-də məni əsirlikdən dəyişiblər, gəlmişəm. Mənim Milli Qəhrəman olan oğlumun məzarı buradadır. Şəhidlər xiyabanındadır, amma o biri oğlum elə orada öz gözümün qabağında nə günə saldılar... Harada qaldı, nə oldu - heç bir məlumat yoxdur. Mənim vəziyyətim budur.

Heydər Əliyev: Adınız nədir?

Lətif Məmmədov: Məmmədov Lətif Süleyman oğlu.

Heydər Əliyev: Lətif müəllim, mən sizin dərdinizə tam şərikəm. Qəhrəman oğullar yetişdirdiyinizə görə sizə təşəkkür edirəm. Sizin oğlanlarınızın qəhrəmanlığı bizim xalqımızın şan-şöhrətidir. Dərdiniz böyükdür, amma eyni zamanda siz fəxr edə bilərsiniz ki, belə övladlar yetişdirmisiniz. Sizin böyük mənəvi haqqınız var. İndi sizin dediyiniz sözlə əlaqədar nə etmək, nə tədbir görmək lazımdırsa görək.

Bir daha bu hüzn günü ilə bağlı, Xocalı faciəsi ilə əlaqədar bütün həlak olanlara Allahdan rəhmət diləyirəm. Bütün xocalılara Allahdan səbr diləyirəm. Şikəst olanlara, əlil olanlara Allahdan daha çox cansağlığı diləyirəm. Əmin ola bilərsiniz ki, bundan sonra da xocalılara qayğının artması üçün öz tərəfimdən əlimdən gələni edəcəyəm.

Burada çıxışlarda mənə aid, hesab edirəm ki, ürəkdən gələn sözlər deyildi. Onlara görə təşəkkür edirəm. Eyni zamanda sizin bu sözlərinizi dinləyərək dərk edirəm ki, hər bir belə söz mənim üzərimə böyük məsuliyyət qoyur. Şübhəsiz ki, mən Azərbaycan Respublikasının prezidenti vəzifəsini öz üzərimə götürərək məsuliyyətimi hiss edirəm, daim hiss edirəm. O gün, o dəqiqə yoxdur ki, mən xalqımın qarşısında, millətimin qarşısında, Vətən qarşısında öz məsuliyyətim haqqında düşünməyim. Amma hər dəfə belə görüşlər zamanı, xüsusən sizin

kimi adamların böyük ümidlərlə mənə müraciət etdiyi halda mən öz məsuliyyətimi daha da kəskin hiss edirəm və dərk edirəm.

Əmin ola bilərsiniz ki, bütün varlığımı, təcrübəmi, biliyimi, həyatımı Azərbaycan xalqının belə ağır vəziyyətdən çıxmasına həsr edirəm, bundan sonra da həsr edəcəyəm, Azərbaycan xalqının xoşbəxt gələcəyə çıxmasına həsr edəcəyəm. Ümidvaram ki, biz qarşımızda qoyduğumuz məqsədlərə nail olacağıq. Mən nəinki bu ümidlərlə yaşayıram, bu ümidlərin çin olması üçün, bu ümidlərin həyata keçməsi üçün gecə-gündüz fəaliyyət göstərirəm.

Sağ olun, bu görüş nə qədər kədərli olsa da, eyni zamanda o qədər də mənalıdır, o qədər də böyük iftixar hissi doğurur. Bu görüşə görə sizə təşəkkür edirəm. Sağ olun.

Əd.: "Azərbaycan" qəzeti, 25 fevral 1996-cı il.

AVROPADA TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ ƏMƏKDAŞLIQ TƏŞKİLATININ LISSABON ZİRVƏ GÖRÜŞÜNDƏ ATƏT-İN FƏALİYYƏTDƏ OLAN SƏDRİNİN BƏYANATI

3 dekabr 1996 il

Sizə məlum olduğu kimi, son iki il ərzində Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü məsələsinin həllində heç bir irəliləyiş əldə edilməmişdir. Mən təəssüflə qeyd edirəm ki, məsələnin nizamlanması prinsiplərinə dair tərəflərin mövqelərinin yaxınlaşdırılması istiqamətində Minsk konfransı həmsədrələrinin söyləri uğurla nəticələnmedi.

Minsk qrupunun həmsədrələri tərəfindən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasının tərkib hissəsi kimi formalaşdırılan üç prinsip tövsiyə edilmişdir. Bu prinsipləri Minsk qrupunun bütün üzv-dövlətləri dəstəkləyir. Bu prinsiplər aşağıdakılardır:

- Ermənistan Respublikasının və Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü;

- Azərbaycanın tərkibində Dağlıq Qarabağa ən yüksək səviyyəli özünüidarə verən öz müqəddəratını təyin etməyə əsaslanmış sazişdə müəyyən edilmiş Dağlıq Qarabağın hüquqi statusu;

- bütün tərəflərin nizamlama müddəalarına riayət olunmasının təmin edilməsinə dair qarşılıqlı öhdəliklər də daxil olmaqla, Dağlıq

Qarabağ və onun bütün əhalisinin təmin edilmiş təhlükəsizliyi.

Mən təəssüflə etiraf edirəm ki, bir iştirakçı dövlət bunu qəbul edə bilmədi. Bu prinsiplər digər iştirakçı dövlətlər tərəfindən dəstəklənir.

Bu bəyanat Lissabon Zirvə görüşünün sənədlərinə daxil ediləcək.

Əd.: Heydər Əliyev: “Biz Azərbaycan ərazisində ikinci bir erməni dövlətinin yaranmasına yol verə bilmərik”. Bakı, “Əbilov, Zeynalov və oğulları”, 2006 – s. 74

XOCALI SOYQIRIMI QURBANLARININ XATİRƏSİNƏ SÜKUT DƏQİQƏSİ ELAN EDİLMƏSİ HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

25 fevral 1997 ildə, Bakıda, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən imzalanıb. Sərəncamda deyilir: “1992 il fevral ayının 26-da Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycan xalqına qarşı misli görünməmiş Xocalı soyqırımı törətmişlər. Bu kütləvi və amansız qırğın aktı erməni qəsbkarlarının Azərbaycan dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü hədəf almış məqsədyönlü irticaçı siyasətinin növbəti qanlı səhifəsi olmaqla, təkcə Azərbaycan xalqına deyil, bütün insanlığa qarşı cinayətdir və bəşər tarixində qara ləkə kimi qalacaqdır. Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsini yad etmək məqsədi ilə qərara alıram: Hər il fevral ayının 26-sı saat 17:00-da Azərbaycan Respublikası ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edilsin”.

“XOCALININ MÜDAFİƏSİNDƏ FƏRQLƏNMİŞ ŞƏXSLƏRİN TƏLTİF EDİLMƏSİ HAQQINDA” AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

25 fevral 1997 ildə, Bakı şəhərində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən imzalanıb. Fərmana əsasən, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün qorunmasında erməni qəsbkarlarına qarşı mübarizədə, Xocalı soyqırımı zamanı dinc əhalinin xilas edilməsində xüsusilə fərqlənərək şücaət və mərdlik göstərdiklərinə, Vətən qarşısındakı borclarını şəərəflə yerinə yetirdiklərinə görə, Şuşa polis şöbəsinin əməkdaşı Mövsüm Şahin oğlu

Məmmədova, Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüləri Ələsgər Xanlar oğlu Novruzova (ölümündən sonra), Füzuli Salah oğlu Rüstəmov (ölümündən sonra) və Araz Bahadır oğlu Səlimova (ölümündən sonra) Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verilib.

Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün qorunmasında, torpaqlarımızın erməni təcavüzündən müdafiəsində, Xocalı soyqırımını zamanı dinc əhalinin xilas edilməsində fərqləndiklərinə görə aşağıdakı şəxslər “Azərbaycan Bayrağı” ordeni ilə tətif ediləblər: Xocalı sakinləri Bəxtiyar Qulu oğlu Aslanov, Mürşüd Səməd oğlu Hüseynov (ölümündən sonra), hərbi qulluqçu Firdovsi Fazil oğlu Vəliyev (ölümündən sonra), Xocalı özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüləri Taleh Zəkara oğlu Quliyev (ölümündən sonra), İbrahim Nəriman oğlu Əzizov, Elburus Azad oğlu Məmmədov, Sərvər Məhəmməd oğlu Rəcəbov, Elxan Nəsim oğlu Səfiyev (ölümündən sonra), Xocalı rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı Elman Camal oğlu Məmmədov, Xocalı polis bölməsinin əməkdaşları Firidun İsa oğlu Əliyev, Xəqani Siyavuş oğlu Səlimov, Əliyar Kamran oğlu Usubov (ölümündən sonra), Rövşən Qaçay oğlu Həsənov (ölümündən sonra), Şuşa polis şöbəsinin əməkdaşı Xəzani Kərəm oğlu Əsgərov (ölümündən sonra), Ağdam özünümüdafiə dəstəsinin döyüşçüsü Xosrov Bilal oğlu Məmmədov.

Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün qorunmasında, erməni işğalçılara qarşı mübarizədə Xocalı soyqırımını zamanı dinc əhalinin xilas edilməsində igidlik göstərərək vətəndaşlıq borclarını vicdanla yerinə yetirdiklərinə görə aşağıdakılar “İgidliyə görə” medalı ilə tətif ediləblər: Taleh Umudvar oğlu Abbasov (ölümündən sonra), Mahir Tanrıverdi oğlu Abdullayev (ölümündən sonra), Elşad Qiyas oğlu Abışov (ölümündən sonra), Həbil Mövsüm oğlu Abışov (ölümündən sonra), Rasim Mirsalam oğlu Ağayev (ölümündən sonra), Ziyadxan Salah oğlu Allahverdiyev (ölümündən sonra), İlham Baxşeyiş oğlu Allahverdiyev (ölümündən sonra), Etibar Baloğlan oğlu Allahyarov (ölümündən sonra), Bəhmən Yaqub oğlu Bağirov (ölümündən sonra), Namiq Məhəmməd oğlu Bilalov (ölümündən sonra), Əli İmran oğlu Vəliyev (ölümündən sonra), İlham Süleyman oğlu Qarayev, Yaşar Qaytaran oğlu Qasimov (ölümündən sonra), İslam İdris oğlu Quliyev (ölümündən sonra), Natiq Vəliyəddin oğlu Quliyev (ölümündən sonra), Zöhrə Lətif qızı Quliyeva (ölümündən sonra),

*Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti İlham Əliyev Xocalı
abidəsini ziyarət edərkən*

Mənbə: Azərbaycan
Respublikası Prezidentinin
mətbuat xidməti

26.02.2010

Yelmar İsgəndər oğlu Əbdülov (ölümündən sonra), Arif Xanlar oğlu Əliyev (ölümündən sonra), Eldar Kəriş oğlu Əliyev (ölümündən sonra), Əbülfət Əli oğlu Əliyev (ölümündən sonra), İlham Bahadır oğlu Əliyev (ölümündən sonra), Sərxan İslam oğlu Əliyev, Namiq Şahmalı oğlu Əliməmmədov, Faiq Şahmalı oğlu Əliməmmədov (ölümündən sonra), Eldar Aslan oğlu Zeynalov (ölümündən sonra), Malik Ağayar oğlu İmani (ölümündən sonra), Ziyəddin Savalan oğlu İsgəndərov (ölümündən sonra), Bəhram Mətləb oğlu İsmayılov (ölümündən sonra), Firuz Samran oğlu Kərimov (ölümündən sonra), Murad Şəfa oğlu Mehdiyev (ölümündən sonra), Fikrət Buruzlu oğlu Mehdiyev (ölümündən sonra), Əli Mürsəl oğlu Mehrəliyev (ölümündən sonra), Sadiq Oqtay oğlu Mədətov, Razmik Suren oğlu Məmmədov (ölümündən sonra), Rasif Salman oğlu Məmmədov (ölümündən sonra), Sərvər Yelmar oğlu Məmmədov (ölümündən sonra), Murad Cəmil oğlu Məhərrəmov, Şahid Lətif oğlu Muradov, Natiq İsmayıl oğlu Nağiyev, Ramiz Kamal oğlu Nəsirov, Felmar Şahmar oğlu Rzayev, Eldar Əmir oğlu Rüstəmov (ölümündən sonra), Zakir Kamran oğlu Usubov (ölümündən sonra), Zahir Əbilqasım oğlu Usubov, Canan Binnət oğlu Fərzəliyev (ölümündən sonra), Davud Məşdi oğlu Haqverdiyev (ölümündən sonra), Yaşar Hacı oğlu Hacıyev, Rza Lətif oğlu Hacıyev, Bəhmən Salman oğlu Hənifəyev (ölümündən sonra), Mehdi Ramil oğlu Həsənov (ölümündən sonra), Yamən Kazım oğlu Həsənov, Şöhrət Usub oğlu Həsənov (ölümündən sonra), Hətəm Qurban oğlu Hüm-bətov (ölümündən sonra), Çingiz Usub oğlu Hüseynov (ölümündən sonra), Vaqif Rəsul oğlu Şükürov (ölümündən sonra), Murad Əliş oğlu Şükürov.

AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMI HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN FƏRMANI

26 mart 1998 il tarixdə, Bakı şəhərində Azərbaycan Respublikası-nın Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən imzalanıb. Fərmanda deyilir: “Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra xalqımızın tarixi keçmişinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə edilmişdir. Uzun illər gizli saxlanılan, üzərinə qadağa qoyulmuş həqiqətlər açılır, təhrif edilmiş hadisələr özünün əsl qiymətini alır.

Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə törədilmiş və uzun illərdən bəri öz siyasi-hüquqi qiymətini almamış soyqırımını da tarixin açılmamış səhifələrindən biridir.

1813-cü və 1828-ci illərdə imzalanan Gülistan və Türkmənçay müqavilələri Azərbaycan xalqının parçalanmasının, tarixi torpaqlarımızın bölünməsinin əsasını qoydu. Azərbaycan xalqının bu milli faciəsinin davamı kimi onun torpaqlarının zəbti başlandı. Qısa bir müddətdə bu siyasət gerçəkləşdirilərək ermənilərin kütləvi surətdə Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi həyata keçirildi. Soyqırımını Azərbaycan torpaqlarının işğalının ayrılmaz bir hissəsinə çevrildi.

İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazilərində məskunlaşdırılan ermənilər orada yaşayan azərbaycanlılarla müqayisədə azlıq təşkil etmələrinə baxmayaraq öz havadarlarının himayəsi altında "Erməni vilayəti" adlandırılan inzibati bölgünün yaradılmasına nail oldular. Belə süni ərazi bölgüsü ilə, əslində, azərbaycanlıların öz torpaqlarından qovulması və məhv edilməsi siyasətinin bünövrəsi qoyuldu. "Böyük Ermənistan" ideyaları təbliğ olunmağa başlandı. Bu uydurma dövlətin Azərbaycan torpaqlarında yaradılmasına "bəraət qazandırmaq məqsədilə" erməni xalqının tarixinin saxtalaşdırılmasına yönəlmiş geniş miqyaslı proqramlar reallaşdırıldı. Azərbaycanın və ümumən Qafqazın tarixinin təhrif olunması həmin proqramların mühüm tərkib hissəsini təşkil edirdi.

"Böyük Ermənistan" yaratmaq xülyəsindən ruhlanan erməni qəsbkarları 1905-1907-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə geniş miqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirdilər. Ermənilərin Bakıdan başlanan vəhşilikləri Azərbaycanı və indiki Ermənistan ərazisindəki Azərbaycan kəndlərini əhatə etdi. Yüzlərlə yaşayış məntəqəsi dağıdılıb yerlə yeksan edildi, minlərlə azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirildi. Bu hadisələrin təşkilatçıları məsələnin mahiyyətinin açılmasına, ona düzgün hüquqi-siyasi qiymət verilməsinə maneçilik törədərək azərbaycanlıların mənfi obrazını yaratmış, özlərinin avantürist torpaq iddialarını pərdələmişlər.

Birinci dünya müharibəsi, Rusiyada baş vermiş 1917-ci il fevral və oktyabr çevrilişlərindən məharətlə istifadə edən ermənilər öz iddialarını bolşevik bayrağı altında reallaşdırmağa nail oldular. 1918-ci ilin mart ayından etibarən əks-inqilabçı ünsürlərlə mü-

barizə şüarı altında Bakı Kommunası tərəfindən ümumən Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədi güdən mənfur plan həyata keçirilməyə başlandı. Həmin günlərdə ermənilərin törətdikləri cinayətlər Azərbaycan xalqının yaddaşına əbədi həkk olunmuşdur. Minlərlə dinc azərbaycanlı əhali yalnız milli mənsubiyyətinə görə məhv edilmişdir. Ermənilər evlərə od vurmuş, insanları diri-diri yandırmışlar. Milli memarlıq incilərini, məktəbləri, xəstəxanaları, məscid və digər abidələri dağıtmış, Bakının böyük bir hissəsini xarabalığa çevirmişlər.

Azərbaycanlıların soyqırımını Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və Azərbaycanın başqa bölgələrində xüsusi qəddarlıqlarla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra 1918-ci ilin mart hadisələrinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Nazirlər Şurası 1918-ci il iyulun 15-də bu faciənin tədqiqi məqsədilə Fövqəladə İstintaq Komissiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Komissiya mart soyqırımını, ilkin mərhələdə Şamaxıdakı vəhşilikləri, İrəvan quberniyası ərazisində ermənilərin törətdikləri ağır cinayətləri

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyev Goranboyda məcburi köçkünlər
üçün salınmış yaşayış məhəlləsinin açılışında*

Mənbə: Azərbaycan Respublikası
Prezidentinin mətbuat xidməti

10.02.2011

araşdırdı. Dünya ictimaiyyətinə bu həqiqətləri çatdırmaq üçün Xarici İşlər Nazirliyi nəzdində xüsusi qurum yaradıldı. 1919 və 1920-ci ilin mart ayının 31-i iki dəfə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən ümummilli matəm günü kimi qeyd edilmişdir. Əslində bu, azərbaycanlılara qarşı yürüdülmən soyqırımı və bir əsrdən artıq davam edən torpaqlarımızın işğalı proseslərinə tarixdə ilk dəfə siyasi qiymət vermək cəhdi idi. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu bu işin başa çatmasına imkan vermədi.

Zaqafqaziyanın sovetləşməsindən öz çirkin məqsədləri üçün istifadə edən ermənilər 1920-ci ildə Zəngəzuru və Azərbaycanın bir sıra digər torpaqlarını Ermənistan SSR-in ərazisi elan etdilər. Sonrakı dövrdə bu ərazilərdəki azərbaycanlıların deportasiya edilməsi siyasətini daha da genişləndirmək məqsədilə yeni vəsitələrə əl atdılar. Bunun üçün onlar SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il “Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhəlinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında” xüsusi qərarına və 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasına dövlət səviyyəsində nail oldular.

Erməni millətçiləri öz havadarlarının köməyi ilə 50-ci illərdən

etibarən Azərbaycan xalqına qarşı kəskin mənəvi təcavüz kampa-niyasına başladılar. Keçmiş sovet məkanında müntəzəm şəkildə yayılan kitab, jurnal və qəzetlərdə milli mədəniyyətimizin, klassik irsimizin, memarlıq abidələrimizin ən nəfis nümunələrinin erməni xalqına mənsub olduğunu sübut etməyə çalışdılar. Eyni zamanda onlar tərəfindən bütün dünyada azərbaycanlıların mənfi obrazını formalaşdırmaq cəhdləri də güclənirdi. “Yazıq, məlum erməni xalqı”nın surətini yaradaraq əsrin əvvəlində regionda baş verən hadisələr şüurlu surətdə təhrif olunur, azərbaycanlılara qarşı soyqırım törədənlər soyqırım qurbanları kimi qələmə verilirdi.

Əsrin əvvəlində əksər əhalisi azərbaycanlı olan İrəvan şəhərindən və Ermənistan SSR-in digər bölgələrindən soydaşlarımız təqiblərə məruz qalaraq kütləvi surətdə qovulur. Azərbaycanlıların hüquqları ermənilər tərəfindən kobudcasına pozulur, ana dilində təhsil almasına əngəllər törədilir, onlara qarşı repressiyalar həyata keçirilir. Azərbaycan kəndlərinin tarixi adları dəyişdirilir, toponimika tarixində misli görünməyən qədim toponimlərin müasir adlarla əvəz olunma prosesi baş verir.

Saxtalaşdırılmış erməni tarixi gənc ermənilərin şovinst ruhunda böyüməsinə zəmin yaratmaq üçün dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılır. Böyük humanist ideallara xidmət edən Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti ruhunda tərbiyə olunmuş yeni nəslimiz ekstremist erməni ideologiyasının təqiblərinə məruz qalır.

Azərbaycan xalqının mənəviyyatına, milli qüruruna və mənliliyinə yönəlmiş böhtanlar siyasi və hərbi təcavüz üçün ideoloji zəmin yaradırdı. Xalqımıza qarşı aparılan soyqırım siyasəti özünün siyasi-hüquqi qiymətini tapmadığı üçün tarixi faktlar sovet mətbuatında ermənilər tərəfindən təhrif olunur və ictimai fikir çaşdırılırdı. Ermənilərin Sovet rejimindən bəhrələnərək həyata keçirdikləri və 80-ci illərin ortalarında daha da güclənən antiazərbaycan təbliğatına Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyi vaxtında lazımi qiymət vermədi.

1988-ci ildən ortaya atılan qondarma Dağlıq Qarabağ konfliktinin ilkin mərhələsində yüz minlərlə azərbaycanlının öz tarixi torpaqlarından qovulmasına da respublikada düzgün siyasi qiymət verilmədi. Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayət-

tinin Ermənistan SSR-in tərkibinə daxil edilməsi haqqında ermənilərin qeyri-konstitusion qərarını və Moskvanın əslində bu vilayəti Xüsusi İdarəetmə Komitəsi vasitəsilə Azərbaycanın tabeliyindən çıxarmasını xalqımız ciddi narazılıqla qarşıladı və mühüm siyasi aksiyalara əl atmaq məcburiyyəti qarşısında qaldı. Respublikada keçirilən mitinqlər zamanı torpaqlarımızın işğalı siyasəti qətiyyətlə pislənsə də Azərbaycan rəhbərliyi öz passiv mövqeyindən əl çəkmədi. Məhz elə bunun nəticəsi olaraq 1990-cı ilin yanvar ayında getdikcə güclənən xalq hərəkatını boğmaq məqsədilə Bakıya qoşunlar yeridildi, yüzlərlə azərbaycanlı məhv və şikəst edildi, yaralandı, digər fiziki təzyiqlərə məruz qoyuldu.

1992-ci ilin fevralında ermənilər Xocalı şəhərinin əhalisinə misli görünməyən divan tutdu. Tariximizə Xocalı soyqırımını kimi həkk olunan bu qanlı faciə minlərlə azərbaycanlının məhv edilməsi, əsir alınması, şəhərin yerlə-yeksan edilməsi ilə qurtardı.

Millətçi-separatçı ermənilərin Dağlıq Qarabağda başladığı avantürist hərəkatın nəticəsi olaraq bu gün bir milyondan artıq soydaşımız erməni qəsbkarları tərəfindən öz doğma yurd-yuvalarından didərgin salınmış, çadırlarda yaşamağa məhkum edilmişdir. Ərazimizin 20 faizinin erməni silahlı qüvələri tərəfindən işğal zamanı minlərlə vətəndaşımız şəhid olmuş, xəsarət almışdır.

Azərbaycanın XIX-XX əsrlərdə baş verən bütün faciələri torpaqlarının zəbti ilə müşayiət olunaraq, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı düşünülmüş, planlı surətdə həyata keçirdiyi soyqırım siyasətinin ayrı-ayrı mərhələlərini təşkil etmişdir. Bu hadisələrin yalnız birinə - 1918-ci il mart qırğınına siyasi qiymət vermək cəhdi göstərilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi kimi Azərbaycan Respublikası bu gün onun axıra qədər həyata keçirə bilmədiyi qərarların məntiqi davamı olaraq soyqırım hadisələrinə siyasi qiymət vermək borcunu tarixin hökmü kimi qəbul edir.

Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş bütün soyqırım faciələrini qeyd etmək məqsədilə qərara alıram:

1. 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımını Günü elan edilsin.
2. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə olunsun ki, azərbaycanlıların soyqırımını ilə bağlı hadisələrə həsr olunmuş xüsusi sessiyanın keçirilməsi məsələsinə baxsın. ”

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN XOCALI SOYQIRIMININ ONUNCU İLDÖNÜMÜ İLƏ ƏLAQƏDAR AZƏRBAYCAN XALQINA MÜRACİƏTİ

(25 fevral 2002 il)

Əziz həmvətənlər! Hörmətli soydaşlar!

Bu gün mən xalqımızın tarixində kədərli və faciəli bir səhifə olan Xocalı soyqırımını münasibətilə sizə müraciət edirəm. Bu qəddar və amansız soyqırımını aktı insanlığın tarixinə ən dəhşətli kütləvi terror hadisələrindən biri kimi daxil olmuşdur.

Xocalı faciəsi iki yüz ilə yaxın bir müddətdə erməni şovinist-millətçiləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı müntəzəm olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımını siyasətinin davamı və ən qanlı səhifəsidir. Bir sıra dövlətlərin hakim dairələri tərəfindən himayə olunan bu mənfur siyasət çar Rusiyası və Sovet hakimiyyəti dövründə ardıcıl davam etdirilmiş, SSRİ-nin süqutundan sonra xalqımızın doğma torpaqlarından qovulması, qaçqın və köçkünə çevrilməsi kütləvi qırğınlarla müşayiət olunmuşdur. Təcavüzkar erməni millətçilərinin və sərsəm “Böyük Ermənistan” ideoloqlarının etnik təmizləmə və soyqırımını siyasətinin nəticələrini bütövlükdə iki milyon azərbaycanlı müxtəlif vaxtlarda öz üzərində hiss etmişdir.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra erməni separatçılarının Dağlıq Qarabağda başladıkları təcavüzkar siyasət yüzlərlə kənd və qəsəbənin dağılması, on minlərlə günahsız insanın qanının axıdılması, yüz minlərlə insanın öz evindən, elindən didərgin salınması ilə nəticələnmişdir. Lakin Xocalı faciəsi bunların ən dəhşətli olmuşdur. Bütün bu qanlı hadisələrin qarşısının alınmamasında, o cümlədən Xocalı faciəsinin baş verməsində, şəhərin tərədən dirnağa qədər silahlanmış amansız düşmənlə üz-üzə müdafiəsiz qalmasında erməni qəsbkarları ilə bərabər, Azərbaycanın o zamankı rəhbərliyi, habelə hakimiyyət uğrunda hər cür yolverilməz vasitələrlə mübarizə aparan müxalifət qüvvələri də birbaşa məsuliyyət daşıyırlar. Əslində, o zaman respublikaya rəhbərlik edən şəxslər şəhərin müdafiəçilərinə təcili kömək göstərmək, faciə barədə dünya ictimaiyyətinə geniş məlumat vermək, beynəlxalq aləmə həyəcan təbili çalmaq əvəzinə, Xocalı

dəhşətlərinin həqiqi miqyasını xalqdan gizlətməyə cəhd etmiş, tam fəaliyyətsizlik və xalqın taleyinə biganəlik nümayiş etdirmişlər. Hətta sonralar da Xocalı faciəsinin mahiyyətini açmaq, onun günahkarlarını ifşa etmək, dünya ictimai fikrinə çatdırmaq üçün heç bir iş görül-məmiş, əksinə, bu faciə hakimiyyətlə müxalifətin qarşılıqlı ittihamları və siyasi mübarizəsi vasitəsinə çevrilmişdir.

Öz miqyasına və dəhşətlərinə görə dünya tarixində analoqu az olan Xocalı soyqırımını törətməkdə erməni şovinistləri və ideoloqları uzağgedən məqsəd güdürdülər. Məqsəd Dağlıq Qarabağı və digər Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək, xalqımızın müstəqillik və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizə əzmini qırmaq idi. Lakin mənfur düş-mən öz niyyətlərinə çata bilmədi. Doğrudur, faciə bütün Azərbaycan xalqını sarsıtmış, Xocalı sakinlərinə sağalmaz yaralar, mənəvi zərbələr vurmuşdur. Lakin xocalılar, hətta amansız soyqırım günündə də öz-lərini əsl qəhrəman kimi aparmış, erməni-sovet hərbi birləşmələrinə qarşı qeyri-bərabər döyüşdə igidliklə vuruşmuş, düşmən qarşısında əyilməmiş, xalqımızın qəhrəmanlıq tarixinə şərəfli səhifələr yazmış-lar.

Bu gün Azərbaycan hökuməti və xalqı qarşısında Xocalı soyqırımını və bütövlükdə ermənilərin Dağlıq Qarabağda törətdikləri vəhşiliklər haqqında həqiqətləri olduğu kimi, bütün miqyası və dəhşətləri ilə dünya dövlətlərinə, parlamentlərinə, geniş ictimaiyyətə çatdırmaq,

« 53 »

*Heydər Əliyev Fondunun
vitse - prezidenti, "Xocalıya
ədalət" kampaniyasının
təşəbbüskarı Leyla Əliyeva
bu kampaniya çərçivəsində
Moskvada keçirilən
konfransda*

Mənbə: www.heydar-aliyev-foundation.org

25.02.2011

bütün bunların əsl soyqırımı aktı kimi tanınmasına nail olmaq vəzifəsi durur. Bu, Xocalı şəhidlərinin ruhu qarşısında bizim vətəndaşlıq və insanlıq borcumuzdur. Digər tərəfdən, faciənin əsl beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət alması, onun ideoloqlarının, təşkilatçılarının və icraçılarının layiqincə cəzalandırılması bütövlükdə insanlığa qarşı yönəlmiş belə qəddar aktların gələcəkdə təkrarlanmaması üçün mühüm şərtidir.

Hazırda Azərbaycan dövləti, vətəndaşlarımız, xaricdəki soydaşlarımız tərəfindən Xocalı faciəsi haqqında həqiqətlərin dünyaya çatdırılması, onun əsl soyqırımı aktı kimi tanınması istiqamətində mühüm addımlar atılır, kitablar yazılır, jurnalist tədqiqatları aparılır, Ayrı-ayrı ölkələrin parlamentlərində, beynəlxalq təşkilatlarda bu faciə müzakirəyə çıxarılır, dünya ictimaiyyətinin diqqəti bu məsələyə cəlb edilir. İndi məqsəd bu işi daha müntəzəm, ardıcıl və məqsədyönlü şəkildə aparmaqdan və faciəyə beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət verilməsinə nail olmaqdan ibarətdir.

Bu kədərli onuncu ildönümü günündə Xocalı şəhidlərinin əziz xatirəsini bir daha dərin hüznə yad edir, onlara Allahdan rəhmət diləyir, həlak olanların yaxınlarını, doğmalarını, bütün Azərbaycan xalqını bir daha əmin edirəm ki, haqq-ədalət yerini tapacaq, Xocalı şəhidlərinin və qəhrəmanlarının uğrunda mübarizə apardığı ideallar — azad və müstəqil Azərbaycan Respublikası daim yaşayacaqdır.

Əd.: "Azərbaycan" qəzeti, 26 fevral 2002 il.

XOCALI SOYQIRIMININ 15-Cİ İLDÖNÜMÜ
MÜNASİBƏTİLƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN XALQINA
MÜRACİƏTİ

(23 fevral 2007 il)

Əziz həmvətənlər!
Hörmətli soydaşlar!

Sizə xalqımızın tarixində kədərli və faciəli bir səhifə, insanlığa qarşı ən qəddar və amansız kütləvi terror hadisələrindən biri olan Xocalı soyqırımının 15-ci ildönümü ilə əlaqədar müraciət edirəm.

1992-ci il fevralın 26- da qədim Azərbaycan şəhəri Xocalı erməni hərbi birləşmələri tərəfindən vəhşicəsinə dağıdıldı, onun müdafiəçilərinə və sakinlərinə amansız divan tutuldu. Yüzlərlə dinc sakin görünməmiş işgəncələrlə öldürüldü, uşaqlar, qadınlar, qocalar, bütöv ailələr məhv edildi, onların meyitləri təhqir olundu. XX əsrin sonunda dünyanın gözü qarşısında baş vermiş belə kütləvi qırğın hadisəsi öz amansızlığına və qəddarlığına görə təkcə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, bütövlükdə bəşəriyyətə və insanlığa qarşı törədilmiş cinayət idi.

Bu gün artıq heç kimə sirr deyil ki, Xocalı faciəsi davakar erməni millətçilərinin yüzilliklər boyu türk və Azərbaycan xalqlarına qarşı apardığı soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinin qanlı səhifəsi idi. Ayrı-ayrı dövrlərdə böyük dövlətlərin maraqları çərçivəsində cərəyan edən bu siyasət bütün məqbul və qeyri-məqbul vasitələrlə - siyasi, iqtisadi, hərbi, terror və ideoloji yolla davam etdirilmiş, soydaşlarımız yaşayış yerlərindən sıxışdırılmış, tarixi Azərbaycan əraziləri zaman-zaman ermənilər tərəfindən zəbt edilmiş və ələ keçirilmişdir. XX əsrin 80-ci illərinin sonlarında isə Ermənistanın Azərbaycana yeni ərazi iddiaları genişmiqyaslı hərbi münaqişəyə gətirib çıxardı. Bu məkrli siyasət nəticəsində Azərbaycan Respublikası ərazisinin 20 faizi erməni hərbi birləşmələri tərəfindən işğal edildi, on minlərlə insan həlak oldu və yaralandı, yüz minlərlə soydaşımız eveşiyindən didərgin salındı, qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşdü.

Xocalı qırğını törətməklə erməni millətçiləri hiyləgər siyasi və taktiki məqsədlər güdürdülər. Onlar bununla xalqımızın mübarizə əzmini qırmaq, onu tarixi torpaqlarımızın işğalı faktı ilə barışmağa məcbur etmək istəyirdilər. Lakin düşmənin niyyətləri baş tutmadı, xalqımız öz dövlətinin suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizədə yüksək iradə və qəhrəmanlıq nümunəsi göstərdi.

Xocalı faciəsi həm də ölkədaxili hakimiyyət mübarizələrinin dövlətimiz üçün nə qədər təhlükəli və fəlakətli nəticələr verdiyini göstərdi. O zaman həm Azərbaycanın rəsmi rəhbərliyi, həm də ölkədə vəziyyətə təsir etmək imkanı olan siyasi qüvvələr xalqın taleyinə tam biganəlik nümayiş etdirdilər. Dövlət rəhbərliyi bu dəhşətli cinayət haqqında dünya ictimaiyyətinə tam və operativ məlumat vermək üçün heç bir addım atmadı, müxalifət isə qanlı faciədən

xalqın narazılıq dalğası üzərində hakimiyyətə gəlmək məqsədi ilə istifadə etdi.

Yalnız ümummilli lider Heydər Əliyevin ali hakimiyyətə qayıdışından sonra Xocalı faciəsi özünün əsl siyasi-hüquqi qiymətini aldı, soyqırımı haqqında həqiqətlərin dünya dövlətlərinə və beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması üçün təsirli tədbirlər görüldü.

Azərbaycan hökuməti erməni şovinist millətçilərinin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi cinayətlər, o cümlədən Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, onun soyqırımı kimi tanınması üçün məqsədyönlü və ardıcıl fəaliyyət göstərir. Biz həm də, erməni millətçilərindən fərqli olaraq, bu məsələdən hər hansı siyasi, maliyyə, ərazi və başqa dividendlər qazanmaq məqsədi güdmürük. Məqsədimiz tarixi ədalətin bərpasına nail olmaq, cinayətkarları ifşa etmək və onları dünya ictimaiyyətinin mühakiməsinə verməkdir. Ona görə də erməni şovinist millətçilərinin regionda həyata keçirdikləri etnik separatizmin, başqa xalqlara qarşı nifrət və terror ideologiyasının dünya üçün təhlükəsi

« 54 »

*Azərbaycan
Respublikasının
Prezidenti İlham Əliyev
Xocalı abidəsini ziyarət
edərkən*

Mənbə: Azərbaycan
Respublikası Prezidentinin
mətbuat xidməti

26.02.2011

açılıb göstərilməlidir. Bu, qəhrəman Xocalı şəhidlərinin ruhu qarşısında bizim vətəndaşlıq və insanlıq borcumuzdur.

Hazırda Azərbaycan dövləti və cəmiyyəti öz inkişafında quruculuq və yüksəliş dövrünü yaşamaqdadır. Respublikamız iqtisadi inkişaf templərinə görə dünyada lider mövqelərə çıxmışdır. Ölkəmiz regional və beynəlxalq enerji-kommunikasiya layihələrinin əsas iştirakçısı və təşəbbüsçüsüdür. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı, digər sosial və infrastruktur layihələri uğurla reallaşdırılır. Dövlətimizin iqtisadi və hərbi qüdrəti, beynəlxalq nüfuzu günü-gündən artır, insanlarımızın vətənpərvərliyi, milli mənlilik şüuru güclənir. Bir sıra beynəlxalq təşkilatlar, nüfuzlu dövlətlərin rəhbərləri, parlamentləri Ermənistanın işğalçı dövlət olduğunu qəbul edir, ondan işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərini azad etməyi tələb edirlər. Təcavüzkar Ermənistan özünü bütün regional layihələrdən kənar qoymuş, hərtərəfli təcrid vəziyyətinə düşmüşdür. Bütün bunlar və mövcud vəziyyət qarşıda duran vəzifələrin yerinə yetirilməsində, o cümlədən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquq normalarına uyğun, ədalətli həlli istiqamətində bizim başlıca arqumentlərimizdir, gücümüzün və uğurlarımızın əsasıdır.

Bu gün dövlətin rəsmi qurumları ilə yanaşı, bütün vətəndaşlarımız, soydaşlarımız, geniş ictimaiyyət Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilmiş soyqırımını siyasəti haqqında həqiqətlərin və faktların dünya parlamentlərinə, beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması üçün ardıcıl və davamlı fəaliyyət göstərməlidir. Bu istiqamətdə görülən işləri razılıqla qeyd etməklə yanaşı, onu da bildirmək istərdim ki, tədbirlər daha əhatəli, planlı şəkildə aparılmalı və əlaqələndirilməlidir. Bu işdə Azərbaycan və türk diaspor təşkilatlarının yeni yaradılan birliyi, fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi böyük əhəmiyyətə malik ola bilər. Biz mübarizədə öz gücümüzə, potensialımıza, beynəlxalq hüquqa, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə arxalanırıq.

Hörmətli həmvətənlər və soydaşlar! Əziz Xocalı sakinləri!

Bu kədərli anım günlərində Xocalı şəhidlərinin və qəhrəmanlarının əziz xatirəsini ehtiramla yad edərək, Allahdan onlara rəhmət diləyir, yaxınlarına, bütün xalqımıza dərin hüznə başsağlığı verirəm.

MİLYON İMZA - BİR TƏLƏB

Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyasının 2006-2007 illərdə Xocalı soyqırımının beynəlxalq aləmdə tanınması ilə bağlı keçirdiyi kütləvi kampaniya. Minlərlə könüllünün qatıldığı kampaniya ərzində 1 milyon Azərbaycan vətəndaşının imzası toplanıb. 16 cilddə toplanan imzalar ABŞ Konqresinin kitabxanasına, Böyük Britaniya, Fransa, Rusiya, Belçika və digər ölkələrin milli kitabxanalarına və arxiv idarələrinə, eləcə də BMT, ATƏT, AŞPA, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinə göndərilib. Kampaniya çərçivəsində həmçinin Azərbaycan, ingilis və rus dillərində “Milyon imza-bir tələb” adlı kitab da çap olunub. Kitaba yalnız 1992 il fevralın 26-da baş vermiş Xocalı soyqırımı və bu faciə ilə bağlı tarixi-hüquqi sənədlər deyil, həmçinin uydurma Qarabağ probleminin tarixi kökləri, erməni millətçilərinin ötən əsrin əvvəllərində bir sıra bölgələrdə azərbaycanlılara qarşı törətdikləri vəhşiliklər, erməni terror təşkilatları, onların Azərbaycanda, eləcə də xarici ölkələrdə törətdikləri terror aktları və s. haqqında dəlillər, analitik şərhlər, canlı müşahidələr və digər materiallar daxil edilib. Kitabın Niderland, Rusiya, ABŞ, Fransa, Türkiyədə təqdimatları da keçirilib.

Əd.: Milyon imza – bir tələb. “Əbilov-Zeynalov və oğulları” Nəşriyyat-Poliqrafiya Evi. Bakı, 2007

BİR FACİƏ HAQQINDA İKİ FOTO-SÖHBƏT

Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyasının 2010 ildə ingilis dilində nəşr etdirdiyi kitab. Kitaba tanınmış azərbaycanlı fotoqraflar – İlqar Cəfərov və Mirnaib Həsənoğlunun Xocalı hadisələri ilə bağlı foto-şəkilləri və həmin gün haqqında təəssüratları daxil edilib. Kitab sözün əsil mənasında bəşər tarixinə qara ləkə kimi düşən hadisə barəsində siyasətdən uzaq iki nəfərin foto-söhbətidir. Həmin fotoqraflar fotoların lentə alındığı gün haqqında və həmin hadisələr barəsində öz təəssüratlarını söyləyirlər. Birinci fotoqraf hadisədən dərhal sonra baş verənləri çəkib və bu barədə danışarsa, digər fotoqraf sanki zərərçəkənlərin sonrakı həyatını lentə alıb və bu haqda söhbət edir.

Əd.: Bir faciə haqqında iki foto-söhbət (ingilis dilində). Bakı, CBS, 2010

“ANA FƏRYADI”

Xocalı soyqırımını qurbanlarının xatirəsinə Bakı şəhərində 2008 ildə ucaldılmış abidə. Müəllifi heykəltaraş Aslan Rüstəmov, Mahmud Rüstəmov və Teymur Rüstəmovdur. Heykəlin hündürlüyü 3, postamentin hündürlüyü isə 5 metrdir. “Ana fəryadı” abidəsi milli faciəmizin simvoludur. Abidədə qolları üzərində öldürülmüş körpə-sini tutmuş ana əks olunub. Hər il Xocalı soyqırımının ildönümü münasibətilə anım mərasimində abidə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, dövlət rəsmiləri və yüz minlərlə insan tərəfindən ziyarət olunur.

XOCALI SOYQIRIMININ İYİRMİNCİ İLDÖNÜMÜ HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 17 yanvar 2012 ildə imzalanıb. Sərəncamda deyilir: “Azərbaycan xalqının tarixinə 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalı faciəsi kimi daxil olmuşdur. Ermənistan silahlı qüvvələri bütün beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq, keçmiş sovet ordusunun Xankəndi şəhərində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının şəxsi heyətinin iştirakı ilə yatan şəhərə hücum edərək azərbaycanlılara qarşı soyqırım aktını törətmişlər.

Bu hərbi təcavüz zamanı Xocalı ağır hərbi texnikadan şiddətli atəşlər nəticəsində darmadağın edilmiş, dinc sakinlərə amansızcasına divan tutulmuşdur. Bir neçə saat ərzində 613 soydaşımız, o cümlədən 106 qadın, 63 uşaq və 70 qoca xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirilmiş, meyitlər üzərində təhqiredici hərəkətlərə yol verilmişdir. Həmin kütləvi qırğın həyata keçirilərkən 8 ailənin həyatına son qoyulmuş, 25 uşaq hər iki valideynindən, 130 uşaq isə valideynlərinin birindən məhrum edilmiş, 487 dinc Xocalı sakini ağır yaralanmış və 1275 nəfər girov götürülmüşdür. Girov götürülənlərdən 150 nəfərin taleyi indiyədək məlum deyil.

Qanlı Xocalı qırğını törətməklə Dağlıq Qarabağın hüdudlarından kənara çıxan Ermənistan Azərbaycana qarşı genişmiqyaslı təcavüzə başladı. Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı 20 min vətəndaşımız öldürüldü, 50 min nəfərdən çox adam

yaralandı və əlil oldu, ölkəmizin ərazisinin 20 faizi işğal edildi. Xalqımız misli görünməyən humanitar fəlakətlə üz-üzə qaldı.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının, Avropa Parlament Assambleyasının və bir sıra beynəlxalq qurumların Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması və problemin ölkəmizin ərazi bütövlüyü çərçivəsində obyektiv həllini tapmasına dair qətnamə və qərarlarına baxmayaraq, bu günə qədər ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində aparılan danışıqlar heç bir nəticə verməmişdir.

Azərbaycanlılara qarşı erməni şovinist dairələrinin XIX-XX əsrlərdə mərhələ-mərhələ həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasətinin tərkib hissəsi olan Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlər dünya ictimaiyyətinə, xarici ölkələrin parlamentlərinə çatdırılmalı, Azərbaycan xalqının və ümumən insanlığın əleyhinə yönəldilmiş bu son dərəcə ağır hərbi cinayət beynəlxalq miqyasda öz hüquqi-siyasi qiymətini almalıdır.

Xocalı soyqırımı zamanı qətlə yetirilmiş həmvətənlərimizin xatirəsini faciənin iyirminci ildönümü ərəfəsində dərin hüznlə bir daha yad edərək və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq qərara alıram:

« 55 »

*Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti İlham Əliyev
Goranboyda 525 məcburi
köçkün ailəsi üçün salınmış
məhəllənin açılışında*

Mənbə: Azərbaycan
Respublikası Prezidentinin
mətbuat xidməti

21.01.2012

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası Xocalı soyqırımının iyirminci ildönümü ilə bağlı tədbirlər planı hazırlayıb onun həyata keçirilməsini təmin etsin”.

Əd.: “Azərbaycan” qəzeti, 18 yanvar 2012 il

XOCALI SOYQIRIMININ 20-Cİ İLDÖNÜMÜ MÜNASİBƏTİLƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ İLHAM ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN XALQINA MÜRACİƏTİ

(23 fevral 2012 il)

Əziz həmvətənlər!

XX əsrin ən dəhşətli və qanlı faciələrindən hesab edilən Xocalı soyqırımının 20 ili tamam olur. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni hərbi birləşmələri keçmiş sovet ordusunun Xankəndi şəhərində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının iştirakı ilə aylarla mühasirədə saxlanılan Xocalıya hücum edərək, bir gecənin içində şəhəri yerlə yeksan etmişdir. Bu qanlı aksiya zamanı dinc əhaliyə amansızlıqla divan tutulmuş, 613 nəfər qətlə yetirilmiş, meyitlər təhqir olun-

muş, 1275 nəfər girov götürülmüşdür. Onlardan 150 nəfərin taleyi hələ də məlum deyil. Qətlə yetirilənlərin 63 nəfəri uşaq, 106 nəfəri qadın, 70 nəfəri ahıl və qoca idi. Hərbi təcavüz nəticəsində 8 ailə tamamilə məhv edilmişdir.

Son iki əsrdə erməni millətçiləri tarixi Azərbaycan torpaqları hesabına mifik “Böyük Ermənistan” ideyasını gerçəkləşdirmək məqsədilə dəfələrlə xalqımıza qarşı terror, kütləvi qırğın, deportasiya və etnik təmizləmə kimi bəşəri cinayətlər törətmişlər. XX əsrin sonunda dünyanın gözü qarşısında baş verən, qəddarlığı və amansızlığı ilə fərqlənən Xocalı soyqırımı isə bu təcavüzkar siyasətin ən qanlı səhifəsi idi. Bu ağır cinayətə görə siyasi-hüquqi məsuliyyət birbaşa Ermənistanın o zamankı və indiki rəhbərinin, Dağlıq Qarabağdakı separatçı rejimin üzərinə düşür.

Azərbaycan dövləti erməni faşistlərinin törətdiyi Xocalı faciəsi haqqındakı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması və beynəlxalq aləmdə soyqırımı kimi tanılması istiqamətində iyirmi ilə yaxındır ki, məqsədyönlü və sistemli iş aparır. Son illərdə “Xocalıya ədalət” beynəlxalq kampaniyası çərçivəsində soydaşlarımızı təmsil edən çoxsaylı vətəndaş cəmiyyəti institutları, gənclər təşkilatları və diaspor qurumları bu sahədə hakimiyyət strukturları ilə birgə səmərəli fəaliyyət göstərirlər. Artıq yalan və saxtakarlıq üzərində qurulmuş erməni təbliğat maşınının iç üzü ifşa olunur və dünya ictimai fikri Xocalı həqiqətlərini qəbul etməyə başlayır. İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Parlament İttifaqı bu faktı “insanlığa qarşı törədilmiş kütləvi cinayət” hadisəsi kimi tanımış və üzv dövlətləri həmin faciəyə müvafiq siyasi-hüquqi qiymət verməyə çağırmışdır. Pakistan və Meksikanın parlamentlərində bu qətləmin soyqırımı aktı kimi tanınması barədə qətnamə qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası hazırda dünya təhlükəsizlik sistemində və beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizədə mühüm rol oynayır. Hərada baş verməsindən asılı olmayaraq, biz hər cür irqi ayrı-seçkiliyi, etnik və dini zəmində düşmənçiliyi bütövlükdə bəşər cəmiyyətinə qarşı cinayət hesab edirik. Dövlətimiz bundan sonra da Xocalı soyqırımına, Azərbaycan torpaqlarının Ermənistan tərəfindən işğalına obyektiv qiymət verilməsi və tarixi-hüquqi ədalətin bərpası üçün öz fəaliyyətini davam etdirəcək, bütün siyasi və hüquqi vasitələrlə belə

hallara qarşı barışmaz mübarizə aparacaqdır.

Xocalı soyqırımını törətməkdə düşmənin məqsədi Azərbaycan xalqını sarsıtmaq, suverenlik və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizədən çəkəndirmək və torpaqlarımızı zorla ələ keçirmək olsa da, bu ağır faciə xalqımızı daha da mətinləşdirmiş, qəhrəman oğul və qızlarımızı müqəddəs Vətən və milli dövlətçiliyimizə naminə qətiyyətli və mütəşəkkil mübarizəyə səfərbər etmişdir.

Bu ümummilli hüzn günündə bir daha Xocalı faciəsinin günahsız qurbanlarının əziz xatirəsini ehtiramla yad edir, bütün şəhidlərimizə Allahdan rəhmət diləyirəm. Sizi əmin etmək istəyirəm ki, Xocalı soyqırımını həyata keçirənlər gec-tez ədalət məhkəməsi qarşısında cavab verərək layiqli cəzalarını alacaq, şəhidlərimizin qanı yerdə qalmayacaqdır.

XOCALI SOYQIRIMININ 20 İLLİYİ İLƏ ƏLAQƏDAR AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MİLLİ MƏCLİSİNİN QƏRARI

(24 fevral 2012 il)

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsindəki Xocalı şəhərində törədilmiş soyqırımı aktının 20 ili tamam olur. Bu kədərli günlərdə Azərbaycan xalqı qəsbkar erməni millətçilərinin vəhşiliyinin qurbanı olmuş günahsız insanların əziz xatirəsini dərin hüznə bir daha yad edir.

Xocalı şəhərində əhalinin vəhşicəsinə kütləvi qırğını Dağlıq Qarabağ bölgəsinin işğalı üçün həyata keçirilən hərbi təcavüz zamanı doğma torpağının müdafiəsinə qalxmış xalqımızı sarsıtmaq və onun mübarizə əzmini qırmaq niyyəti ilə törədilmişdir. Təkcə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, həm də bütün insanlığa qarşı yönəlmiş dəhşətli cinayət əməli nəticəsində 613 nəfər dinc azərbaycanlı milli mənsubiyyətinə görə vəhşicəsinə qətlə yetirilmiş, 487 nəfər şikəst edilmiş, 1275 sakin girov götürülərək amansız işgəncələrə məruz qalmışdır. Girov götürülənlərdən 150 nəfərin, o cümlədən 68 qadının və 26 uşağın taleyi bu günədək məlum deyildir.

Xocalı şəhərində törədilmiş cinayətlərin xarakteri və miqyası bu soyqırımı aktının BMT Baş Məclisinin 1948-ci il 9 dekabr tarixli 260-III sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş "Soyqırımı cinayətinin qarşısının

alınması və cəzalandırılması haqqında” Konvensiyada ifadə olunmuş tərifə tam uyğun gəldiyini sübut edir. Qabaqcadan planlaşdırılmış kütləvi və amansız qırğın aktı həmin ərazidə yaşayan insanları məhz azərbaycanlı olduqlarına görə tamamilə məhv etmək niyyəti ilə törədilmişdir. Azğınlaşmış cəlladlar insanların başlarının dərisini soymuş, müxtəlif əzalarını kəsmiş, körpə uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarınlarını yarmış, adamları diri-diri torpağa basdırmış və ya yandırmış, cəsədlərin bir qismini minalamışlar.

Yanan şəhərdən qaçıb xilas olmaq istəyən insanlara aman verilməmiş, dinc sakinləri yollarda, meşələrdə pusqu quran erməni hərbciləri xüsusi amansızlıqla qətlə yetirmişlər. Məlum olduğu kimi, məhdud coğrafi zonada oxşar əməllərin törədilməsi keçmiş Yuqoslaviya üçün Beynəlxalq Cinayət Tribunalı tərəfindən soyqırımı aktı kimi tövsif edilmişdir. İnsanlığın ortaq vicdanında qara ləkə olan Xocalı soyqırımının təşkilatçıları Ermənistan Respublikasının siyasi və dövlət rəhbərliyi, birbaşa icraçıları isə Ermənistan silahlı qüvvələrinin bölmələri, Dağlıq Qarabağdakı erməni terrorçu dəstələri və keçmiş sovet ordusunun Xankəndi şəhərində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının şəxsi heyətinin üzvləridir.

İndiyədək Azərbaycan Respublikasının istintaq orqanları cinayətkarlardan 39 nəfərinin adlarını müəyyən edə bilmişlər. Soyqırımı cinayətinin digər iştirakçılarının müəyyən edilməsi üçün açılmış cinayət işinin təhqiqatı hazırda davam etdirilir. Xocalı faciəsi qəsbkar erməni millətçilərinin Cənubi Qafqazda və Şərqi Anadoluda azərbaycanlılara və türklərə qarşı həyata keçirdikləri qəsbkarlıq, soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinin yeni qanlı səhifəsi olmuşdur. Son iki yüz ildən artıq bir dövrdə mərhələ-mərhələ həyata keçirilən bu siyasət 2 milyona qədər günahsız azərbaycanlının və türkün vəhşicəsinə qətlə yetirilməsinə, çar Rusiyasının süqutundan sonra Azərbaycanın əzəli torpaqlarında, yəni keçmiş İrəvan xanlığının (sonrakı İrəvan quberniyasının) ərazisində Ermənistan Respublikasının yaradılmasına, azərbaycanlılara məxsus olan əlavə 20,2 min kvadratkilometr ərazinin də bu süni dövlət qurumuna qatılmasına, sovet dövründə Azərbaycan ərazisində ermənilər üçün qondarma “Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti”nin təşkil edilməsinə, 1948–1953-cü və 1988–1989-cu illərdə 1,5 milyon nəfər azərbaycanlının Ermənistan Respublikasından və

keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətindən deportasiya edilməsinə və qovulmasına, Azərbaycan Respublikası ərazisinin 20 faizinin, yəni Dağlıq Qarabağ bölgəsinin və onun ətrafındakı daha yeddi rayonun – Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan rayonlarının işğal olunmasına gətirib çıxarmışdır.

Təkcə son işğalçılıq müharibəsinin gedişində Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən 18 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, 20 mindən çox dinc sakin yaralanmış, 50 mindən çox adam əlil olmuşdur. 4750 adam əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüşdür. 877 şəhər, kənd və qəsəbə qarət edilmiş, dağıdılmış və yandırılmışdır. Erməni təcavüzkarları işğal olunmuş ərazilərdə Azərbaycanın tarixi-mədəni irsini təşkil edən obyektləri xüsusi qəddarlıqla məhv etmişlər. Ələ keçirdikləri ərazilərdə onlar vandalizm aktları törədərək, 500-ə qədər tarixi və 100-dən çox arxeoloji abidəni, 22 muzeyi və 4 rəsm qalereyasını, tarixi əhəmiyyətli 9 sarayı qarət etmiş və yandırmış, 44 məbədi və 9 məscidi təhqir etmişlər. Dağıdılan və yandırılan 927 kitabxanada 4,6 milyon kitab və misilsiz əlyazma məhv edilmişdir.

XIX əsrin sonlarından başlayaraq azərbaycanlıların və türklərin məruz qaldıqları fəlakətlərin bir çox səbəbləri vardır. İlk səbəblərdən biri bəzi kənar qüvvələrin Cənubi Qafqaz və Şərqi Anadolu ərazisində müəyyən niyyətlərini həyata keçirmək üçün erməni millətçiliyinə rəvac verməsi və ondan bir alət kimi istifadə etməsi olmuş-

« 56 »

Sarayevoda "Dostluq parkı"nın və Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ucaldılmış abidənin açılışı

Mənbə: www.heydar-aliyev-foundation.org

24.02.2012

dur. Çirkin geosiyasi oyunlarda onlar üçün ayrılan rolu uyğun görən erməni millətçilərinin qonşu xalqların torpaqları hesabına “böyük Ermənistan” yaratmaq xülyasına düşməsi bölgədə bu gün də davam edən faciələrin əsasını qoymuşdur. Son yüz ildən artıq dövrdə erməni xalqının bir neçə nəslini milli müstəsnaqlıq, Azərbaycan və türk xalqlarına qarşı düşmənçilik ruhunda tərbiyə edilmişdir. Erməni “alim”lərinin söyləri ilə bölgənin tarixi saxtalaşdırılmış, ermənilərin tarixi şişirdilərək qədimləşdirilmiş, azərbaycanlılara və türklərə qarşı kəskin mənəvi təcavüz kampaniyası aparılmışdır. Cənubi Qafqazda və Şərqi Anadoluda baş verən hadisələr bilərəkdən təhrif edilmiş, dünya ictimaiyyətinin nəzərində “əzabkeş və məzlum” erməni xalqı obrazı yaradılmışdır.

Qonşu dövlətlərə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasına qarşı ərazi iddialarına haqq qazandırmaq, bunun vasitəsi kimi seçdikləri qəsbkarlıq, soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətini pərdələmək üçün erməni millətçiləri guya 1915-ci ildə ermənilərin soyqırımına məruz qaldıqları barədə uydurmalara istinad edirlər. Beləliklə, təcavüzkar və cinayətkar özünü təcavüzün və cinayətin qurbanı kimi qələmə verərək beynəlxalq ictimaiyyəti çaşdırmağa cəhdlər göstərir. Təəssüf ki, Xocalı faciəsi kimi həqiqi soyqırımına göz yuman ayrı-ayrı dövlətlərin parlamentləri bir sıra hallarda yalançı erməni təbliğatının təsiri altına düşərək, yaxud siyasi konyunkturaya əsaslanaraq “erməni soyqırımı” əfsanəsini müzakirə mövzusunda çevirmiş, hətta bu barədə əsassız və ədalətsiz aktlar qəbul etmişlər.

Erməni millətçiliyinə qarşı mütəşəkkil müqavimət Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra qurulmuşdur. “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 26 mart tarixli Fərmanı tarixi həqiqətlərin üzə çıxmasına və öz yerini tutmasına təkan vermişdir. Bu mühüm sənəddə tariximizdə ilk dəfə olaraq azərbaycanlılara qarşı törədilmiş kütləvi qırğınların – soyqırımlarının rəsmən adı çəkilmiş, Cənubi Qafqaz miqyasında xalqımıza qarşı aparılmış etnik düşmənçilik siyasətinin kökləri açılmışdır. “Böyük Ermənistan” xülyasını həyata keçirməyin əsas yolunu tarix boyu bu ərazilərin yerli sakinləri olmuş azərbaycanlıların məhv edilməsində, köçürülməsində, onların tarix və mədəniyyət abidələrinin dağıdılmasında, yer adlarının dəyiş-

dirilməsində görən erməni millətçilərinin mənfur fəaliyyətinə siyasi qiymət verilmişdir. Fərmana əsasən 31 mart günü son yüz ildən artıq dövrdə erməni millətçilərinin xalqımıza qarşı törətdikləri vəhşiliklərin qurbanı olmuş günahsız insanların xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq “azərbaycanlıların soyqırımını günü” elan edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev azərbaycanlıların soyqırımını ilə əlaqədar dəfələrlə xalqa müraciət etmiş, Xocalı faciəsini insanlığa qarşı ən qəddar və amansız kütləvi terror hadisələrindən biri kimi qiymətləndirmişdir. Dövlət başçısının sərəncamı ilə bu il Xocalı soyqırımının 20-ci ildönümü qeyd edilir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi bu məsələ ilə əlaqədar xüsusi bəyanatlar və müraciətlər qəbul etmiş, beynəlxalq təşkilatlardan, dünya ölkələrinin parlamentlərindən və hökumətlərindən XIX–XX əsrlərdə erməni millətçiliyinin və onun havadarlarının azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımını cinayətlərini tanımağı, gələcəkdə bu cür cinayətlərin cəzasız qalmasının qarşısını almaqdan ötrü təsirli beynəlxalq hüquq mexanizmlərinin yaradılması işini tezliklə başa çatdırmağı, azərbaycanlılara qarşı yeni soyqırımını cinayətlərinə yol verilməməsi üçün Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dinc yolla ədalətli həllinə kömək göstərməyi xahiş etmişdir.

Milli Məclisin 1994-cü il 24 fevral tarixli qərarına əsasən 26 fevral “Xocalı soyqırımını günü” elan edilmiş və bu barədə beynəlxalq təşkilatlara məlumat verilmişdir. Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı ilə “Xocalıya ədalət!” kampaniyası çərçivəsində görülən işlər ildən-ilə daha da genişlənir. Xocalı soyqırımının dünya miqyasında tanıtılması üçün görülən tədbirlər öz nəticəsini verməkdədir. İslam Əməkdaşlığı Təşkilatı Parlament İttifaqının, Meksika və Pakistan parlamentlərinin müvafiq qərarlarında Xocalıda törədilmiş kütləvi qətlərin soyqırımını aktı olduğu təsdiq edilmişdir.

Xocalı şəhidlərinin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi üçün dövlət tərəfindən bir sıra tədbirlər görülmüşdür. Bakı şəhərində, ölkəmizin digər şəhər və rayonlarında Xocalı qurbanlarına abidələr ucaldılmış, Xocalı faciəsi haqqında məlumatlar orta məktəb proqramlarına daxil edilmişdir. Məlum olduğu kimi, Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həll edilməsi üçün ATƏT-in

Minsk qrupunun vasitəçiliyi ilə danışıqlar aparılır. Erməni tərəfi sülh arzusunda olduğunu göstərməyə çalışsa da, münaqişənin dinc vasitələrlə həllini çətinləşdirən bəyanatlara və hərəkətlərə yol verir, o cümlədən “erməni soyqırımı” haqqında əfsanənin daha çox ölkədə yayılmasına cəhdlər göstərir. Erməni millətçilərinin və onların havadarlarının Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş faciələri, o cümlədən Xocalı soyqırımını ört-basdır etmək və unutturmaq, qondarma “erməni soyqırımı”nı qəbul etdirmək üçün beynəlxalq miqyasda aparıcıları təbliğat kampaniyasının qarşısının alınması sahəsində göstərilən səylərin artırılması indiki dövrün ən aktual vəzifələrindən biridir. Bu sahədə parlamentin hər bir üzvünün də üzərinə vəzifələr düşür.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi yuxarıda şərh edilənləri nəzərə alaraq, qərara alır:

« 57 »

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyev Xocalı soyqırımının 20-ci
ildönümü münasibəti ilə keçirilən yürüşdə*

Mənbə: Azərbaycan Respublikası
Prezidentinin mətbuat xidməti

26.02.2012

1. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan Respublikasının hərbi birləşmələri, Dağlıq Qarabağdakı erməni silahlı dəstələri və keçmiş sovet ordusunun 366-cı motoatıcı alayı tərəfindən Xocalı şəhərində azərbaycanlıların kütləvi qırğınının Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 1994-cü il 24 fevral, 1995-ci il 24 fevral və 2007-ci il 27 fevral tarixli qərarları ilə soyqırımını (genosid) cinayəti kimi qiymətləndirilməsi bir daha təsdiq edilsin.

2. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarına bir vəzifə olaraq tapşırılsın ki, xarici ölkələrə səfərlər zamanı, o cümlədən beynəlxalq təşkilatların tədbirlərində iştirak edərkən son yüz ildən artıq dövrdə azərbaycanlıların məruz qaldıqları soyqırımını aktları, o cümlədən Xocalı faciəsi haqqında həqiqətlərin daha geniş yayılmasını təmin etsinlər, bu məqsədlə Milli Məclisin xarici

ölkələrin parlamentləri ilə əlaqələr üzrə işçi qruplarının imkanlarından dolğun və səmərəli istifadə etsinlər.

3. Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə orqanlarına tövsiyə edilsin ki, Xocalı şəhərində soyqırımı aktının törədilməsində iştirak etmiş şəxslərin hamısının müəyyən edilməsi, onların cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün görülən tədbirləri gücləndirsinlər.

4. Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət və qeyri-dövlət qurumlarına, o cümlədən qeyri-hökumət təşkilatlarına tövsiyə edilsin ki, Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı məlumatların geniş yayılması, yalançı erməni təbliğatının ifşa edilməsi üçün səylərini birləşdirsinlər.

Əd.: <http://www.meclis.gov.az/?/az/stenoqram/301>

HEYDƏR ƏLİYEV FONDU

Tariximizə müstəqil dövlət qurucusu kimi daxil olmuş Heydər Əliyevin xatirəsinə xalqımızın ehtiramını ifadə etmək arzusundan, onun zəngin mənəvi irsini əks etdirmək, azərbaycançılıq fəlsəfəsinin ölkəmiz üçün əhəmiyyətini vurğulamaq, milli dövlətçilik ideyalarını yeni nəsillərə aşılamaq zərurətindən irəli gələrək 2004 ildə yaradılıb. Elm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, idman, ekoloji sahələrə aid proqram və layihələr hazırlayıb həyata keçirən Fond öz fəaliyyətində Xocalı faciəsi haqqında həqiqətlərin dünyada tanıtılmasına da böyük yer ayırır. Heydər Əliyev Fondu Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü, azərbaycanlıların məruz qaldığı soyqırımı cinayətləri ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını ümdə məqsəd kimi öz fəaliyyətinin prioritet istiqaməti elan edib. Heydər Əliyev Fondu ölkəmizin üzləşdiyi ədalətsizliklə bağlı həqiqətlərin dünyaya çatdırılmasında xeyli iş görüb. Fondun bu məqsədlə apardığı davamlı iş 2005 ildə “Azərbaycan” internet portalının yaradılması ilə başlayıb. Portalda faktlarla Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin əsl mahiyyəti, Ermənistanın işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərində dinc əhaliyə qarşı törətdiyi azğınlıq, ölkəmizin tarixini əks etdirən memarlıq abidələrinə qarşı vandalizm aktları barədə məlumatlar yerləşdirilmişdir. “Azərbaycan” portalında Xocalı soyqırımı ayrıca bölmə kimi

təqdim olunur. Burada 1992 ilin fevralında erməni işğalçılarının Xocalıda törətdiyi soyqırımı haqqında geniş məlumatla yanaşı, qanlı faciəni əks etdirən fotoşəkillər də yerləşdirilib. Heydər Əliyev Fondunun 2006 ildə hazırladığı “Qarabağ həqiqətləri” bukletlər toplusu da Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü barədə obyektiv məlumatları daha geniş auditoriyaya çatdırmaq üçün həyata keçirilən davamlı fəaliyyətin tərkib hissəsidir. Fondun prezidenti, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə hazırlanan bukletlər toplusu gerçəkləşdirilən layihələr sırasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Qarabağın tarixi, münaqişənin başlanması, erməni təcavüzünün nəticələri, erməni terror təşkilatlarının Azərbaycana qarşı cinayətkar fəaliyyəti haqqında ətraflı informasiya almağa imkan verən topluda Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlər yer alıb. Topludakı bukletlərdən biri “Xocalı soyqırımı” adlanır. Fondun bu məqsədlə dünyanın ən müxtəlif ölkələrində Xocalı faciəsi ilə əlaqədar tədbirlərin keçirməsi tariximizin düzgün və obyektiv anlamının bərpa edilməsi baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu faciəvi hadisələrin düzgün şərh edilməsi, onlara mənəvi-hüquqi qiymət verilməsi zəruridir.

Xocalı soyqırımının 15-ci ildönümü ərəfəsində Heydər Əliyev Fondu xüsusi layihə hazırlayıb. Layihə çərçivəsində erməni terror dəstələrinin Xocalıda törətdiyi vəhşiliklərə dair Rusiya, Türkiyə, Fransa, Macarıstan, Rumıniya, Belçika, Almaniya, Çexiya, Gürcüstan və İsveçrədə silsilə tədbirlər keçirilib. Həmin ölkələrdə min ildən artıq tarixi olan Xocalının ağır tank və digər zirehli hərbi texnikanın gücü ilə yer üzündən silinməsi, körpə, uşaq, qoca, qadına fərq qoymadan insanların amansızlıqla, ağılsız vəhşiliklə qətlə yetirilməsi, əsirlərə görünməmiş işgəncələrlə divan tutulmasını əks etdirən fotosənədlərdən ibarət sərgilər təşkil olunub və ingilis, fransız, alman, rus, macar dillərində bu faciədən bəhs edən bukletlər təqdim edilib. Sərgidə Fondun keçirdiyi “Xocalı uşaqların gözü ilə” rəsm müsabiqəsindən seçmələr, müxtəlif illərdə xarici ölkələrdəki nüfuzlu nəşrlərdə Xocalı soyqırımına dair dərc olunmuş yazılardan hazırlanmış materiallar da nümayiş etdirilib.

Heydər Əliyev Fondu bir neçə dildə hazırladığı “Qarabağ həqiqətləri” bukletlər toplusunu beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırmaq istiqamətində mühüm tədbirlər görüb. Toplu ingilis, fransız, rus, alman

və macar dillərində çap olunaraq, bir çox xarici ölkələrdə yayılıb.

Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması işinə xüsusi önəm verən Heydər Əliyev Fondu Moskva, Berlin, Strasburq, Brüssel, Buxarest, Ankara, Tbilisi və dünyanın digər şəhərlərində minlərlə insanı fotosənədlərin təkzibedilməz dili ilə qanlı Xocalı faciəsi, erməni vandalizmi ilə tanış edib, dünya ictimaiyyətinin bu soyqırımı haqqında obyektiv və dürüst məlumatlandırılmasına çalışıb. İştirakçılara Fondun hazırladığı kitablar, fotoşəkillər, CD və DVD-lər paylanıb. Sərgilərdə ermənilərin “Böyük Ermənistan” imperiyası yaratmaq xülyasını, işğalçılıq siyasətini, Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Dağlıq Qarabağı və ona bitişik 7 rayonunun işğalı ilə bağlı doğma yurd-yuvalarından qovulmuş həmvətənlərimizin üzləşdiyi fəlakətləri, Xocalı soyqırımını əks etdirən 3 hissəli film nümayiş etdirilib. Fondun təşəbbüsü ilə və göndərdiyi materiallar əsasında Türkiyənin İstanbul şəhərində və daha 25 vilayətdə “Xocalı həftəsi” keçirilib.

2008 il fevralın 24-də Haaqada Niderlandda fəaliyyət göstərən Holland-Azərbaycan Türk Dərnəyinin təşəbbüsü və Azərbaycan Respublikasının Niderlanddakı səfirliyi, Azərbaycan Respublikasının Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi və Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə Xocalı soyqırımı şəhidlərinə həsr olunan ilk abidənin, diaspor təşkilatlarının toplantısı və rəsm sərgisinin açılış mərasimi keçirilib. Elə həmin tarixdə Berlində Fondun təşəbbüsü ilə “Xocalı soyqırımı və 1915-ci il hadisələrindəki gerçəklər” mövzusunda elmi konfrans keçirilib. Fevralın 27-də fondun Rusiya nümayəndəliyi tərəfindən Moskvada təşkil edilən “Xocalı. 16 il sonra” mövzusunda elmi-praktik konfrans Xocalı soyqırımının beynəlxalq ictimaiyyətə diqqətinə çatdırılması yönündə keçirilən əhəmiyyətli tədbirlərdən biri olub. Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti, İslam Konfransı Təşkilatının Əməkdaşlıq və Dialoq uğrunda Gənclər Forumunun mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoq üzrə birinci baş əlaqələndiricisi Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə 2008 ildə “Xocalıya ədalət” kampaniyasına start verilib.

2009 ilin fevralında Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə Xocalı faciəsinin ildönümü Azərbaycanın xarici ölkələrdəki 50-yə yaxın səfirlik, konsulluq və nümayəndəliklərinin xətti ilə qeyd olunub. Xocalı soyqırımının 17-ci ildönümü ilə bağlı Vaşinqton, Nyu-York, Varşava, London, Haaqa, Dubay, Kiyev, Moskva, Berlin, Strasburq, Brüssel,

Buxarest, Cenevrə, Ankara, İstanbul, Praqa, Paris, Tbilisi və digər şəhərlərdə silsilə tədbirlər keçirilib. Anma mərasimlərində Heydər Əliyev Fondunun hazırladığı “Xocalı soyqırımı” filmi, ermənilərin Xocalıda törətdikləri vəhşilikləri əks etdirən fotosəkillər və müxtəlif illərdə xarici ölkələrin nüfuzlu nəşrlərində Xocalı faciəsi haqqında dərc edilmiş materiallar, Fondun ümumtəhsil məktəbləri və uşaq evlərində keçirdiyi “Xocalı uşaqların gözü ilə” mövzusunda rəsm müsabiqəsinin seçmələrindən ibarət ekspozisiyalar nümayiş olunub. Eyni zamanda, Fondun hazırladığı “Qarabağ həqiqətləri” toplusunun və “Azərbaycana qarşı müharibə: mədəni irsin hədəfə alınması” kitabı da təqdim edilib.

2012 ildə Fond Xocalı soyqırımının 20-ci ildönümü ilə əlaqədar “Uşaqlar və müharibə” mövzusunda respublika rəsm sərgisi keçirib. Həmin il fevralın 24-də isə Sarayevoda Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə yenidən qurulan “Dostluq parkı”nın və Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ucaldılmış abidənin açılışı olub. Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə Xocalı faciəsinin 20-ci ildönümü dünyanın 100-dən artıq nöqtəsində qeyd olunub.

2013 il fevralın 21-də Yaponiyada Xocalı soyqırımının qurbanlarına həsr olunmuş fotosərgi təşkil edilib. Sərgidə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən hazırlanmış vəsaitlər, o cümlədən “İRS” jurnalının ingilis və yapon dillərində nəşrləri, kitablar və broşürlər paylanılıb, faciə barədə geniş məlumat verilib. Yaponiya Parlamentinə və Xarici İşlər

« 58 »

Mexikoda “Dostluq parkı”nın və Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ucaldılmış abidənin açılışı

Mənbə: AZƏRTAC

23.08.2012

Nazirliyinə, ali təhsil ocaqlarına və KİV-ə faciədən bəhs edən nəşrlər göndərilib. 2013 il fevralın 26-da Parisdəki Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzində Heydər Əliyev Fondunun, Heydər Əliyev Mərkəzinin və Azərbaycanın Fransadakı səfirliyinin təşkilatçılığı ilə fransız rəssamı Reno Baltzinjerin Xocalı faciəsinə həsr etdiyi rəsm əsərlərindən ibarət “Xocalı gecəsi” sərgisinin vernisajı keçirilib. Sərgidə rəsm əsərləri ilə yanaşı, qanlı faciə ilə bağlı fotolar da nümayiş etdirilib.

2014 il fevralın 27-də Buxarestin “Hyperion” Universitetində Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü və dəstəyi ilə “Cənubi Qafqazda münaqişələr və onların nəticələri: Xocalı bir gecənin faciəsi” adlı konfrans keçirilib. Fevralın 28-də isə İllinoys ştatının Çikaqo şəhərində Xocalı faciəsinin 22-ci ildönümü ilə əlaqədar mərasim keçirilib. Loyola Universitetində keçirilən mərasimdə universitetin professor-tələbə heyəti, Azərbaycan və türk diasporunun nümayəndələri, beynəlxalq cinayətlərin araşdırılması sahəsi üzrə tanınmış mütəxəssislər iştirak ediblər.

2015 il fevralın 26-da Heydər Əliyev Fondunun, Azərbaycanın Gürcüstandakı səfirliyinin və M. F. Axundzadə adına Azərbaycan Mədəniyyəti Muzeyinin təşkilatçılığı ilə Tbilisidə Xocalı soyqırımına həsr olunmuş sərgi açılıb. Martın 30-da isə Azərbaycan Respublikasının Cənubi Afrika Respublikasındakı səfirliyi Xocalı soyqırımının 23-cü ildönümü və 31 mart - Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü ilə əlaqədar Heydər Əliyev Fondunun təqdim etdiyi fotosəkillərdən və kitablardan ibarət sərgi təşkil edib.

Əd.: <http://heydar-aliyev-foundation.org>

“XOCALIYA ƏDALƏT” BEYNƏLXALQ MAARİFLƏNDİRMƏ KAMPANİYASI

“Xocalıya ədalət” beynəlxalq maarifləndirmə kampaniyasına Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Gənclər Forumunun (İKGF) Baş Koordinatoru Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə 2008-ci ildə start verilib.

Kampaniya Xocalı soyqırımı, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixi səbəbləri və nəticələri, həmçinin Ermənistan

silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ regionu və digər ərazilərindən qeyd-şərtsiz və dərhal çıxarılmasının zəruriliyi ilə bağlı beynəlxalq maarifləndirmənin artırılması məqsədini daşıyır. Kampaniyanın fəaliyyəti həmçinin Xocalı soyqırımını qurbanlarının xatirəsinin yad edilməsi, sağ qalmış ailələrə dəstək göstərilməsi, bu hadisələrin yaddaşlarda yaşaması, xüsusən də gənc nəsil tərəfindən unudulmamasına yönəlib.

Kampaniya qlobal səviyyədə fəaliyyət göstərmək və öz müraciətlərini çatdırmaq üçün müxtəlif kommunikasiya vasitələri və resurslarından, o cümlədən media, internet və canlı tədbirlərdən fəal şəkildə istifadə edir. Kampaniya çərçivəsində təşkil edilən tədbirlərdə əsas diqqət kütləvi qırğınlara, etnik təmizləmə və irqi, etnik və ya dini ayrı-seçkilik hallarına qarşı güclü müqaviməti nümayiş etdirməyə, Xocalı soyqırımını qurbanları ilə həmrəyliyi ifadə etməyə və Xocalıda azərbaycanlılara qarşı törədilmiş cinayətlərə görə cəzasızlıq halları ilə mübarizəyə yönəlib.

Kampaniya bir çox ölkələrdə səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərir və hazırkı tarixdə 120 mindən çox şəxs və 115 təşkilat onun fəaliyyətini dəstəkləyir. Sosial şəbəkələr, sərgilər, toplantılar, müsabiqələr, konfranslar, seminarlar və digər oxşar tədbirlər kampaniyanın məqsədlərinə çatmaq üçün istifadə olunan digər səmərəli vasitələri təşkil edir.

Kampaniyanın strateji məqsədləri aşağıdakılardır:

- Xocalı soyqırımının dünya ictimaiyyəti tərəfindən tanınması, ona hüquqi və siyasi qiymətin verilməsi;
- Ermənistan hökuməti tərəfindən Xocalı soyqırımına görə rəsmi üzr istənilməsi, bu hadisələrin bir daha törədilməyəcəyinə təminatın verilməsi və vurulmuş ziyana (maddi və mənəvi) görə tam olaraq kompensasiyanın ödənilməsi;
- Müvafiq cinayətlərin törədilməsinə görə məsuliyyət daşıyan şəxslərin cəzalandırılması;
- Xocalı soyqırımını, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixi, səbəbləri və nəticələri və Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın işğal altında olan ərazilərindən tez bir zamanda və heç bir qeyd-şərt olmadan çıxarılmasının zəruriliyi barədə dünya ictimaiyyətinin məlumatlılığının artırılması;
- Xocalı soyqırımını qurbanlarının xatirəsinin yad edilməsi, sağ qalmış ailələrə dəstək göstərilməsi, bu hadisələrin yaddaşlarda yaşaması,

xüsusən də gənc nəsil tərəfindən unudulmaması.

Leyla Əliyeva “Xocalıya ədalət” kampaniyasının mahiyyətini belə açıqlayıb: “Azərbaycan öz zəngin tarixi və adət-ənənələri ilə qürur duyur. Azərbaycan bir çox etnik qrupların dinc şəkildə yaşadığı və etiqadından, etnik və irqi mənşəyindən asılı olmayaraq hər kəsin bərabər şəkildə və ehtiramla rəftar olunduğu nadir ölkələrdəndir. Həm qərb, həm də şərqə məxsus inkişafı özündə cəmləşdirən Azərbaycan hər zaman müxtəlif dinlərin, millətlərin və adət-ənənələrin məskəni olmuşdur. Tolerantlıq bizim ən qiymətli dəyərlərimizdən biridir və biz bu dəyəri hər zaman təşviq və müdafiə etmək əzmindəyik.

Lakin, 1992-ci ilin fevral ayında Xocalı sakinləri tolerantlıqdan çox uzaq olan hadisələri yaşayıblar. Həmin gün Ermənistan silahlı qüvvələri uşaq, qadın və yaşlılar da daxil olmaqla yüzlərlə dinc insanı məhz azərbaycanlı olduğuna görə amansızcasına qətlə yetirib, yaralayıb və qəddar işgəncələrə məruz qoyub.

Bu cinayətlər xüsusi amansızlıqla törədildiyindən və insan ləyaqətinə ciddi zərbə vurduğundan, bəşəriyyət həmin gecənin xatirələrini yaddaşlarda saxlamaq, soyqırımını unutmamaq və qurbanların və sağ qalanların xatirəsini əziz tutmaq üçün mənəvi məsuliyyət daşıyır. Lakin, yaddaşlarda saxlama və xatırlama kifayət deyildir. Biz bu yaddaşlardan dərs çıxararaq cinayətkarları məsuliyyətə cəlb etməklə ədaləti bərpa etməli və bir daha kütləvi şəkildə bu amansız cinayətlərin törədilməməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsinə nail olmalıyıq.

Bu səbəbdən, 2008-ci ildə bu məqsədlərə nail olmaq və qurban-

*Heydər Əliyev Fondunun
təşəbbüsü ilə Ağ Evin rəsmi
saytında Xocalı soyqırımını ilə
bağlı yerləşdirilən petisiya*

Mənbə: www.petitions.whitehouse.gov

26.01-26.02.2013

The screenshot shows the White House Petitions website interface. At the top, there is a navigation bar with links for "BLOG", "PHOTOS & VIDEO", "BRIEFING ROOM", "ISSUES", "ADMINISTRATION", "WHITE HOUSE", and "GOVERNMENT". The main heading reads "WE the PEOPLE YOUR VOICE IN OUR GOVERNMENT". Below this, there are buttons for "CREATE A PETITION", "OPEN PETITIONS", "RESPONSES", and "HOW & WHY".

The featured petition is titled "Issue a proclamation commemorating and recognizing the war crime of the Khojaly Massacre, and its victims". The text of the petition reads: "On February 26, the Azerbaijanis-Americans and all friends of the U.S. Azerts Network will mark the 21st anniversary of one of the most horrific events of the 1990s, the Khojaly Massacre – the biggest war crime in ex-USSR in the second part of the 20th century. This crime against humanity was perpetrated and acknowledged by the president of Armenia. Several countries as well as the U.S. states of Massachusetts, Maine, Texas and New Jersey have introduced resolutions and proclamations commemorating the Khojaly Massacre. On behalf of a group of Azerbaijanis-Americans and our friends throughout the nation and the world, on the eve of the 21st anniversary of this tragedy, we hereby call upon you to help us commemorating Khojaly Massacre and its victims with a Presidential proclamation." The petition was created on Jan 26, 2012, and is categorized under "Issues: Criminal Justice and Law Enforcement, Foreign Policy, Human Rights".

At the bottom of the page, there is a progress bar showing "SIGNATURES NEEDED BY FEBRUARY 25, 2013 TO REACH GOAL OF 100,000" with a current count of 0, and "TOTAL SIGNATURES ON THIS PETITION" with a current count of 100,197.

ların, sağ qalanların və bütün Azərbaycan xalqının səsində səs vermək üçün “Xocalıya ədalət” beynəlxalq maarifləndirmə kampaniyasına start verilib”.

2008 il mayın 17-də İstanbulda İslam Konfransı Təşkilatının Əməkdaşlıq və Dialoq Uğrunda Gənclər Forumu və İSESKO-nun təşkilatçılığı ilə keçirilmiş İKT ekspertlərinin ikigünlük iclasında “Xocalıya ədalət” kampaniyası İKT ekspertləri tərəfindən dəstəklənib və 26 fevral - Xocalı soyqırımı gününün İKT ölkələrində humanitar fəlakətlər qurbanlarının xatirəsini anma günü kimi qeyd olunması barədə qərar qəbul olunub. Bundan əlavə, Xocalı qətliamının İslam ölkələrində dərsliklərə daxil edilməsi ilə bağlı təklif də İKT nazirlərinin toplantısına təqdim edilib. Həmin ilun iyulunda İslam Konfransı Təşkilatının üzvü olan ölkələrin xarici işlər nazirlərinin Kampalada (Uqanda) başa çatmış konfransında “Xocalıya ədalət” təşəbbüsü təsdiq olunub.

“Xocalıya ədalət” kampaniyasının virtual aləmdə yayılması və bu qəbildən olan silsilə tədbirlərin sistemləşdirilməsi məqsədi ilə www.justiceforkhojaly.org internet saytı yaradılıb. Xocalı şəhərində törədilmiş insanlığa qarşı cinayətin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün kampaniyanın və onun internet saytının dünyanın müxtəlif şəhərlərində - Vaşinqton, İstanbul, Moskva, Berlin, Buxarest, Ər-Riyad, İsgəndəriyyə, Kuala-Lumpur, Nyu-York, Kiyev, Vyana, Brüssel, Riqa, Varşava, London, Haaqa, Ottava və Los-Ancelesdə təqdimatı keçirilib. Bu tədbirlərdə Heydər Əliyev Fondunun hazırladığı “Xocalı soyqırımı” filmi, ermənilərin Xocalıda törətdikləri vəhşilikləri əks etdirən fotoşəkillər və müxtəlif illərdə xarici ölkələrin nüfuzlu nəşrlərində Xocalı faciəsi haqqında dərc edilmiş materiallar, Heydər Əliyev Fondunun ümumtəhsil məktəbləri və uşaq evlərində keçirdiyi “Xocalı uşaqların gözü ilə” mövzusunda rəsm müsabiqəsinin seçmə işlərindən ibarət ekspozisiyalar nümayiş olunub.

2010 ildə “Xocalıya ədalət” kampaniyasının səyi ilə Xocalı qətliamının adı İsveçdə yaradılmış və virtual aləmdə geniş vüsət almış mükəmməl “Beynəlxalq Müharibə Qurbanları Memorialı” arxiv layihəsinə daxil edilib. Layihədə kampaniyanın rəsmi saytına istinad edilərək Dağlıq Qarabağ müharibəsi zamanı erməni silahlı qüvvələri tərəfindən Xocalı şəhərində xüsusi amansızlıqla öldürülən qurbanların siyahısı yerləşdirilib, faciə saytın istifadəçilərinə XX əsrin ən dəhşətli qətliamı kimi təqdim

edilib.

“Xocalıya ədalət” beynəlxalq məlumat və təbliğat kampaniyası çərçivəsində “Xocalıya ədalət” adlı rep üslubunda mahnı yazılıb. Rep üslublu mahnının müəllifi, Amerikanın populyar rep ifaçısı Toni Bləkməndir, aranjiman isə Qordon Vilyamsa məxsusdur. Mahnı T. Bləkmən və Azərbaycanın “Dəyirman” rep qrupu tərəfindən ifa olunub.

2010 il yanvarın 31-də İslam Konfransı Təşkilatına üzv dövlətlərin Parlament İttifaqının (İKT Pİ) Uqandanın paytaxtı Kampala şəhərində keçirilən VI sessiyasında Azərbaycan üçün çox mühüm hadisə baş verib. Əlli bir ölkənin parlament heyətləri başçılarının iştirak etdiyi tədbirdə İslam Konfransı Gənclər Forumunun (İKGF) təşəbbüsü ilə “İKGF ilə İKT Pİ arasında əməkdaşlıq” haqqında qətnamə qəbul edilib.

Kampaniya çərçivəsində 2010 ilin martında rus yazıçısı, professor Yuri Pompeyevin Moskvada “Qarabağ gündəliyi” kitabı nəşr edilib.

2015 ilin fevralında “Xocalıya ədalət” beynəlxalq təbliğat-təşviqat kampaniyası çərçivəsində “Müharibə cinayətinin Xocalı şahidi. Ermənistan müttəhim kürsüsündə” adlı kitab Avropa Azərbaycan Cəmiyyəti tərəfindən Sankt-Peterburqda və İstanbulda rus və türk dillərində nəşr edilib.

Kampaniya nəticəsində Meksika, Pakistan, Çexiya, Rumıniya, Bosniya və Herseqovina, Panama, Peru, Kolumbiya, Serbiya, İordaniya, Honduras, Sudan və digər ölkələr, ABŞ-ın 20-dən çox ştatının qanunverici orqanları Xocalı hadisələrini pisləyən qətnamələr qəbul edib, İƏT-in üzvü olan 53 ölkənin parlamentləri xüsusi qətnamə ilə təsdiq ediblər ki, Xocalıda soyqırımı törədilib. İƏT-in üzvü olan 57 dövlətin başçıları tərəfindən analoji sənədlər qəbul olunub. Ankara, Berlin, Sarayevo, Haqa, Mexiko, İzmit, Uşak şəhərlərində Xocalı abidələri ucaldılıb. Xocalı haqqında müntəzəm olaraq kitablar çap edilir, bukletlər, məlumatlar nəşr olunur, filmlər çəkilir. Bu gün kampaniyanın fəaliyyətinin yeni mərhələsi başlanır. Bu gün yüzdən artıq ölkəni əhatə edən kampaniyada hələ çox layihə və tədbirlərin keçirilməsi nəzərdə tutulub. Məhz bu kampaniya sayəsində dünyada Xocalı hadisələrini soyqırımı kimi tanıyan ölkələrin sayı ildən-ilə artır.

Əd.: “Xalq qəzeti”. -2014. -14 may. -N 99

V. Səmədov, R. Vəlizada. “Leyla Əliyeva “Xocalıya ədalət” (Beynəlxalq erməni terroruna qarşı yeni strateji model) - I cild, Bakı, 2014, s. 79

XOCALI SOYQIRIMI İSLAM ƏMƏKDAŞLIQ TƏŞKİLATINDA

2008 ildə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı xarici işlər nazirləri tərəfindən Xocalı faciəsinin kütləvi qırğın kimi tanınması barədə qətnamə qəbul olunub. 2009-cu ilin iyulunda isə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Gənclər Forumu ilə İSESCO arasında imzalanmış anlaşma nəticəsində Xocalı faciəsi haqqında məlumatın İKT ölkələrinin tarix dərsliklərinə salınması barədə razılıq əldə edilib. Leyla xanım Əliyevanın Xocalı soyqırımının daha geniş miqyasda qeyd olunması təşəbbüsü bir sıra ölkələrdə dövlət səviyyəsində dəstəklənib. 2010-cu il yanvarın 31-də İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv dövlətlərin Parlament İttifaqının Uqandanın paytaxtı Kampala şəhərində keçirilən və 51 ölkənin parlament heyətləri başçılarının iştirak etdiyi VI sessiyasında forumun təşəbbüsü ilə “İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Gənclər Forumu ilə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Parlament İttifaqı arasında əməkdaşlıq haqqında” qətnamə imzalanıb. “Xocalıya ədalət!” beynəlxalq kampaniyası çərçivəsində qəbul olunmuş qətnamədə Xocalı faciəsinə “Erməni silahlı qüvvələri tərəfindən dinc əhəlinin kütləvi qətləməsi” və “İnsanlığa qarşı cinayət” kimi qiymət verilib. Qətnamədə “Xocalıya ədalət!” beynəlxalq kampaniyasına həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə tam dəstək verməyə çağıran bənd də öz əksini tapıb. Bu, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Xocalı faciəsinə “insanlığa qarşı cinayət” kimi tanıyan ilk sənəddir. 2011-ci il yanvarın 19-da Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin paytaxtı Əbu Dabidə İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Parlament İttifaqı Şurasının XIII sessiyası keçirilib. Sessiyada Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən “Xocalıya ədalət!” beynəlxalq kampaniyasına dəstək olaraq Xocalı faciəsinə “insanlığa qarşı törədilmiş kütləvi cinayət” kimi tanımağa çağıran Əbu Dabi Bəyannaməsi qəbul edilib. 2012-ci il yanvarın 31-də İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Parlament İttifaqının üzvü olan dövlətlərin İndoneziyanın Palembang şəhərində keçirilən VII sessiyası “Xocalıya ədalət!” beynəlxalq kampaniyasını dəstəklədiyini bir daha təsdiq edib. “Azərbaycan

Respublikasına qarşı Ermənistan Respublikasının təcavüzü” adlı son illər davamlı olaraq qəbul edilən qətnaməyə forumun təşəbbüsü ilə xüsusi bir bənd də əlavə olunub. Xocalı faciəsinə həsr edilən bölmədə qeyd olunur: “Konfrans üzv ölkələrin parlamentlərini 2012-ci ildən etibarən (faciənin 20 illiyi) 1992-ci il fevralın 26-da Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı həyata keçirilən və soyqırımı xarakteri daşıyan kütləvi qırğını tanımağa çağırır və Xocalı qırğınıni törədənlərin məsuliyyətə cəlb olunmasını tələb edir”. Bu tanınma 2009-cu ildən həyata keçirilən və İslam Əməkdaşlıq

« 60 »

*Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti İlham Əliyev Xocalı
abidəsini ziyarət edərkən*

Mənbə: Azərbaycan Respublikası
Prezidentinin mətbuat xidməti

26.02.2013

Təşkilatı Gənclər Forumunun mədəniyyətlərarası dialoq üzrə baş əlaqələndiricisi Leyla xanım Əliyeva tərəfindən irəli sürülən “Xocalıya ədalət!” beynəlxalq kampaniyasının fəaliyyətinin nəticəsi olub. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, münəfiqə ilə bağlı qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlər arasında bu qətnamədə ilk dəfə olaraq Xocalı faciəsinə soyqırımı aktı səviyyəsində siyasi-hüquqi qiymət verilib. Nəzərə alaq ki, İƏT Parlament İttifaqı öz sıralarında dünya parlamentlərinin dördü birini cəmləşdirir və ən böyük parlamentlərarası beynəlxalq qurumlardandır. Bu qətnamə Xocalı faciəsinin erməni millətçiləri tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı aparılan soyqırımı siyasətinin tərkib hissəsi kimi beynəlxalq səviyyədə tanınması və bu cinayəti törədənlərin hüquqi məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün çox mühüm əhəmiyyətli bir sənəddir. 2012-ci il noyabrın 15-17-də İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının Xarici İşlər Nazirləri Şurasının (İƏT XİNŞ) Cibutidə keçirilən 39-cu sessiyasında İƏT XİNŞ Xocalı faciəsinə ilk dəfə olaraq soyqırımı aktı kimi tanıyıb. İƏT XİNŞ üzvü olan ölkələri və İƏT-in qurumlarını kampaniyanın fəaliyyətində fəal iştirak etməyə və dəstək olmağa, bu soyqırımı aktının beynəlxalq və milli səviyyələrdə insanlığa qarşı cinayət kimi tanınması üçün səy göstərməyə çağırıb. İƏT-in ali orqanı olan və təşkilatın dövlət və hökumət başçılarının iştirakı ilə 2013-cü il fevralın 6-7-də Misirin paytaxtı Qahirə şəhərində keçirilən 12-ci Zirvə Toplantısında Xocalı faciəsi soyqırımı aktı və insanlığa qarşı törədilmiş cinayət kimi tanınıb. 2013-cü il dekabrın 9-11-də Qvineyanın paytaxtı Konakridə keçirilmiş 57 ölkənin üzv olduğu İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının Xarici İşlər Nazirləri Şurasının 40-cı sessiyası Xocalı faciəsinə soyqırımı aktı kimi tanıdığını bir daha bəyan edib. Qətnamə layihəsində İƏT GF-nin mədəniyyətlərarası dialoq üzrə baş əlaqələndiricisi Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən “Xocalıya ədalət!” kampaniyasına dair xüsusi bənd yer alıb. Həmin bənddə deyilir: “İƏT XİNŞ ”Xocalıya ədalət!” beynəlxalq məlumat kampaniyasını alqışlayır və üzv dövlətlərdən bu soyqırımı aktını milli və beynəlxalq səviyyədə insanlığa qarşı cinayət kimi tanınması üçün kampaniyanın işində fəal iştirak etməyə

və lazımi səylər göstərməyə çağırır. 2014-cü il fevralın 18-19-da İranın paytaxtı Tehranda İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv Dövlətlərin Parlament İttifaqı Konfransının 9-cu sessiyası keçirilmiş və bu beynəlxalq görüşdə 53 üzv dövlətin parlament nümayəndələri iştirak ediblər. Sessiyada “İƏT Parlament İttifaqı ilə İKGF arasında əməkdaşlıq” adlı qətnamədə növbəti dəfə Xocalı faciəsi “soyqırımı aktı və insanlığa qarşı törədilmiş cinayət” kimi qiymətləndirilib. İKGF-nin mədəniyyətlərarası dialoq üzrə baş əlaqələndiricisi Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə irəli sürülən “Xocalıya ədalət!” kampaniyasının fəaliyyətinin bu il 7 ili tamam olur və bu müddət ərzində kampaniyanın qarşıya qoyduğu məqsədlərə çatmaq üçün İKGF müxtəlif səviyyələrdə geniş iş aparıb. Bu baxımdan, Xocalı soyqırımına beynəlxalq səviyyədə hüquqi-siyasi və mənəvi qiymətin verilməsinə nail olmaq üçün Gənclər Forumu faciənin beynəlxalq sənədlərdə insanlığa qarşı cinayət və soyqırımı kimi tanınmasını kampaniya çərçivəsində əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirib. Ötən bu illər ərzində aparılan iş nəticəsində İƏT çərçivəsində bütün səviyyələrdə, o cümlədən İƏT-in ali orqanı olan dövlət başçılarının sammiti səviyyəsində Xocalı faciəsi soyqırımı aktı və insanlığa qarşı cinayət kimi tanınıb.

XOCALI FACİƏSİNİN BEYNƏLXALQ ALƏMDƏ SOYQIRIMI KİMİ TANINMASI

2011 ildə Xocalı soyqırımının 19-cu ildönümü ABŞ Konqresinin Nümayəndələr Palatasında anılıb, 2012 ildə isə konqresmenlər Stiv Koen və Den Boren ayrı-ayrılıqda Xocalı soyqırımının 20-ci ildönümü ilə bağlı bəyanatlarla çıxış edərək ermənilər tərəfindən qadın, uşaq və azyaşlı insanlara qarşı zorakılıq və işgəncələri “təsvirəlməz” adlandıırıblar. Xocalı soyqırımının Amerika ştatları içərisində tanınması istiqamətində ilk addım 2010 il fevralın 25-də ABŞ-ın Massaçusets ştatının Nümayəndələr Palatasının Xocalıda qırğın törədilməsi faktının tanınması haqqında qətnamə qəbul etməsi olub. 2011 il iyunun 11-də isə ABŞ-ın Texas ştatı Ermənistan

tərəfindən Xocalıda çox ağır cinayət törədilməsi faktını tanıyıb. Bu ştatın Nümayəndələr Palatası tərəfindən qəbul edilən 535 nömrəli qətnamədə Azərbaycanın bu şəhərinin erməni işğalından qaçaraq yaxa qurtarmağa çalışan dinc sakinlərinin Ermənistan silahlı qüvvələri və Rusiya ordusunun hissələri tərəfindən qırğına məruz qalması pislənilir.

Bu prosesin davamı olaraq 2012 il fevralın 23-də Nyu-Cersi ştatı, daha sonra isə Corciya ştatı Xocalı qətliamı ilə bağlı qətnamə qəbul edib. Ştatın Nümayəndələr Palatasında 1594 sayılı qətnamə Azərbaycan və türk diasporunun həyata keçirdiyi güclü kampaniya nəticəsində qəbul edilib. 2012 il martın 23-də isə daha bir Amerika ştatı – Men ştatının Nümayəndələr Palatası tərəfindən Xocalı soyqırımının 20-ci ildönümü ilə əlaqədar qətnamə qəbul olunub.

Xocalı soyqırımının beynəlxalq aləmdə tanınması 2013 ildə daha geniş vüsət alıb. Belə ki, yanvarın 28-də Nyu-Meksiko ştatının əvvəlcə Senatında, sonra isə Nümayəndələr Palatasında Xocalı soyqırımının tanınmasına dair qətnamə qəbul edilib. Nyu-Meksiko parlamentinin hər iki palatası Xocalı faciəsini tanıyıb. Bunun ardınca, ABŞ-ın Arkanzas ştatının Nümayəndələr Palatası fevralın 8-də, senatı isə fevralın 11-də Xocalı soyqırımına dair qətnamələr qəbul edib. Daha sonra martın 4-də Oklahoma ştatı, 8-də İndiana ştatı, 18-də Pensilvaniya ştatının Baş Assambleyası və Tennesi ştatının qanunverici orqanının Nümayəndələr Palatasında, aprelin 3-də Vest Virciniya ştatının qanunverici orqanının Nümayəndələr Palatasında Xocalı faciəsinin 21-ci ildönümü ilə bağlı qətnamə qəbul edilib, mayın 3-də isə Konnektikut ştatının Baş Assambleyası Xocalı qətliamını rəsmən tanıyıb. Xocalı qətliamının soyqırımı kimi tanınması istiqamətində ABŞ-da da ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir, bu faciəyə beynəlxalq hüquq müstəvisində qiymət verilir. Həmin il Xocalını tanıyan ştatlar arasında Konnektikut (3 aprel), Florida (21 avqust), 2014 ildə isə (4 mart) İndiana ştatları yer alıb.

2015 il fevralın 25-də ABŞ-ın Arizona ştatı Senatı Xocalı soyqırımının tanınmasına dair qətnamə qəbul edib. Qətnamədə vurğulanır ki, erməni silahlı qüvvələri 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycanın Xocalı şəhərini işğal edərək 600-dən çox mülki şəxsi qətlə yetirib, minə yaxın insan yaralanıb və

1200-dən artıq insan əsir götürülüb. Arizona ştatının Senatı tərəfindən qəbul edilən sənəddə 2015 il 26 fevral tarixinin Xocalı faciəsinin 23-cü ildönümü kimi tanındığı və faciənin qurbanlarının yad edildiyi bildirilir. Fevralın 26-da başda ABŞ-ın Pensilvaniya ştatının Nümayəndələr Palatasının üzvü Heri Ridşou olmaqla, ştatın 16 nümayəndəsinin həmmüəllifliyi ilə hazırlanmış qətnamədə Xocalıda dinc azərbaycanlılara qarşı törədilmiş qanlı cinayət pislənilib və erməni silahlı birləşmələri tərəfindən yerli əhaliyə qarşı etnik təmizləmənin həyata keçirildiyi vurğulanıb. Qətnamə ilk oxunuşda mütləq səs çoxluğu ilə (198/0) ilə qəbul olunub, spiker və sənədin əsas müəllifi kongresmen Heri Ridşou tərəfindən Azərbaycan nümayəndə heyətinə təqdim edilib. Həmin il ABŞ-ın Corciya ştatının qubernatoru Natan Dilin Xocalı soyqırımının ildönümü ilə bağlı imzaladığı bəyanatda qeyd olunub ki, 1992-ci ildə Azərbaycanda törədilən bu amansız qətləmə nəticəsində 600-dən çox mülki insan həyatını itirib. Martın 2-də Yuta ştatının qubernatoru tərəfindən Xocalı qətləməsinin tanınması ilə bağlı rəsmi sənəd imzalanıb. Mayın 21-də isə ABŞ-ın Konnektikut ştatının Nümayəndələr Palatası Xocalı soyqırımı ilə bağlı bəyanat qəbul edib.

2016 ildə ABŞ-ın daha üç ştatı müvafiq bəyannamə imzalayıb. Fevralın 11-də ABŞ-ın Nebraska ştatının qubernatoru Pit

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev
Gəncə şəhəri ərazisində 600 məcburi köçkün ailəsi üçün salınan
yeni qəsəbənin açılışında*

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin mətbuat xidməti

14.11.2014

Rikets bəyannamə imzalayaraq, fevralın 26-nın “Xocalını Anma Günü” elan edib və ştat sakinlərini bu günü hüznə yad etməyə çağırıb. Bəyannamədə Xocalı qətləmə dərəcəsi kimi pislənir, 600-dən çox günahsız mülki əhalinin, o cümlədən uşaq, qadın və qocaların kütləvi şəkildə qətlə yetirildiyi bildirilir. Qeyd edilir ki, bu dərəcəli hadisə dünya xalqları arasında qarşılıqlı anlaşma, ünsiyyət və tolerantlığın nə qədər zəruri olduğunu göstərir. Bəyannamə, eyni zamanda, Nebraska ştatının dövlət katibi Con Qeyl tərəfindən də imzalanıb. Fevralın 15-də ABŞ-ın Havay ştatının qubernatoru Deyvid İqə Xocalı soyqırımının 24-cü ildönümü ilə əlaqədar bu faciənin tanınması ilə bağlı xüsusi bəyannamə imzalayıb. Qubernator Havay ştatının sakinləri adından Xocalı faciəsi ilə bağlı dərin kədərini ifadə edərək, amansız qəddarlığa məruz qalmış günahsız qətlə qurbanlarının anılmasının önəmini vurğulayır. Sənəddə qeyd olunur ki, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə baş vermiş Xocalı qətləmə zamanı 600-dən çox mülki insan qətlə yetirilib. Oxşar qəddarlıqların yenidən baş verməməsi üçün Xocalı faciəsi qurbanlarını hörmətlə yad etmək vacibdir. Nəhayət, fevralın 17-də ABŞ-ın Montana ştatının qubernatoru Stiv Bullok rəsmi bəyanat imzalayaraq, Xocalı qətləməsinin ildönümü ilə bağlı Montana sakinlərinə çağırış edib. O, bəyanatda ştat

sakinlərini 26 fevralı Xocalını anma günü olaraq tanımağa və yad etməyə çağırıb. S.Bulok bəyanatda bildirir: “Biz montanalılar bu günü anmaq üçün ştatımızda yaşayan azərbaycanlı bacı və qardaşlarımıza qoşulur və bununla da münaqişələr nəticəsində meydana gəlmiş zorakılıqları dəf etmək üçün səylərimizi davam etdiririk”. Sənədin sonunda 2016-cı il fevralın 26-nın Montanada Xocalını anma günü elan edildiyi vurğulanır. 2016 il fevralın son günlərində Aydaho ştatı da Xocalı soyqırımını tanıyan ABŞ ştatlarının sırasına qoşulub.

2011 il dekabrın 20-də Meksika Konqresinin Deputatlar Palatası erməni silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycan ərazilərinin işğalını, xüsusilə də Xocalıda soyqırımı törədilməsini kəskin pisləyən qərar qəbul edib. 2012 il fevralın 1-də Pakistan Senatında Xocalı soyqırımının tanınması barədə qətnamə qəbul olunub. Qətnamədə Xarici Əlaqələr Komitəsi ermənilər tərəfindən mülki əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımını pisləyib. Latin Amerikasını ölkələri arasında Meksikadan sonra Kolumbiya da Xocalıda baş verən hadisələrə soyqırımı kimi qiymət verib. Belə ki, 2012 il aprelin 23-də qəbul edilmiş qərar Senatdan öncə onun II Konstitusional Daimi Komitəsində (Müdafiə və Xarici İşlər üzrə Komitə) irəli sürülüb, sənədin təsdiqi üçün tələb olunan 102 səs toplayıb və sənəd yekdilliklə qəbul olunub. Bütün bunlarla yanaşı, may ayının 28-də İordaniya Senati, iyunun 13-də Peru parlamenti, iyulun 30-da isə Kolumbiya Konqresinin Nümayəndələr Komitəsi Ermənistan-Azərbaycan,

« 62 »

*Madrid və Tenerife
Beynəlxalq Film Festivalları
“Sonsuz Dəhliz” (Endless
Corridor) filmini “Ən Yaxşı
Sənədli Film” və Aleksandras
Brokası “Ən Yaxşı Sənədli
Film Rejissoru” nominasiyası
üzrə qalib elan edib.*

Mənbə: www.apa.az

2014

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və Xocalı soyqırımına dair qərarlar qəbul ediblər.

2014 il yanvarın 17-də Honduras Milli Konqresi Azərbaycan ərazilərinin işğalı və Xocalı soyqırımını tanıyan Qərar (№ 333-2013) qəbul edib. Honduras Milli Konqresinin qəbul etdiyi bu qərar Konqresin Prezidenti və katibləri tərəfindən təsdiq olunub, 2014 ilin 24 yanvar tarixində Honduras Respublikasının Prezidenti və Xarici İşlər Naziri tərəfindən təsdiq edildikdən sonra, 2014 ilin 13 fevral tarixində ölkənin rəsmi mətbuat orqanı olan "THE GAZETTE" kütləvi informasiya vasitəsində dərc edilərək qüvvəyə minib və ölkənin qanunu statusunu alıb.

Bunun ardınca, avqustun 13-də Panama Milli Assambleyasında "Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycan ərazilərinin işğal edilməsi" nə dair 4 sayılı qətnamə qəbul olunub. Qətnamədə Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionu və onun ətrafındakı yeddi rayonun Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilməsi, bu hərbi münaqişə zamanı və ondan sonra əhalinin hüquqlarının kobud şəkildə pozulması, xüsusən də 1992 ildə azərbaycanlılara qarşı Xocalıda təcavüzkar ölkə tərəfindən törədilmiş soyqırımı qətiyyətlə pislənilib. Qətnamədə, həmçinin BMT Təhlükəsizlik Şurasının məlum dörd qətnaməsinə əməl edilməsi üçün Ermənistan Respublikası hökumətinə çağırış ifadə olunub. 2014 il sentyabrın 1-də Sudan Respublikası Milli Assambleyasının xarici əlaqələr komitəsinin qəbul etdiyi sənəddə 1992 ilin fevralında Xocalı şəhərində mülki Azərbaycan əhalisinə qarşı Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən törədilmiş qətlə soyqırımı aktı və insanlığa qarşı cinayət kimi tanınıb. Sənəddə Xocalıda mülki insanların öldürülməsi və Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü pislənilir və BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrinə istinad olunaraq, Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərindən dərhal, tam və qeyd-şərtsiz çıxarılması tələb edilir. Bununla yanaşı, sənəddə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünə dəstək ifadə olunaraq, güc tətbiq etmək yolu ilə ərazi əldə edilməsinin BMT Nizamnaməsinə və beynəlxalq hüquqa zidd olduğu bir daha vurğulanır. Eyni zamanda,

sənəddə Xocalı soyqırımını qurbanlarının və onların qohumlarının onlara vurulmuş mənəvi və maddi itkilərə görə ədalətli və hüquqi əsasda təzminat almaq hüququ da tanınır.

Xocalı soyqırımının dünya miqyasında tanıtılması istiqamətində ardıcıl fəaliyyət bundan sonra da davam etdirilib və artıq Xocalı soyqırımını Avropa ölkələrinin parlamentlərində də müzakirə olunaraq siyasi sənədlər qəbul edilib. 2013 il fevralın 12-də Rumıniya parlamentində Demokrat Liberal Partiyası fraksiyası tərəfindən “Dağlıq Qarabağ münaqişəsi” adlı siyasi bəyanat verilib. Siyasi bəyanatı sözügedən fraksiyadan deputat Luçian Militaru parlamentin kürsüsündən səsləndirib. Deputat çıxışında Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixinə toxunub, hazırda Dağlıq Qarabağ və ətrafındakı 7 rayon daxil olmaqla Azərbaycan torpaqlarının 20 faizinin Ermənistan tərəfindən işğal altında olduğunu diqqətə çatdırıb. L. Militaru milliyyətçi və etnik ayrı-seçkilik zəminində 25-26 fevral 1992-ci il tarixində Xocalı şəhərində xüsusi amansızlıqla azərbaycanlılara qarşı qırğın törədildiyini qeyd edərək, soyqırımını qurbanları haqda məlumat verib, beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən bu aktın insanlıq əleyhinə cinayət kimi tanınmasının vacibliyini vurğulayıb.

Çexiya Respublikası Avropa İttifaqının üzvləri arasında Ermənistanı dinc Xocalı sakinlərinin qətləməsinə görə rəsmən pisləyən və bu hərəkətləri insanlığa qarşı cinayət kimi tanıyan ilk dövlət olub. 2015 il fevralın 7-də ölkənin ali qanunvericilik orqanının Deputatlar Palatasının Beynəlxalq Əlaqələr Komitəsi “erməni hərbi bölmələri tərəfindən Azərbaycanın işğal olunmuş Xocalı şəhərində 613 müdafiəsiz dinc sakinin vəhşicəsinə qətlə yetirilməsi ilə törədilmiş qırğına görə” Ermənistanı pisləyən qətnaməni yekdilliklə qəbul edib. Sənəddə qeyd olunur ki, “Bu qırğın haqqında dünyanın bir çox kütləvi informasiya vasitələri məlumat yayıb və bu hadisə “Human Rights Watch/Helsinki” təşkilatı tərəfindən erməni hərbi qoşunlarının münaqişə zonalarında dinc əhaliyə münasibətdə beynəlxalq hüququn adi normalarının pozulması kimi bəyan edilib”. Sənəddə xüsusi vurğulanır ki, “insanlığa qarşı törədilən bu cinayəti bir çox dünya hökumətləri də pisləyiblər”. Beləliklə, Çexiya parlamenti Avropa İttifaqında

Ermənistanı Xocalıda bəşəriyyət əleyhinə törətdiyi cinayətlərə görə pisləyən ilk qanunverici orqan olub. Çexiya bu qətnamə ilə Dağlıq Qarabağ regionunu Azərbaycan Respublikasının tərkib hissəsi kimi, Ermənistanı isə bu ərazini işğal edən, Xocalıda ən ağır cinayətin törədilməsində təqsirkar olan dövlət kimi tanıdığını bir daha rəsmən təsdiq edib. Daha sonra Bosniya və Herseqovinanın Parlament Məclisinin Xalqlar Palatasının 2013 il fevralın 26-da keçirilən iclasında mütləq səs çoxluğu ilə Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və Xocalı soyqırımına dair rəsmi sənəd – “Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün tanınması və hörmət olunması”na dair qətnamə qəbul olunub.

2015 il yanvarın 29-da İsrail Prezidenti Reuven Rivlin BMT-nin Baş Məclisində Beynəlxalq Holokost Qurbanlarını Anma Günü ilə əlaqədar keçirilən tədbirdəki çıxışında dünyada törədilən soyqırımları və kütləvi qətlər barədə danışarkən onların arasında Xocalı soyqırımını da qeyd edib.

2015 il fevralın 25-də Latviya Seyminin qəbul etdiyi bəya-

« 63 »

*Azərbaycan
Respublikasının
Prezidenti
İlham Əliyev Xocalı
abidəsini ziyarət
edərkən*

Mənbə: Azərbaycan
Respublikası Prezidentinin
mətbuat xidməti

26.02.2015

natda Xocalı faciəsinin Azərbaycan tarixinə ən dəhşətli və qara səhifələrdən biri kimi yazıldığı qeyd olunub. Sənəddə 1992 il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycanın Xocalı şəhərinin yüzlərlə dinc sakininin qətlə yetirildiyi əksini tapıb.

2015 ilin oktyabrında Qvatemala Konqresinin qəbul etdiyi qətnamədə 1992 il fevralın 26-da Xocalı şəhərində dinc əhaliyə qarşı soyqırımı aktının törədilməsi pislənilib.

2017 ilin yanvarında Cibuti Respublikasının Milli Assambleyası (Parlament) Xocalı soyqırımının tanınması barədə qərar qəbul edib.

Beləliklə, Xocalı soyqırımının tanınması və qətliama siyasi qiymət verilməsi istiqamətində görülən işlər artıq daha ciddi nəticələr verir və bu proses genişlənməkdə davam edir. Heç şübhəsiz, bütün bunlar Azərbaycan dövlətinin apardığı səmərəli təbliğat işinin nəticəsidir və Ermənistanın ölkəmizə qarşı təcavüzünün dünya ictimaiyyətinə çatdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Əd.: Əli Həsənov. Xocalı soyqırımının səbəbləri, nəticələri və beynəlxalq aləmdə tanınması. "Dövlət İdarəçiliyi"-2015. -№1. -S. 79-90.
"Azərbaycan" qəzeti, 23 fevral 2016. -№41

« 64 »

"1905.az" portalının "Park Bulvar"-da Xocalı Soyqırımına həsr olunmuş aksiyası

Mənbə: 1905.az

26.02.2015

FƏRYAD

1993 ildə “Azərbaycanfilm” kinostudiyasında istehsal olunmuş Azərbaycan filmi. Ssenari müəllifi Vaqif Mustafayev, quruluşçu rejissor Ceyhun Mirzəyev, quruluşçu operator Kənan Məmmədov, quruluşçu rəssam Rafiz İsmayılov, bəstəkar Cavanşir Quliyevdir. Rollarda Ceyhun Mirzəyev, Məlik Dadaşov, Hacı İsmayılov, Liana Qudadze, Fikrət Məmmədov, Nəcibə Behbudova və başqaları çəkilib. Film Qarabağ müharibəsinə həsr olunub. Baş qəhrəmanın prototipi var və burada təsvir olunan hadisələr real faktlara əsaslanır. Filmdə güllələnmiş, soyuqdan donmuş xocalılar səhnəsində Goranboy rayonu ərazisində məskunlaşan Xocalı sakinləri çəkilib.

Əd. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. (“Azərbaycan” cildi). Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Mərkəzi, Bakı, 2007. - səh. 816.
<http://ru.azadinform.az/news/a-24747.html>

“GÜNƏŞİN BATDIĞI YER...”

2012 ildə çəkilmiş bədii-sənədli Azərbaycan filmi. Film erməni vəhşiliyi nəticəsində xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmiş 613 nəfərdən çox Xocalı sakininin taleyindən, hadisələrin ma-

hiyyətinə, faktlardan və baş vermiş soyqırımından bəhs edir. Bakıda və Goranboy rayonunun Ağcakənd qəsəbəsində lentə alınan filmdə ayrı-ayrı insanlar tükürpədicə hekayətlərini danışır. Eyni zamanda filmdə hərbi operator Seyidağa Mövsümlünün Xocalı faciəsi ilə bağlı lentə aldığı, amma geniş yayılmayan kadrlardan istifadə olunub. Ekran əsəri Xocalı soyqırımı haqqında faktları tam əks etdirir. Film ingilis, rus, fars və erməni dillərinə tərcümə olunub və bir çox ölkələrdə göstərilib. Filmin ssenari müəllifi Eldar İsgəndərzadə, rejissoru Elşən Zeynalli, operatoru Ramin Bəşirovdur. Filmi Ceyhun Səfərov səsləndirib. Filmdə əsasən Xocalı soyqırımının şahidləri çəkilib.

Əd.: <http://kulis.lent.az/news/10034>

“HARAY”

1993 ildə istehsal olunmuş Azərbaycan filmi. Film Xocalı faciəsi haqqındadır. Yazıçı Nüşabə Məmmədovanın “Haray” pyesinin motivləri əsasında çəkilib. Ssenari müəllifi Nüşabə Məm-

« 65 »

Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti, “Xocalıya ədalət” kampaniyasının təşəbbüskarı Leyla Əliyeva Xocalı soyqırımının 23-cü ildönümü ilə əlaqədar Moskva şəhərində keçirilən tədbirdə

Mənbə: www.heydar-aliyev-foundation.org

28.02.2015

mədova, Eldəniz Quliyev, quruluşçu rejissoru Oruc Qurbanov, quruluşçu operatoru Rövşən Quliyev, quruluşçu rəssamı Asif Məmmədov, bəstəkarı Qalib Məmmədovdur. Filmin çəkilişlərinə Xocalı, Hacıkənd, Göygöl, Goranboy rayonlarının və Gəncə şəhərinin camaatı köməklik göstərib.

Əd.: Aydın Kazımsadə. Bizim "Azərbaycanfilm". 1923-2003-cü illər. Bakı: Mütərcim, 2004. - səh. 367.

“XOCA”

2012 ildə “Bakifilm” kinostudiyasında çəkilmiş və ermənilərin Xocalıda törətdikləri soyqırımdan bəhs edən film. Rejissor və ssenari müəllifi Vahid Mustafayev, baş prodüser Mir Şahin, prodüser Eyyub Danişvər, operator Afşin Əlizadə, bəstəkar Yaşar Baxışdır. Baş rollarda İlqar Musayev, Nigar Bahadırqızı, Telman Əliyev, Nəcibə Hüseynova, Elmira Yaqubova və Mina çəkilib. Filmdə soyqırımın necə başlanması və bu hadisələrin pərdə arxası məqamları ön plana çəkilib. Film 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə cərəyan edən hadisələri işıqlandırılıb. Filmin ana xətti müharibənin bütün mümkün gözəlliklərə

qarşı çevirilməsi, insanların içindəki ən bəşəri xüsusiyyətlərin hədəfə alınmasıdır. Filmin çəkilişlərinə 2000 nəfərə yaxın insan cəlb edilib.

Əd.: 525-ci qəzet. 2013. 2 mart.

“SONSUZ DƏHLİZ” (“ENDLESS CORRIDOR”)

Litvalı rejissor Aleksandras Brokasın Xocalı faciəsi haqqında filmi. Prodüserlər Aleksandr Brokas (Litva) və nüfuzlu “Grammy Award” mükafatçısı Cerald Rafşundur (ABŞ). Britaniyalı aktyor, BAFTA mükafatçısı Ceremi Ayronz tərəfindən səsləndirilib. Film Xocalı dəhşətlərinin şahidi olan litvalı jurnalist Riçard Lapaitisin faciədən 20 il sonra yenidən Azərbaycana gələrək qətliamdan xilas olmuş hadisə şahidləri ilə görüşlərində lentə alınmış xatirələri və Ermənistan tərəfindən faciənin təşkilində birbaşa iştirak etmiş şəxslərlə müsahibəsi əsasında qurulub, Qarabağın Azərbaycan tarixi və mədəniyyəti üçün əhəmiyyətinə dair süjetlərə yer verilib. Filmdə Xocalı qırğınına dair indiyədək az məlum olan yeni faktlar, sənədlər və vaxtilə çəkilməmiş video-görüntülər və foto-materiallara istinad edilir, qətliam haqqında həqiqətlər təsirli şəkildə tamaşaçıya çatdırılır. Filmin Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın rəhbərliyi ilə həyata keçirilən “Xocalıya ədalət!” təbliğat-təşviqat kam-

« 66 »

*Heydər Əliyev Fondunun
prezidenti Mehriban Əliyeva
Abşeron rayonunun Xırdalan
şəhərində məcburi köçkün
ailələri üçün inşa edilən
binanın açılışında*

Mənbə: AZƏRTAC

10.05.2015

paniyası çərçivəsində İstanbul, Ankara, Roma, Vilnüs, London, Paris, Dublin, Berlin, Bern, Lüksemburq kimi şəhərlərdə təqdimatı keçirilib. “Sonsuz Dəhliz” filmi ABŞ-da keçirilən “Accolade Qlobal Film Competition” müsabiqəsində “Best of Show” mükafatının sahibi olub, Madrid Tenerife Beynəlxalq Film Festivalları “Sonsuz Dəhliz” filmi “Ən Yaxşı Sənədli Film” və Aleksandras Brokası “Ən Yaxşı Sənədli Film Rejissoru” nominasiyası üzrə qalib elan edib.

Əd.: <http://teas.eu/az/press-release>

*Faulz fotonun gücünün real sənəd individuallığında
olduğunu söyləmişdi.*

Bu sözlərlə razılaşmamaq çətindir.

*Faciəməzdən bəhs edən fotoların hər biri təkrarsızdır. Hər
biri yaşanan dəhşətlərin ən azı bir qəlpəciyindən xəbər verir.
Və bu anları yaddaşa köçürə bilmiş fotoqraflar çox böyük, çox
şərəfli missiyanı yerinə yetirə biliblər.*

*Faciəni fotoya, mətnə çevirə bilmiş peşəkarların qarşısında
baş əyirik.*

CƏFƏROV İLQAR

1960 ildə Gəncədə anadan olub. 1993 ildə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunu, 1991 ildə isə Moskvada, SSRİ Jurnalistlər İttifaqının Foto-mərkəzi nəzdində foto-jurnalistika fakültəsini bitirib. 1991 ildən dövlət informasiya agentliyi AZƏRTAC-ın foto-müxbiridir. Bir sıra beynəlxalq foto-müsabiqələrin iştirakçısı və qalibi olub. Foto-şəkillərindən ibarət kitablar və kataloqlar dərc olunub. Xaricdə və Azərbaycanda fərdi foto-sərgiləri nümayiş etdirilib. Xocalı ilə bağlı şəkillərdə yalnız ayrı-ayrı anlar dondurulmayıb, ayrıca götürülmüş bir hadisə qeydə alınmayıb, onlar bütöv bir dövrü əks etdirir. Müəllif isə xronikaçı, salnaməçi rolunda çıxış edir. Fotoların əksəriyyətində cəmiyyətin kövrək qruplarına, o cümlədən uşaqlara və qadınlara qarşı qəddarlıqlar əks olunub. Fotoqraf Xocalıda gördüyü faciənin təsirindən bu günə kimi də çıxa bilmir: “Mənim çəkdiklərim Xocalı faciəsi zamanı həlak olanların və yaralananların cüzi bir hissəsidir. Çünki faciə zamanı yüzlərlə insan həlak olub, yaralanıb və əsir düşüb. Aralarında uşaqlar, qadınlar və qocalar da olan bu insanların yeganə suçu azərbaycanlı olmaları idi”.

Əd.: Qarabağ harayı fotolarda. Bakı, CBS, 2012

DE VAAL TOMAS PATRIK LOUNDES

1966 ildə doğulub. Britaniyalı jurnalistdir. Oksford Balliol Kolleci bitirib. Karneqi Beynəlxalq Sülh Fondunun təhlilçisidir. Tomas de Vaalın Dağlıq Qarabağa həsr etdiyi “Qara bağ” kitabı münaqişə haqda bu gün ən populyar mənbələrdən biri hesab edilir. Kitab Azərbaycan, rus və erməni dillərinə də tərcümə olunub. Kitabda erməni silahlı birləşmələrinin Xocalıya hücumu ilə bağlı maraqlı faktlar yer alıb. Xüsusilə Serj Sarkisyanın müəllifə söylədikləri bu hadisənin əsil mahiyyətini açır: “Xocalıya qədər azərbaycanlılar hesab edirdilər ki, bizimlə oyun oynaya bilərlər, onlar fikirləşirdilər ki, ermənilər mülki əhaliyə əl qaldıra bilməzlər. Biz bu stereotipi qıra bildik”.

Əd.: Tomas de Vaal. Qara Bağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savaş yollarında. Bakı, 2008 – s. 201

ƏSGƏROV XALİD

1961 ildə Bakı şəhərində anadan olub. Bakı Slavyan Universitetini və Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasını bitirib. “Reuters” xəbər agentliyinin fotomüxbiri kimi keçmiş Sovet İttifaqı zonasında münaqişə bölgələrində, o cümlədən Dağlıq-Qarabağ, Abxaziya, Çeçenistan regionlarında və Tacikistanda işləyib. Müxtəlif fotoalbomlar, jurnal və nəşrlər üçün fotolar çəkib. Qətliam yerindən Ağdama gətirilən çoxsaylı cəsədlərin şəkillərini çəkib və ailə üzvlərinin öz yaxınlarının meyitlərini taparkən necə çətinlik çəkdiyini təsvir edib.

Əd.: <http://www.justiceforkhojaly.org/az/content/xalid-%C9%99sg%C9%99rov>

FAYQL Erix

(1931, Vyana – 2007) – rejissor, tarixçi-alim, Vyana Universitetinin professoru. 62 sənədli filmin müəllifidir. Onların 17-si türk xalqlarının mədəniyyət və tarixindən bəhs edir. Bir neçə filmi milli mükafata layiq görülüb. Müxtəlif mövzularda, o cümlədən türklərin tarixi, ermənilərin yalançı “soyqırımı” iddiaları

« 67 »

*Azərbaycan
Respublikasının
Prezidenti
İlham Əliyev Xocalı
abidəsini ziyarət
edərkən*

Mənbə: Azərbaycan Respublikası
Prezidentinin mətbuat xidməti

26.02.2016

barədə Almaniyanın bir çox universitetlərində elmi məruzələr söyləyib. Alim erməni terrorizminin əsl üzünü ortaya çıxaran bir neçə əsərin müəllifidir. Bu əsərlər ingilis, alman, fransız, rus dillərində böyük tirajla nəşr olunub. Azərbaycan tarixindən bəhs edən “İpək Yolu Odlar yurdundan keçərkən” kitabında xalqımızın müasir dünyadakı yeri və rolu, Azərbaycanın geosiyasi əhəmiyyəti barədə mülahizələr öz əksini tapıb. Bu kitab xarici ölkələrdə Azərbaycan haqqında obyektiv rəyin formalaşdırılması baxımından çox böyük əhəmiyyətə malik olub. Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı, o cümlədən də Xocalıda törətdikləri terror və soyqırımı aktları ilə bağlı dəfələrlə Avstriya parlamentinə və digər Avropa ölkələrinin parlamentlərinə, beynəlxalq təşkilatlara müraciət göndərib. Yaratdığı əsərlərə görə Erix Fayql Avstriyanın “Elm və İncəsənət üçün Fəxri Orden”i ilə təltif edilib. 2006 il martın 16-da Bakıda Dünya azərbaycanlılarının II qurultayında iştirak edən görkəmli alim Prezident İlham Əliyev tərəfindən “Tərəqqi” medalı ilə təltif olunub.

Əd.: http://azertag.az/xeber/TURK_DUNYASININ_BOYUK_DOSTU_GORKAMLI_ALIM_ERIX_FAYQL_VAFAT_ETMISDIR-367029

İVLEVA VİKTORİYA

Rusiyalı jurnalist, fotoqraf. Sankt-Peterburqda anadan olub. M. Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetini bitirib. Rusiya və xarici ölkələrin nəşrləri ilə əməkdaşlıq edir. “World Press Photo”-nun ən yüksək mükafatı olan “Golden Eye Award”ın və “Herd Buserius” mükafatlarının sahibi, Rusiya Jurnalistlər İttifaqı mükafatının laureatıdır. Bir çox qaynar nöqtələrdə olub. Xocalıya Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğalından sonra daxil olub. Qadınlar və uşaqlar da daxil olmaqla sakinlərin cəsədləri ilə örtülmüş şəhərin şəkillərini çəkib. Mətbuatda dərc olunmuş məqalələrində, o, Xocalıdan olan Məhsəti türklərinin geniş kütləsini necə gördüyünü və əsir götürülmüş bir qadına kömək etdiyi zaman erməni əsgəri tərəfindən necə döyüldüyünü təsvir edib: “Türklərin həmin böyük kütləsinin sonunda üç uşaqly bir qadın hərəkət edirdi. O, qarda ayaqyalın

addımlayırdı. O, çətinliklə hərəkət edir və tez-tez yıxılaraq düşürdü. Sonra məlum oldu ki, onun ən kiçik uşağı yalnız iki gündür ki doğulub. İki gün! Mən uşağı əllərimə götürdüm və türklərlə birlikdə addımlamağa başladım. Biz hər ikimiz – mən və o qadın ağlayırdıq. Zülmət, iri kütlə... Geyimim məni türklərdən ayırsa da, mən bir neçə dəfə daha tez yerimək üçün kötək zərbəsi və söyüşə məruz qaldım. Təhlükədə olmadığını bilsəm də bir anlıq həmin vaxt mən özümü əsir kimi hiss etdim. Heç kəsə bu cür vəziyyətə düşməyi arzulamazdım. ” 2011 ildə İvleva Azərbaycanda həmin qadını tapıb. Onun kiçik uşağı, Günay böyümüşdü, lakin uşaqlıqda aldığı sarsıntıdan danışa bilmirdi. Günayın sağ qalmaq üçün çox mübarizə apardığına baxmayaraq, aldığı həmin güclü zərbə və sarsıntı İvlevanın səfərindən qısa müddət sonra onun həyatına son qoyub.

Əd.: <http://www.justiceforkhojaly.org/az/content/viktoriya-ivleva>
<http://www.the-village.ru/village/weekend/gallery/120713-viktorya-ivleva>

QOLTS TOMAS

(11.10.1954 Yaponiya) – Amerikalı yazıçı və jurnalist, professor. Nyu-York universitetini bitirib. Türkiyə və Qafqaz regionunu tədqiq edib. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü, gürcü-abxaz münaqişəsi və Çeçenistan müharibəsini böhran müxbiri kimi işıqlandırıb. Çəkdiyi sənədli film 1996 ildə ən yaxşı televiziya jurnalistikası üçün Rori Pek Mükafatının finalçısı olub. Hazırda ABŞ-ın Montana Universitetinin professorudur. “Azərbaycan gündəliyi”, “Gürcüstan gündəliyi” və “Çeçenistan gündəliyi” kitablarının müəllifidir. Müxtəlif xarici nəşrlərin nümayəndəsi kimi Xocalıda törədilən vəhşiliklərlə bağlı həqiqətləri dünyaya ilk yayanlardandır. Xocalının müdafiəsində iştirak edərək, şəhid olanların bir çoxunu şəxsən tanıyıb. Tomas Qolts hadisə yerindən göndərdiyi reportajda yazırdı: “Sağ qalanların sözlərinə görə, erməni əsgərləri 450-dən çox azərbaycanlıya atəş açmış və süngüdən keçirmişlər. Onların çoxu uşaq və qadınlar idi. Yüzlərlə, bəlkə də minlərlə insan itkin düşmüş və ölmüşdür. İşğalçılar qadın və uşaqları müdafiə edən əsgərləri və könül-

lüləri öldürmüşlər. Sonra onlar qorxudan əsən qaçqınlara atəş açmağa başlayıblar. ”

Əd.: <http://thomasgoltz.com/>

LENGEYN Frederik

fransız fotoqrafı. 1992 ildə Moskvada “Reuters” agentliyinin nümayəndəsi kimi çalışıb. Dağlıq Qarabağda döyüş əməliyyatları başlanan kimi Azərbaycana səfər edib, Xocalı faciəsi baş verən dövrdə Ağdamda olub. Xocalıdan cəsədlərin gətirilməsinin və məcburi köçkünlərin axınının şahidi olub və onları lentə alıb. “The New York Times” qəzeti “Ermənilərin törətdikləri qırğın barədə məlumat verilir” başlıqlı 3 mart 1992-ci il tarixli məqaləsində onun Ağdam yaxınlığında azərbaycanlı cəsədlərlə dolu iki yük avtomobili görməsi ilə bağlı dediklərinə istinad edir. Məqalədə daha sonra onun sözlərindən sitat gətirilir: “İlk avtomobildə 35, güman ki, 2-cidə də elə o qədər cəsəd var idi. Bəzilərinin başı kəsilmiş, əksəriyyəti yanmış idi. Hamısı kişi idi və çox az hissəsi xaki formasında idi. ”

Əd.: <http://www.justiceforkhojaly.org/az/content/frederik-lengeyn>

LİVEN Anatol

(Piter Pol Anatol Liven, 28.6.1960, London) – Britaniyalı politoloq, yazıçı, jurnalist, tarixçi. Kembric Universitetinin professorudur. Amerikanın terrorla mübarizə siyasəti ilə bağlı məsələləri öyrənən New America Foundation təşkilatının əməkdaşdır. 1990-cı illərin əvvəllərində və ortalarında “Tayms” qəzetinin Qafqazda müxbiri kimi çalışıb. Xocalı faciəsindən az sonra Ağdamda olub. 3 mart 1992 ildə hadisə yerindən reportajında yazırdı: “Dağlıq Qarabağın təpələrində qadın və uşaqlar daxil olmaqla 60-dan çox meyit səpələnmişdi və bunlar erməni qoşunlarının Azərbaycanlı qaçqınlara qarşı törətdiyi qırğını təsdiq edir. Yüzlərlə adam itkin düşüb, təpə və dərələr erməni qüvvələrinin azərbaycanlı qaçqınlara qarşı ötən çərşənbə axşamı törətdiyi soyqırım nəticəsində öldürülmüş in-

sanların meyitləri ilə dolu idi”.

Əd.: “Ходжалы: очевидцы – о военных преступлениях. Суд над Арменией”. Санкт-Петербург, “Вестник”, 2015 – ст. 67

MİRNAİB HƏSƏNOĞLU

(1962, Gəncə ş.) – fotoqraf. Azərbaycan Fotoqraflar Birliyinin rəhbəri. Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunu bitirib (1989). 1982 ildən peşəkar fotoqraf kimi çalışır. 1990 ildən foto-ları mətbuatda çap olunur. Müxtəlif səpkili yerli və xarici müsabiqələrin iştirakçısı və qalibi olub. Nant, Strasburq, Ulan-Bator, Paris, London, Berlin şəhərlərində və Azərbaycanın müxtəlif şəhərlərində fərdi foto-sərgiləri olub. 2000 ildə Azərbaycanda “İlin fotoqrafı” seçilib. Xocalıların Ağdamda kütləvi dəfn olunma səhnələrini və faciə zamanı yaralananların, hospitalda müalicə olunmalarını çəkib: “Hospitalda çəkdiyim fotosəkillərin bir neçəsində uşaqların üzünə baxın. Böyük adamı dəhşətə gətirən şeylər uşaqlarda yalnız maraq oyadır. Lakin bu uşaqların üzlərinə müharibə kölgə salıb. Vaxtından əvvəl böyümüş, uşaqlara aid olmayan problemlərlə üzləşmiş bu uşaqların göz-

« 68 »

AVCİYA-nın təşkil etdiyi “Xocalı... Sərsəng... Davam edən soyqırımı” mövzusunda dəyirmi masa

Mənbə: 1905.az

26.02.2016

ləri kədər və qüssə ilə doludur. Axı onlar həm də öz uşaq həyatlarını yaşamaıblar. ”

Əd.: Bir faciə haqqında iki söhbət (ingilis dilində). Bakı, CBS, 2010

MÖVSÜMLÜ Seyidağa

(1954, Ucar r.-nu) – Azərbaycan Ordusunun ilk hərbi operatoru. Ümumittifaq Teleradio İnstitutunu bitirib. Azərbaycan Teleradio Komitəsində çalışıb. 1990 il yanvarın 20-də Sovet ordusu Bakıda qırğınlar törədəndə həyatını təhlükəyə ataraq bu dəhşətli səhnələri çəkib. Qarabağda qızğın döyüşlərin gətirdiyi günlərdə isə o, Azərbaycanın müdafiəsinə qalxıb, könüllü olaraq cəbhəyə yollanıb. 1991 ilin son ayından atəşkəs elan olunan dövrədək müxtəlif döyüş bölgələrində olub, kamerası ilə o anları tarixin yaddaşına köçürüb, hərbi əməliyyatlarda yaxından iştirak edib. 1992 il fevralın 26-sı ermənilərin Xocalıda törətdiyi insanlığa sığmayan dəhşətli qətləri lentə alıb.

Əd.: “Xalq qəzeti”. 26 fevral 2010.

POMPEYEV Yuri Aleksandroviç

(6.11.1938, Sankt-Peterburq) – yazıçı-publisit, professor, mədəniyyətşünaslıq doktoru, Rusiya Təbii Elmlər Akademiyasının akademiki, Rusiya Yazıçılar İttifaqının üzvü. Sankt-Peterburq Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin professorudur. Tarix, iqtisadiyyat, mədəniyyət, əməyin elmi təşkili haqqında kitabların müəlifidir. Y. Pompeyev Xocalı soyqırımını haqqında obyektiv həqiqətin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması baxımından böyük zəhməti olan yazıçılardandır. “Qarabağ gündəliyi” və “Qarabağ qan içində” kitabları üzərində işləyərkən uzun müddət Xocalı faciəsini öyrənib. Pompeyev “Qarabağ qan içində” kitabında soyqırımını belə təsvir edib: “Qarabağın dördillik qan girdabını doldurub daşdıran son damla isə 1992 il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə şəhər tipli qəsəbə olan Xocalının yuxuya getmiş əhalisinə vəhşicəsinə qanlı divan tutulması oldu. Bunun Xatınla və Sonqmi ilə hər hansı

müqayisəsi yersizdir: onlarda cəlladlar köməksiz dinc adamların tükü ilə birlikdə çıxarılmış baş dərilərini və qulaq seyvanını kolleksiya etmirdilər, onları sadəcə olaraq öldürürdülər.”

Əd.: Y.Pompeyev. Qarabağ qan içində. Bakı, “Azərbaycan Ensiklopediyası” NPB, 1996

REZA (Reza Değati)

(26.7.1952, Təbriz ş.) – İran əsilli fransız fotojurnalisti. Tehran Universitetini bitirib. Bir çox qəzet və jurnallarda çalışıb, daha çox “National Geographic” jurnalındakı fəaliyyəti ilə məşhurdur. World Press Photo Award for General News, World Press Photo Award for Daily Life mükafatlarının sahibidir. Fransanın milli “Xidmət Ordeni”nin kavaleridir. Xocalı faciəsi ilə bağlı bir çox fotosəkilləri jurnallarda, kitablarda dərc olunub, sərgilərdə nümayiş etdirilib.

Əd.: “Ходжалы: очевидцы – о военных преступлениях. Суд над Арменией”. Санкт-Петербург, “Вестник”, 2015 – ст. 77

Səriyyə Müslümqızı:	
“Həmin gecə Kətik meşəsində jurnalist yox idi. ”	262
Boran Əziz:	
“Ümumiyyətlə, işlənilməyən mövzulardan biri də Xocavənddir. ”	265
Hidayət Cəfərov:	
“Ermənilər Qarabağda arxeoloji qazıntılar aparırlar. ”	271
Şahmar Usubov:	
“İtkisi olmayan ailə, itkisi olmayan ev yoxdur Xocalıda. ”	275
İsmayıl Axundov:	
“195 nəfər Xocalı soyqırımı zamanı itkin düşmüş şəxs kimi Komissiyanın qeydiyyatındadır. ”	281
Ərtegin Salamzadə:	
“Müasir Azərbaycan incəsənətində Xocalı faciəsi ümumiyyətlə, soyqırım mövzusunun əsasını, ana xəttini təşkil edir. ”	285
Ramiz Sevdimaliyev:	
“Ermənistanın Azərbaycana qarşı silahlı təcavüzü zamanı tarixin ən müdhiş və dəhşətli faciələrindən biri Xocalıda törədildi. ”	291
İradə Musayeva:	
“Xocalı şahidləri olan və indi artıq yaşlı nəslin adamı kimi gördüyümüz adamların qoşduğu bayatılar daha çox ədəbiyyat faktı olur. .”	299
İlqar Cəfərov:	
“Uşaq meyitlərinin yanında əlacsız vəziyyətdə oturmuş kişi gözümün önündən getmir. ”	303
Kamil Dərələyəzli:	
“Şelli ilə Əsgəranın arasındakı təpəyə çatanda hər tərəfdən atəş səsləri eşidilirdi. ”	305
Şamil Sabiroğlu:	
“Mən fotoşəkilləri göndərəndən sonra gördülər ki, doğrudan da Xocalı işğal olunub. ”	309
Elxan Süleymanov:	
“Hesab edirəm ki, biz döyüş meydanlarından öncə informasiya meydanında Ermənistanı məğlub etməliyik. ”	313

Səriyyə Müslümqızı: “Həmin gecə Kətik meşəsində jurnalist yox idi.”

Səriyyə Müslümqızı, tədqiqatçı-jurnalist

– Səriyyə xanım, bilirik ki, Sizin Xocalı faciəsi haqqında bir çox kitablarınız və əsərləriniz var. Elə söhbətimizə bundan başlamaq istərdik.

– Xocalı haqqında danışmaq mənim üçün asan deyil. Bu gün Xocalı yoxdur, amma nə yaxşı ki, orada baş verən hadisələrin şahidləri var. Nə yaxşı ki, o torpaq uğrunda iş görənlər, ürəyi Vətən üçün çırpınan, Vətən üçün çalışan insanlar var. Sizlər də həmin insanlardansınız. Xocalı haqqında çox danışılıb, çox deyilib. Mən kitablarımda, sənədli filmlərimdə Xocalı haqqında danışmışam. Amma mən bu gün həmin hadisələrlə bağlı lakonik danışmaq istəyirəm. 1988-ci ilə qədər Xocalının 7 min əhalisi olub. 1988-ci ildən sonra, Dağlıq Qarabağın digər kəndlərindən olan məcburi köçkünlər, Qərbi Azərbaycandan və Özbəkistanın Fərqanə vilayətindən qaçqınlar Xocalıya pənah gətirildilər. Beləcə Xocalının əhalisinin sayı 10 min nəfəri ötdü. Balaca bir kənd böyüdü, şəhər və rayon statusu aldı.

Bu gün Xocalı olmasa da, bizim ürəyimizdə, qəlbimizdə həmişə Xocalı yaşayır və yaşayacaq. On iki kitab müəllifiyəm və kitablarım bir çox

xarici dillərə tərcümə olunub. Mən AVCİYA-nın da bu mövzuda “Milyon imza-bir tələb” kampaniyası kimi böyük tədbirlərinin şahidiyəm.

Mən “Onlar heç vaxt böyüməyəcəklər” kitabım haqqında danışmaq istəyirəm.

– Yəni Xocalının şəhid olmuş uşaqları haqqında...

– Bəli. Bu əsər Xocalıda şəhid, əsir, girov və itkin düşmüş uşaqlar haqqındadır. Bir zamanlar bu uşaqlara dərs demişəm. Xocalı şəhər 1 sayılı orta məktəbdə müəllim işləmişəm. Uşaqlardan 5 nəfəri 11-ci sinifdə oxuyurdu. Mən onların sinif rəhbəri idim. Həmin uşaqlar məktəbdə oxuya-oxuya Xocalı özünümüdafiə batalyonuna yazılmışdılar. Xocalı hadisələri zamanı da şəhid, itkin düşdülər, girov götürüldülər, əzab-əziyyətə məruz qalaraq oradaca dünyalarını dəyişdilər. Bu kitabın redaktoru da elə mərhum jurnalist Məmməd Nazimoğlu idi. Bu kitabı yazmaq mənim üçün çox çətin idi. Çünki onların hər birini tanıyırdım, sevə-sevə onlara dərs demişdim. Çoxunun iç dünyasını bilirdim. Ona görə də fikirləşdim ki, bir müəllim kimi bu uşaqların ruhu qarşısında son borcumu yerinə yetirməliyəm. Kitab üzərində Məmməd müəllimlə birgə çalışdıq və onu ərsəyə gətirdik. Amma təəssüf ki, sonradan bu yazıları özünü küləşdirənlər oldu.

– Bu əsərdəkiləri?

– Bəli. Mən onu açıq ürəklə internetə qoymuşdum ki, istifadə etsinlər və müəllifin adını göstərsinlər. Hətta 2005-ci ildə çıxan bu kitabdakı şəkilləri götürüb, ondan sərgi hazırladılar. Halbuki onlara demişdim ki, əsəri də onlara verəcəyəm, şəkilləri də. Sadəcə müəllifi göstərsinlər. Sərginin adını da mənim kitabımın adından götürmüşdülər...

– Əsas odur ki, Xocalı mövzusu yaşayır...

– Elədir. Bu gün heç kəs 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə haqqında ətraflı heç nə bilmir. Çünki həmin gecə Kətik meşəsində jurnalist yox idi. Mən anamı, yaxınlarımı itirmiş-

dim. O vaxt AzTV-nin müxbiri var idi – Allahverdi Əsədov. O, mənə bildirdi ki, xarici jurnalistlər bir qrup yaradıb, Xankəndinə gedirlər. Təklif etdi ki, mən də həmin dəstəyə qoşulum, bəlkə yaxınlarımdan bir xəbər tuta biləm. Çünki bu jurnalistlər əsirlərlə də görüşəcəkdilər. Getdik, mənə onlara təqdim etdi, bildirdilər ki, onlar bu dəstəni könüllülərdən yaradıblar və buraya azərbaycanlı, yaxud türkü daxil edə bilməzlər. Onların təhlükəsizliyinə təminat verə bilməyəcəklərini söylədilər. Həmin jurnalistlərin bir qismi vicdanla borclarını yerinə yetirdilər, amma bir qismi də “Arsax qəhrəmanlarını” vəsf etdilər. Sonralar mən “Xocalı əcnəbilərin gözü ilə” sənədli filmimdə də bu epizodu canlandırdım. Və film Xarici İşlər Nazirliyinin vasitəsi ilə xaricdəki bütün səfirliklərimizə çatdırıldı. ...

Bu gün Leyla xanım Əliyeva Xocalı faciəsini tanıtdırmaq üçün çox böyük işlər görür, tədbirlər keçirir. Avropada belə tədbirləri keçirmək mən bilirəm ki, nə qədər çətinidir. Xariciləri dəvət etmək, onları maraqlandırmək, salona yığmaq böyük güc, qüvvə tələb edir.

– Xaricdə keçirilən bəzi “Xocalı tədbirləri” isə soydaşlarımızın bir yerə yığılıb, o dəhşətli hadisələri xatırlamasından ibarətdir. Əslində bu adamlar onsuz da Xocalı hadisələri haqqında məlumatlıdır. Həmin tədbirlərdə əcnəbilərin sayı elə də çox olmur. Buna münasibətiniz necədir?

– Dediklərinizlə tamamilə razıyam. Bizim nə qədər tələbələrımız Avropa ölkələrində təhsil alırlar. Həmin tələbələr doğrudanmı bir yerdə oxuduqları əcnəbilərin bir neçəsini cəlb edib tədbirə gətirə bilmirlər? 2013-cü ildə mən Macarıstanda Kütləvi qırğınların qarşısının alınması ilə bağlı beynəlxalq konfransda idim. İnsan haqları üzrə müvəkkil Elmira Süleymanova ilə birlikdə getmişdim. Səfir Vilayət Quliyev maraqlı auditoriya toplamışdı, bir çox ölkələrdən diplomatik korpusun, diasporların nümayəndələri var idi. Xocalı hadisələrinin şahidinin danışdıqları əsasında onlarda bu faciə haqqında müəyyən fikir formalaşdı. Ona görə də deyim ki, verdiyiniz bu sual mənim üçün ən ağır məsələlərdəndir. Bu, bizim ən ağır problemlərimizdəndir. Məni ağrıdır ki, ermənilər öz yalanlarını söylədikləri tədbirlərə daha çox

adam cəlb edə bilirlər.

– Bəlkə də növbəti sual bir az yersiz səslənə bilər. Xocalı faciəsindən bir neçə gün əvvəl Qaradağlı faciəsi baş verib. İstərsə 1918-ci ildə, istərsə də 1990-cı illərdə ermənilər azərbaycanlılara qarşı saysız-hesabsız soyqırımı aktları törədiblər. Amma biz daha çox Xocalıdan danışırıq. Sadəcə “Google”da “Xocalı” və “Qaradağlı” yazsaq, görürük ki, Xocalı haqqında müqayisəyəgəlməz dərəcədə çox material çıxır. Əlbəttə Xocalı bir rəmzdır. Amma bu proporsiyanı bir qədər dəyişmək üçün nə edilməlidir?

– Bu sualı yersiz hesab etmirəm, hətta günün ən aktual suallarındandır. Elə saytınızın adından da görünür ki, ermənilər 1905-ci ildə də soyqırım törədiblər. 1905-ci ildə də babalarımın yaşadığı Köhnə Xocalı yandırılıb. Qaradağlının miqyasına, məkanına görə faciəsi də böyükdür. Nə qədər insan amansızlıqla, qəddarlıqla qətlə yetirilib. Bir müddət öncə biz, bir neçə təşkilat rəhbəri yığılıb, Qaradağlı faciəsi ilə bağlı tədbir keçirəndə, Bakıda çoxları soruşdu ki, Qaradağlı faciəsi nə deməkdir? Təəssüf doğuracaq haldır. Mən “Xocalıdan gələn var” kitabımda Qaradağlıda şəhid olanlar barəsində

də məlumat verdim və saytlara qoydum ki, Qaradağlı faciəsi haqqında insanların məlumatı olsun. Lakin təəssüf ki, həmin kitabı təkrar nəşr edən, bu mövzuda film çəkdirən yoxdur. Təəssüf ki, bizim imkanlı adamlar da, ermənilərdən fərqli olaraq bu işə vəsait qoymurlar. Bax, buna

görə də mən Sizin bu sualınızı qətiyyənlə yersiz hesab etmirəm. Xocalı soyqırımı zamanı Xocalıda döyüşən 21 könüllü oğlumuz olub. Bu gün onlar haqqında da məlumat yoxdur. Yalnız 1-2 nəfəri tanıyır, onlardan yazırlar. Halbuki onlar könüllü idilər, çıxıb gedə də bilərdilər. Amma getmədilər, ölümün gözünə dik baxdılar. Mən Aqil Quliyev haqqında material toplamışam, amma çap edə bilmirəm. Elə bütün kitablarını öz maliyyə hesabına çap etdirmişəm.

– Xocalı faciəsindən 25 il ötür. Xocalı faciəsini yaşamış insanların içində dünyasını dəyişənlər çoxdur. Beləcə biz bir çox xatirələri itirmişik. Diktafona, kompüterin, kameranın yaddaşına köçürülməmiş çoxmu xatirə var?

– Bu gün elə bil ki, yaralı yerimə toxunan və mənim üçün önəmli olan suallar ünvanlayırsınız. Bu sualları qabartmağınız mənim üçün çox xoşdur. Xocalı soyqırımının canlı şahidlərinin çoxunu artıq itirmişik. Onların hamısı bir əsər idi. Qalanların da yaddaşlarında artıq çox şey qalmayıb. Əsirlilik həyatı yaşamış adamın həyat yoldaşının danışdıqlarını heç olmasa yazaq. Mən nəşr edə bilməsəm də, biri çıxıb, nəşr edə bilər. Təki soyqırımımız haqqında yazsınlar. Dediğiniz kimi, dünyasını dəyişən adam özü ilə bir əsərin materialını da aparır. Mənim əmim üç oğlunu itirmişdi. Oğlanlarından biri Viktor Polyanıçkonun sürücüsü idi. Onu 1991-ci il noyabrın 1-də Əsgəranda öldürmüşdülər. Əmim də balalarının dərdi ilə dünyadan köçdü. Görün, nə qədər xatirə getdi. Sabah Səriyyə Müslümqızı da olmayacaq. Amma yazdıqları qalacaq.

– Xocalı faciəsi erməniliyin bizə qarşı törətdiyi qanlı cinayətlərin bir epizodudur. Bu illər ərzində xarici səfərləriniz zamanı, yaxud mediada izlədiklərinizə əsasən ayrı-ayrı ermənilərin Xocalı hadisələrinə görə xəcalət çəkdiqlərini, ya peşmançılıq keçirdiklərini hiss etmisinizmi?

– Bu sual heç vaxt mənə verilmədiyindən, mənim üçün maraqlıdır. Gənclik illərində

komsomol təşkilatı katibi və təhsil şöbəsində işlə bağlı ermənilərlə çox təmasda olmuşam. Müəyyən bayramlarla bağlı tədbirlərdə olurdum. Onda artıq hiss edirdim ki, onların bizə doğmalığı heç vaxt olmayıb. Tədbirlər, konfranslar heç rus dilində də keçirilmirdi. Hamısı erməni dilində olurdu. Avqustun axırı, sentyabrın əvvəllərində keçirilən təhsil konfranslarından birində Dağlıq Qarabağ məsələsini ortaya atdılar. Biz bir qrup azərbaycanlı ayağa qalxıb etirazımızı bildirdik. Onda bizə cavab verdilər ki, xoşunuza gəlmirsə, gedə bilərsiniz, Qarabağ bizim olacaq, bu torpaq sizin deyil. Biz zalı tərk etdik. Yaxud 1982-ci ildə mən məktəbliləri İrəvana ekskursiyaya aparmışdım. Kilsəyə girəndə gördüm ki, orada “erməni soyqırımı”nı təbliğ edən kitablar qoyulub. Bu kitablarda guya türklərin erməniləri qırmasından, insanların küreyinə qaynar samovar bağlanması və s. bəhs olunurdu. Onlar Xocalı kimi hadisələri törətməyə çoxdan hazırlaşmışlar. Biz isə onda hələ beynəlmilətçilikdən danışırıdım.

– Qarşıdan Xocalı soyqırımının 25 illiyi gəlir. Yəni ən müxtəlif müəssisələrdə tədbirlər keçiriləcək, müxtəlif layihələr təqdim ediləcək. Xocalı haqqında həqiqətlərin çatdırılması üçün bu qədər iş görən insan kimi Sizin təklif və tövsiyələriniz nədir?

– Bu da düşündürücü məsələdir. Nə üçün Xocalı ilə bağlı tədbirlər ancaq bu hadisənin ildönümləri ərəfəsində keçirilir? İldönümləri ərəfəsində bəzən elə olur ki, mən 7-8 tədbirə dəvət alıram. Bəlkə bu tədbirlərin hamısını 26 fevrala salmayaq? Bəlkə şəhid ailəsinin problemini ilboyu yadımızda saxlamalıyıq? Xocalı faciəsi zamanı həlak olanların hər birini yad edək. Xocalının həqiqi qəhrəmanlarından danışaq.

*Fuad Babayev, Gündüz Nəsimov,
1905.az
20.10.2016*

Boran Əziz: “Ümumiyyətlə, işlənilməyən mövzulardan biri də Xocavənddir.”

Boran Əziz,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru

– Boran müəllim, 90-cı illərin əvvəllərində Sovet İttifaqı süqut etdi. Və ən azı 2 illüziya da həmin o illərdə aradan qalxdı. Bu illüziyalardan biri 1990-cı ilin 20 Yanvarında aradan qalxdı. Çünki, belə bir təsəvvür var idi ki, sovet əsgəri sovet vətəndaşına atəş açmaz. İkinci illüziyanın aradan qalxması isə Xocalı soyqırımının baş verdiyi o məşum gecəyə təsadüf edir. Çünki, yaddaşımızın bir az qısa olması üzündən biz erməniləri uşağa, qadına, köməksiz insanlara atəş açmağa biləcəkdir, onları vəhşicəsinə qətlə yetirə biləcək bir toplum saymırıq. Amma, Xocalı soyqırımı bu illüziyanı da bizim əlimizdən aldı.

– Təşəkkür edirəm. Çox maraqlı yanaşmadır. Əvvəla deyim ki, doğru olaraq Siz də söylədiniz ki, Xocalı soyqırımı birdən-birə, təsadüfi, bir qrup özünübilməz insanın impulsiv hərəkətinin nəticəsi deyil. Xocalı soyqırımı əvvəlcədən ciddi şəkildə düşünülmüş, işlənilib hazırlanmış böyük bir planın tərkib hissəsidir. Bu plan tək-cə o soyqırım ərəfəsində də işlənilib hazırlanmamışdı. Çox maraqlıdır ki, Xocalı soyqırımında iştirak edən 366-cı motoatıcı alay hələ 1985-ci ildə Gəncədən Xankəndinə köçürülüb yerləşdirilmişdi. Axı niyə? 1985-ci ildə hələ heç bir ha-

disə yox idi. Hələ üfəqdə heç nə görünmürdü. Demək gələcəkdə onlar SSRİ-nin cənub sərhədlərində hansısa proseslərin gedəcəyindən artıq məlumatlı idilər. Digər bir məsələ 80-ci illərin sonlarından SSRİ-nin dağılması və ayrı-ayrı respublikaların öz müstəqillikləri uğrunda apardıqları mübarizə ilə bağlıdır. SSRİ bir tərəfdən buna olduqca qısqanc yanaşırdı, amma çox qəribədir ki, nə qədər paradoksal görünəsə də özü də bir tərəfdən bu məsələlərə rəvac verirdi. Bütövlükdə, Xocalı soyqırımı bizim Qarabağ faciəsinin bir parçasıdır. Daha geniş götürsək, bu SSRİ-nin müsəlman və Türk dünyasına, Şərqi xalqlarına qarşı yeritdiyi siyasətin bir parçasıdır. O dövrki Rusiyanın istiblaqı, siyasi və hərbi rəhbərliyi bir tərəfdən artıq SSRİ-nin parçalanmağa doğru getdiyini, bu respublikaların müstəqilliyinin qarşısının alınmaz olduğunu görüb, millətləri bir-birinin üzərinə saldırmaq siyasəti ilə buradakı prosesləri nəzarət altına almağa çalışırdı. Çox maraqlıdır ki, digər tərəfdən həm də Sovetlər Birliyini dağıtmaq istəyən qüvvələr bu məsələdə maraqlı idi. Əslində biz bəzilərinin söylədiyi kimi ermənilərlə qarşılaşmamışıq. Biz iki böyük qüvvənin, onların xüsusi institutlarının işləyib hazırladığı planın qurbanı olmuşuq.

– Yəni SSRİ-ni dağıtmaq istəyən və SSRİ-ni qorumaq istəyən qüvvələr.

– Tamamilə doğrudur. Apardığımız araşdırmalarda gəldiyimiz qənaət birmənalı şəkildə bundan ibarətdir.

– Son nəticədə SSRİ-ni dağıtmaq istəyən qüvvələr qələbə çaldı.

– SSRİ-ni dağıtmaq istəyən qüvvələr qələbə çaldı. Amma bu gün ermənilərin törətdiyi vəhşiliyi çox qəribədir ki, onlar görmək istəmir. Biz nə qədər çalışsaq da, əsərlər yazmağa cəhd göstərsək də. Əslində çox gözəl bilirlər, sadəcə olaraq görməzlikdən gəlirlər. Çünki, ermənilərin onlara qarşı xidmətləri var. Ermənilər o xidmətin haqqını istəyir. Yəni biz SSRİ-ni dağıtdıq, onun haqqını verin. Amma, ermənilər eyni zamanda Rusiyanın forpostu funksiya-

sında da çıxış edirlər. Yəni bu ikili funksiyarı onlar məharətlə daşıyırlar. Həm də onların tarixən Qafqazda guya Avropa üçün təhlükə törədə biləcək İslamın qarşısında duran yazıq, fağır, məzlum bir millət obrazı da var. Ona görə də biz necə bir ciddi qüvvələrlə qarşılaşdığımızı ilk növbədə dərk etməliyik. Yəni sadəcə dəyənəklə, əlimizdə qəzet yelləməklə düşməni buradan çıxarmaq və ya ona lazımı cavab vermək mümkün deyil. Bütün bunların hamısının mərkəzində birmənalı şəkildə Azərbaycanın müstəqilliyinə mane olmaq istəyi dayanır. Azərbaycan nə qədər müstəqilliyə can atırsa, onu müxtəlif yollarla bu yoldan çəkəndirmək və yenidən əvvəlki o tabe statusuna qaytarmaq, canişinlik ərazisinə və yaxud vilayətinə çevirmək cəhdi var.

– Boran müəllim, bir sualim var. Mixail Qorbaçov Sizin dediyiniz o iki düşərgənin hansında yer alırdı? Belə təsəvvürlər var ki, Qorbaçov Qərbin casusu kimi Sovet İttifaqını dağıtmağa rəvac verəcək addımlar atırdı.

– Əlbəttə bunu demək üçün əlimizdə fakt təbii ki, yoxdur. Amma məntiq var. Biz onun tətbiq etdiyi siyasəti ardıcıl olaraq düzüb, onlara nəzər salsaq, onların arasında ciddi bir bağlılıq olduğunu görürük. Əvvəla, Qorbaçovun Qazaxıstanda həyata keçirdiyi siyasətdən, Dinmuhəmməd Əhmədoviç Kunayevi üz-gözündən ayıqlıq yağan Kolbin adlı şəxslə əvəz edəndən sonra orada məlum hadisələr baş verdi. Sonra isə Gürcüstanda, Moldovada, Ukraynada, 1989-cu ildə Baltıqyanında və digər yerlərdə ardıcıl olaraq bu işlər həyata keçirildi. Ardınca Dağıstanda, eyni zamanda Azərbaycanda. Demək, burada hansısa məqsədyönlü siyasətdən söhbət gedə bilərdi. Bu təsadüfi məsələ deyildi. Ona görə də SSRİ-nin rəhbərliyi o məqsədlərini həyata keçirəndə Qafqazdakı məsələni daha da alovlandırdı. Balkanlardakı hadisələri götürək. Əslində SSRİ-ni dağıtmaq üçün ilkin olaraq həmin məsələlər orada tətbiq olunmağa başladı. Həmin siyasət SSRİ-yə tətbiq olunanda Balkanlarda buraxılan səhvlər burada aradan qaldırılırdı və nəhayət öz istəklərinə nail oldular. Belə bir dalğada Azərbaycanda da milli-azadlıq hərəkatı başlamışdı və müstəqillik uğrunda mübarizə gedirdi.

Bu xalqı elə cəzalandırmaq lazım idi ki, onlar müstəqillikdən ümumiyyətlə söhbət aparmasınlar. Ona görə əvvəlcə kiçik Xocalını, 1990-cı ilin Yanvarında Bakıda, ondan sonra Dağlıq Qarabağdakı Meşəlidə, Qaradağlı kəndlərində törətdilər.

– Xocalıya 10 gün qalmış bu faciə Qaradağlıda oldu.

– Tamamilə doğrudur. Bu qırğınlardan sonra əhalinin yenə müstəqillik fikrindən daşınmadığını gördükdə daha geniş miqyasda həyata keçirildilər ki, xalqı ümumiyyətlə dərin bir şoka salsınlar. Bizi əlbəttə bu gün bir şey düşündürür ki, Xocalı soyqırımını baş verməyə bilərdimi? Birmənalı şəkildə deyə bilərik ki, bəli. Amma, bunun üçün bu xalq öz müstəqil-

Xankəndi, 1989-cu il

Fotoqraf: Fərid Xayrulin, **Mənbə:** www.khayrulin.az

lik ideyasından əl çəkməli idi. Yenidən, əvvəlki kimi bizim şimal qonşumuzun bir əyaləti olmağa razılığını bildirməli idi. Ona isə həmin dövrdə bu xalqın öndə gedən siyasi xadimləri cəsarət edə bilməzdi. Çünki xalq da bunu istəmirdi.

– Boran müəllim, 1992-ci ilin fevralın 25-dən 26-na keçən gecə baş vermiş Xocalı soyqırımını növbəti mərhələdə bizim rayonların itirilməsində hansı rolu oynadı? Xocalının yaratdığı xofu nəzərdə tuturuq.

– Doğrudan da onun təsiri vardı. Əvvəla,

onu deyim ki, mən də həmin hadisələr vaxtı Bakı Dövlət Universitetinin hüquqşünası Tofig müəllimlə birlikdə Xocalı ilə sərhəd bölgəsində idim. Azərbaycanın MDB-yə girmədiyini gördükdə SSRİ rəhbərliyi xalqa qarşı daha böyük cəzalandırma taktikasını seçdi. Qaraqaya deyilən ərazidə rus ordusuna məxsus olan tanklar dayanmışdı və hər saat Xocalıya getmək əmrini gözləyirdilər, start vəziyyətində idilər. Demək olar ki, biz də onların yanından əl çəkmirdik. Gecə-gündüz keşik çəkirdik ki, hücum etsələr, biz də orada olaq. Ona görə, əlbəttə, o əhalinin içərisində xof yaranmasında təbii ki, Xocalı soyqırımının birbaşa təsiri vardı. Amma mən dinc əhalinin günahlandırılmasının tərəfdarı deyiləm. Çünki, döyüş dinc əhali ilə təcürdən dırnağa kimi silahlanmış rus ordusu və onların tərkibində vuruşan ermənilərlə gedirdi. Bunun nə qədər çətin olduğunu mən Ukrayna ilə müqayisə edərdim. Burada söhbət dinc əhalinin qorxub-qorxmamasından getmir. Söhbət əlisilahlı, tankla gələn ordunun qabağına necə çıxmaqdan getməlidir. Ona görə də, əlbəttə həmin dövrdə əhali həqiqətən Xocalı faciəsinin dəhşətindən tam ayılmamışdı. Xüsusilə mən Xocalıda həlak olanların Ağdama gətirilməsinin, məsciddə yuyulmasının şahidi oldum. O insanda çox ağır iz buraxır. Uzun müddət adam insan olduğuna da nifrət edirdi. Belə aciz olduğuna görə özünü qınayırdı ki, yaşamağa dəyərmidi? Amma sonra anladı ki, bəli, dəyər yaşamağa. Çünki, düşmənin də məqsədi elə bizi sındırmaq idi. Ona görə tədricən əlbəttə o şokdan ayılmaq və özünə gəlmək üçün zamana ehtiyac var.

– Boran müəllim, biz bir məsələyə də toxunaq. Bilavasitə elə Sizin “Xocalı soyqırımı: səbəblər, həyata keçirilmə üsulları və nəticələri” kitabı və ola bilsin hansısa parametrlərinə görə bu kitabla müqayisə oluna biləcək tədqiqat işlərinə. Siz bir peşəkar tədqiqatçı, tarixçi alim kimi 25 il bundan əvvəl törədilmiş Xocalı faciəsini və onun fəsadlarının bizim tarix, bizim siyasi elmlər tərəfindən öyrənilməsinə necə dəyərləndirirsiniz?

– Mənim birmənalı fikrim bundan ibarətdir ki, bu daxili, siyasi çəkişmə alətinə qətiyyə

çevrilməməlidir. Çünki, açıqı onda gərək bizi dəhşətli şəkildə qıranla yox, daxildə bir-birimizlə mübarizə aparaq. Düşmənin məqsədlərindən biri də budur. Ona görə bu məsələni qoyuruq bir tərəfə. Mənim düşüncəmə görə, Xocalıdakı insanlar Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizədə qurban gedən şəxslərdir. Ona görə də bizim onlara minnətdarlıq borcumuz var. Xocalı soyqırımını da qanla yazılmış bir qəhrəmanlıq tarixi kimi görürəm. Mən hər il Xocalı soyqırımı günündə üz cırmağın, ağlamağın da qətiyyətlə tərəfdarı deyiləm. Hesab edirəm ki, bu əlbəttə kədərli hadisədir. Ona görə də mən hesab edirəm ki, istər Xocalı soyqırımı, istərsə də bundan əvvəl qeyd etdiyim Meşəli, Qaradağlı kimi hələ tam işıqlandırılmayan soyqırımlar daha geniş tədqiq olunmalıdır. Birinci növbədə öz əhalimizə, ikinci növbədə xaricə çatdırılmalıdır. Amma, bunun üçün biz yalnız və yalnız faktlara əsaslanmalıyıq. Həm də bir məsələni mənim zənnimcə, xüsusilə qəbəri göstərməliyik. O da ondan ibarətdir ki, hər il fikir verirsinizsə, haqlı olaraq bəşəriyyət alman faşizmi üzərindəki qələbəni qeyd edir. Amma, təəssüf ki, onlar bir şeyi unudurlar. Erməni faşizmi alman faşizmindən bəşəriyyət üçün əslində daha təhlükəlidir. Çünki, alman faşizmi işğal etdiyi ərazilərdə demək olar ki, maddi mədəniyyət nümunələrini məqsədyönlü şəkildə dağıtmırdı və yaxud da dinc əhali almanların işğal etdiyi ərazilərdə qalıb yaşayırdı.

Amma ermənilər haqqında bunu demək mümkün deyil. Onlar əvvəla “yandırılmış torpaq” taktikasını həyata keçirirdilər. Onu da vaxtilə Əfqanıstanda sovet qoşunları sınaqdan çıxarıb.

Ermənilər bütövlükdə bəşəriyyət tarixini öyrənmək üçün, insanların yaranması, əmək alətləri kəşf etməsi və Yaxın Orta Şərq ölkələri ilə ictimai-iqtisadi əlaqələrini öyrənən maddi mədəniyyət nümunələrini məhv ediblər. İkinci bir aspekt. Ermənilər həmişə güclünün yanında vaxtında olmaq məsələsini çox gözəl duyurlar və dərhal həyata keçirirlər. Tarixən, biz bunu Sasanilərin dövründə də, ərəblərin dövründə də görürük. Məsələn, ərəblərin dövründə 704-cü ildə erməni katolikosu İliyanın xəlifə Əbdül Malikə məktubu var. Çox məşhur məktubdur. Bunlar bizim tədqiqatçıların da

əsərlərində verilib. O məktubda İliya Xəlifəni köməyə çağırır ki, Alban katolikosu kilsələrdə dualarında sənin adını çəkmir, Bizans imperatorunun adını çəkir. Sən qoşun göndər ki, onları cəzalandıraq və o da 705-ci ildə qoşun göndərərək bunları məhv edir və buraların bütün idarəçiliyini ermənilərə tapşırır. Amma sonralar Xilafət zəifləyəndə ona arxadan birinci zərbə vuran da ermənilər oldu. Səlcuqlar gələndə onun yanında dərhal növbə tutan ermənilər idi, monqollar gələndə səlcuqlara arxa çevirən, monqollara səlcuqların zəif yerlərini göstərən də məhz ermənilər oldu. Səfəvilər və digərlərinin vaxtında onlar öz xislətlərindən əl çəkməmişdilər. Bu gün ermənilərə kömək edən beynəlxalq güclər unutmasınlar ki, imperiyaların yaranması, inkişafı və süqutu tarixi qanunauyğunluqdur. Hansı imperiya indiyə kimi əbədi yaşayıb? Onlar da zəifləyəndə əmin olsunlar ki, bu gün arxasında durduqları həmin ermənilər onlara da xəyanət edəcək və o dövlətlərin dağılmasında, onların əhalisinin cəzalandırılmasında əsas rol oynayacaqlar. Biz onların diqqətinə bax buna çatdırmalıyıq. Dağlıq Qarabağa gələn ermənilər guya sayca çox olduqlarını əsas gətirərək özlərinə ərazi tələb edirlərsə, Kaliforniyada, Marseldə, Kubanda və ya Rostovda yaşayan ermənilərin də belə iddiaya düşəcəyi gün uzaqda deyil. Mənə elə gəlir ki, biz tədqiqatlarımızda da bu istiqaməti qabartmalıyıq. Onları başa salmalıyıq ki, biz əslində həm də bəşəriyyət üçün çalışırıq. Artıq bizim başımıza gələnlər gəlibdir, biz həm də onları ayıltmalıyıq ki, mədəni dünya, dünya düzətinə istiqamət vermək iddiasında olan qüvvələr özlərinin də gələcəkdə hansı böyük təhlükə ilə üzləşəcəyini indidən dərk etsinlər.

– Azərbaycan elmi, Xocalı soyqırımının çatdırılmasını yox, öyrənilməsi missiyasının öhdəsindən gələ bilibmi bu 25 ildə?

– Mən əvvəla deyim ki, Bakı Dövlət Universitetində diplom işi, magistr işi kimi bu mövzunu tələbələrə işlətməmişəm. Hər il tələbələrə biz 10 sərbəst mövzu veririk. Hökmən hər il Xocalı və digər soyqırımlar öyrənilmək üçün tələbələrə verilən mövzular siyahısında olur. Əlbəttə Xocalı soyqırımı ilə bağlı elmi

tədqiqatlar, tarixi təhlil aparılmayıb desək, yanlır. Hesab edirəm ki, bu ilkin başlanğıc səviyyəsindədir.

– Yəni gecikmirik ki? 25 il keçib, biz hələ başlanğıc səviyyəsindəyik.

– Əlbəttə, gecikirik.

– Biz Xocalını əcnəbi tədqiqatçıların maraq dairəsinə salmaq üçün nə edə bilərik?

– Çox düzgün yanaşmadır. Tam səmimi deyirəm. Əvvəla sözün açığı bilmirəm ayrıca bir Soyqırım mərkəzi var, yoxsa yox.

– Siz Xocalını öyrənən bir mərkəzi nəzərdə tutursunuz?

– Ümumiyyətlə, soyqırımları öyrənən bir mərkəz. Onun bir bölməsi də təbii ki, ayrıca Xocalı soyqırımını öyrənən bir mərkəz olmalıdır. Bu mərkəzin də məqsədyönlü işlərindən biri Siz deyən kimi soyqırımın tədqiqinə xarici tədqiqatçıları cəlb etməkdən ibarət olmalıdır. O xarici tədqiqatçıya da hər cür şərait yaradılmalıdır.

Həm də onlara qrant verilməsi, şərait yaradılması mətbuatda təbliğ olunmalıdır.

Amma işin başqa tərəfi də var. 1918-ci ildə mart soyqırımını öyrənəndə Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının materiallarından istifadə edirik. Onların çəkdiyi şəkillər təzkibedilməz faktlardır. Çünki o sənədlərin hamısı Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının möhürü və imzası ilə təsdiq edilib.

3500 səhifəlik bir materialdır. Həmin dövrdə Xarici İşlər nazirliyi tərəfindən 6 cild və 95 şəkil Paris Sülh konfransında istifadə etməsi üçün Topçubaşova göndərilmişdi. Bu sənədlər də o vaxtdan Fransada qalmışdı. İndi mən başqa bir məsələnin üzərinə gəlirəm. Bu o dövrdə o kişilərin gördüyü işdir. Xocalı soyqırımını gözü ilə görən adamlar həyatdan köçürlər. Bunların hamısının görüntülü və yazılı ifadələrini alıb bir yerə toplamışıqmi? Yox. Bəs sabah biz elmi faktları haradan öyrənəcəyik? Ayrı-ayrı bədii ədəbiyyatdan, şeirlərdən? Məsələ burdadır. Bunu edən yoxdur? Canımıza əziyyət vermirik. Ən vacib vəzifə mənə elə gəlir ki, indi heç xaricə çıxmazdan əvvəl, ilk növbədə bunların hamısını bir yerə toplamaqdan ibarət

olmalıdır. Xocalı soyqırımını gözü ilə görən adamların hamısını ayın tarixi ilə, yaradılan komissiyanın üzvlərinin iştirakı ilə lentə almaq lazımdır.

– **Şahid ifadələridir bu.**

– Bəli, şahid ifadələridir. Ayrı-ayrı yerlərdə var. Demirəm heç yoxdur. Məsələn, bir az Hərbi prokurorluğun, bir qismi ayrı-ayrı adamların arxivində var. Bunlar dağınıq və elmi istifadə üçün ilkin, xam materiallardır. Amma materiallarda gərək 1918-ci il Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının sənədlərində olduğu kimi möhür, imza ola, təsdiqlənə ki, sabah bizi mühakimə etməsinlər. Məsələn, deməsinlər ki, bunlar Xocalıya aid deyil, Azərbaycanın hansısa Aran rayonundan qadını öyrədirib danışdırıblar və s.

1918-ci il Soyqırımı.

Bakıdakı erməni vəhşilikləri

Mənbə: Solmaz Rüstəmov – Tohidi “1918-ci il Azərbaycan qırğınları şəkil və sənədlərdə” fotoalbomu

Bütün bunlar elmi cəhətdən olmalıdır, hüquqi aspektlər nəzərə alınmalıdır.

– **Biz bu işdə də gecikirik. Çünki, o insanlar dünyasını dəyişir.**

– Bu işdə lap gecikirik. Arzu edərdim ki, bu məsələni portalınızda xüsusi qabardıb dövlət orqanlarına müracət edəsiniz ki, mütəxəssislərdən ibarət bir komissiya yaradılsın və bu iş təcili həll olunsun.

– **Xocalını biz təqdim edə bilmişik. Doğru-**

dur, elmi müstəvidə problemlərimiz çoxdur. Amma buna baxmayaraq, Xocalı barədə məlumatı var dünyanın. Amma, Xocalı ilə müqayisə oluna biləcək Qaradağlı faciəsi qalib kölgədə.

– Tam doğru. Biz məhz bunu nəzərə alaraq, Xocalı soyqırımını ilə bağlı yazdığımız əsərdə, sənədlərdə belə bir başlıq qoymuşuq: “Qaradağlı kəndində öldürülənlər haqqında”. Eyni zamanda 1992-ci il fevral ayının 15,16 və 17-də yəni Qaradağlıda gedən döyüşlərdə ermənilər tərəfindən öldürülənlərin siyahısını təsadüfən verməmişik. Biz bunu verdik ki, bizdən sonrakı nəsil gələndə Siz deyənlə sualı versin və görsün ki, bunun haqqında ayrıca əsər yazılmayıb. Təcili bununla məşğul olsun.

– **Bu daha çətin bir iş olacaq. Çünki, məsələn Kərkicahan haqqında nə var ki?**

– Kərkicahan da var, yaxud da Xocavənd var. Heç ümumiyyətlə, işlənilməyən mövzulardan biri də Xocavənddir. Halbuki, Azərbaycan dövlətinin o dövrki rəhbərliyi oradakı soyqırımın, qırğının səbəbini öyrənmək üçün vertolyotla gedəndə Qarakənd yaxınlığında həlak oldu. O vertolyotu deyirik, amma vertolyot nədən gəldi Xocavəndə? Orada öldürülənlər haqqında bir sətir də yoxdur. Bu iş indi başlayıb. Amma, bunun təfərrüatları çox genişdir. Ayrıca bir kollektiv bu işlə məşğul olmalıdır, yaxud da ayrıca bir tədqiqatçı ayrılmalıdır və ona da dövlət miqyasında dəstək olmalıdır ki, getsin bu işlə məşğul olsun. Axı biz həftənin 5 günü dərs deyirik, 2 gün də yorğun-argın bununla məşğul ola bilmirik. Çətindir axı bu. Ona görə əlbəttə Sizinlə tamamilə razıyam. Məsələni doğru qoyursunuz. Bunlar mini Xocalıdır. Xocalıya gedən yoldur.

– **Bundan sonra Xocalının öyrənilməsi ilə bağlı yol xəritəsi cizmaq imkanınız olsaydı Siz hansı bəndləri ora daxil edərdiniz? Yəni Xocalı və Xocalıya qədər aparən yoldakı faciələrin elmi öyrənilməsinin yol xəritəsi.**

– Mən ilk növbədə Xocalıya qədər, Xocalıdakı kimi soyqırımı məruz qalan kəndlər, o kəndlərdə onu gözü ilə görən adamlar haqqında məlumat toplayaraq gələcək üçün təkca tarixçilərin deyil, həm də hüquqşünasların iş-

tirakı ilə onların yazılı və görüntülü ifadələrini təşkil edərdim. Bunun elmi-hüquqi əhəmiyyət daşması üçün hüquqşünasların da, Xocalıda həmin dövrdə yaşayan, xüsusilə həmin gecə o dəhşətli hadisələri gözü ilə görən adamların da olması çox vacibdir.

– *Səriyyə xanım Müslümqızı kimi.*

– Bəli. Səriyyə xanım onsuz da bunları özü qələmə alıb. Həqiqətən böyük fədakarlıq göstərir. Səriyyə xanım onu elə şəxsi faciəsi kimi də yaşayır. Dediym kimi sonrakı dövrdə Xocalı soyqırımı ilə bağlı müvafiq arxivlərimizdə, hələ ki, dövlət arxivinə verilməyən cari arxivlərdə olan materiallardan istifadə etmək bizim üçün hələ ki, əlçatmazdır. Amma, təbii ki, dövlət səviyyəsində olanda hər şeyə əl çatacaqdır. Bu bütövlükdə soyqırımın həyata keçirilmə səbəblərini aydınlaşdırmaqda çox vacibdir. Məsələn, deyək ki, biz də bir zamanlar başqa bir tədqiqatçının istifadə etdiyi, o dövrdə Baş Kəşfiyyat İdarəsinin yazdığı bir

materialdan istifadə etmişik. Çünki, Baş Kəşfiyyat İdarəsinin zabiti SSRİ-nin həm Müdafiə Nazirliyinə, həm də siyasi rəhbərliyinə hesabat yazmışdı. Bax bu cür hesabatlar müvafiq dövlət qurumlarında şübhəsiz ki, var.

– *Əlbəttə var.*

– Bunların tapılıb üzə çıxarılması, istifadə edilməsi, eyni zamanda bu yazılanlara təkəcə azərbaycanlıları deyil, Azərbaycanda və Azərbaycandan kənardakı rus, Ukrayna, belarus, Avropa xalqlarının da tədqiqatçılarını cəlb etmək lazımdır. Necə ola bilər, arxeoloji qazıntılarda əcnəbilərlə müştərək layihələr olduğu halda, belə tədqiqatlara xarici mütəxəssislər cəlb edilməsin.

Ona görə də mən dərhal bu işləri edərdim.

*Fuad Babayev, Təmkin Məmmədli,
1905.az
25.10.2016*

Hidayət Cəfərov: “Ermənilər Qarabağda arxeoloji qazıntılar aparırlar.”

Hidayət Cəfərov,
tarix elmlər doktoru, professor

– *Hidayət müəllim, Xocalının faciəsi haqqında çox danışılıb. Sırf arxeoloji nöqtəyi-nəzərdən biz nəyi itirmişik?*

– Xocalı bir aləmdir! Xocalının itirilməsi Azərbaycanda Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin əsasını qoymuş, onun bazasında dayanan böyük bir abidələr kompleksinin əlimizdən çıxması deməkdir. Qafqazda Xocalı kompleksi qədər müxtəlif tip abidələr qrupunun bir yerdə toplusuna təsadüf olunmayıb. Burada təkcə kurqanların beş tipinin varlığı müəyyənləşdirilib. Bundan başqa Xocalı kompleksi öz tərkibində daş qutuları, menqir, labirinti xatırladan daş hasarı və s. birləşdirir. Maraqlıdır ki, çoxsaylı arxeoloji abidələr yalnız bir tarixi dövrü – e. ə. XIV-VIII əsrlərə aid son tunc və ilk dəmir dövrünü əks etdirir. İndi biz ora gedə bilmirik. Mən ona şükür edirəm ki, heç olmasa vaxtında Xocalı haqqında kifayət qədər tədqiqatlar, qazıntılar aparılıb...

Mən 1984-cü ildə Tərtərdə ekspedisiyada idim. Sanki Allah ürəyimə saldı ki, orada ekspedisiyanı dayandırıb, Xocalıda qazıntıya başlayım. Beləcə 1984-cü ilin yayında üç ay

Xocalıda arxeoloji qazıntı apardım. Dostum, arxeoloq İlyas Babayev deyir ki, ilk dəfə Afina-da abidələri görəndə, sanki başqa bir aləmə düşübmüş. Çünki uşaq vaxtında, cavanlıq dövründə bu barədə çox oxuyub. Bax, mən bu hissləri Xocalıda keçirdim. Çünki cavan vaxtlarımdan Xocalı tədqiqatları haqqında çoxlu məlumatım vardı. Həmişə istəmişdim ki, bunu gözümlə görüm. Nə üçün? Çünki Xocalı abidələri Qafqazda bütün parametrləri ilə analoqu olmayan bir kompleksdir. Həm nisbətən məhdud bir ərazidə, dövrü, abidələrin tipologiyası, artefaktların müxtəlifliyi etibarilə, həm də o dövrün ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni və s. problemlərini işıqlandırmaq imkanı verən külli miqdarda materialların mövcudluğu ilə.

Eramızdan əvvəl XIV-VII əsrlərin arxeoloji abidələrinin xronologiyasının mərhələ-mərhələ dövriləşməsi, təsdiq olunması, xronologiyasının tamamilə müəyyən olunması baxımından Xocalı kompleksinin böyük əhəmiyyəti var. Xocalı abidələri haqqında danışarkən, birinci növbədə, ilk dəfə onları tapanları xatırlamaq yaxşı olar. XIX əsrin 40-cı illərində Qafqaza səyahətə çıxmış İsveç səyyahı, tədqiqatçısı Debua de Munperanın məlumatları var. O, “bura Xocalıdır” demir, yalnız söyləyir ki, təpələr görüb. 1881-ci ildə Rusiya Coğrafiya Cəmiyyətinin üzvü Veysinqof bütün Milli, Qarabağ gəzib və Qarabağ abidələri haqqında danışanda Xocalını xatırladı. 1891-ci ildən isə arxeoloji qazıntılar başlayıb. Şuşa realni məktəbinin alman dili müəllimi Emil Aleksandroviç Resler boş vaxtlarında həvəskar arxeoloq kimi Şuşanı, Şuşa ətrafını, Şuşakəndi, Daşaltını, Quşçunu, Mehdikəndi, Xocalının özünü, Sırxavəndi, Ballıqayanı, Xaçınçayı tədqiq edib. Hətta gedib çıxıb Qalatəpəyə, Füzulidəki Qaraköpəktəpəyə. Hər birində qazıntı aparıb. Düzdür, səhvən Qaraköpəktəpəni, Qalatəpəni də kurqan adlandırıb. Amma bunlar çoxtəbəqəli yaşayış yerləridir. Bəzən Resleri qınayırlar ki, o, qazıntını düzgün aparmırdı. Amma XIX əsrdə arxeoloji tədqiqatların necə aparılması üçün peşəkarların da təlimatı yox idi.

– *Hərçənd Şliman o dövrdə artıq Troyanı tapmışdı.*

– Bəli, Şliman artıq Troyanı tapmışdı. Amma bilirsinizmi, Şliman haqqında nə deyirlər: “Şliman arxeologiyaya fil çinidən qab-qacaq satılan dükanə girən kimi girmişdi”. Bütün təbəqələri dağıdıb, bir-birinə qarışdırıb. Amma Troyanı tapıb. Qızıl da tapıb, Yelenanın xəzinəsini. Ona görə Resleri də qınamaq olmaz. Hətta mən belə bir məqalə yazmışam: “Azərbaycan qədim tarixinin öyrənilməsində alman arxeoloqlarının yeri və rolu”. Onları qınamaq lazım deyil. Resler, Skinder vardı, Hummelt, Belq və s. Mən Resleri tərifləmək fikrində deyiləm. Demək istəyirəm ki, məhz Reslerin Xocalıda, Axmaxı, Ballıqaya, Sırxavənd və s. apardığı tədqiqatların nəticəsi əsasında biz sonra müəyyən etdik ki, bu, bir mədəniyyətdir. Digər bir alman isə Belq, Simensin mis mədənlərində kimyaçı işləyib, Qonakənddə, Gədəbəydə 300-ə yaxın qəbir açıb. Bunlar bir-birini tam təkrar eləmir, amma qəbrin formasında, kurqanlarda, materiallarda uyğun cəhətlər var. Xocalı-Gədəbəy ifadəsi, məfhumu da buradan doğur. İndi məlum olur ki, Cənubi Azərbaycanın şimal hissəsində, Arazın sağ sahilində Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin materialları var. Xocalıda qazıntılar aparmışıq, materiallar var. Ermənilər həmişə Xocalıya can atırdılar. Ermənilərin ora can atmağının bir səbəbi də, Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti abidələrinin mənsubiyyətini erməniləşdirmək istəyi idi.

– *Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti almanlardan sonrakı mərhələdə peşəkar arxeoloqlar tərəfindən öyrənilibmi?*

– Mən Reslərin adını ona görə çəkmədim ki, biz gecə-gündüz ona rəhmət oxumalıyıq. O, sadəcə bu işin əsasını qoydu. 1896-cı ildə Coğrafiya Cəmiyyətinin üzvü Aleksandr İvanovski Xocalıda qazıntılar aparıb. Bir neçə kurqanı qazıb. 1926-cı ildə akademik İvan İvanoviç Meşaninovun rəhbərliyi altında arxeoloji ekspedisiya Azərbaycanda, eləcə də Qarabağda geniş miqyaslı arxeoloji araşdırmalar apardı. Xocalıda növbəti tədqiqatlar Meşaninovun rəhbərliyi altında gedib. Meşaninovla sonralar böyük arxeoloqlar olan Boris Latinin və Tatyana Passek də gəlmişdi. Azərbaycandan isə gələcək

Azərbaycan arxeologiyasının banisi olan İshaq Cəfərzadə və 1937-ci il repressiyasının qurbanı olan Ələsgər Ələkbərov iştirak edirdi. Hətta kurqanların birini İshaq Cəfərzadəyə həvalə etmişdilər – beş saylı kurqanı. Tapılan materiallar Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin ilk başlanğıc mərhələsini təyin etmək imkanı verdi.

Xocalıda növbəti qazıntılar 1950-ci illərin əvvəllərində olub. Aleksandr Aleksandroviç

Xocalı Gədəbəy mədəniyyəti. Son Tunc - ilk dəmir dövrü. E. ə XIII-VII əsrlər

Mənbə: Qarabağ. Real tarix, faktlar, sənədlər. Təhsil nəşriyyatı 2005

Yesselin başçılığı altında, SSRİ Elmlər Akademiyasının Arxeologiya İnstitutunun, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun ekspedisiyası Azərbaycanda çox geniş miqyaslı arxeoloji qazıntılar, tədqiqatlar aparıblar. Bu yeni və sistemli mərhələdir. Hətta deyim ki, Mingəçevir tədqiqatlarından sonra daha geniş miqyaslı mərhələdir. Çünki bu tədqiqatlar Azərbaycanın böyük bir hissəsini əhatə edirdi. O tədqiqatların gedişində Xocalıda qazıntılar aparıldı – Ağdamda və Xocalının özündə.

Və nəhayət növbəti mərhələ başlayır 1984-cü ildə. Xocalıda bu dəfə tədqiqatları mən aparırdım. Abidələrin parametrlərini öyrənmək məqsədilə. Vaxtı ilə Reslərin araşdırdığı

beş tip kurqanın doğrudan da mövcudluğunu və onların vəziyyətinin nə yerdə olduğunu müəyyənləşdirmək istəyirdim. İyirmiyə gədər abidəni öyrəndim. Və Reslerin, Meşaninovun hesablamasına düşməyən yeni bir abidələr qrupu tapdım. Əsgərlə Xocalını ayıran Bozdağ var. Bozdağın ətəyində, çınqıllıqlar olan yerdə adi qəbirlər mövcuddur. Onlar dövr etibarilə hardasa gəlib e. ə. VIII-VII əsrlərə çatır. Bu qəbirləri üç yerə böldüm. Çünki kurqanlar özünün formasına görə torpaqdir, torpaq kurqanının ortasında isə çala var, çala boşdur. Digərində çala şərq hissəsində, başqa birində qərb hissəsindədir. Amma o savadsız deyilən

Bürünc öküz başı. Xocalı. e. ə. IX əsr
Mənbə: Qarabağ. Real tarix, faktlar, sənədlər.
Təhsil nəşriyyatı 2005

Reslerin tapıntıları əsasında Meşaninov düz deyib ki, kurqanların ilk görünüşü ilə dövrü müəyyən etmək mümkündür. Nə üçün? Çünki iri həcmli torpaq kurqanlar xırda kurqanların üstünü əhatə edir, ətəyi qalıb onun altında. Deməli, dövr etibarilə balaca kurqanlar daha qədimdir – e. ə. XIV-XIII əsrlər. Sonra gəlir e. ə. XII-XI əsrlərə aid olan böyük torpaq kurqanlar. Daş kurqanlar da var. Daş kurqanlar böyük kurqanların ətəyinin üstündədir.

– *Bu kurqanların təsnifatı məsələsinin həlli idi.*

– Bəli. O ki, qaldı onlardan çıxan materiallara, Xocalı materiallarının əsasında son tunc, ilk dəmir dövrünün problemlərinin hamısını birer-birər çözmək, işıqlandırmaq mümkündür. Hər baxımdan kurqanların özlərinin qurulması ətraf aləm haqqında düşüncə, həndəsə ilə, memarlıqla bağlı məlumatlılıq tələb olunur. Haça-təpə kurqanı yaxınlığında yerləşən labirintvari tikili nəhəng hasarı xatırladır. Onun özül hissəsi çal-çarpaz düzülmüş yastı daşlardan ibarətdir, divar hər iki üzdən enli sal daşlar ilə hövülüb, onların arası isə kiçik daş parçaları ilə doldurulub. Hörgü işində birləşdirici məhluldan istifadə edilməyib. Həsər divarının eni 4 m-ə çatır. Göstərilən divarın qalıq bir çox əlamətləri ilə Cənubi Qafqazın, o cümlədən Azərbaycanın dağlıq rayonlarında son tunc və ilk dəmir dövründə geniş yayılmış “siklopik tikililəri” xatırlatsa da, həmin abidələrdən fərqlənir. Labirint-hasarın sahəsi çox böyükdür, kənarında daş qutulara və torpaq kurqana təsadüf edilir, şərqində nəhəng Haça-təpə kurqanı və qoşa menqir (dik daşlar) yerləşir. Hasarın içərisində labirinti xatırladan tikililər mövcuddur. Tikilinin hərbi hücumlardan müdafiə olunmaq üçün sığınacaq məqsədilə istifadə ehtimalı da qəbul oluna bilər. Diana Cəfərova həmin labirint haqqında dissertasiya yazıb: “Qarabağ tayfalarının hərbi işi və silahları”.

– *Sizin qazdığınız kurqanlar, Xocalı şəhərindən nə qədər uzaqdadır?*

– Üç kənd var orada. Köhnə Xocalı Xocalı çayının sol sahilindədir – İlişçay və Xocalı çayının ortasında. İlişçay dağlardan gəlir tökülür Xocalı çayına. Xocalı çayı gedib tökülür Qarqar çayına. Qarqar çayının sol sahilində Xocalı çayının töküldüyü yerin sağ tərəfinə “Köhnə Poçt Qutusu”, Qaçqınlar Xocalısı da deyirlər. 1905-ci ildə erməni-müsəlman davası zamanı indiki Ermənistan ərazisindən qaçan azərbaycanlılar gəlib ora yığışmışdılar. Bu, ikinci Xocalıdır. Üçüncü Xocalıda 1918-ci ildəki erməni qırğını zamanı qaçıb gələn laçınlılar məskunlaşmışdılar. Kurqanlar bu üç kəndin ortasında, əhatəsində, hüdudlarındadır. Kurqanların tiplərini də

mən dedim: kiçik ölçülü torpaq kurqanlar, böyük ölçülü torpaq kurqanlar, bir də daş kurqanlar (daşqutu qəbirlər). Xocalı şəhəri düzənlik yerdə, Bozdağın ətəyində salındı. Xocalı düzənliyi deyirdilər. Şəhər burada salındı. Kurqanlar şəhərdən uzaq deyil. Amma həmin kurqanların bir qismi Xocalı aeroportu salınanda dağıdılıb. Hətta mən bununla bağlı məqalə də yazmışdım. Aeroport tikiləndə kurqanların çoxunun “şapka”sını götürüblər. Bir qismi də Xankəndi dəmiyrolu çəkiləndə dağıdılıb.

– Hidayət müəllim, təbii ki kurqanlar işğal altında olan ərazidir. Onları harasa nəql etmək də mümkün deyil. Amma qazıntı nəticəsində çıxan materiallar var. Məlumdur ki, bu materiallar bir çox hallarda yerli tarix-diyarşunaslıq muzeylərində qalır. Xocalıda tapılan, Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətini xarakterizə edən eksponatların əksər hissəsi yəqin elə həmin muzeydə qalıb. Bəs Bakıda bu materiallar varmı? Onları hansısa bir xarıcı qonağa göstərmək imkanı varmı?

– Çox təəssüf ki materialların bir qismi Siz dediyiniz kimi, Xankəndi muzeyinə verilib. Mən orada Xocalının materiallarını görmüşəm. Əsas materiallar isə Sankt-Peterburqa və Moskvaya göndərilib. Moskvanın Tarix Muzeyində Dağlıq Qarabağdan, Xocalıdan, Axmaxdan, Ballıqayadan olan materiallar mühafizə olunur. Materialların bir qismi isə Sant-Peterburqdakı Dövlət Ermitajındadır. Hətta Qafqazda yeqanə üzü mixi yazılı, üzərində Assuriya çarı Adidnirarinin adı olan muncuq Xocalıda, onbir sayılı kurqandan tapılıb. Reslər tapıb. O bilmirdi ki, bu, yazıdır. Elə bilirdi ki, nəbati naxışa, nəşə yazıya oxşayan bir şeydir. İndi o muncuq nəyə gətirib çıxarır? Əwəla, o ilk poliqrafik yazı kimi, yazının mənbəyini, ikincisi, bizim Assuriya ilə əlaqələrimizi göstərir. Oradan silindrik möhürlər də tapılıb. O muncuqların çoxu həm də möhür rolunu oynayırdı. Üstlərində olan bəzəklərlə birgə. Hazırda Dövlət Ermitajında saxlanılır.

– Bəs Bakıda yoxdur?

– Yoxdur. 1974-cü ildə aspirant kimi olmuşdum Ermitajda. O zaman akademik Boris Borisoviç Piotrovski dövrümə uyğun olduğu

üçün mənə həmin materialları göstərmişdi. Mən orada hətta irad da tutmuşdum ki, bu eksponatların ünvanı düz göstərilməyib. Xocalının, Axmaxın, Ballıqayanın materialları Ermənistandan gələn kimi göstərilmişdi. Pitrovski mənim iradəmi dəftərinə qeyd etdi. 1987-ci ildə doktorluq dissertasiyası üzərində işləyəndə yenidən Ermitajda oldum. Bu dəfə mənə göstərdi ki, bax, gör necədir. Gördüm ki yazılıb: “Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ, Xocalı. Adidnirarinin muncuğu.” Arvadı erməni olsa da ədalətli adam idi...

– Qarşıdan Xocalı soyqırımının 25 illiyi gəlir. Xocalı hadisələri həm də Azərbaycanın tarixinə, tarixi abidələrinə vurulan zərbədir. Bizim arxeoloqlar ora gedə bilmirlər. İnanmıram ki, ermənilər orada qazıntı aparırsın. Biz bunu çatdıra, qabarda bilmişikmi?

– Çox təəssüf ki, Xocalı faciəsi, qırğını, qətləmləni ilə bağlı ildən ilə tədbirlərin sayı nə isə azalır. Bu məni çox təəssüfləndirir. Əvvəllər hər il axtarırdılar bizi. Xocalının tarixi, kəndləri haqqında məlumat verirdik. Telekanallar bu çıxışları verirdilər. Son vaxtlar nə isə bunlar çox azalıb. Noyabrın axırında “Qarabağın arxeoloji irsi və onun Azərbaycanın qədim tarixinin öyrənilməsində yeri və rolu” adlı beynəlxalq konfrans keçiriləcək. Mənim də orada məruzəm var – “Qarabağ kurqanları və onların tarixi əhəmiyyəti”. Bu və buna bənzər konfranslarda Xocalı abidələri məsələsi, Xocalı abidələr kompleksinin taleyi qabardılır və çap da olunub. Bu istiqamətdə işlər gedir. Mən həmişə çıxışlarımda iş adamlarına müraciət edərdim ki, yardım edin, çap olunan məqalələri bir yerə yığıb, Xocalı adı ilə çap edək. Bunları çap və tərcümə edib, dünyaya yaymalıyıq. Bəla burasındadır ki, ermənilər Qarabağda arxeoloji qazıntılar aparırlar. Axır mağarasında, Ağdamda qazıntı aparırlar. Hətta bir milyon dollar bu iş üçün vəsait ayırırlar. Və guya Tıqranakert şəhərini tapırlar. Tıqranakert şəhəri bir dənə olub, o da Van gölünün yaxınlığında. Başqa Tıqranakert olmayıb.

Fuad Babayev, Gündüz Nəşibov,
1905.az
21.11.2016

Şahmar Usubov: “İtkisi olmayan ailə, itkisi olmayan ev yoxdur Xocalıda.”

**Şahmar Usubov,
Xocalı rayon
İcra Hakimiyyətinin başçısı**

– *Şahmar müəllim, Siz uzun illərdən bəri Xocalı icra hakimiyyətinə rəhbərlik edirsiniz.*

– Mən Xocalı Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı olaraq özüm də Xocalı şəhər sakiniyəm. 1953-cü ildə Dağlıq Qarabağda, o vaxtki Əsgəran rayonunun Xocalı kəndində anadan olmuşam. Xocalıda yaşamışam, Xocalıda böyümüşəm, orta məktəbi Xocalıda oxumuşam. Yəni Bakıda ali təhsil aldığı illər istisna olmaqla işğal dövrünə qədər ailəmizlə birlikdə o kənddə yaşayıb fəaliyyət göstərmişəm. Xocalıda təsərrüfatla, əkinçiliklə, maldarlıqla məşğul olmuşuq. Ali təhsil aldıqdan sonra isə orada sovxozda çalışmışam, bankda müdir işləmişəm. Xocalı faciəsi dövründə Xocalıda olmuşam. Xocalıda olan bütün əsgərlər kimi mən də əlimə silah alıb səngərlərdə ermənilərə qarşı döyüşmüşəm və fevralın 26-sı gecəsi Xocalı əhalisi ilə birlikdə Xocalını tərk etmişəm. Yəni o faciəni gözü ilə görüb yaşayan insanlardan biri də mən olmuşam. Mənim də gözümün önündə erməni daşnakları bizim azyaşlı uşaqları, körpələri, qadınları güllələyiblər. Onların dünyasını dəyişmələri, faciədə necə məhv olmalarını mən də gözü

ilə görə xocalılardan biriyəm. Faciə dövründə mən bu dəqiqə də itkin sayılan 6 əmim oğlunu itirmişəm, 2 əminin yoldaşı, əminin qızı, uşaqlar faciədə şəhid olubdur. Ümumilikdə bizim ailədə 20-dən artıq şəhid və itkin var. Xocalıdan çıxandan sonra biz Ağdam şəhərində məskunlaşdıq. O dövrdə işğaldan sağ çıxan əhəlinin hamısı Ağdama üz tuturdu. Son araşdırmalara görə faciə gününə qədər Xocalıda 3 minə yaxın əhali qalmışdı.

– *Halbuki, Xocalının əhalisi 10 min nəfər idi.*

– Bəli. 10 min əhalidən 3 min nəfər qalmışdı. Faciəyə qədər Xocalıdan çıxan insanlar var idi. Bu 3 min insandan 1300-ə yaxını əsir, 150 nəfəri itkin düşüb, 613 nəfər şəhid olub. Yəni o soyqırımdan sağ-salamat çıxanlar əhəlinin heç üçdə biri də deyildi. Biz indi 613 şəhid deyirik. Bəlkə də, 613-dən çox insan faciədən sonra dünyasını dəyişdi. Əsirlikdə olan insanların çoxu orada məruz qaldıqları işgəncələrə dözmədi. Əsirlikdən sonra elə insan var idi 1 ay yaşadı, eləsi var 3 ay yaşadı, eləsi var 5 ay yaşadı. O vaxt girov düşmüş insanların əksəriyyəti gənclər idi. İndi onların bəlkə də heç 10 faizi həyatda deyil. Yəni 613 şəhid idisə, hesab edin ki, 613-dən çox insan da sonradan şəhid oldu. Mən artıq 16 ildir icra başçısıyam. İcra başçısı olmazdan əvvəl də əhəli içərisində olmuşam. Əsir düşənlər içərisində bizim də qohum-əqrəbamız, yaxınlarımız olub. Mən özüm girov düşməsəm də, hesab edin ki, girov düşənlərdən biri də mən olmuşam. Yəni hər dəfə 26 fevral günü gələndə, o ərafədə hesab edin ki, xocalılar həmin faciəni yenidən yaşayır. Çünki, itkisi olmayan ailə, itkisi olmayan ev yoxdur Xocalıda. Bizim evdə mənim qaynım itkindir, yoldaşım yas içində, əmimgildə, dayımgildə də eyni mənzərədir və yaxud burada əyləşən Sovet müəllimin (Sovet Allahverdiyev, Xocalı İcra Hakimiyyətinin nümayəndəsi – red.) qardaşları şəhid olub. Mənim əmim oğlu Alay girovluqdan sonra cəmi 3 ay yaşadı. Onun 1 oğlu şəhid olmuşdu, 1 oğlunun da psixikası

elə pozulmuşdu ki, axırda intihar etdi. Yəni faciə 26 fevral gününə ilə başa çatmadı, o gün yaşanan dəhşətlər, streslər bu gün də davam edir. Uşaqdan böyüyə kimi insanlar o faciəni bu gün də yaşayır.

– Xocalı faciəsindən sonra sağ qalan sakinlər Ağdama gəldilər...

– Bəli. Xocalıdan çıxandan sonra bizim əhali Ağdama pənah gətirdi. O vaxtki dövlət rəhbərliyinin əhali arasındakı vahimənin yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə xocalıları kompakt məskunlaşdırmaq əvəzinə, onları parçalayıb dağıtmaq fikri var idi. Elə bir rayon yox idi ki, ora xocalılar aparılmasın. Xocalıları Azərbaycanın bütün rayon və şəhərlərinə dağıtdılar. Amma, cüzi istisnalarla əhali getdiyi yerlərdə qalmadı. O vaxt bütün şəhidlərimiz Ağdam ərazisində dəfn edilmişdi. Xocalı əhalisi yenidən Naftalan və Bakıdakı sənatoriyalarda kompakt şəkildə məskunlaşdı. Sonrakı dövrlərdə ümummilli liderimizin hakimiyyətə gəlməsi, iqtisadi vəziyyətin normalaşması məcburi köçkünlərə diqqət və qayğıni artırdı. Ölkənin hər tərəfi çadır şəhəri idi. İnanın, mən Bərdədə olanda vaqonlarda bəlkə də 1000-ə yaxın ailə var idi. Mən

Sizə deyim ki, o vaqon cəhənnəm idi. Dəmirin içində qışda soyuq, yayda da 40 dərəcə isti. O insanları ölüm gözləyirdi. Ümummilli lider hakimiyyətə qayıdandan sonra o məsələlərə diqqət artırıldı. Birinci növbədə sabitlik bərpa oldu, ikinci ordu müəyyən qədər qalibiyət əldə etdi. Əhalinin rəhbərliyə, dövlətçiliyə inamı formalaşdı.

– Yaxşılaşma prosesi başladı. Gündən-günə proses müsbət istiqamətdə getdi.

– İnsanlar başa düşdülər ki, özümüzdən başqa bizim dostumuz yoxdur. Siyasi proseslərin içinə düşüb aldanmış insanlar da öz yoluna qayıtmağa başladılar. O dövrdə bildiyiniz kimi hərəsi bir tərəfə xidmət edən qruplaşmalar var idi. Sonradan Azərbaycan xalqı ayıldı ki, bu qrupların hamısının öz marağı var. Siyasət insanları ayıldı. Ölkəmiz də köçkünlərimizin qayğısına qalmağa başladı. Ölkəmiz inkişaf etdikcə, köçkünlər də bundan öz bəhrəsini aldı. Ümummilli liderimizin bir sözü var idi: “Mənim bir nömrəli problemim məcburi köçkünlərin və qaçqınların problemləridir”. O vaxt dövlət başçısı bildi ki, artıq Ermənistandan gələn 200 mindən artıq qərbi azərbaycanlıların geri qayıtması hələ ki, qeyri-mümkündür. İlk növbədə onların problemləri həll olundu. Ondan sonra məcburi köçkünlərin məsələsinə keçildi. Köçkünlərlə bağlı Azərbaycan Respublikasında ilk qəsəbə Goranboy rayonunda Ağcakənddə salınıb. Bu qəsəbə salınanda onun bir hissəsində Ermənistandan gəlmiş əhali yaşayırdı. İlk olaraq ora Xocalı sakini olan 156 ailə köçürüldü. 2002-ci ilin sentyabr ayında qəsəbənin açılışında ümummilli liderimiz çıxış etdi. Yeni tikilmiş məktəbimizdə dərslərdə oldu. Həmin məktəbdə o parta, sinif bu gün də Heydər Əliyevin otağı kimi qorunur. İndiki İcra Hakimiyyətinin binasının yeri o vaxt meydan idi. Orada çıxış etdi. Rəhmətlik o vaxt məktəbə gedib gələne kimi aramsız yağış yağırdı. O kürsüyə qalxan kimi yağış dayandı. O vaxt orada artıq Ermənistandan gəlmiş qaçqınlar məskunlaşmışdılar. Çıxışından sonra göstəriş verdi ki, qalan evlərə xocalıların köçürülməsi təmin olunsun. Biz dekabr ayında Ağcakəndə köçdük. Yanvar ayından etibarən soyuq qış

Azərbaycan Respublikasının
Ümumilliyə lideri Heydər Əliyevin iştirakı
ilə Goranboy rayonunun Aşağı Ağcakənd
qəsəbəsində məcburi köçkünlər üçün tikilmiş
qəsəbənin açılışı

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
Mətbuat Xidməti

aylarında biz öz daxili imkanlarımız hesabına problemləri həll etməyə başladıq. Çünki, əgər dövlət rəhbəri bizi orada məskunlaşdırıbsa, biz də əgər öhdəlik götürmüşüksə ki, ölüm də olsa, bunu etməliyik. Baxmayaraq ki, qış ayları idi, qaz yox idi, işıq fasilələrlə verilir.

– Bu hansı ilin qışı idi?

– 2003-cü və 2004-cü illərin qışı idi. Sonralar 2007-2008-ci illərdə 2-ci qəsəbə salındı, əlavə 3 qəsəbə salındı. Həmin Ağcakənd qəsəbəsində əlavə 200 ev tikildi. 2010-2011-ci illərdə Goranboyda 1 qəsəbə də salındı. 2014-cü ildə Gəncədə 500 ailəlik bir qəsəbə salındı. Hazırda xocalılar üçün 4 qəsəbə Goranboy rayonunun Ağcakənd qəsəbəsinin ərazisindədir: Aşağı Ağcakənd, Yuxarı Ağcakənd, Böyrü və Meşəli. Bir qəsəbə Goranboydadır, biri də Gəncə-Göygöl yolunun üstündə 600 ailəlik qəsəbədir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Goranboyda məskunlaşmış Xocalıdan olan məcburi köçkün ailəsinin qonağıdır

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin mətbuat xidməti

– Cəmi 6 qəsəbə.

– Bəli, 6 qəsəbə xocalılar üçün salınıb.

– Bakıda da kompakt şəkildə yaşayan xocalı sakinləri var.

– Bizim Xocalı rayonunun hazırda 16 min

əhalisi var. Bunun 6 mini Bakı, Sumqayıt və Abşeronda məskunlaşıb. 6 minə yaxını da Goranboy və Gəncədəki qəsəbələrdədir. Qalan əhalimiz isə respublikamızın müxtəlif rayonlarında – Bərdədə, Yevlaxda, Göyçayda, Ağdaşda, Şəkiddə, Oğuzda məskunlaşıb. Qalan rayonlarda bizim tək-tək ailələrimiz var. Bakının bütün rayonlarında bizim əhalimiz var. Əsasən Sabunçu rayonunda Pırşağı qəsəbəsində Qızılqum sanatoriyasında məskunlaşıblar. Pırşağıya yaxın Binəqədi ərazisindəki evtikmə kombinatının kotteclərində 70 ailə var.

– Xocalı faciəsindən az qala 25 il ayırır bizi. Yaraların sağaldığını düşünmək bayaq dediyiniz kimi ən azı sadələşmələr olardı.

– Köçkünlüklə bağlı bir xatirə danışmaq istəyirəm. Mənim anamın bir tərəfi Ağdamlıdır. Babam 1905-ci ildə Qərbi Azərbaycandan Ağdama gəlmişdi. Ağdamda 6-7 yaşlarında kimsəsiz uşaq imiş. Onu bazarda gören bir bəy soruşub ki, bu uşaq kimdir? Deyiblər Ermənistandan gəlmiş yiyəsiz bir uşaqdır. Deyib ki, mənim oğlum da təkdir. sonra ona paltar alıb və götürüb öz evinə aparıb. Deməli bəy öz oğlunu evindən çıxarıb və kiçik qızını mənim babama verib öz evində saxlayıb. Gör o ailədə nə qədər sədaqət olubsa, uşaq vaxtından böyüyənə kimi babam o bəyin bağ-bağatına baxıb. Sonra o bağ kolxozun oldu. O bağa heç kim yaxın düşə bilməzmiş ki, filan bəyin bağıdır və filankəs də onun vərəsəsidir. Halallıq olub, inam olub. Bizim həyatımızdan o bağa yol var idi. Mən uşaq vaxtı babamla oradan qayıdanda əlimdə bir alma olsaydı alıb tullayırdı ki, bu dövlətinkidir, onu çəpərdən bu tərəfə keçik olmaz. Yəni sözümlə ona gətirirəm ki, babam o vaxt Ağdamda yaşayırdı və çoxlu bir qohum əqrabası var idi. Anam Xocalıya əra gəlmişdi. Anamla atam qohum idi. Atam xəstə olanda anam deyirdi ki, oradakı qohumların bizi Ağdama çağırır. Deyirlər ki, gəlin sizə yer verək, ev tikək, kömək edək. Orada uzaqdasınız əlimiz çatmır. Atam mənə dedi ki, xəstəyəm, birdən dünyamı dəyişərəm, nəbədə böyük qardaşınla ora gedəsiniz. Sorusdum ki, bizim getməyimizə niyə razı deyilsən? Dedi ki, sənənin baban 1905-ci

İldən ora düşüb, bu gün də “köçkün Aslan” adı onun üstündədir. O köçkünçülük damğası o qədər ağır bir sözdür ki, siz hələ uşaqsınız. O sözü o kişiyyə deyincə, onu söysən, döysən daha yaxşıdır. Yəni Azərbaycan milləti üçün Vətən, torpaq, el-oba, qəbiristanlıq qoyub, çıxmaq ən ağır şeydir. Başqa millətlər gedirlər, yaşayırlar, onlar üçün fərq etmir. Azərbaycanın atalar sözü var: “Gəzməyə qərib ölkə, ölməyə Vətən yaxşı”. Amma erməni deyir: “Harada çörək tapdın, orada dayan. Ora sənin Vətənidir”.

– Bu daban-dabana zidd bir şeydir. Tamam başqa psixologiyadır.

– Yəni biz bu psixologiya ilə böyümüş insanlarıq. Eli-obanı, qəbiristanlığı qoyub burada yaşamaq çətin məsələdir. Təbii ki, xocalılar da torpağına, elinə-obasına bağlı insanlardır. Biz Xocalıda dilənçi görməmişik, ələbaxımlılıq görməmişik. Bizim insanlar çox qoçaq, torpağımız isə məhsuldar olub. İnsanlar əsasən əkinçiliklə, heyvandarlıqla məşğul olub. Bərdədən tutmuş Gorusa qədər Xocalıda becərilən məhsul öz keyfiyyətinə görə seçilirdi. Torpaqdan ildə 2-3 dəfə məhsul götürüdürlər. Sonralar şəhər formalaşandan sonra aeroport tikildi, dəmir yol salındı. Mən deyərdim ki, Xocalıdakı evlər, bəlkə də heç Ağdamda yox idi. İllərlə qurduqları evləri vıran qalan, doğmalarını itirən, öz əllərinin zəhməti ilə dolanan insanlar birdən-birə gəlib sanatoriyaaların küncündə bir boşqab xörəyə möhtac qaldılar. Millətin başına gətirilən ağır dərdədir. Bu ermənini bizim içimizə təsadüfən gətirib yığmayıblar. Bu bəlanı maraqlı qüvvələr yetişdirib bizim içimizə salıblar. Mən bayaq Xocalı faciəsindən danışdım. Xocalı balaca bir yerdir, hamı da bir-birini tanıyır. Bu gün hər hansı problemlə bağlı qəbula bir nəfər gələndə mənim gözümlə önündə onun bütün keçmiş şəcərəsi canlanır. Bu insan kim idi, ailəsində kim var idi, başına hansı faciələr gəlib, bu gün harada yaşayır, bu insan bu gün niyə belə olmalı idi? O faciənin fəsadlarını biz hər gün yaşayırıq. O faciəni yaşamayan dərk etməz. Mən bilmirəm, bəlkə də elə insan var ki, bacarır, dözü. Hər dəfə Xocalı soyqırımının növbəti ildönümü gələndə mən müalicə

götürürəm ki, görüm gələnlə ilə sağ-salamat çıxıb bilərəmmi?

– Çox ağırdır.

– Qəbiristanlıq itirmək, ev itirmək, torpaq itirmək, doğmalarını itirmək ağır dərdədir. Bəlkə də bu insanların haradasa üzü gülür. Amma, bu üzü gülmək deyil, bəlkə də o faciənin fəsadlarını bir anlıq yadından çıxarmaq istəyir, bu insanın içi ağlayır. Bayaq dediyim kimi bizdə qəsəbələr salınıb. Bizim əhali, şəhid ailələri Bakı şəhərində, Mehdiabadda, Müşfiqdə də evlərlə təmin olunub. Keçən il biz hər iki valideynindən məhrum olan 25 uşaqla bağlı məsələ qaldırdıq. Əvvəlcə, əhali kompakt halda köçəndə onları öz yaxınları ilə birlikdə məskunlaşdırmaq istəyirdilər. Onlardan 12 ailə evlə təmin olunmuşdu, 13 ailəni isə keçən il cənab Prezidentin göstərişi ilə Ramanada tikilən binada məskunlaşdırdıq. Ümumiyyətlə, xocalılara xüsusi diqqət

Xocalıdan olan məcburi köçkünlər üçün salınmış yaşayış massivi. Gəncə şəhəri

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin mətbuat xidməti

və qayğı həmişə seçilir. Vaxt olub ki, 1 otaqlı evdə şəhid ailəsi yerləşdirilib, indi həmin ailənin uşaqları evləniib, oğul-uşaq sahibi olublar. Belə ailələr dövlət tərəfindən növbədənəknar evlə təmin edilir. Əvvəldən dövlətin diqqəti, qayğısı daim şəhid ailələrinin üzərindədir və həmin münasibət bu gün də davam edir. Hətta, deyərdim şəhid ailələrinin dolanışqı təminatı başqalarından daha güvənli-

dir. Hər yerdə də onlara münasibət tamam başqadır. Çünki bu rəhbərliyin qoyduğu iş prinsipidir. Yerlərdə də buna əməl olunur.

– Xocalının Milli Qəhrəmanlarını da yada salmaq istərdim.

– Əslən Xocalıdan olan 11 Milli Qəhrəmanımız var. Onlardan sağ qalan təkəcə Mövsüm Məmmədovdur. O hazırda Şuşa polisində rəis müavini vəzifəsində çalışır. Kənardan gəlib Xocalıda şəhid olmuş Milli Qəhrəmanlardan Hikmət Nəzərini, Aqil Quliyevi göstərmək olar.

– Şahmar müəllim, Xankəndi və Kərkicahan əhalisi də Xocalı Rayon İcra Hakimiyyətinə tabedir?

– Bildiyiniz kimi Milli Məclisin qərarı ilə o vaxt Xankəndinin şəhər statusu ləğv edildi. Xankəndində hazırda sənədlə 11 min azərbaycanlı qeydiyyatda var. Amma, o vaxt Xankəndində qeyri-leqal, yəni qeydiyyatda düşməmiş 16 min azərbaycanlı yaşayıb. Yəni şəhərin 40 min əhalisinin 16 mini azərbaycanlı idi, bu da təxminən əhalinin 40 faizini təşkil edirdi. İşğaldan sonra Xankəndinin azərbaycanlı əhalisi respublikanın müxtə-

lif yerlərinə pərən-pərən düşdü. O vaxt Xankəndi əhalisinin 6 mindən çoxu şəhərdən çıxarkən öz evlərini Bakıda evlərlə dəyişdirdilər. Mingəçevirə və Gəncəyə də evini dəyişənlər var idi. Şuşada da, başqa rayonlarda da Xankəndinin əhalisi yaşayırdı. Sonradan rəhbərlikdən məsləhət oldu ki, Xankəndi əhalisinin hamısı 1 rayona yığılsın və orada bir yerdən idarə olunsun. Ona görə də bizdə Kərkicahan qəsəbə nümayəndəliyi o vaxtdan qalıb. Fəciədən əvvəl Kərkicahan bizim Xocalı ilə birlikdə sovxoz olub. Yəni biz o əhalinin içində olmuşuq, mən demək olar ki, onların hamısını yaxşı tanıyıram. Çünki, sovxozda mən partkom, baş iqtisadçı və baş mühasib vəzifələrində çalışmışam. Əvvəl Kərkicahan qəsəbəsi bizdə idi, hazırda 2110 nəfər əhalisi var, nümayəndəlikləri Gəncə şəhərindədir. Sonradan 3500 nəfərlik Xankəndi əhalisi də Xocalı İcra hakimiyyətinin nəzdindədir. Yəni onların bütün sənədləşmə işləri bizim nümayəndəliklər vasitəsilə həyata keçirilir.

**Fuad Babayev, Təmkin Məmmədli,
1905.az
05.12.2016**

İsmayıl Axundov: “195 nəfər Xocalı soyqırımını zamanı itkin düşmüş şəxs kimi Komissiyanın qeydiyyatındadır.”

**İsmayıl Axundov,
Əsir və itkin düşmüş, girov
vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət
Komissiyası İşçi Qrupunun rəhbəri**

İsmayıl müəllim, müdhiş Xocalı soyqırımının 25-ci ildönümü yaxınlaşır. Ötən illər ərzində Dövlət Komissiyasının bilavasitə bu soyqırım aktı nəticəsində yaşananlarla bağlı gördüyü işlər haqqında danışaq.

– Məlumdur ki, Xocalı soyqırımını XX əsrdə ermənilər tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş yeganə soyqırım aktı deyil. Ancaq bu soyqırımını cinayətini əvvəlkilərdən fərqləndirən bir sıra məqamlar var. Bu məqamları dərinədən bilmək üçün hər şeydən öncə soyqırımın baş verdiyi tarix, həmin dövrdəki ictimai-siyasi vəziyyət, o cümlədən daxili və xarici təsirlər ətrafı şəkildə araşdırılmalıdır. Bu araşdırma həm elmi ictimai və publisist, həm də hərbi-siyasi və hüquq müstəvisində aparılmalıdır. Bütün bu məqamlar dərinədən araşdırılmadan dəqiq nəticənin əldə edilməsi mümkün deyil.

Qeyd etmək zəruridir ki, Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar

Dövlət Komissiyası əsasən Ermənistan – Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində əsir-grov götürülmüş şəxslərin azad edilməsi, itkinlərin axtarışı və sonrakı taleyinin müəyyən edilməsi sahəsində işlər aparır. Dövlət Komissiyası Xocalı soyqırımından bir il sonra 1993-cü ilin yanvar ayında yaradıldığı üçün bilavasitə bu soyqırımını zamanı Ermənistan tərəfindən törədilmiş humanitar fəlakətin aradan qaldırılmasında iştirak etməyib. Ancaq bu soyqırım aktında törədilmiş humanitar fəlakətin miqyası o qədər genişdir ki, insanların son taleyinin dəqiq müəyyən edilməsi üçün ciddi və ardıcıl tədbirlərin aparılması zəruridir. Bir məqamı xüsusi olaraq qeyd etməliyəm ki, həm Xocalı soyqırımını, həm də ümumiyyətlə, Ermənistan – Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində itkin düşmüş bütün insanların son taleyinin aydınlaşdırılması üçün Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad edilməsi vacibdir. İşğal faktoru humanitar problemlərin həllinə ciddi mane olan amildir.

Bütün bunlara baxmayaraq, Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyası Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin bu sahə ilə bağlı müəyyən etdiyi vəzifələrin icrası sahəsində zəruri işlər aparır. Qeyd etməliyəm ki, bu problem cənab Prezidentin diqqət mərkəzində saxladığı prioritet sahələrdən biridir.

Komissiya son illərdə bütün itkin düşmüş şəxslər, o cümlədən Xocalı soyqırımını zamanı itkin düşmüş şəxslərin siyahılarının tam dəqiqləşdirilməsi sahəsində ciddi iş aparıb. Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin rəisi, general-leytenant Mədət Quliyev Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 oktyabr 2015-ci il tarixli Sərəncamı ilə Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının sədri təyin edildikdən sonra siyahılarda dəqiqləşmə işinin 2016-cı il ərzində başa çatdırılması işini qarşıya əsas vəzifə kimi qoyub. Hazırda biz bu işi yekunlaşdırmağa çox yaxınıq.

Sözsüz ki, bu dəqiqləşdirmə işi Xocalı soyqırımı zamanı itkin düşənlərə də aiddir. Məlumdur ki, soyqırımı ərəfəsində Xocalıda bu şəhərin sakinləri ilə yanaşı, həmin dövrdə Ermənistandakı ata-baba yurdlarından və Dağlıq Qarabağdakı kəndlərdən qovulmuş azərbaycanlılar, həmçinin də ahıska türkləri məskunlaşmışlar. Ona görə də soyqırım ərəfəsində əslində şəhərdə yaşayan insanların sayı çox olub. Bu səbəbdən araşdırma prosesində rəqəmlərin dəyişəcəyi mümkündür. Hazırda isə Komissiya tərəfindən dəqiqləşmiş məlumata əsasən, 195 nəfər Xocalı soyqırımı zamanı itkin düşmüş şəxs kimi Komissiyanın qeydiyyatındadır. Onların arasında 36 nəfər uşaq, 64 nəfər qadın, 33 nəfər qoca da var. İtkin düşmüş, 195 nəfərdən 95 nəfərinin işğal zamanı əsir-girov götürülməsi və saxlanması faktı şahid ifadələrinə əsasən müəyyən edilib.

Bundan başqa, Komissiya tərəfindən əsir-girovluqdan azad edilmiş Xocalı sakinlərinin əksəriyyətinin hadisə ilə bağlı həm yazılı, həm də videoifadələri alınaraq arxivləşdirilib. Bu materiallar eyni zamanda, aidiyyəti üzrə istintaq-əməliyyat qrupuna da göndərilib.

– Xocalı rayonundan əsir-girov götürülmüş vətəndaşlarımızın saxlanma yerləri haqqında nə demək olar?

– Bu suala cavab vermək üçün öncə başqa bir məqamı aydınlaşdırmaq zəruridir. Bilirsiniz ki, Ermənistan hələ də Xocalıya hücum zamanı guya dinc əhəlinin şəhərdən çıxması məqsədi ilə dəhlizin yaradıldığı barədə cəfəng məlumatlar yaymaqdadır. Lakin həm Komissiyada aparılan araşdırma və təhlil işi, həm soyqırım faktı ilə bağlı başlanmış cinayət işinin istintaqı zamanı, xüsusən də şahid ifadələri tam şəkildə təsdiq edir ki, şəhər hər tərəfdən mühasirəyə alınıb və dinc əhəliyə qarşı aşkar soyqırım həyata keçirilib. Şəhər əhəlisinin bir hissəsi zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq istəyərkən qətlə yetirilib. Hətta bu məqsədlə ayrı-ayrı erməni terrorçu-quldur dəstələri tərəfindən əvvəlcədən müəyyən edilmiş yerlərdə pusqular da qurulub. Dəhlizin olmaması faktını hadisə zamanı orada olmuş xarici jurnalistlər və beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri də təsdiq edir. Təsadüfi deyil ki, Rusiyanın “Memori-

al” hüquq-müdafiə mərkəzinin məlumatına əsasən, dörd gün ərzində Ağdama Xocalıda qətlə yetirilmiş 200 azərbaycanlının meyiti gətirilib, onlarla meyitin təhqirə məruz qalması faktı aşkar edilib. Ağdamda 181 meyit (130 kişi və 51 qadın, o cümlədən 13 uşaq) məhkəmə-tibbi ekspertizasından keçirilib. Ekspertiza zamanı müəyyən edilib ki, 151 nəfərin ölümünə güllə yaraları, 20 nəfərin ölümünə qəlpə yaraları səbəb olub, 10 nəfər küt alətlə vurularaq öldürülüb. Hüquq-müdafiə mərkəzi diri adamın baş dərisinin soyulması faktını da qeyd əlib.

Şəhərə hücum zamanı əhəli əsasən, Ağdam rayonu istiqamətində hərəkət edib. Əslində əhəlinin başqa çıxış yolu da olmayıb. Bu istiqamətdə hərəkət edən əhəlinin əsas məqsədi Ağdam şəhərinə çatmaqdan və onlar üçün qurulmuş kütləvi qətlə tələsindən canlarını qurtarmaqdan ibarət olub. Ancaq düşmən bu məqamları çox dəqiq şəkildə işləyib, əhəlini əvvəlcədən soyqırıma məruz qoymağı, sonuncu nəfərinədək qətlə yetirməyi vacib hərbi-strateji məqsəd kimi müəyyən edib. Məhz bu məqsədlə Xocalıya aparın bütün avtomobil yolları soyqırımı aktından hələ 4 ay əvvəl – 1991-ci il oktyabr ayının sonunda tamamilə bağlanıb, şəhərlə yeganə əlaqə yalnız vertolyotların vasitəsi ilə həyata keçirilirdi. 1992-ci ilin yanvarın 28-də Ağdamdan Şuşaya uçan Mi-8 vertolyotu şəhərə çatmamış, Xəlfəli kəndinin üzərində Xankəndi istiqamətindən raketlə vurularaq partladıldığı üçün Xocalı ilə vertolyot əlaqəsi də kəsilmişdi. Bundan sonra isə Ermənistan ordusu bir-birinin ardınca yuxarı Qarabağda azərbaycanlılar yaşayan sonuncu yaşayış məntəqələrini də işğal edib və Xocalının mühasirəsi tam şəkildə başa çatdırılıb.

Bu soyqırımının Xocalıda törədilməsinin Ermənistan üçün vacib məqsədi Azərbaycanın bu qədim yaşayış məskəninin yer üzündən silinməsindən ibarət olub. Çünki Xankəndidən 10 kilometr cənub-şərqdə, Ağdam-Şuşa və Əsgəran-Xankəndi yollarının arasında yerləşən Xocalı bölgədə strateji əhəmiyyətli ərazi kimi Ermənistanın hərbi-siyasi xuntasını narahat edirdi. Şəhərin əhəmiyyətini artıran səbəblərdən biri də Dağlıq Qarabağın yeganə hava

limanının məhz burada yerləşməsi idi. Bu səbəbdən Ermənistan silahlı qüvvələrinin əsas məqsədi Xocalıdan keçən Əsgəran-Xankəndi yoluna nəzarət etmək və Xocalıda yerləşən aeroportu ələ keçirmək idi. Bu hərbi-strateji üstünlük həm də Ermənistanın sonrakı işğalçılıq planlarının reallaşmasında əsas rol oynayacaqdı.

Xocalı sakinləri erməni əsirliyində
Fotoqraf: www.novayagazeta. ru

Bundan başqa, Xocalı Azərbaycana məxsus qədim ərazilərdən biri kimi həm də tarixi mədəniyyət abidələri ilə seçilirdi. Təsadüfü deyil ki, yerli əhalini vəhşicəsinə qırarkən ermənilər azərbaycanlı, türk izini itirmək kimi vandalizmə də əl atıb, Azərbaycan xalqı və bəşəriyyət üçün nadir nümunə hesab edilən Xocalı abidələrini də dağıdıblar. Xocalı isə həm 7 min nəfərdən çox əhalisinə, həm də tarixi mədəniyyət abidələrinə görə, Şuşadan sonra böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

Qayıdaq sualınızın əsas hissəsinə, qeyd etdiyim kimi, əhali əsasən Ağdam istiqamətinə hərəkət edib və bu iki şəhərin arasında yerləşən ərazidə qətlə yetirilib. Sağ qalanlar isə əsir-girov alınıb və onlara qarşı insanlıq tarixinin ən qəddar və vəhşi hərəkətləri törədilib. Saxlanılanlar əsasən ərazidə yerləşən Pircamal və Dəhrəz kəndlərindəki mal tövlələrində, Əsgəran şəhərindəki milis İdarəsinin təcridxanasında toplanıblar, müəyyən bir hissəsi isə Xankəndinə və sonradan Ermənistan ərazisinə aparılıb.

– Bildiyimiz qədər, Dövlət Komissiyası Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi ilə birlikdə “Ante Mortem” proqramını həyata keçirir. Bu proqram Xocalı ilə bağlı sualların çözülməsində hansı rol oynayır?

– Əvvəlcə qeyd etmək istəyirəm ki, 2008-ci ilin aprel ayında BQXK-nın Azərbaycan Respublikasındakı Nümayəndəliyi ilə Dövlət Komissiyası arasında “Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı itkin düşmüş şəxslər haqqında Ante Mortem məlumatların toplanması və mərkəzləşdirilmiş şəkildə idarə olunması üzrə” çərçivə sazişi imzalanıb. Sazişin əsas məqsədi münaqişə nəticəsində itkin düşmüş şəxslərlə bağlı ətraflı məlumatların toplanmasından, gələcəkdə naməlum meyit qalıqlarının ekspertizası və identifikasiyası zamanı bu məlumatlardan istifadədən ibarətdir.

Çərçivə sazişi imzalandıqdan sonra zəruri olan ilk iş itkinlər barədə ətraflı məlumatların toplanmasından ibarət idi. Bu iş BQXK-nın köməkliyi ilə Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyətinin könüllüləri tərəfindən həyata keçirilib. Məlumata görə, ümumilikdə 3500-ə yaxın sorğu anketi toplanılaraq BQXK-ya təhvil verilib.

26 yanvar 2011-ci il tarixdə BQXK ilə Dövlət Komissiyası arasında imzalanmış “Ante Mortem / Post Mortem məlumat Bazasının istifadəsi” üzrə Proqram Təminatı Müqaviləsinə uyğun olaraq, toplanmış məlumatlar elektron məlumat bazasına daxil edilir. Bu iş Dövlət Komissiyasının BQXK tərəfindən əvvəlcədən təlim keçilmiş əməkdaşları tərəfindən aparılır. Bu günə qədər artıq 2447 nəfər barəsində məlumat bazaya daxil edilib. Bu işdə BQXK-nın mütəxəssisləri də işçi qrupuna yardım edirlər.

İndiki mərhələdə ən vacib məsələ itkin düşmüş şəxslərin yaxın qohumlarından DNT nümunələrinin toplanması və saxlanmasıdır. 2013 ildə aparılmış müzakirələr zamanı BQXK tərəfindən pilot layihə kimi irəli sürülmüş bukkal (ağzı suyu) nümunələrin götürülməsi məqsədəuyğun sayılıb. Nümunələrin saxlanması ilə bağlı xüsusi yer ayrılıb.

2014-cü ildə itkin ailələri sırasından 100 nəfərdən bioloji nümunələrin götürülməsi ilə bağlı BQXK tərəfindən irəli sürülmüş pilot layihə uğurla həyata keçirilib, hazırda isə bu iş

davam etdirilir. Hər iki qurumun iştirakı ilə artıq Abşeron yarımadası üzrə iş başa çatdırılıb, Salyan və Neftçala rayonlarında iş davam etdirilir. Bu, bütün itkin düşmüş şəxsləri əhatə edəcək. İndiyə kimi 694 ailədən tam şəkildə, 450 ailədən isə qismən olmaqla, bütövlükdə 3164 nümunə toplanılıb. Bu layihə bütün itkinlərlə yanaşı, Xocalı soyqırımı zamanı itkin düşmüş şəxslərin də taleyinin aydınlaşdırılmasına yardımçı olacaqdır. Bu yaxın keçmişdə baş vermiş digər münaqişə bölgələrində, xüsusən də keçmiş Yuqoslaviya ərazisində 1991-1995-ci illərdə baş vermiş münaqişələrdə itkin düşmüş şəxslərin taleyinin müəyyən edilməsi işində sınaqdan keçirilmiş layihədir. Adı çəkilən ərazilərdə icra edilmiş bu layihənin nəticələri ilə biz müəyyən mənada tanışız və ona görə də ümid edirik ki, bizdə də bu müsbət nəticə verəcəkdir.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək istəyirəm ki, BQXK bölgədə fəaliyyətə başladığı vaxtdan etibarən Dövlət Komissiyası ilə səmərəli şəkildə əməkdaşlıq edir və bu müsbət nəticələr verir. Cari ilin əvvəlindən isə xanım Elena Aymone Sesseranın BQXK-nın Azərbaycan Respublikasındakı Nümayəndəliyinin başçısı təyin edilməsindən sonra bu qurumun işində daha çox canlanma hiss edilir. Aprel döyüşlərində həlak olmuş hər iki tərəfə aid hərbiçilərin meyitlərinin qaytarılması prosesində xanım E. Sesseranın şəxsən iştirakı buna bariz nümunədir. Biz Komissiya ilə məqsədyönlü əməkdaşlığa görə xanım E. Sesserağa təşəkkürümüzü bildiririk. İnanırıq ki, bu əməkdaşlıq çərçivəsində itkin düşmüş şəxslərin taleyinin müəyyən edilməsində gərəklili nəticələr əldə edəcəyik.

– İsmayıl müəllim, Ermənistanı Cenevrə Konvensiyasının tələblərini kobud şəkildə pozan ölkə kimi beynəlxalq məhkəməyə vermək imkanları araşdırılırmı?

– Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə rəvac verən Ermənistan nəinki 12 avqust 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyalarını, bütövlükdə beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərini pozub və indi də beynəlxalq aləmin gözü qarşısında bu əməlini davam etdirir. Təəssüf ki, beynəlxalq hüquq normalarını qəbul edən aparıcı dövlətlər, eyni zamanda bu normalara münasibətdə ikili standartları da yaradıblar.

Əslində Ermənistanın Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi cinayət əməllərinə görə, beynəlxalq məhkəməyə verilməsi məsələsi daim diqqət mərkəzində olub. Bildiyiniz kimi, 2002-ci ildə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Dövlət Komissiyasında aparılmış geniş müzakirələrin nəticəsində “Dağlıq Qarabağın silahlı separatçı qüvvələri və Ermənistanın hərbi birləşmələri tərəfindən törədilmiş cinayət hadisələrinin istintaqı ilə əlaqədar Baş Prokurorluq, Daxili İşlər və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin birgə istintaq-əməliyyat qrupu” yaradılıb. Elə həmin vaxtdan Komissiya istintaq-əməliyyat qrupu ilə sıx əməkdaşlıq edib. İşçi qrupunda toplanmış bütün zəruri material və məlumatlar quruma təqdim edilib. Hazırda da bu əməkdaşlıq müntəzəm şəkildə davam etdirilir.

İstintaq-əməliyyat qrupundan əldə edilmiş məlumatlara əsasən deyə bilərik ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı cinayət törətmiş şəxslər barədə konkret məlumatlar toplanıb. İstintaq araşdırması zamanı 296 nəfər barədə təqsirləndirilən şəxs qismində axtarış elan edilib. Onlardan 31 nəfəri bilavasitə Xocalı şəhərində törədilmiş soyqırım aktına görə təqsirləndirilib. Biz Azərbaycan xalqına qarşı cinayət törətmiş konkret insanların ədalət məhkəməsi qarşısında cavab verəcəyinə inanırıq. Bu günlərdə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində Xocalı soyqırımı ilə bağlı yeni qanun layihəsinin hazırlanması ilə bağlı məlumatlar, soyqırımı məruz qalan insanların hüquqlarının qorunmasına, bu cinayət əməllərinə hüquqi qiymət verilməsi işinə yeni töhfə verəcəkdir.

– İsmayıl müəllim, Xocalıda əsir-girov götürülmüş, itkin düşmüş soydaşlarımızla bağlı dünya ictimaiyyəti hansı yollarla məlumatlandırılır? Müdhiş faciənin 25-ci ildönümü ərəfəsində hansisa addımlar atılacaqmı?

Ümumiyyətlə, həm Xocalı soyqırımına, həm də ermənilər tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı XX əsr boyu törədilmiş bütün soyqırım və cinayət əməllərinə siyasi-hüquqi qiymət Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev 1993-cü ildə siyasi hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra verilib. Buna misal kimi Xocalı soyqırımı ilə bağlı 1994-cü ilin fevralında Azərbaycan

Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş məlum sənədi, eyni zamanda Ümummilli lider tərəfindən 31 Mart Azərbaycanlıların Soyqırımı günü elan edilməsi ilə bağlı 1998-ci il martın 26-da imzalanmış fərmanı və digər normativ sənədləri göstərmək olar. Mən bu sərəya bir sənədi də xüsusi olaraq əlavə etməyi özümə borc bilirəm.

Bu sənəd Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyası haqqında Ümummilli liderimiz tərəfindən imzalanmış 1 mart 2001-ci il tarixli sərəncamdır. Məhz bu sərəncamla dahi lider Dövlət Komissiyasının qarşısında “Ermənistan tərəfindən azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən soyqırım və etnik təmizləmə siyasətini əks etdirən hüquqi-tarixi sənədlərin, əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş şəxslərlə bağlı materialların dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün ardıcıl və məqsədyönlü” işlərin aparılmasını vacib vəzifə kimi müəyyən edib.

Qısa olaraq deyə bilərəm ki, yuxarıda barəsində danışdığım birgə-istintaq əməliyyat qrupu bu sərəncamdan irəli gələn vəzifələrin icrası üçün yaradılıb və hazırda da fəaliyyətini davam etdirir. Bundan başqa, ötən müddət ərzində Komissiyanın İşçi qrupu tərəfindən bu sahədə ardıcıl, məqsədyönlü və sistemləşdirilmiş iş aparılıb. Ümumiyyətlə, Dövlət Komissiyasının təşəbbüsü və iştirakı ilə 20-dən çox dildə hazırlanmış iki yüz mindən artıq təbliğat vasitəsi Respublikamızın xarici ölkələrdəki səfirlik və nümayəndəliklərinə, diaspor təşkilatlarına, dünyanın tanınmış elm ocaqlarına və kitabxanalarına göndərilmiş, imkan dairəsində politoloq və konfliktoloqlara, jurnalistlərə, xarici dövlət və ictimai xadimlərinə paylanmış, keçirilmiş tədbirlərdə yayılıb. Materialların yayılma coğrafiyası dünyanın aparıcı dövlətlərinin demək olar ki, hamısını əhatə edir. Bu məqsədlə həmçinin xaricdə və ölkə daxilində geniş tədbirlər və elmi konfranslar keçirilib.

Hazırda bu proses Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirilib. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin uğurlu

xarici siyasəti nəticəsində artıq bir sıra beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi sənədlərdə Ermənistan işğalçı dövlət kimi göstərilib. Xocalı həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması, beynəlxalq aləmdə yayılması, eləcə də bu soyqırımına obyektiv qiymət verilməsi istiqamətində davamlı olaraq addımlar atılıb.

Sözsüz ki, bu sahədə ən təqdirəlayiq iş Heydər Əliyev Fondu, xüsusilə onun prezidenti, UNESCO-nun və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyeva və fondun vitse-prezidenti Leyla xanım Əliyeva tərəfindən aparılır.

2008-ci il mayın 8-də, Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə “Xocalıya ədalət!” kampaniyasının təsis edilməsi isə bu soyqırımın dünyada tanınmasına, beynəlxalq aləmdə mənəvi-siyasi qiymət verilməsinə ciddi təkan verib. Hazırda faciənin mənəvi və siyasi-hüquqi səviyyədə tanınmasına yönəlmiş kampaniya bir sıra ölkələrdə uğurla həyata keçirilir.

Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 17 yanvar 2012-ci il tarixdə Xocalı soyqırımının iyirminci ildönümü haqqında ayrıca sərəncam imzalayıb və həmin ildə keçirilmiş ümumxalq yürüşündə şəxsən iştirak edib. Bu prizmadan çıxış etsək sözsüz ki, soyqırımın 25-ci ildönümü də yüksək səviyyədə qeyd olunacaq və dünyada tanınması üçün zəruri işlər davam etdiriləcəkdir. İnanırıq ki, sistemli şəkildə aparılan işlər nəticəsində Xocalıda insanlıq və bəşəriyyət əleyhinə cinayət törətmiş şəxslər beynəlxalq cinayət məhkəməsi qarşısında cavab verəcəklər. Əgər bəşəriyyət ədalətini itirməyibsə, bu olacaq.

*– İsmayıl müəllim, geniş və ətraflı müsa-
hibəyə görə, təşəkkürümüzü bildirir və xalq-
mız üçün vacib olan bu çətin və həssas işdə
fəaliyyətinizə görə Sizə və rəhbərlik etdiyiniz
kollektivə uğurlar diləyirik.*

1905.az
08.12.2016

Ərtegin Salamzadə: “Müasir Azərbaycan incəsənətində Xocalı faciəsi ümumiyyətlə, soyqırım mövzusunun əsasını, ana xəttini təşkil edir.”

– *Xalqımızın zaman-zaman məruz qaldığı soyqırımların Azərbaycan incəsənətində inikasını necə dəyərləndirirsiniz?*

– 20 yanvar 1990-cı il qanlı hadisələrindən keçən 27 il və Qarabağ münaqişəsindən ötən əsrin dördü birindən artıq müddət ərzində soyqırım mövzusu nə qədər dəhşətli təsir bağışlasa da müəyyən mədəni fenomənə çevrilib və Azərbaycan incəsənətinin əksər sahələrində emosional bədii ifadəsini tapıb. Ölkəmizin müxtəlif bölgələrində Azərbaycan xalqının məruz qaldığı faciələri əks etdirən xatirə-memarlıq kompleksləri inşa edilmiş, monumental heykəllər ucaldılmış, bu mövzuda kinofilmlər çəkilmiş, tamaşalar səhnəyə qoyulmuş, musiqi və ədəbi əsərlər yazılıb.

Söyləmək mümkündür ki, bu gün artıq təsviri sənətdə soyqırım mövzusu kifayət qədər strukturlaşdırılmış və işlənib. Əvvəla, bu mövzu təsviri sənətin bütün sahələrində – rəngkarlıqda, qrafikada, heykəltəraşlıqda kifayət qədər geniş təcəssüm olunub. İkincisi, bu sözləri janr palitrası barədə də deyə bilərik – adı çəkilən mövzu portret, batal janrlarında, epik xarakterli müxtəlif çoxfiqurlu kompozisiyalarda, hətta mənşərə janrında belə öz dolğun təcəssümünü tapıb. Üçüncüsü, həmin mövzuya müraciət etmiş fırça və tişə ustalarının sayı heç də az deyil. Ən səthi hesablamalara görə bu müəlliflərin sayı 50-dən artıqdır. Üstəlik, rəssamların mövzu daxilinə nüfuz etmələrinin müxtəlif dərəcələrini aydın müşahidə etmək olar. Tanınmış rəssam Nazim Məmmədov (1934-2004) kimi sənətkarlarımız var ki, onlar soyqırım mövzusunə bütöv rəsmlər seriyası həsr ediblər. Bəzi müəlliflər mövzu ilə bağlı birdəfəlik aksiya qismində ayrı-ayrı müsabiqələrdə, tematik sərgilərdə bir-iki əsərlə iştirak edib. Nəhayət soyqırım mövzusu yaradıcılığının əsas xəttinin təbii davamı olan rəngkarları, heykəltəraşları və qrafikləri xatırlamaq lazımdır. Onların içərisində ən parlaq simalardan biri tanınmış rəssam Əşrəf Hətətovdur.

**Ərtegin Salamzadə,
Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun
direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü,
sənətsünaşlıq üzrə elmlər doktoru,
professor**

Soyqırım mövzusu onun üçün “Türk süitəsi” obrazlarının davamına çevrilib.

Lakin ən vacibi budur ki, rəssamlarımız tərəfindən 1990-2010-cu illərdə yaradılmış əsərlər Azərbaycan təsviri sənətinin müəyyən süjet-tematik ənənəsinə daxil olub. Bu ənənənin əsasını qoyan şübhəsiz ki, Bəhruz Kəngərliyədir. Hələ 1918-1920-ci illərdə o, özünün məşhur “Qaçqınlar” seriyasını yaratmışdı. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi sədrinin Bəhruz Kəngərlinin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi haqqında imzaladığı sərəncamda deyilir: “Bəhruz Kəngərli dərin müşahidə qabiliyyətinə malik realist rəssam kimi öz fırçası ilə erməni zülmündən qaçmış soydaşlarımızı, erməni millətçiləri tərəfindən axıdılan qanları, bu gün Ermənistan adlandırılan əzəli Azərbaycan torpaqlarından didərgin düşmüş azərbaycanlıları təsvir etmişdir”.

Bəhruz Kəngərli "Qaçqınlar" silsiləsindən.

Mənbə: X. Əsədova. "Bəhruz Kəngərli".
Bakı, "Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2013,

– Təsviri sənətimizdə digər xalqların soyqırım mövzusu nə dərəcədə işlənib?

– Təsviri sənətimizdəki bu ənənə tək-cə azərbaycanlıların soyqırımını əks etdirən əsərlərdən təşəkkül tapmayıb. Maraqlıdır ki, hələ sovetlər dönmündə rəssamlarımız digər xalqların soyqırımını mövzusunda müraciət edib və çox təsirli, bütün dünyada şöhrət qazanmış tablolar yaradıblar. Bu sırada ilk növbədə 1970-ci ildə Vyetnam müharibəsi qurbanlarına həsr olunmuş "Sonqmi kəndi sakinlərinin xatirəsinə" adlı əsər yaratmış Azərbaycanın Əməkdar incəsənət xadimi Sara Manafovanın (1932-2007) adını çəkmək yerinə düşər. Bu tablo sözün həqiqi mənasında beynəlxalq hitə çevrildi və dünyanın bir çox ölkələrində müvəffəqiyyətlə nümayiş etdirildi. Ustündən bir çox illər ötdükdən sonra öz xalqının faciəsinə biganə qala bilməyən rəssam 1993-cü ildə "Xocalı faciəsi. Fəryad" ümumi adı altında iki əsər işlədi.

– Xocalı soyqırımından söz düşmüşkən, bu faciəni incəsənətimizdə soyqırım mövzusunun leytmotivi hesab etmək olarmı?

– Müasir Azərbaycan incəsənətində Xocalı faciəsi ümumiyyətlə, soyqırım mövzusunun əsasını, ana xəttini təşkil edir. Bu dəhşətli hadisə Azərbaycan xalqının tarixində və yaddaşında heç vaxt silinməyəcək qanlı iz buraxıb. 1992-ci il fevralın 25-dən 26-a keçən gecə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində yerləşən Xocalı şəhərinin dinc əhalisi azğınlaşmış erməni quldurları tərəfindən kütləvi surətdə qətlə yetirildi. Bu misli görülməmiş vəhşilik nəticəsində 106-sı qadın və 23-ü uşaq olmaqla 613 nəfər öldürüldü, 487 adam əlil oldu, 1275 nəfər soydaşımız erməni əsirliyinin dəhşətlərinə məruz qaldı, onlardan 150 nəfərin taleyi bu günə qədər məlum deyil. Şəhərin özü yerlə yeksan edildi.

Xocalı mövzusunda ən təsirli, geniş təsviri-nəqlədici mahiyyətə malik tablolar rəssam Nazim Məmmədov tərəfindən işlənib. 1992-2004-cü illərdə Nazim Məmmədov Xocalı faciəsi mövzusunda 40-dan çox rəngkarlıq və qrafika əsərləri yaradıb. Müəyyən mənada bu yaradıcılıq nümunələrini Xocalı soyqırımının bədii müstəvidə sənədləşdirilmiş salnaməsi adlandırmaq mümkündür. Bu seriyaya daxil olan əsərlərin 2002-ci ildə sərgidə nümayiş etdirilməsi bir çoxları üçün gözlənilməz oldu. Çünki Nazim Məmmədovun kolleqaları, tamaşaçılar onu multiplikator-rəssam, kitab tərtibatçısı və abstrakt rəngkarlıq tablolarının müəllifi kimi tanıyırdılar. Lakin bu, əsl "Xocalı harayı" idi – sərgi belə adlanırdı və həmin susmayan haray rəssamın qəlbində, düşüncəsində səslənirdi. N. Məmmədovun rəngkarlıq seriyası üslub, rəng və plastika vasitələrinə görə fərqlidir. Buraya məhv edilmiş şəhərin və onun sakinlərinin faciələrini böyük planda əks etdirən "Xocalının son günü", "Xocalı od içində", "Ata, oğul, ər! Bizi xilas edin!", "Köməksiz Xocalı" kimi əsasən iri formatlı çoxfiqurlu kompozisiyalar daxildir. Elə tablolar da var ki, onlarda bir ailənin, yaxud hətta bir insanın faciələri öz əksini tapır. Bu əsərlərin tək-cə adları – "Ailə əsirlikdə", "Onu asıblar", "Mən yetim qaldım", "Qohumlarım həlak oldu, mənə sağ qaldım", "Xocalı Qavroşu", "Körpənin ölümü" – onların süjetini çox dolğun ifadə edir. "26 fevral, gecə" tablosu üslubiyyətinə görə abstrakt sənətə yaxındır, başqa birisi – "Bu qız üçün

Ailə əsirlikdə.

Rəssam: Nazim Məmmədov. "Xocalı harayı" silsiləsindən

Mənbə: Dadaş N. Məmmədov "Xocalı Harayı". Bakı -2010

günəş Xocalıda batdı" – tablosu forma quruluşu baxımından kubizmi xatırladır. Bu əsərlər nə qədər faciəli, eyni zamanda dəyərli olsalar da, hər halda rəssamın "Xocalı seriyası"nın eriqrafı kimi "Xilaskarı gözləyən gözlər" kompozisiyasını seçmək olar. Vertikal formatlı bu əsərdə bir neçə ağlar qadın gözü, lap yuxarıda isə bir yerdə toplaşaraq sanki ağlayan buluda dönmüş gözlər təsvir olunub. Bütün seriya bədii sənətkarlığın və insan imkanlarının son həddində, dərin psixoloji sarsıntıların, tarıma çəkilmis əsəblərin səbrlə, dözümlə çarpışdığı, kəllə-kəlləyə gəldiyi o mənəvi uçurumun lap qırağında yaradılıb. Sənətkar, belə hallarda deyildiyi kimi, ürək partlaması həddində işləyib, bu təsirli əsərləri çəkib.

Uzun müddət Almaniyada yaşayan, lakin öz xalqının faciələrinə biganə qala bilməyən soydaşımız Əşrəf Heybətovun "Xocalı" (2010) pannosunda da buna bənzər emosional gərginlik, ağrı və kədər hissləri özünü göstərir. Bu monumental pannonun kolorit həlli öz ifadəsini qan-qırmızı və göy rənglərin təzadlı kəsişməsində tapır və dünyanın sonu – apokalipsis görüntüsü ovqatı yaradır. İstər-istəməz yada düşür ki, ivrit dilində soyqırım "şoa" adlanır (xolokost yunan sözüdür) və bu qısa, kiçik söz böyük bəşəri kədərləri əks etdirən dəhşət, faciə anlamına gəlir. Ə. Heybətovun pannosu

doğrudan da ölüm həddində olan, ətrafda ölüm və qandan savayı bir şey görməyən zavallı insanların dəhşət dolu hissələrini əks etdirir.

– Vaqif Ucatayın Xocalı soyqırımı mövzusunda əsərlərini necə dəyərləndirirsiniz?

– Vaqif Ucatayın bütün dünyanı dolaşmış "Xocalı" plakatında köksünə xəncər sancılmış körpə təsvir olunub. Şübhəsiz ki, bu kompozisiya öz emosional təsir gücünə görə soyqırım mövzusunda işlənmiş ən rıqqətli, yadda qalan əsərlərdən biridir. Rəssam həmçinin dinc azərbaycanlıların erməni quldurları tərəfindən törədilən soyqırımına həsr olunmuş "Bax! Gör! Xatırla!" adlı qrafik əsərlər seriyası yaradıb. Bu seriya seyrçini ruhən sarsıdır, onu şok vəziyyətinə salır. İnanmaq çətin olsa da, burada heç bir rəssam təxəyyülü, mücərrəd bədii ümumiləşdirmə yoxdur – rəsmlərdəki dəhşətlər məhz olmuş hadisələri əks etdirir. 49 qrafik vərəqədən ibarət olan seriyada əks edilmiş tükürpərdici görüntüləri V. Ucatay möcüzə nəticəsində sağ qalaraq əsirlikdən qurtulmuş Xocalı sakinlərinin dilindən eşitdikləri əsasında işləyib. Seriyayı yaradarkən rəssam bədii ifadə vasitələrindən minimum səviyyədə istifadə edib. Təsvirlər əsasən ağ kağız fonunda qara qrafik cizgilərdən və qırmızı qan ləkələrindən ibarətdir. Həmin qadının qamına soxulan bıçaq, diri-diri şaqqalanmış körpəsinin meyiti ilə döyülən, nələsi ərşə qalxan gənc ana, itiuclu armaturlara taxılmış kəşik başlar... əks olunan səhnələrdə qırmızı qan görüntüləri əsl dəhşət ab-havası yaradır. 2009-cu ildə Vaqif Ucatayın Xocalı faciəsinə həsr olunmuş qrafik əsərlərinin sərgisi keçirilərkən seyrçilər sözün həqiqi mənasında böyük ruhi sarsıntılar yaşadı.

– AMEA-nın müxbir üzvü, ixtisasca geofizik olan Kərim Kərimovun da soyqırım mövzusunda müraciət etməsi diqqətəlayiq hadisədir.

– Qarabağ müharibəsi, erməni separatizmi və terrorizmi, günahsız azərbaycanlıların soyqırımı mövzuları Kərim Kərimovun (təvəllüdü 1933) yaradıcılığında üzvi surətdə birləşdirilib. Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü, geoloq alim K. Kərimov hələ uşaqlıq illərindən rəsm çəkməklə məşğul olub və uzun müddət bunu

özünə hobbi hesab edib. Lakin Qarabağ savaşı başlayandan sonra, alimin özünün dediyi kimi, daxilində “sanki ikinci nəfəs açıldı və o, ətrafda cərəyan edən hadisələrə məhz sənətin gözü ilə baxmağa başladı”. Və bununla da K. Kərimov həyatını büsbütün siyasi məzmunlu plakat və karikaturaların çəkilməsinə həsr etdi. Onun rəsmlərinə tamaşa etdikcə ixtiyarsız olaraq İsveçrə psixooanalitiki Karl Qustav Yunqun sözləri yada düşür: “Kim arxetiplərlə danışsasa o, hamını onu dinləməyə vadar edir”. K. Kərimovun plakat və karikaturalarında yer kürəsi, qana bulaşmış bıçaq tutan cayağabənzər əl, kəllələr, buynuzlu şeytanın eybəcər fiquru əks olunur. Və bunun qarşılığında rəssam Azərbaycanın üçrəngli bayrağını, sülh göyərçinini təsvir edir.

– Ərtegin müəllim, Xocalı faciəsi yalnız azərbaycanlı sənətkarların yaradıcılığında yer alıb?

– Xocalı faciəsi təkcə azərbaycanlı rəssamların deyil, bir insan kimi bu dəhşəti kənardan biganəliklə seyr edə bilməyən xarici rəssamların yaradıcılığında da yer alıb. Fransız rəssamı Reno Baltzinger bu mövzuya ağ fonda qırmızı və qara rənglərlə işlənmiş bir neçə əsər həsr edib. Rəsmlərdəki qırmızı və qara rənglər kətan üzərində axaraq ölüm və qan assosiasiyası yaradır.

– Heykəltəraşlarımızın bu sahədə fəaliyyətini necə dəyərləndirirsiniz?

– İncəsənətdə Xocalı faciəsi təkcə rənglər yox, həm də daş, plastik obrazlar vasitəsilə öz bədii təcəssümünü tapır. Bakıda, metronun “Xətai” stansiyası yaxınlığındakı o qədər də böyük olmayan sahədə Teymur və Mahmud Rüstəmov qardaşları tərəfindən Xocalı faciəsi qurbanlarının xatirəsinə abidə ucaldılıb (2008). Heykəltəraşlar soyqırım ideyasını son dərəcə lakonik və sadə vasitələrlə ifadə etməyə müvəffəq olublar. Qara marmərlə üzlənmiş hündür, düzgün proporsiyalı postament üzərində üz-gözündə, duruşunda dərin kədər və hüzn əks olunan, irəliyə doğru uzatdığı əlləri üstündə öldürülmüş körpəsini saxlayan gənc ana fiquru ucalır. Postamentin aşağı hissəsində müəlliflər soyqırım qurbanlarının

xatirəsinə tuncdan tökülmüş əbədi qəbirüstü əklil yerləşdiriblər. Hal-hazırda Heydər Əliyev Fondunun layihəsinə əsasən Xocalı qurbanları abidəsi yaxınlığında yerləşəcək Xocalı soyqırım Memorial kompleksinin yaradılması üzrə iş aparılır. Layihənin əsasında simvolik konsepsiyaya dayanır. “Bu konsepsiyaya müvafiq olaraq kompleksin həyatında fevralın axırında çiçək açan ağaclar əkiləcək. Bu, 1992-ci ilin fevralında Xocalıda amansızlıqla qətlə yetirilmiş günahsız insanların yarımçıq kəsilmiş ömürlərini simvolizə edir. Kompleksi dörd bir yandan çevrələnən düzbucaqlı monolit sanki Xocalı sakinlərini soyqırımdan müdafiə etməyə çalışan simvolik əllər formasında həll edilib. 25 əsərdən ibarət olan, müxtəlif materiallardan düzəldilmiş heykəltəraşlıq seriyasının müəllifi Azərbaycanın xalq rəssamı Xanlar Əhmədovdur. Bu möhtəşəm heykəltəraşlıq əsərləri içərisində “Son ümid”, “Xocalı şəhidi”, “Xocalı faciəsi” öz plastik həlli ilə xüsusilə seçilir. Xocalı mövzusu Azərbaycanın xalq rəssamı, istedadlı heykəltəraş Natiq Əliyevin də yaradıcılığında öz dolğun təcəssümünü tapıb. O, Mexikoda (2012), Bosniya və Herseqovinanın paytaxtı Sarayevoda (2012) və Ankara şəhərində (2014) Xocalı faciəsi qurbanlarının xatirəsinə ucaldılmış monumental abidələrin müəllifidir. Bu heykəllər maraqlı kompozisiya həlli, plastik formaların mütənəsb quruluşu, dramatik məzmunu ilə seçilir.

– İncəsənətimizdə soyqırım probleminin əks etdirilməsinin daha hansı istiqamətlərini vürğuləmək mümkündür?

– İncəsənətdə soyqırım probleminin təcəssüm etdirilməsinin başqa bir istiqamətini Bakıda baş vermiş qanlı 20 Yanvar hadisələri təşkil edir. 1990-cı ilin 20 yanvar gecəsində Sovet ordusunun şəhərə yeridilməsi nəticəsində 600-dən artıq insan öldürüldü. Həmin dəhşətli hadisələrdən sonra şəhərin dağılıq hissəsində qara yanvar qurbanlarının dəfn olunduğu Şəhidlər Xiyabanı yarandı. 1998-ci ildə burada həlak olmuş insanların xatirəsinə abidə inşa edildi. Orta əsrlər dövrü Azərbaycan memarlığı ənənələrini əks etdirən səkkizgüşəli mavzoleyin daxilində əbədi məşəl yerləşir. 2010-cu ilin 20 yanvarında H. B. Zərdabi və M.

Həsənov küçələrinin kəsişməsində, metronun “20 Yanvar” stansiyası yaxınlığında qara yanvar qurbanlarının xatirəsinə ucaldılmış heykəlin təntənəli açılışı oldu. Abidənin müəllifləri C. Dadaşov və A. Əliyev dinc Bakı sakinlərini təcəssüm edən fiqurların sıxlaşaraq monolit qaya parçasına çevrilməsini, hərbi texnikanın qarşısını kəsməyə çalışmasını təsirli, ekspressiv formada əks etdirərək gərgin, dinamik kompozisiya yaratmağa nail olublar. 20 Yanvar hadisələri rəngkarlar Kamil Nəcəfzadə, Altay Sadiqzadə, qrafik Arif Hüseynov, heykəltaraşlar Fəxrəddin Əliyev və İbrahim Həsənov, həmçinin bir çox başqalarının yaradıcılığında öz bədii təfsirini tapıb. Bu sırada Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimi Əyyub Hüseynovun (1916-1998) “Bakıda 20 yanvar faciəsi” adlı əsərini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Nəhayət, müasir Azərbaycan incəsənə-

liq aşkar edilib. 500 kv. m. -dən artıq ərazidə 400-dən artıq insanın sümükləri üzə çıxarılıb. 2013-cü ilin sentyabrında burada Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin iştirakı ilə soyqırım Memorial kompleksinin açılışı oldu. Tamamilə brutto-betondan inşa edilmiş memorial kompleks iki piramida şəkilli tikilidən və mərkəzində qara xatirə daşı qoyulmuş əsas ekspozisiya zalından ibarətdir. Piramida formalı, uzun ölçülü konstruksiyalar sanki itiüclü xəncərləri simvolizə edir. Soyqırım qurbanlarının xatirəsinə matəm ab-havası yaratmaq məqsədilə müəlliflər heç bir bəzək elementindən istifadə etməyiblər.

– *Sözsüz ki, incəsənətdə soyqırım mövzusu bu gün də öz aktuallığını saxlamaqdadır.*

– XX əsr incəsənəti və onun sələfi olan müasir bədii sənət öz mürəkkəb dünyagörü-

Ankaranın Qızılca-hamam bölgəsində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ucaldılmış abidə. 2014

Heykəltəraş: Natiq Əliyev

Mənbə: www.justiceforkhojaly.org

tində soyqırım mövzusunun üçüncü əsas istiqaməti erməni daşnaklarının 1918-1920-ci illərdə Azərbaycanın bütün bölgələrində törətdiyi kütləvi qətləri, baş vermiş qanlı hadisələri ehtiva edir. Cəmi bir neçə il bundan əvvəl, 2007-ci ildə Quba şəhərində həmin qanlı hadisələrdən xəbər verən kütləvi məzar-

şü, emosional əhvali-ruhiyyəsi, bədii üslubun müxtəlifliyi ilə klassik sənətdən xeyli fərqli təsir bağışlayır. Müasir incəsənət özündə sosial mahiyyət, individualizm, coşqun hisslər, avanqard dünyagörüşünə meyllilik, dərin və ziddiyyətli psixologizm ehtiva edir. Bu mürəkkəb, çoxcəhətli sənət mühiti insanların daxili

dünyasının, ümidlərinin, qarşılıqlı münasibətlərinin, sevinc və kədərinin ifadəçisidir.

İncəsənətdə soyqırım mövzusu bəşəriyyətin məruz qaldığı müdhiş reallıqların dramatik, ekspressiv təsir bağışlayan bədii təcəssümüdür. Bu mövzu ötən illər ərzində incəsənətdə əhəmiyyətini itirməyib, əksinə, bir qədər də aktualıq kəsb edib. Tarixini itirən, gələcəyini də itirər deyiblər. Qan yaddaşımızın, insan faciələrinin təkrarlanmaması hər bir vicdanlı insanın arzusudur. Elə buna görə də keçmiş unutmamalı, ona sənət prizmasından baxaraq bu dəhşətlərin bir daha yaşanmaması üçün əlimizdən gələni əsirgəməməliyik.

Biz soyqırım haqqında danışdıqda, hamımızın səyi yalnız bir məqsəd daşıyır: Bu, bir daha təkrar olmamalıdır. Bir daha yəhudi xolokostu baş verməməlidir, bir daha atom bombası Xirosima üzərinə düşməməlidir, bir daha İspan Gernikası, Vyetnam Sonqmisı, Belarus Xatını, Ukrayna, Qazaxıstan aclığı, bir daha Azərbaycanda Xocalı faciəsi təkrarlanmamalıdır.

Təmkın Məmmədli,
1905.az
12.01.2017

Ramiz Sevdimaliyev: “Ermənistanın Azərbaycana qarşı silahlı təcavüzü zamanı tarixin ən müdhiş və dəhşətli faciələrindən biri Xocalıda törədildi.”

– Ramiz müəllim, Xocalıda ermənilərin törətdikləri qətliamdan 25 il ötür. Xocalı hadisələrinin tarixi və siyasi kökləri haqqında nə demək olar?

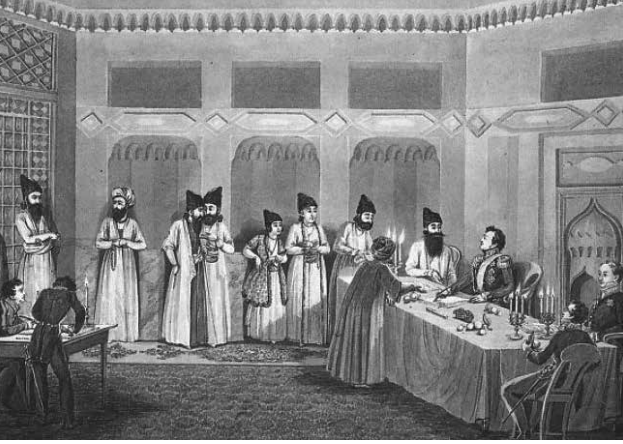
– Ermənistanın-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin, o cümlədən bu münaqişənin gedişatında Xocalıda törədilmiş cinayətlərin tarixi və geosiyasi kökləri mövcuddur. Belə ki, bu münaqişənin əsası “ləng açılan bomba” şəklində 1988-ci ildən xeyli əvvəl, daha dəqiq desək, XIX əsrin əvvəllərində qoyulub. Çar Rusiyası XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqazı işğal etdi və öz ərazilərinə birləşdirdi. Azərbaycan torpaqlarının işğalı Rusiya və İran dövlətləri arasında imzalanmış 1813-cü il Gülistan və 1828-ci il Türkmənçay müqavilələri ilə rəsmiləşdirildi. Bununla da Azərbaycan torpaqları parçalandı və Azərbaycan xalqı bölündü. Həmin dövrdən XX əsrin əvvəllərinədək Cənubi Qafqaza 1 milyondan artıq erməni köçürüldü və onlar Azərbaycanın strateji baxımdan əlverişli olan torpaqlarında – Naxçıvan və İrəvan xanlıqları, Göyçə gölü ətrafı, Qarabağ xanlığı və digər ərazilərdə məskunlaşdırıldı. Rus tədqiqatçısı Nikolay Şavrov özünün 1911-ci ildə nəşr etdiyi “Rus işinə Zaqafqaziyada yeni təhdid: Muğanın yadellilərə gələcək satışı” əsərində etnik ermənilərin Çar Rusiyası tərəfindən kütləvi şəkildə Cənubi Qafqaza köçürülməsinə diqqət yetirərək yazırdı ki, 1908-ci ildə Zaqafqaziyada yaşayan 1 milyon 300 min erməninin 1 milyondan çoxu diyarın köklü sakinləri olmayıb bizim tərəfimizdən (Rusiya tərəfindən – R. S.) köçürülüb və onlar Yelizavetpol quberniyasının dağlıq hissəsi və Göyçə gölünün sahilində məskunlaşdırılıblar.

Ermənilərin kütləvi şəkildə Cənubi Qafqaza, o cümlədən Qarabağın dağlıq hissəsinə köçürülməsi bu regionda demoqrafik vəziyyəti ciddi şəkildə dəyişirdi və ermənilərin azərbaycanlılara qarşı gələcək ərazi iddialarının

Ramiz Sevdimaliyev,
Siyasi elmlər doktoru, professor

əsasını qoydu, separatçılıq və etnik zəmində qanlı toqquşmalar üçün münbit şərait yaratdı. Əvvəlcə Çar Rusiyasının, sonra isə Sovet İttifaqının apardığı siyasət nəticəsində son 200 il ərzində azərbaycanlılar öz tarixi torpaqlarından, doğma yurdlarından sıxışdırılaraq məcburi köçürülmələrə məruz qalıblar. Təkcə XX yüzillik ərzində azərbaycanlılar ən azı beş dəfə təqiblərə və deportasiyalara məruz qalaraq, öz tarixi torpaqlarından didərgin düşüblər. 1905-1907-ci illərdə ermənilər azərbaycanlılara qarşı bütün Azərbaycanı, eləcə də indiki Ermənistan ərazisindəki əzəli azərbaycanlı yaşayış məntəqələrini əhatə edən genişmiqyaslı qanlı əməliyyatlar həyata keçirib, yüzlərlə yaşayış məntəqəsini yerlə yeksan etmiş, minlərlə azərbaycanlını vəhşicəsinə qətlə yetirmişlər. Daha sonra 1917-ci ilin dekabrından başlayaraq 1918-ci ilin iyun ayınadək təkcə keçmiş İrəvan xanlığı ərazisində 200 azərbaycanlı kəndi yandırılaraq məhv edilib. Bolşevizm bayrağı və əksinqilabçı ünsürlərə qarşı mübarizə adı altında Stepan Şaumyanın rəhbərlik etdiyi si-

Türkmənçay müqaviləsinin imzalanması.

Rəssam: V. İ. Maşkov, Mənbə: ИРЕБАЧКОЕ
ХАХТВО. Баку, 2010

lahlı dəstələr 1918-ci ilin martından etibarən Bakı quberniyasında azərbaycanlıların məhv edilməsi üzrə dəhşətli plan həyata keçirməyə başladı və qısa müddət ərzində Bakının xeyli hissəsi xarabalığa çevrildi. Azərbaycanlılara qarşı soyqırımı əməliyyatları Bakıda, Şamaxıda, Qubada, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və digər bölgələrdə xüsusi qəddarlıqla həyata keçirildi. Dinc əhali yalnız etnik azərbaycanlı olması səbəbindən kütləvi şəkildə öldürülür, yaşayış məntəqələri yandırılır, milli-mədəniyyət abidələri, məktəblər, xəstəxanalar, məscidlər və digər tikililər dağıdılaraq məhv edilirdi. Bu dövrdə Cənubi Qafqazda erməni qüvvələri tərəfindən təxminən 100 mindən çox etnik azərbaycanlı məhv edildi.

Azərbaycan 28 may 1918-ci ildə dövlət müstəqilliyi elan etdikdən sonra yenidən ermənilərin ərazi iddiaları ilə üzləşdi. Yaranmış tarixi-siyasi vəziyyəti nəzərə alaraq, əsasən də ermənilərin ərazi iddialarına son qoyulması və ermənilərin azərbaycanlılara qarşı silahlı hücumlarının dayandırılması müqabilində Azərbaycan tərəfi 1918-ci ildə İrəvan şəhərinin ermənilərə verilməsi barədə qərar qəbul etdi. Bununla da, tarixi Azərbaycan torpaqlarında paytaxt İrəvan şəhəri olmaqla Ermənistan dövləti yaradıldı.

– *Amma bu hadisə də ermənilərin yeni*

ərəzi iddialarına son qoymadı, əksinə, sanki onların iştahını daha da artırdı.

– Elədir, azərbaycanlılara qarşı qanlı cinayətlər Ermənistanın dövlət siyasətinin əsas atributuna çevrildi. Doğrudan da erməni tərəfi bundan sonra da ərazi iddialarından əl çəkmədi və azərbaycanlıların zorakılıqla öz tarixi torpaqlarından qovulması davam etdirildi. Nəhayət, ermənilərin silahlı təcavüzü nəticəsində Zəngəzur mahalı işğal edildi və erməni tərəfi İranla sərhəd qurulmasına nail oldu. 1918-ci ildə cəmi 9 min km² ərazidə yaradılmış Ermənistan dövlətində 575 mindən çox azərbaycanlı yaşayırdı ki, bu da Ermənistan əhalisinin üçdə birindən çox idi. Sonradan SSRİ dövründə Azərbaycanın ərazisinin 114 min km²-dən 86,6 min km²-ə qədər azaldılması hesabına Ermənistanın əraziləri 29,7 km²-ə qədər artırıldı və bu ərazilərdə müxtəlif bəhanələrlə yerli azərbaycanlı əhaliyə qarşı açıq və gizli şəkildə etnik təmizləmə siyasəti həyata keçirildi. Beləliklə, son iki əsrdə erməni cinayətkarları tarixi Azərbaycan torpaqlarında mütəmadi olaraq Azərbaycan xalqına qarşı terror, kütləvi qırğın, deportasiya və etnik təmizləmə kimi insanlıq əleyhinə cinayətlər törədiblər. Ermənilərin cinayətlərinin miqyasını qiymətləndirmək üçün təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, ermənilərin törətdikləri qanlı cinayətlər Cənubi Qafqazın etnik azərbaycanlılara məxsus olan bütün yaşayış məntəqələrini – şəhərləri və kəndləri əhatə edib və bu cinayətlər nəticəsində son yüz il ərzində 2 milyondan artıq azərbaycanlı öz tarixi torpaqlarından didərgin salınıb, xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirilib. Ermənistan dövlətinin və erməni silahlı birləşmələrinin azərbaycanlılara qarşı cinayətlərinin növbəti qanlı mərhələsi 1980-ci illərin ikinci yarısında başladı. 1988-1989-cu illərdə cəmi bir neçə ay ərzində 250 mindən artıq azərbaycanlı öz tarixi torpaqları olan indiki Ermənistan ərazisindən deportasiya edildi. Bununla da rəsmi Yerevanın ardıcıl və davamlı şəkildə həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində hazırda bu ölkə ərazisində bir nəfər də azərbaycanlı qalmadı. Ermənistanın azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə siyasətinin növbəti faciəvi mərhələsi olan bu kütləvi qovulma aksiyası azərbaycanlıların öldürülməsi, onlara işğən-

cələrin verilməsi ilə müşayiət edildi. Etnik təmizləmə nəticəsində 216 azərbaycanlı qətlə yetirildi ki, bunların əksəriyyəti də qadınlar, uşaqlar və qocalar idi. Bunlardan 49 nəfəri xilas olmağa çalışarkən dağlarda donub, 41 nəfəri xüsusi qəddarlıqla döyülərək qətlə yetirilib, 35 nəfəri uzun sürən işgəncələrlə öldürülüb, 11 nəfəri diri-diri yandırılıb, 16 nəfəri güllələnib, 10 nəfər əzab və işgəncələrə dözməyərək ölüb, 2 nəfər xəstəxanada həkimlər tərəfindən öldürülüb, 2 nəfərin başı kəsilib, digərləri isə suda boğularaq, asılaraq, elektrik cərəyanına birləşdirilərək və s. qeyri-insani üsullarla qətlə yetiriləblər. Daha sonra Ermənistan dövləti zorakılıq tətbiq etməklə yeni ərazilər əldə etmək siyasətinin davamı kimi Azərbaycana qarşı silahlı təcavüz etdi. Ermənistanın silahlı qüvvələrinin, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionunda məskunlaşmış separatçı ermənilərin qeyri-qanuni silahlı birləşmələrinin və dünyanın bir çox ölkələrində cinayətlər törətmiş beynəlxalq terrorçu dəstələrinin ölkəmizə qarşı apardığı müharibə nəticəsində Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionu və 7 rayonu işğal edildi, Xocalıda çox böyük bir cinayət törədildi.

– Ermənilərin Xocalı şəhərini işğal edərkən törətdikləri çox ağır cinayətdir. Sizcə, beynəlxalq birlik bu hadisələri hansı cəhətlərinə əsasən soyqırım cinayəti kimi dəyərləndirməlidir?

– Ermənistanın Azərbaycana qarşı silahlı təcavüzü zamanı tarixin ən müdhiş və dəhşətli faciələrindən biri Xocalıda törədildi və bu faciə XX əsrdə törədilmiş Babiy Yar, Xatın, Liditse, Sonqmi faciələri ilə eyni səviyyədə durur. Xocalı faciəsi iki yüz ilə yaxın bir müddətdə erməni cinayətkarları tərəfindən azərbaycanlılara qarşı davamlı şəkildə həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırım siyasətinin davamı və ən qanlı səhifəsi kimi tarixə düşdü. Öz miqyasına və dəhşətlərinə görə dünya tarixində analoqu az olan Xocalı soyqırımını törətməkdə məqsəd Dağlıq Qarabağı və digər Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək, xalqımızın müstəqillik və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizə əzmini, onun iradəsini qırmaq idi. Xocalı faciəsi Ermənistanın Azərbaycana qarşı silahlı təcavüzünün tərkib hissəsidir və Ermənistanın bu əməlləri

beynəlxalq cinayətlərdir. Odur ki, Ermənistan dövləti bu cinayət əməllərinə görə tək Azərbaycan qarşısında deyil, eyni zamanda dünya ictimaiyyəti qarşısında beynəlxalq-hüquqi məsuliyyət daşıyır. Bundan əlavə, Ermənistan hərbi birləşmələri mülki əhalini kütləvi şəkildə məhv etməklə, girov götürməklə, onlara işgəncələr verməklə, şərəf və ləyaqətlərini təhqir edərək şikəst etməklə və qəddarcasına davranmaqla Quruda müharibə aparma qanunları və adətləri haqqında 18 oktyabr 1907-ci il Haaqa Konvensiyasında (Konvensiya IV), Müharibə vaxtı mülki əhalinin müdafiəsi haqqında 12 avqust 1949-cu il Cenevrə Konvensiyasında, Hərbi əsirlərlə davranış haqqında 12 avqust 1949-cu il Cenevrə Konvensiyasında, Beynəlxalq silahlı münaqişələrin qurbanlarının müdafiəsi haqqında 12 avqust 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarına əlavə Protokolda (1977-ci il) ehtiva edilmiş beynəlxalq humanitar hüquq normalarını kobud şəkildə pozub və müharibə cinayətləri törədiblər. Şəhərə hücum zamanı qısa bir müddətdə insanların kütləvi şəkildə xüsusi qəddarlıqla və amansızlıqla qətlə yetirilməsi, onların diri-diri yandırılması, başlarının kəsilməsi, qafa nahiyələrinin və üzlərinin dərisinin soyulması, körpə uşaqların gözlərinin çıxarılması, süngü ilə hamilə qadınların qarın nahiyələrinin yarılması, meyitlərin təhqir edilməsi insanlıq əleyhinə cinayətlərdir və bu cinayətlərin törədilməsinə görə Ermənistan dövləti məsuliyyət daşıyır. Xocalı faciəsi Ermənistan tərəfindən əvvəlcədən planlaşdırılıb və şəhər əhalisi olan etnik azərbaycanlıların tam və ya qismən məhvinə yönəlmiş məqsədyönlü qanlı aksiyadır. Belə ki, Xocalının işğalı üçün rəsmi Ermənistan hələ 1989-cu ildən planlar həyata keçirməyə başlamışdı. Xocalının coğrafi vəziyyəti strateji əhəmiyyət kəsb edirdi, burada hava limanı mövcud idi və Xocalını ələ keçirməklə Ermənistan tərəfi Dağlıq Qarabağın hava məkanına nəzarəti ələ almaq məqsədi güdürdü. Eyni zamanda qeyd ediləndir ki, Xocalı 1991-ci ilin oktyabr ayından mühasirədə idi, Xocalının Azərbaycanın digər əraziləri ilə quru və hava əlaqələri kəsilmişdi, axırıncı dəfə Xocalıda helikopter 1992-ci ilin yanvar ayında olmuşdu, əhali silahsız idi, şəhərin özünümüdafiə dəstəsi bir neçə avtomat və ov tüfəngləri ilə silahlanmışdı. Silahsız Xocalı sa-

kinlərinə qarşı cinayətlər təpədən dırnağadək silahlanmış Ermənistanın müntəzəm ordusu, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində məskunlaşmış separatçı ermənilərin qeyri-qanuni silahlı birləşmələri, dünyanın müxtəlif ölkələrindən gəlmiş beynəlxalq erməni terror qrupları ilə yanaşı keçmiş SSRI-nin Xankəndində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının şəxsi heyətinin və texnikasının bilavasitə iştirakı ilə törədilib. Belə ki, Rusiya silahlı qüvvələrinin 366-cı motoatıcı alayının mayor Oqanyan Seyran Muşeqoviçin (Seyran Oqanyan hazırda Ermənistanın müdafiə naziridir) komandanlığı altında 2-ci batalyonu, Yevgeni Nabokixinin komandalığı altında 3-cü batalyonu, 1 sayılı batalyonun qərargah rəisi Çitçyan Valeriy İsayeviç və alayda xidmət edən 50-dən artıq erməni zabit və praporşiklər Xocalıda insanlığa sığmayan cinayət əməllərini törədənlərdən olublar. Qeyd edilməlidir ki, Xocalıda qırğınlar zamanı insanlar məqsədyönlü şəkildə etnik azərbaycanlı olduqlarına görə öldürüldülər, hücumlar zamanı şəhərin azərbaycanlı əhalisinin tamamilə və ya qismən məhv edilməsi Ermənistan silahlı birləşmələrinin əsas məqsədi olub ki, bu da Xocalıda törədilən cinayətlərin soyqırım cinayətləri olmasını sübuta yetirir. Xocalı faciəsi zamanı mülki əhalinin planlı şəkildə qətlə yetirilməsini sübut edən çoxsaylı faktlar mövcuddur. Xocalı hücumdan əvvəl, fevralın 25-i axşam çağından toplardan və ağır zirehli texnikadan şiddətli atəşə tutulmağa başlayıb. Nəticədə şəhərdə yanğınlar başlayıb və 26 fevral səhər saat 5 radələrində şəhər tam alova bürünüb. Belə bir vəziyyətdə, erməni əhatəsində olan şəhərdə qalmış təqribən 2500 nəfər əhali yaxınlıqdakı azərbaycanlılar məskunlaşmış Ağdam rayonunun mərkəzinə çatmaq ümidi ilə şəhəri tərk etməyə məcbur olub. Ancaq bu niyyət baş tutmayıb. Belə ki, qaçaraq canını qurtarmağa çalışan dinc əhali erməni silahlılarının əvvəlcədən hazırladıqları pusqulara düşərək, qəddarcasına məhv edilib, öldürülən insanların meyitləri təhqir olunub, beyin nahiyələrinin dərisi soyulub, burunları kəsilib və onlar üzərində digər qeyri-insani əməllər törədilib. Bütün bu faktlar Xocalıda törədilmiş ağır cinayətlərin kökündə məhz şəhər əhalisi olan azərbaycanlıların milli mənsubiyyətinə görə tam və ya qismən məhv edilməsi niyyəti-

nin dayandığını sübut edir. Məlumdur ki, xüsusi niyyətin olması soyqırım cinayəti üçün zəruri şərt sayılır və "Soyqırım cinayətlərinin qarşısının alınması və ona görə cəzalandırılma haqqında" Konvensiyaya əsasən bu cinayət əməlləri hökmən milli, etnik, dini və irqi qrupların tam və ya qismən məhvinə yönəlməlidir.

– Bəzən bir çox dövlətlər bu qətləmlə bağlı bizim söylədiklərimizdən çox, xarici jurnalistlərin və beynəlxalq təşkilatların gördüklərinə daha çox inanırlar.

– Əlbəttə. Xocalıda törədilmiş cinayətlərin miqyasını və qəddarlıq dərəcəsini təsəvvür etmək üçün 2 mart 1992-ci ildə bu cinayətləri öz gözləri ilə görmüş bir neçə xarici jurnalistin yazdıqlarını diqqətə çatdırmaq vacibdir. Qanlı olayları gözləriylə görüb lentə alan fransalı jurnalist Jan-İv-Yunet yazırdı: "Biz Xocalı faciəsinin şahidi olmuşuq. Yüzlərlə ölənlərin meyitlərini gördük. Onların arasında qadınlar, qocalar, uşaqlar və Xocalının müdafiəsində duran adamlar var idi. Bizim ixtiyarımıza helikopter verildi. Hündürlüyə qalxaraq havada gördüklərimizi kameraya çəkirdik, Xocalı və onun ətrafını lentə alırdıq. Bu zaman erməni hərbi birləşmələri bizim helikopterini atəşə tutdular və biz məcburiyyət qarşısında qalaraq, çəkilişi yarımçıq qoyub geri qayıtdıq. Mən müharibə haqqında çox eşitmişəm, alman faşistlərinin qəddarlığını oxumuşam, ancaq ermənilər dinc əhalini və 5-6 yaşlı uşaqları öldürməklə vəhşilikdə onları belə arxada qoymuşdular. Biz xəstəxanada, vaqonlarda, hətta uşaq bağçaları və məktəblərin otaqlarında çoxlu sayda yaralananlar gördük". "İzvestiya" qəzetində V. Bellax olayları belə təsvir edir: "Zaman-zaman Ağdama meyitlər gətirilirdi. Tarixdə belə şeylər görünməmişdi. Meyitlərin gözləri çıxarılmış, qulaqları və başları kəsilmişdi. Bir neçə meyit zirehli maşınlara qoşularaq sürüklənmişdi. İşgəncələrin həddi-hüdudu yox idi". "İzvestiya" qəzeti 4 mart 1992-ci il yazırdı: "Videokamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərdi. Bir qadının sifətinin yarısı kəsilib. Kişilərin skalpları götürüldü". "İzvestiya" qəzetinin 13 mart 1992-ci il sayında mayor Leonid Kravets öz gördüklərini belə təsvir edirdi: "Mən şəxsən təpədə yüza yaxın meyit gördüm. Bir oğlanın başı yox idi. Hər tərəfdə xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş qadın, uşaq,

Izvestiya qəzeti 4 mart 1992

Mənbə: Ходжалы. Очевидцы – О Военных Преступлениях. Суд Над Арменией, Teaspress, 2015

qocalar görünürdü". "Le Mond" qəzetinin (Paris) 14 mart 1992-ci il sayında göstərilirdi: "Ağdamda olan xarici jurnalistlər, Xocalıda öldürülmüş qadın və uşaqlar arasında skalpları götürülmüş, dirnaqları çıxardılmış 3 nəfəri görüblər. Bu azərbaycanlıların təbliğatı deyil, bu reallıqdır". Bu faktlar Rusiyanın "Memorial" hüquq-müdafiə mərkəzinin həmin günlər hazırladığı hesabatında öz təsdiqini tapıb. "Memorial" mərkəzinin məlumatına əsasən, dörd gün ərzində Ağdamda Xocalıda qətlə yetirilmiş 200 azərbaycanlının meyiti gətirilib, onlarla meyitin təhqirə məruz qalması faktı aşkar edilib. Ağdamda 181 meyit (130 kişi və 51 qadın, o cümlədən 13 uşaq) məhkəmə-tibbi ekspertizasından keçirilib. Ekspertiza zamanı müəyyən edilib ki, 151 nəfərin ölümünə güllə yaraları, 20 nəfərin ölümünə qəlpə yaraları səbəb olub, 10 nəfər küt alətlə vurularaq öldürülüb. Hüquq-müdafiə mərkəzi diri adamın baş dərisinin soyulması faktını da qeydə alıb. Həmin günlər "Memorial" hüquq-müdafiə mərkəzi xəbər verirdi: "...Qaçanlar erməni pusqularına düşür və gülləbaran edilirdi. Qaçanların bir qismi hər halda Ağdamda gəlib çata bildi, digər qismi, əsasən qadınlar və uşaqlar (onların sayını dəqiqləşdirmək mümkün deyil)

dağlarda azıb qalaraq şaxtadan donublar, ... əsirlərin müəyyən hissəsi güllələnib... Dörd gün ərzində Ağdamda 200-dək cəsəd gətirilib. Onlarla meyitdə zorakılıq əlamətləri aşkar görünürdü. Ağdam şəhər sanitar qatınınin həkimləri başlarının dərisi soyulmuş dörd meyit qeydə alıblar, bir meyitin isə başı kəsilmişdi... Həmin sanitar qatarda canlı insanın başının dərisinin soyulduğu qeydə alınıb..."

– Xocalı qətləmə ermənilərin özləri tərəfindən də etiraf olunurmu?

– Xocalı əhalisinin planlı şəkildə məhv edilməsi erməni birləşmələrinin hərbi komandiri olmuş və 2008-ci ildə Ermənistan prezidenti seçilmiş Serj Sarkisyanın ingilis jurnalisti Tomas de Vaalın faciə ilə bağlı sualına verdiyi cavabı ilə bir daha təsdiqlənir. Tomas de Vaal yazır ki, erməni hərbi komandiri Serj Sarkisyanın Xocalının zəbt edilməsi haqda danışdığı xahiş etdikdə, o, baş vermiş hadisələrlə bağlı daha düzgün və daha sərt danışdı: "Xocalıya qədər azərbaycanlılar düşünürdülər ki, bizimlə zarafat etmək olar, onlar düşünürdülər ki, ermənilər mülki əhaliyə əl qaldırmağa qadir deyillər. Biz bu stereotipi sındırmağı bacardıq". Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycana qarşı silahlı təcavüzdə Ermənistan silahlı qüvvələri, Dağlıq Qarabağ separatçı ermənilərinin qeyri-qanuni silahlı birləşmələri və dünyanın müxtəlif ölkələrindən gəlmiş beynəlxalq erməni terrorçularından ibarət qruplar iştirak edirdilər. Diqqəti çəkən əsas məqam ondan ibarətdir ki, bütün bu qüvvələrin fəaliyyətləri vahid bir mərkəzdən – Ermənistan Müdafiə Nazirliyi tərəfindən koordinasiya və idarə edilirdilər. Buna misal üçün vurğulamaq lazımdır ki, Fransa türməsindən azadlığa buraxılmış beynəlxalq terrorist Monte Melkonyan 1990-cı ildə Ermənistana gəldi. Monte Melkonyan Livanın Bekaa vadisində terrorçuluq üçün hazırlıq məktəbi keçmişdi, Fələstin qruplarının tərkibində İsrailə qarşı bir sıra terror-təxribat əməliyyatlarında, o cümlədən 1981-ci ildə Sidon şəhərində həyata keçirilmiş diversiya əməliyyatlarında iştirak edib və ASALA terror təşkilatının rəhbərlərindən biri olub. Markar Melkonyanın "Qardaşımın yolu" kitabında yazdığı kimi Monte Melkonyan 4 fevral 1992-ci ildə özünün 17 nəfərdən ibarət silahlı qrupu

ilə Dağlıq Qarabağa göndərilib və o, mülki azərbaycanlı əhaliyə qarşı qanlı aksiyalara bilavasitə komandanlıq edib. Onun komandanlığı altında erməni yaraqlıları əhalisi 1200 nəfər azərbaycanlıdan ibarət olan Qaradağlı kəndində “təmizləmə” əməliyyatı həyata keçirib. Monte Melkonyanın qardaşı olan Markar Melkonyan öz kitabında yazır ki, keçirilən əməliyyat zamanı M. Melkonyanın başçılığı altında Arabo, Aramo və digər erməni “vətənpərvərlər qrupu” kəndin kənarında aralarında qadınlar da olan mülki əhalidən ibarət 38 nəfər əsiri itələyərək xəndəyə atdılar. Erməni yaraqlıları sonra əsirləri gülləbaran etdilər və istisna olmadan onların hamısını bıçaqla sonacan öldürdülər, bir neçə yaralanmış əsgərin üstünə benzin tökdülər və onları yandırdılar. Qaradağlı kəndi özü darımağın edildi və sonra yandırıldı. Melkonyanın komandanlığı altında erməni vətənpərvərlər qrupu fevralın ortalarında dəfələrlə Xocalıya hücum etdilər. M. Markaryan yazır ki, onun qardaşı Monte Melkonyan Xocalının məhvi və Şuşanın zəbt edilməsi planlarının işlənilib hazırlanmasında şəxsən iştirak edib. Diqqəti çəkən məqam ondan ibarətdir ki, Monte Melkonyan öz qrupu ilə Dağlıq Qarabağa Ermənistanın Müdafiə Nazirliyi tərəfindən göndərilmişdi və Müdafiə naziri V. Sarkisyan Monte Melkonyanı Martuni (Xocavənd – R. S.) rayonu üzrə erməni silahlı qüvvələrinin əvvəlcə qərargah rəisi, daha sonra isə komandiri təyin etmişdi.

– Ramiz müəllim, indicə çox maraqlı bir faktı qeyd etdin ki, Monte Melkonyan Dağlıq Qarabağa Ermənistanın Müdafiə Nazirliyi tərəfindən göndərilib. Ermənistanın hakimiyyət dairələri hələ də inadkarlıqla Azərbaycan ərazilərinin işğal olunmasında bu dövlətin tərəf kimi iştirakını inkar edirlər.

– Ermənistanın Azərbaycana qarşı silahlı təcavüz etməsini və Azərbaycan ərazilərinin məhz Ermənistan tərəfindən işğal edilməsini sübut edən çoxsaylı faktlar mövcuddur. Bu sıradan Human Rights Watch/Helsinki beynəlxalq təşkilatının nümayəndələrinin 1994-cü ildə regiona, o cümlədən hərbi döyüşlər zonasına səfərlərinin nəticəsi olaraq “Dağlıq Qarabağda münafiqşinin yeddi ili” adlı hesabatı göstərmək olar. Hesabatın müəllifləri

Dağlıq Qarabağa səfərləri zamanı Ermənistan silahlı qüvvələrinin əsgərləri ilə söhbətlərinə və özlərinin şəxsi müşahidələrinə əsaslanaraq birmənalı şəkildə vurğulayırlar ki, hüquqi nöqtəyi-nəzərdən Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan ərazisində olması Ermənistanı münafiqşə tərəfi edir və bu münafiqşə Ermənistan və Azərbaycan hökumətləri arasında olan beynəlxalq silahlı münafiqşə kimi kvalifikasiya edilir. Bundan əlavə qeyd edilməlidir ki, Ermənistan Ali Soveti 1 dekabr 1989-cu ildə “Ermənistan SSR və Dağlıq Qarabağın birləşməsinə dair” qərar və 23 avqust 1990-cı ildə isə Ermənistanın suverenliyinə dair qətnəmə qəbul etdi. Bu sənədlərə əsasən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionu Ermənistanın ayrılmaz hissəsi elan edildi və Ermənistan parlamentinin bu qərarları indiyədək ləğv edilməyib. Bundan əlavə Dağlıq Qarabağ münafiqşəsi üzrə AŞPA məruzəçisi D. Atkinson öz məruzəsində vurğulayır ki, “Dağlıq Qarabağ regionu uğrunda hərbi döyüşlərdə yerli ermənilərlə yanaşı, Ermənistandan olan ermənilər də iştirak ediblər. Bu gün Dağlıq Qarabağ regionunda və ətraf rayonlarda Ermənistan əsgərləri yerləşdirilib, regionda olan insanlar Ermənistan pasportlarına malikdirlər, Ermənistan hökuməti isə bu zonaya əhəmiyyətli miqdarda büdcə vəsaitləri göndərir”. Qeyd edilməlidir ki, Beynəlxalq Böhran Qrupu (International Crisis Group) 2005-ci ildə hazırladığı məruzədə analoji nəticələrlə çıxış edir. Həmin hesabatda göstərilir ki, “yaxşı öyrədilmiş və təchiz edilmiş “Dağlıq Qarabağ müdafiə ordusu” (dırnaq işarələri mənim tərəfimdən qoyulub – R. S.) ilk növbədə tərkibi Ermənistan tərəfindən təmin edilən quru ordusudur”. Beynəlxalq Böhran Qrupunun məlumatına görə Azərbaycanın işğal altında olan ərazilərində Ermənistanın hərbi iştirakını bu ölkənin 10 min vətəndaşı təmin edir. Hesabatda eyni zamanda vurğulanır ki, erməni tərəfinin dediklərinin əksinə olaraq əsgərlər Ermənistandan işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərində hərbi qulluğu keçməyə könlüllü şəkildə gəlmirlər, onlar ümumi əsaslarla hərbi qulluğu çəkmək üçün məcburi şəkildə göndərilirlər. Beynəlxalq Böhran Qrupu hesab edir ki, “Ermənistan və Dağlıq Qarabağ silahlı qüvvələri arasında yüksək səviyyəli inteqrasiya

mövcuddür. Ermənistan hakimiyyəti əhəmiyyətli miqdarda silahlar və təchizat göndərdiyini etiraf edir. Dağlıq Qarabağ “hakimiyyəti” (dırnaq işarələri mənim tərəfimdən qoyulub – R. S.) həmçinin Ermənistandan olan zabitlərin onlara şəxsi heyətin hazırlanmasında kömək etdiklərini deyirlər”.

Svante Kornel öz tədqiqatlarında həmçinin Ermənistanın siyasi rəhbərliyinin Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionunda silahlı münaqişədə iştirakını ört-basdır etmək cəhdlərinə diqqət yetirərək qeyd edirdi ki, “DQR” büdcəsinin 80%-i Ermənistanın hesabına təmin edilirdi.

– Elə Ermənistan rəhbərliyində də Dağlıq Qarabağ erməniləri yüksək səviyyədə təmsil olunurlar.

– Doğrudan da, azərbaycanlılara qarşı ağır cinayətlər törətmiş Dağlıq Qarabağ erməniləri Ermənistan parlamentində əksəriyyət təşkil edir, qeyri-qanuni silahlı birləşmələrin komandirləri sonradan Ermənistanda yüksək dövlət vəzifələrinə təyin edildilər, R. Köçeryan və S. Sarkisyan bu ölkənin prezidenti oldular, S. Ohanyan isə müdafiə naziri təyin edildi.

Bu məlumatlar Beynəlxalq Böhran Qrupunun yuxarıda qeyd edilən hesabatında da öz təsdiqini tapır. Bu hesabatda göstərilir ki, “DQR” iqtisadiyyatı Ermənistan iqtisadiyyatına sıx bağlıdır və yüksək dərəcədə Ermənistanın göndərdiyi maliyyədən asılıdır. Böhran Qrupuna əsasən Ermənistanın 1993-cü ildən ” “DQR” üçün ayırdığı “dövlət krediti separatçı rejimin büdcəsinin 2001-ci ildə 67. 3, 2004-cü ildə isə 56.9 faizini təşkil edib. Buna baxmayaraq “DQR” tərəfindən heç bir zayom ödənilməyib. Bundan əlavə, “bütün transaksiyalar Ermənistan vasitəsilə həyata keçirilir və tez-tez Dağlıq Qarabağda istehsal edilmiş mallarda “Ermənistanda hazırlanıb” yazılarını görürük”. Beləliklə, qeyd edilən faktlar göstərir ki, 20% Azərbaycan ərazisi məhz Ermənistan tərəfindən işğal edilib və Azərbaycanın işğal altında olan ərazilərində Ermənistanın həyata keçirdiyi siyasət dünyanın digər bölgələrində işğalçı ölkələrin siyasətindən heç nə ilə fərqlənmir. Belə ki, praktikada bəzi dövlətlərin öz silahlı qüvvələrinin hərbi əməliyyatlara cəlb olunmasına bəraət qazandırmaq üçün

arqumentlər irəli sürməsi halları məlumdur. Bir qayda olaraq həmin dövlətlər öz silahlı qüvvələrinin hərbi əməliyyatlara cəlb olunmasının silahlı işğal olmadığını və Quru müharibələrinin qanun və adətlərinə dair 1907-ci il Haaqa Konvensiyasına əlavə olan Quru müharibələrinin qanun və adətlərinə dair Müddəalar və Müharibə zamanı mülki əhalinin müdafiəsinə dair 1949-cu il Cenevrə Konvensiyası mənasında işğal anlayışından fərqləndiyini sübut etmək məqsədi güdürlər. Bu məsələlərə diqqət ayıran Oksford Universitetinin professoru Adam Roberts qeyd edir ki, işğalçılar tez-tez işğal etdikləri ərazilərdə psevdomüstəqil və ya kvazimüstəqil marionet rejimlər yaratmaqla digər dövlətlərin ərazilərinin güc yolu ilə işğal edilməsində öz rollarını ört-basdır edirlər. Bunun üçün işğalçı dövlət, bir qayda olaraq, öz əməllərində qanunilik görüntüləri yaratmağa çalışırlar. Onlar həmçinin əksər hallarda işğala məruz qalan ölkənin əhalisi arasında ayrı-ayrı elementlərlə (Dağlıq Qarabağda məskunlaşmış separatçı ermənilər – R. S.) əməkdaşlıq edərək yaratdıqları strukturların guya müstəqil olmaları barədə görüntülər yaratmağa çalışırlar. Lakin aydındır ki, bu marionet rejimlər faktiki olaraq həmişə işğalçı dövlətin iradəsindən asılı vəziyyətdə olurlar. Bəzi hallarda belə əməllər işğal edilmiş ərazilərdə yaradılmış marionet rejimlərə layiqli imic vermək və onların guya demokratik dəyərlərə üstünlük vermələri barədə fikir formalaşdırmağa çalışırlar.

– Beynəlxalq hüquq baxımından Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması haqqında Konvensiya var və həm Ermənistan, həm də Azərbaycan bu Konvensiyaya qoşulub. Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində, o cümlədən Xocalıda törədilmiş cinayətlərə görə cinayətkarların məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün nə edilməlidir?

– Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğal edilməsi birmənalıdır. Odur ki, Ermənistan Azərbaycana qarşı silahlı təcavüz etdiyinə və Azərbaycan ərazilərini işğal etdiyinə görə beynəlxalq-hüquqi məsuliyyət daşıyır. Belə ki, BMT Baş Assambleyası 14 dekabr 1974-cü ildə qəbul etdiyi “Təcavüzün tərifi” adlı 3314(XXIX)

sayılı qətnaməsinin 5-ci maddəsində göstərir ki, "təcavüzkar müharibə beynəlxalq sülhə qarşı cinayətdir və təcavüz aktı beynəlxalq məsuliyyət doğurur.

Təcavüz aktının törədilməsi soyqırım, irqi ayrı-seçkilik, etnik təmizləmə, aparteid, humanitar faciə və s. kimi cinayət əməlləri BMT Nizamnaməsi və digər vacib beynəlxalq sənədlərin pozulmasına yönəlib və dünya birliyi tərəfindən beynəlxalq cinayət kimi təsvif edilir. Məhz bu səbəbdən təcavüz cinayəti, soyqırım cinayəti, müharibə cinayətləri və insanlığa qarşı cinayətlər Roma Statutununun 5-ci maddəsinə əsasən Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin yurisdiksiyasına aid edilmişdir. Qeyd ediləndir ki, bu beynəlxalq cinayət əməllərinin törədilməməsi öhdəlikləri bütövlükdə dünya birliyi dövlətləri qarşısında xüsusi kateqoriyalı öhdəliklər xarakteri daşıyır. Bu öhdəliklərin pozulması bütövlükdə dünya birliyi dövlətlərinin ümumi maraqlarının pozulması ilə müşayiət edilir. Odu ki, bu öhdəliklər hamı qarşısında olan öhdəliklərdir və dünya dövlətləri bu öhdəlikləri pozmuş dövləti məsuliyyətə cəlb etmək hüququna malikdirlər.

Beləliklə, Ermənistan silahlı birləşmələri Xocalıda azərbaycanlılara qarşı müxtəlif cinayətlər – silahlı təcavüz, müharibə cinayətləri, insanlıq əleyhinə cinayətlər və soyqırım cinayətləri törədiblər. Bu cinayətlərin törədilməsi Ermənistanın tək Azərbaycan qarşısında deyil, bütövlükdə dünya birliyi dövlətləri qarşısında beynəlxalq-hüquqi məsuliyyətini doğurub.

Sözsüz ki, Xocalı faciəsinin dünya ictimaiyyəti tərəfindən soyqırım cinayətləri kimi tanınması gələcəkdə oxşar faciələrin baş verməsinin qarşısının alınması üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bunun üçün Azərbaycan dövləti, Azərbaycan ictimaiyyəti beynəlxalq təşkilatlar, dünya ölkələrinin parlamentləri tərəfindən Xocalı soyqırımına dair qərar və qətnamələrin qəbul edilməsi istiqamətində səylər göstərir və bu istiqamətdə bir sıra konkret nəticələr əldə edilib. Belə sənədlərin qəbulu tarixi həqiqətlərin bərpə edilməsi, erməni cinayətkarlarının əsl üzünün dünya ictimaiyyəti tərəfindən tanınması, faciə ilə bağlı həqiqətlərin gələcək nəsillərə çatdırılması, o cümlədən mənəvi baxımdan vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Lakin beynəlxalq təşkilatlar və dünya ölkələ-

rinin parlamentləri tərəfindən Xocalı faciəsinə dair qəbul etdikləri sənədlər siyasi qiymətləndirmə xarakteri daşıyır. Odu ki, belə sənədlərin qəbul edilməsi zəruri olsa da, bu qanlı aksiyanı həyata keçirənlərin beynəlxalq-hüquqi məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün kifayət deyil. Belə ki, beynəlxalq təşkilatlar və dünya ölkələrinin parlamentləri tərəfindən sənədlərin qəbulu ilə bu cinayətləri törədənlər öz cəzalarına çatmış olurlar və hər hansı ölkənin parlamentinin qəbul etmiş olduğu sənəd cinayətkarların ədalət qarşısında cəzalandırılması ilə nəticələnmir. Belə olan halda törədilmiş cinayət əməlləri özünün beynəlxalq-hüquqi qiymətini almamış qalır. Digər tərəfdən, Xocalıda törədilmiş cinayət əməllərinin soyqırım cinayətləri kimi təsvif edilməsi müvafiq yurisdiksiyaya malik beynəlxalq məhkəmənin səlahiyyətlərinə aid edilə bilər. Məlum olduğu kimi, analoji cinayətləri araşdırmaq və müvafiq qərarların qəbul edilməsi üçün dünyada yəhudilərin II Dünya müharibəsi zamanı nasistlər tərəfindən kütləvi şəkildə məhv edilməsi (Xolokost), Yuqoslaviyada və Ruandada törədilmiş soyqırım cinayətləri ilə bağlı beynəlxalq tribunalların təsis edilməsi praktikası mövcuddur. Odu ki, Azərbaycan hakimiyyəti və cəmiyyəti üçün beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında Dağlıq Qarabağ müharibəsi zamanı törədilmiş cinayətlər, o cümlədən Xocalı faciəsi üzrə Beynəlxalq Tribunalın təsis edilməsi iddiasının qaldırılması, müvafiq tribunalın yaradılmasına nail olunması və indiyədək azadlıqda gəzən, Ermənistanda müxtəlif yüksək səviyyəli vəzifələr tutmuş və ya tutan cinayətkarların ədalət məhkəməsinə cəlb edilməsi ən başlıca məqsədlərdən olmalıdır. Yalnız bu halda hüquqi müstəvidə Xocalı faciəsinin soyqırım kimi tanınmasına nail olmaq mümkündür. Zənnimizcə, Xocalı faciəsi zamanı törədilən cinayətlərə görə cəzalandırmada məhdudiyət müddəti mövcud olmasa da, bu faciənin şahidləri və iştirakçıları hələ ki, sağdır, Azərbaycan tərəfi Beynəlxalq Tribunalın təsis edilməsi və cinayətkarlar üzərində ədalət mühakiməsinə nail olunmasında tələsməlidir.

Gündüz Nəsimov,
1905.az
13.01.2017

İradə Musayeva: “Xocalı şahidləri olan və indi artıq yaşlı nəslin adamı kimi gördüyümüz adamların qoşduğu bayatılar daha çox ədəbiyyat faktı olur...”

– *İradə xanım, çox zaman belə bir yanaşma ilə rastlaşırıq ki, müharibə, soyqırım kimi faciələr haqqında əsl sənət nümunələri yaratmaq üçün müəyyən müddət keçməlidir. Xocalı soyqırımından keçən 25 ili bu mövzunun Azərbaycan ədəbiyyatındakı dərk üçün kifayət hesab etmək olarmı?*

– Belə bir fikir var, amma mən bunu zəruri hesab etmirəm. Xocalı hadisəsi dünya müharibəsi, böyük siyasi və hərbi güclərin illərlə davam edən münafiqəsi kimi səciyələnməməlidir. Bu bir gecənin bir neçə saatlıq qətliamı, vəhşiliyi idi. Doğrudur, bu “gecə”nin mahiyyətinə vərənda arxadakı həmin böyük siyasi, hərbi qüvvələrin obrazını görürük. Lakin Sizin dediyiniz kimi, bu hadisənin ictimai, siyasi, bədii səciyəsini vermək üçün heç də 25, 30 illik zaman lazım olmur. Gözlərimiz qarşısında baş verən bir faciənin isə şərhini vermək, obrazlı dillə desək şəklini çəkmək, onu sənətə, ədəbiyyata gətirmək o qədər də çətin deyil. Və məsələ ondadır ki, bu ağırlı mövzu bizim həm tarix, həm də ədəbiyyat kitablarımızda, rəsm və musiqi əsərlərində kifayət qədər əks olunub. Filmlər, dram əsərləri, publisistik yazılar... Sadəcə, ədəbiyyatımızda təkcə Xocalı faciəsinin deyil, ümumiyyətlə, Qarabağ müharibəsinin bədii inikası qənaətbəxşidirmi? – məsələsi var... 90-cı illərdə torpaqlar əldən gəthagetdə avtobus-avtobus şair-müğənni, aktyor göndəridilər cəbhə xəttinə. Təsəvvür edirsiniz?! Siyasətçi, hərbi, hərbi sursat, həkim, ərzaq, ideoloq yox, daha çox çalib-oxuyan. Bu “ruhlandırma” metodu isə nə ədəbiyyat, sənət yarada bildi, nə də qələbəyə dəstək ola bildi... Əksinə, bu cür yanaşma bizim Qarabağ siyasətimizə çox ziyan vurub. Ədəbiyyatın həminin əvəzinə danışmaq səlahiyyəti zərərli ideologiyadır. O yerdə ki tarixçilər, arxeoloqlar danışmalıdır ədəbiyyat çıxır meydana, o yerdə ki, hərbi sənəti, texnika danışmalıdır, ədəbiyyata uzadırlar “mikrofonu”. Jurnalistin, politoloqun yerinə də ədəbiyyat dillənin. Müharibə mövzusunda ədəbiyyat özü nə etməlidir, bu

İradə Musayeva,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

hələ də qeyri-müəyyən şəkildə qalmaqdadır...

Məqalələrimin birində də bu barədə geniş yazmışam. Və həmin fikirləri təkrarlamaq məcburiyyətindəyəm. Mən qarabağlıyam... Qarabağ haqqında Qarabağ alınan gündən bircə şeir, bircə hekayə və bircə romanı da ürəklə, könüllü, özxoşuma oxumamışam. Qarabağ haqqında inşa yazdıran müəllimlərin yazı taxtasına yazdığı “İnşanın planı” qeydindəki mədələlər də mənə mücərrəddən mücərrəd, saxtadan saxta görünür. Elə Qarabağ haqqındakı bir çox mahnıların mətni kimi... Vaxtilə “Qarabağdan yazmayaq!” adlı məqaləmi ona görə yazmışdım ki, Qarabağ faciəsinə bədiiləşdirmək istəyən yazarların bir çoxunun yazdıqlarında o sarsıntı varlığında daşıyan oxucu kimi mən özümü, o zaman ətrafımda baş verən hadisələrin əslinə bənzər şəklini, xatırladıqca məni rıqqətə gətirə biləcək qanlı-qadalı mənzərələri, bir sözlə, Qarabağ itkisinin bədii mətnini, ssenarisini, süjetini görə bilmirdim. Həmin əsərlərdə qışqırıq, meydanlardakı şüarlara bənzər

pafoslu çağırışlar, nağil qəhrəmanlarını xatırladan mübaliğəli obrazlar, ən pisi isə, ortalıqdan çıxmayan təlaşlı, inqilabçı, partizan kimi görünməkdir uğrunda tər tökən müəllif xarakterinin kölgəsi... Təsvir olunan hər hadisədə, danışdırılan hər qəhrəmanın çıxışında erməniyə, rusa barmaq silkələyən müəllif saxtakarlığını görə-görə əsəri axıradək mütaliə etmək ağırdır... Lakin təəssüf ki, həmin müəlliflər sonadək müəllif, yazar "saxtakarlığı" ittihamı ilə vətəndaş, azərbaycanlı vətənpərvər "saxtakarlığı" ittihamını ayıra bilmədi. Elə bildilər ki, onların vətəndaş yanğısına şübhə ilə yanaşsın... Fəqət, ayındır ki, yaxşı insan və vicdanlı vətənpərvər olmaq hələ mükəmməl yazar olmaq anlamını ifadə etmir... Ona görə də "Necə yəni, Qarabağdan yazmayaq?!" – nida və sualı ilə əks reaksiya nümayiş etdirdilər... Halbuki, Qarabağ mövzulu əsərlərdən gözləntimizdə sadə bir tələb vardı: ən azından həmin illərin qarabağlısının yaşadığı maddi, sosial-siyasi və mənəvi-psixoloji sarsıntının doğma, tanış mənzərəsini yaratmağı bacarsın. O qədər doğma ki, məsələn, heç olmasa elə Xocalı faciəsinin şahidləri, müşahidəçiləri olan didərginlər əsəri oxuyanda elə bilsin ki, yarasına duz basırlar, qulağında qrad atəşinin şaqqıltılarını hiss etsin. Əlində qaçqın bağlaması səksəkə içində səhərə qədər gözlərini pəncərəyə, qulağını qapı taqqıltısına kökləyən həmin illərin şahid qarabağlısı romantika, pafos və macəra donlu əhvalatları öz yaşantıları hesab etmir. Bu aldadılmış, alçaldılmış, "qaçqın", "didərgin", "köçkün" və s. bu kimi statuslarla, yardım torbaları və "qanpulu" assosiasiyalı "qaçqınpulu" təsəllisi ilə susdurulmuş insanların tapdanmış haqqı həm də yazarların boynunda qaldı. Bu mövzunun sənətkarlıqla davamı Sabir Əhmədliyə sonra bir az da söndü... Cavan müəlliflər üçün bu mövzu yaddır, demək olar ki... Görürsünüz, biz zamanı uzatdıqca şahidlər və o ağırını ruhunda, canında hiss edənlər qocalır, dünyasını dəyişir... Gənclərdə isə bu faciə sanki sadəcə tarix faktı və inşa mövzusu kimi əks-səda verir...

– *Xocalı soyqırımının müasir ədəbiyyatımızda hadisələrin təsvirindən fərqli üslublarda (mistik, sürrealist) inkasına rast gəlmisinizmi?*

– Bizim hamımız üçün, mən elə bilirəm ki, bu mövzu ilə bağlı ən dəyərlı əsər (həm bədii, həm tarixi, siyasi, hərbi və s.) ilk növbədə Çingiz Mustafayevin kadrı idi... Çünki, orda insan, vətəndaş, azərbaycanlı həyəcanı, yanğısı vardı. Ədəbiyyatda, sənətdə də bu yanğı olmalıdır. Təbliğət xarakterli mətnlərin hamısı hələ ədəbiyyat ola bilmir. Olsa-olsa publisistika materialı ola bilər. Rasizm, poetik hikkə, hay-harayla əsil sənət əsəri yaratmaq olmaz. Bu faciənin özü nə qədər ürəkdağlayan olsa da, ədəbiyyatın, obrazlı təfəkkürün təhlilində soyuqqanlıqla ifadəsini tapmalıdır. Azərbaycan, türk, erməni və hətta bəzən rus ədəbiyyatı nümunələrində "erməni məsələsi" adında bir mövzunun müxtəlif cür bədii inikasının şahidi olmuşuq. Yaxın zamanlarda bu mövzuya həsr edilmiş beynəlxalq

konfrans materiallarını və eyni adda irihəcmli bir məqaləni də oxudum. Təbii ki, müəlliflərin hamısı alim, ədəbiyyatşünas və ziyalılardır... Ana tezis isə bu idi: Ermənilər bizə bir əsrdən çoxdur nifrətlərini həm də bədii şəkildə ifadə edə bilər, amma biz gecikirik!.. Belə çıxdı ki, bizim ədəbiyyatda kifayət qədər nifrət sindiromu yoxdur, bunu gücləndirmək və ədəbiyyatımızın yaddaşında möhkəmləndirmək lazımdır... Qəribədir... Niyə bizim ədəbiyyatımız sadəcə bir, "nifrət konfransı" və ya ittiham, lənət romanları tələbi ilə çıxış edir sadəcə? Daha doğrusu, erməni yanaşmasına adekvat cavablar axtarır? Məhz erməni tərzində məsələyə yanaşma

bizi və ədəbiyyatımızı, əlbəttə, kiçildir. . . Biz bu nifrətlə ədəbiyyat yarada bilmərik, təbii. . . Bu bizim xislətimizə yad bir istəkdir. . . Yanaşmamızdakı yalnızlığı düzəltməliyi ilk növbədə. . . Təsəvvür edin, Əlif Şəfqəi ermənipərəstlikdə suçlayan adamlar onun əsərlərinin alt qatında ki mənanı açmadan, təhlil etmədən hətta onu məhkəməyə verib Türkiyədə. Halbuki, məsələn onun “Ata və bic” romanında (bununla bağlı “Ədəbiyyat qəzeti”ndə silsilə məqalələrim də çap olunmaqdadır hal-hazırda) “erməni xəstəliyi” deyilən bir sindiromun fəlsəfəsi açılır. Özü də elə tarixi-siyasi və bədii-estetik detallarla ki, fərqudə olanlar bu xanımın siyasətçilərdən də çox iş gördüyünü anlar. . . Həmin romanda sizin dediyiniz sürrealist və mistik elementlər kifayət qədərdir. . . Əlif Şəfqəin “erməni məsələsi”nə bu cür tarixi-ictimai mövqedən məntiqli və faktlı yanaşmasındakı HƏQİQƏTİ bizi düşündürür. “Ata və bic” romanında obrazlardan birissenarist 1915-ci il hadisələrinin kinini varlığında daşıyan gənc erməni qızı Armanuşa deyir: “Toplu isterika deyə bir şey varsa, toplu hafizə deyə bir şey də vardır. Ermənilərin isterik olduğunu -filan demirəm, yanlış anlamayın. Ancaq topluluqların, tək-tək üzvlərinin inanclarını, algılarını, hətta fiziki təzyiqlərini yönləndirməyə qabil olduqları məlum həqiqətləri deyirəm. Bir hekayəni təkrar-təkrar dinləyərsən, daha sonra o hekayəni başına gələnlər kimi yaşamağa başlayarsan. Və o zaman o hekayə başqasının olmaqdan çıxar, sənin hekayənə çevrilər. Hətta hekayə olmaqdan belə çıxar, həqiqət olar-səninin həqiqətin. . . Öz həyatı həqiqətinə canını dişinə tutub mücadilə edərsən. Bu səbəbdəndir ki, bir sürü hələ 20 yaş olmamış erməni-amerikan dədələrinin, nənələrinin danışdığı hekayələri bu qədər içdən yaşayırlar. Zamanda donub qalmış bir məlumata əsir olub qalıblar”.

Bizim ədəbiyyatda, məsələn, Aqil Abbasın “Dolu” romanında, E. Hüseynbəylinin hekayələrində və roman mətnlərində yangı var, amma biz müharibəmizin dünya ədəbiyyatı faktı olması arzusundayıq axı həm də. . . Deməli, tək yangı da kifayət etmir. Mistika bir az bu mövzuya hələ ki yaddır. Niyə? Çünki biz bu gün bu ağrını real tarixi olay kimi varlığımızda hiss edirik. Və daha çox uduzduğumuz müharibənin həqiqətini siyasi, beynəlxalq arenada

həqiqət donunda təqdim etmək cəhdindəyik. Bu da anlaşılındır. Lakin mən elə düşünürəm ki, həqiqi, ciddi bir bədii mətn yaradılarsa bu mövzuda, orda mistikaya doğrudan da ehtiyac olacaq. . . Folklor nümunələrimizdə də bu faciə öz səmimi ifadəsini tapmaqdadır. Məsələ ondadır ki, Xocalı şahidləri olan və indi artıq yaşlı nəslin adamı kimi gördüyümüz adamların qoşduğu bayatılar daha çox ədəbiyyat faktı olur. . .

*Xocalı –elim mənim,
Çiçəyim –gülüm mənim.
Xocalı dedim –yandı
Ağzımda dilim mənim!*

*Xocalı –elim mənim,
Gözümdə selim mənim.
Qırılıb -haray çəkir
Kamanda telim mənim!*

*Xocalı –elim mənim,
Qanadım, qolum mənim.
Qığılcım var içimdə
Yanacaq külüm mənim!.. (Dünyamin)*

– Konkret nümunələrin timsalında Xocalı soyqırımına həsr edilmiş hansı əsərlərin üzərində dayanmaq istərdiniz?

– Nurəngiz Günün “Xocalı simfoniyası”, Ənvər Əhmədin “Qarabağ”, “Xarı bülbül”, “İttilah”, “Bu yara köz bağlamaz” poemaları var. Qəşəm Nəcəfzadənin, Mahirə Abdullanın və başqa yazarlarımızın da bu mövzuya müraciətini dəyərləndiririk. Lakin yenə deyirəm, faciənin vəsfi və yangından doğan poetik emosionallıqla yanaşı, fundamental, dünya ədəbiyyatı faktına çevrilə biləcək mətnlər yoxdur. . .

– Yaşlı və gənc nəslin yaradıcılığında soyqırım mövzusunda yanaşmada nəzərəcərpacaq fərqlər mövcuddurmu?

– Ağdamda fevral ayının 26-sı günü İcra hakimiyyətinin (o zaman “raykomun binası” deyirdilər) qarşısından keçib sübh tezdən dərəcə gəldim. Hava çox soyuq idi və mənim qabağımca bir dəstə ayağyalın, başıaçıq qoca, cavan ağlaya-ağlaya, ağı deyə-deyə İcra hakimiyyətinə tərəf irəliləyirdi. Bu mənərə tanış idi. Çünki hər gün alınan, dağıdılan kəndlərdən Ağdama axın-

axın, bu şəkildə, hər şeyini qoyub canını götürüb qaçan insanlar gəlirdi. Hətta Malıbəyli kəndi alınanda yenə İcra hakimiyyətinin qabağına tökülüşmüş insanlardan biri – orta yaşlı bir qadının dayanmadan nalə çəkib dırnaqları ilə daşı, torpağı diddiyi günləri də unutmamışam. O zaman bu ələcsiz insanlar üçün hökumət “İcra” və əlac yeri isə onun qarşısındakı meydança idi. Həmin dilə tutub dağıda bilmişdilər, amma həmin qadının 3 qızı erməni saqqallılarına əsir düşmüşdü. O, qızlarını hökumətdən, “İcradan” tələb edirdi. Gecə də, gündüz də orada ac-susuz nalə çəkib dərdinə əlac istəyirdi... Sonra eşitdim ki, həmin qadının başına hava gəlib və gül-gülə mahnı oxuyurmuş, onu dəlixanaya (O vaxt Ağdamdakı ruhi xəstəxanaya baş həkimin adıyla “Rəfayılın balnisiyası” deyirdilər) aparıblar. Nə isə, Xocalıdan qaça bilən yaşlı qadınlardan biri ağlayıb

qışqırır və qəzəblə bu sözləri təkrarlayırdı: “Biz də bütün gecəni burdan kömək gözləmişik, bunlar yatıb ki!”... Bir az da qabağa gedəndə həmişə rastlaşdığım mənzərənin tam əksini gördüm. Bütün texnikanı (tanklar və s. həmişə orda guya hazır dayanırdı) deyilənlərə görə geriyyə (Ağcabədiyə) çəkib aparmışdılar. Məqsədli şəkildə Xocalı harayına hay verilməmişdi... Hər ailədən, nəsil-dən tək-tük sağ qalan və mənim qabağımca ağı deyə-deyə fəryad qoparan bu insanlar inandıqları, arxalandıqları arxa qüvvənin, arxa cəbhənin özündən belə zərbə almışdılar... Xaos o qədər labirintləşmişdi ki, dostla düşmən, qəhrəmanla fərar, satqınla vətənpərvəri seçib ayırmaq mümkünsüzləşmişdi. Döyüş başlanan gün komandir yoxa çıxırdı, deyirdilər ya başqa cəbhəyə, kəndə göndəriblər vuruşmaq üçün, ya da Bakıya çağırblar vəzifə verəcəklər orda, və s. Sonradan həmin mənzərənin obrazını Kəramət Böyükçölün “Səkkizinci gün” romanında oxudum. Düzü təəccübləndim həm də... mühasirə vəziyyəti yaşayan, köməksiz, pərəkəndə xəbərlərin təsiri ilə çəş-baş qalan bir kəndin sakinləri də eyni halı yaşayıbmış sən demə... – Şuşadan xahiş elədik ki, erməni kəndlərini atəşə tutsunlar, bəlkə bundan sonra ermənilər geri çəkilsin... Şuşa susurdu. Aynı vaxt Xankəndinə, erməni kəndlərinə top yağdıran Şuşa bu gecə əlləri qoynunda elə sakit dayanıb ki, elə bil orada bir inni-cinni yoxdu”. Kəramətin “Səkkizinci gün” romanında illər öncə şahidi olduğum həmin mənzərələrin doğma, tanış cizgiləri artıq mənim kimi şahidlərin xatirəsini ədəbiyyat faktına çevirə bilmişdir...

Təmkin Məmmədli,
1905.az
14.01.2017

İlqar Cəfərov: “Uşaq meyitlərinin yanında əlacsız vəziyyətdə oturmuş kişi gözümün önündən getmir.”

– İlqar müəllim, Siz Xocalı soyqırımı ilə bağlı dünyada ən geniş yayılmış fotosəkillərin müəllifisiniz. Xocalı soyqırımı baş verən gün harada idiniz?

– Mən AZƏRTAC-da işləyirəm. 1992-ci il fevral ayının 24-də ilk ezamiyyətlərimdən birinə Füzuli, Laçın, Şuşa rayonlarına yollanmışdım. O vaxt həmin rayonlar atəş altında idi, döyüşlər gedirdi. Bir gün Füzulidə olduğdan sonra, getdim Şuşaya. O vaxtdək Qarabağ bölgəsində olmamışdım və birinci dəfə idi ki, bu bölgəyə gedirdim. Hələ Şuşada olarkən əsgərlərdən eşitdim ki, Xocalı aramsız atəşə tutulur, vəziyyət ağırdır. Elə Şuşanın özü də atəş altında idi. Fevralın 25-də Şuşada idim. Mərmilər şəhərdə böyük dağıntılar törətmişdi, vəziyyət gərgin idi. Həmin dağıntıları lentə aldım. Səhərişi gün yenə dağıntıların şəklini çəkdim. Sonra 2-3 günlüyə atəş kəsildi. O vaxt İrandan nümayəndə heyəti gəlmişdi. Ancaq atəş kəsilməklə yanaşı, Xocalıda dəhşətli hadisələr baş verirdi. Hiss olunurdu ki, ermənilər atəşkəsə daha məkrli bir planın hazırlanması üçün razılıq vermişdilər. Həmin vaxt xarici agentliklər də orada çəkiliş aparırdılar. Fevralın 26-da qayıtdım Laçına, gecə bir az çəkiliş etdim və fevralın 27-də Bakıya yola düşdüm.

– Yəni Xocalı qətliamı haqqında məlumatı artıq Bakıda eşitdiniz.

– Xocalı faciəsi haqqında həqiqəti əks etdirən məlumat yalnız 2-3 gün sonra, fevralın 27-si axşam televiziya ilə bildirildi. Televiziya ilə axşam “Günün xəbərləri” verilişindən öyrəndim ki, Xocalıda belə bir dəhşətli qırğın törədilib, insanlar həlak olub. Və mən özüm qərara gəldim ki, Ağdamda yollanıb, çəkilişlər aparım. Ertəsi gün AZƏRTAC-a gəldim, səhv etmirəmsə, bazar günü idi. Bildirdim ki, axşam Ağdamda gedəcəyəm. Fevralın 28-də gecə Ağdam qatarına minib yola düşdüm.

– Ağdamda vəziyyət necə idi, artıq Xocalıda öldürülənlərin cəsədləri gətirilmişdi?

– Ağdamda martın 1-də çatdım. Həmin gün səhər tezdən Ağdam rayon İcra Hakimiyyətinə

İlqar Cəfərov,
AZƏRTAC-ın əməkdaşı, fotojurnalist

getdim. Orada dedilər ki, bir gün əvvəl Çingiz Mustafayev gəlib, hadisələrin baş verdiyi ərazilərdə çəkiliş aparıb. Ona görə də qərara gəldim ki, çıxım bir özüm baxım, görüm şəhərdə nə var, nə yox. Ağdam da erməni artilleriyasının hücumuna məruz qalmış, univermağın bir hissəsi mərmidən dağılmışdı. Bir az sonra dedilər ki, bir evə də mərmir düşüb. Səhər-səhər olmuşdu bu hadisə. Sonra məscidin yanına gəldim. Burada insanlar gözləyir, ağı deyirdilər, öz qohumlarından xəbərsiz və çox qəzəbli idilər.

– Həlak olanların fotosəkillərini məsciddə çəkmisiniz?

– Bəli, məscidin qabağında güllə yarası alan və həlak olmuş insanlar vardı. Qohum-qardaşları gəlirdilər, kömək edirdilər. Sonra arxadakı otağa keçdim. Ağdam məscidinin arxasındakı otaqda uşaq meyitlərini stolun üstünə qoymuşdular. İnanın, mən o vaxtdək meyit görməmişdim və təsəvvür edin, uşaq meyitləri gözümün qabağında durmuşdu, əlim qalxmırdı şəkil çəkəm. Birdən-birə öz-özümə dedim ki, çəkməliyəm, bu

Foto: İlqar Cəfərov

hadisələri yaymaq lazımdır, çünki belə bir ağlaşmaz vəhşilik törədilib. Meyitləri gətirib otağa düzürdülər. Uşaq meyllərinin yanında əlacsız vəziyyətdə oturmış kişi gözümlün önündən getmir. Sanki baş vermiş hadisələrə görə özünü günahlandırır, xəcalət çəkirdi.

– Meyitlər hələ də gətirilirdi?

– Ümumiyyətlə bu proses çox dəhşətli bir konveyerə bənzəyirdi. Bir yandan ölüləri yuyur, tabuta qoyub basdırır, qohum-qardaşları ağlaşdır, digər tərəfdən isə yeni-yeni meyllər gətirirdilər. Xocalıdan olan insanlar öz yaxınlarını axtarı, ağlaşdırıdılar. Həmin gün Ağdam məscidində baş verənlər doğrudan da dəhşətli idi. Məscidin yaxınlığında bütün üzvləri öldürülmüş bir ailəni gördüm. Ailə başçısını ağzından güllə ilə vurmuşdular, qadının üzündə cırmaq izləri vardı. Yəqin ki, müqavimət göstərmişdilər, uşağı da, özlərini də öldürmüşdülər. Onların şəklini çəkəndə, həmin ailənin bir qohumu girdi içəri, qadının qardaşı idi. Dedi ki, yeznəsi o qədər güclü insan idi ki, ermənilər yalın əllə onun üstünə gedə bilməzdilər.

– Bəs bilavasitə hadisə yerinə getmək imkanı var idimi?

– Ağdam rayon İcra Hakimiyyətinin yaxınlığında çoxlu yerli və xarici jurnalistlər, teleopera-

torlar yığışmışdı. Hamı tələb edirdi ki, onları hadisə olan yerə aparsınlar. Hökumət adamları ilə danışıqlar gedirdi, amma konkret bir şey yox idi. Deyirdilər ki, həmin yerə getmək təhlükəlidir. Ona görə də mən bu işləri imkanım daxilində edirdim. Dəmiryol vağzalında bir vaqon ayrılmışdı, orada yaralılar, müayinə və əməliyyat olunurdu. Vaqon səyyar hospitalı xatırladırdı. Yaralanmış, şaxta vurmuş, döyülmüş insanları maşın-maşın oraya gətirirdilər. Həmin adamların mütləq əksəriyyəti özü yeriyə bilmirdi. Hamısının üzündə ağrıların yaratdığı bir iztirab var idi. Əməliyyat üçün öz növbələrini gözləyirdilər. Onları xərəklə gətirir, vağzalla üzbəüz bir binanın döşəməsinə qoyurdular. Qohumları çox üzgün idi.

Vəziyyəti ağır olanları isə başqa vaqonla Bakıya yola salırdılar. Həmin vaqonda bir ailəni çəkmişdim. Az müddət içərisində iki dəfə qaçqınlıq həyatı yaşamışdılar. Birinci dəfə Ermənistandan, ikinci dəfə isə Xocalıdan qaçmağa məcbur olublar. Ailə başçısını ermənilər Xocalıda öldürmüşdülər. Qadın üç uşağı ilə yalnız qalmışdı və çaşqın vəziyyətdə idi. Mən həmin gün gecə qatarı ilə Bakıya qayıdış oldum. Bakı qatarına ağır yaralılarla dolu iki vaqon da qoşmuşdular. Paytaxt vağzalında yaralılara onlarla təcili tibbi yardım maşını qarşılayırdı.

– İlqar müəllim, dəfələrlə xaricdə sərgiləriniz olub. Hətta mənim yadıma gəlir ki, bir neçə il əvvəl Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyasının təşkilatçılığı ilə Belçika parlamentində “Qarabağ harayı fotolarda” adlı sərginiz olmuşdu. Sərgilərdə, xarici həmkarlarınızla görüşlərdə Xocalı soyqırımını ilə bağlı danışsınız mı?

– Əlbəttə. Onlara danışsım ki, mənim çəkdiqlərim Xocalı faciəsi zamanı həlak olanların və yaralananların cüzi bir hissəsidir. Çünki faciə zamanı yüzlərlə insan həlak olub, yaralanıb və əsir düşüb. Aralarında uşaqlar, qadınlar və qocalar da olan bu insanların yeganə suçu azərbaycanlı olmaları idi.

Gündüz Nəsimov,
1905.az
19.01.2017

Kamil Dərələyəzli: “Şelli ilə Əsgəranın arasındakı təpəyə çatanda hər tərəfdən atəş səsləri eşidilirdi. ”

Kamil Dərələyəzli, ehtiyatda olan polkovnik, publisist

– Kamil müəllim, Siz əslən Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz bölgəsindəsiniz. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü başlayanda isə Rusiya hüquq-mühafizə orqanlarında çalışırdınız.

Necə oldu ki, Xocalıda işləməyə başladınız?

– Həqiqətən də, hadisələr başlayanda SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin əməkdaşı idim. Ermənistanında azərbaycanlılara qarşı qətlamlar başlayanda, ailəmi Azərbaycana köçürmək məcburiyyətində qaldım. Sonra isə işlədiyim idarənin rəhbərliyinin etirazlarına rəğmən Azərbaycana qayıtdım və ağır bölgələrdə işləməyə hazır olduğumu bildirdim. Azərbaycan DİN kadrlar şöbəsində mənə Əsgəran rayon polis idarəsinin Xocalıda yeni yaradılmış polis bölməsində işləməyi təklif etdilər. Məmnuniyyətlə razılaşdım. Bakı-Şuşa avtobusuna minib Əsgərana yollandım. Əsgərana yaxınlaşanda yolun şlaqbaumla bağlandığını gördüm. Saqqallı bir erməni əli avtomatlı əsgərin müşayiəti ilə səmşinlərin pasportlarını yoxlayırdı. Mənim də pasportumu tələb edəndə erməniyə kobudluqla etiraz etdim. Yaxınlıqda duran rus mayor da mənə bildirdi ki, Əsgəran rayonuna qeydiyyatım yoxdursa, Bakıya qayıdıb, paytaxt komendantı general Safonovdan

buraxılış vəsiqəsi almalyam. Safonovdan vəsiqə alandan sonra yenidən Xocalıya gəldim. Məni həddi-bülüğa çatmayan uşaqlarla iş üzrə inspektor vəzifəsinə göndərmişdilər. Yeni yaradılmış polis bölməsində beş nəfər işləyirdi. Dağlıq Qarabağda vəziyyət ağır idi. Bakı-Şuşa, Bakı-Laçın, Ağdam-Şuşa avtobusları və başqa bölgələrdən gələn avtobus və minik avtomobilləri Əsgəranda, Xankəndində daşa tutulur, əzilirdi. İki nəfər polis əməkdaşı Əsgəranda Xocalıya gələrkən qətlə yetirilmişdi. Xocalıda təşkil olunmuş və vaqonda yerləşən milis bölməsində bir dənə də silah yox idi. Hər gün rəis istisna olmaqla bir nəfər növbətçi qalırdı. Növbətçi qalan Əsgəran polis idarəsinə gedərək axşam saat altıdan səhər saat doqquzadək “Makarov” tapançası və 9 ədəd patron alırdı. Səhər saat 9-da isə silah təhvil verilməli idi. 1990-cı ilin may ayında Daşbulaq kəndindən didərgin salınaraq Xocalıda çadırdə yaşayan Fərrux kişinin 11 yaşlı oğlu heyvan otararkən girov götürülərək, heyvanlarla birlikdə aparılmışdı. Təşkilat Komitəsinin işə qarışmasına baxmayaraq, ermənilər 6 gün idi ki, uşağı qaytarmırdılar. Əsgəran polis idarəsinin rəisinə bu hadisəni danışib yardım göstərməsini xahiş edəndə “biz də axtarıq” dedi. Bildim ki, yalan danışır. Xocalıya qayıdanda bir dəstə adamın həyəcanla mənə gözlədiyini gördüm. Onlara bildirdim ki, uşağın qaytarılması üçün bir nəfər erməni girov götürməliyik. Əsgəranda Xankəndiyə yanacaq daşıyan bir maşının xocalılar qabağını kəsərək, maşını və sürücünü Xocalıya gətirdilər. Uşaqla erməni sürücünü dəyişdirmək niyyətimiz baş tutmadı. Görünür, bu erməni sürücüsü kasıb və kimsəsiz olduğundan ermənilərə lazım deyildi. İki gün sonra xocalılar “Niva” markalı bir maşın da tutdular. Tutulan maşının sahibi Xankəndi prokurorunun qardaşı idi. Bir gün keçməmiş ermənilərdən girovların dəyişdirilməsi üçün sifariş gəldi. Təklif etdilər ki, girovdakı erməniləri buraxın gəlsinlər, sonra uşağı buraxacaqlar. Ermənilərin hiyləsini bildiyimdən bu təklifə etiraz etdim. Xocalının icra başçısı Elman Məmmədov və Xalq Cəbhəsinin sədri Rövsən də mənimlə razılaşdı. Nəhayət, dedim ki, yaxşısı budur ki, özüm gedim ora, uşağın əvəzinə girov qalaram. Uşaq gələndən sonra erməniləri

buraxarsınız. Qərarım hamını təəccübləndirdi. Bildirdilər ki, özüm-özümü tələyə salıram. Amma məni cəsarətli edən üç ay əvvəl bir rus zabitindən 100 manata aldığım "F-1" qumbarası idi. Səbirsizliklə erməni girovları gözləyən ermənilər onların əvəzində polis kapitanını görəndə təəccübləndilər. Onlara təklif etdim ki, uşağı buraxıb, əvəzində erməni girovlar qaytarılana kimi məni girov saxlasınlar. Xeyli danışıqdan sonra uşağı buraxdılar. Bir saat yarım sonra erməni girovlar da öz maşınları ilə gəlib çıxdılar. Özünlükülərin gəldiklərini gören ermənilər mənə yaxınlaşanda qumbaranı cibimdən çıxartdım. Əsgəran rayon polis idarəsinin cinayət axtarış şöbəsinin rəisi olan erməni mayorun qolundan tutub, - gedək, - dedim. - Məni posta qədər ötürəcəksən. - Yalnız rusların nəzarət məntəqəsinə gələndən sonra, erməninin qolunu buraxdım. Xocalılar yolunu səbirsizliklə gözləyirdilər.

Hər tərəfdən ermənilərlə əhatə olunan Xocalıda vəziyyət gərgin idi. Bəs Xocalı şəhər statusu alandan sonra vəziyyət dəyişmədi?

Əlbəttə, dəyişdi. Yeni yaşayış evləri, polis idarəsi, poçt, tikij fabriki, mədəni-məişət binaları tikildi. Görülən işlər xocalılarda gələcəyə inam yaradırdı. Lakin əfsuslar olsun ki, erməni təxribatlarının arası kəsilmirdi. Günlər, aylar keçdikcə Xocalıda da vəziyyət pisləşirdi. Hər gün İrəvandan Xankəndinə "Yak-40" təyyarəsi 28-30, Mineralniye Vodidan isə bir dəfə uçuş edirdi. Xocalı təyyarə limanında nə baş verirdi, təyyarə və helikopterlər Qarabağı nə aparıb, gətirirdisə Azərbaycan dövləti bundan xəbərsiz idi. Nəhayət 1990-cı ilin ortalarında Azərbaycan xüsusi təyinatlıları Xocalı təyyarə limanını nəzarətə götürdü. Amma hələ də nəzarət zəif idi. 23 dekabr 1990-cı ildə məni Bakıya, Nəqliyyatda Daxili İşlər İdarəsinin rəisi, polkovnik Oqtay Əliyevin yanına çağırtdılar. O. Əliyevə Xocalıdakı vəziyyəti əhatəli danışdım. O, katibəni çağıraraq, mənim Xocalı təyyarə limanı polis idarəsinin rəisi təyin edilməyim haqqında əmr hazırlamağı tapşırırdı. Lakin elə həmin anda telefon zəng çaldı. Azərbaycan KP MK-nın ikinci katibi Polyaniçko idi. Polyaniçko ilə söhbətdən sonra O. Əliyev bildirdi ki, mənə təklif olunan vəzifəyə daha bir namizəd var. Ona görə də təklif etdi ki, məni cinayət-axtarış inspektoru vəzifəsinə təyin etsin və onların təyin etdiyi namizəd gəlincə, həm də rəisin funksiyasını yerinə yetirim.

Bildirdim ki, bura vəzifə üçün deyil, Vətənime xidmət etməyə və ermənilərdən qisas almağa gəlmişəm. Beləcə yeni vəzifədə işə başladım. Təyyarə limanında özbaşınalıq baş alıb gedirdi. Xankəndinə gedib, Viktor Polyaniçko ilə görüşümdə də limandakı vəziyyətdə, rus əsgərlərinin ermənilərə yardım göstərmələrini dedim. Həmin gündən də limanda yeni qayda tətbiq etməyə başladım. Xocalı şəhərindən beş nəfəri hava limanının polis bölməsinə işə qəbul etdik.

Bakı hava limanının polis bölməsindən bir neçə nəfər gələrək Xocalıda polis əməkdaşlarına praktik göstərişlər verdi. Limanda abadlıq işləri apardım, silah-sursat saxlamaq üçün xüsusi an-

Xocalı şəhər polis idarəsinin əməkdaşları iş başında. 1990-cı il

bar düzəldildi. M. A. Akopov və Ş. N. Stepanyanın üzərindən narkotik aşkarlanaraq, Bakıya təcridxanaya, V. Q. Arşakyandan 896 ədəd 50 manatlıq, 86 ədəd 500 manatlıq, 50 ədəd 1000 manatlıq sertifikatlar aşkarlanaraq, Şuşa şəhər polis idarəsinə aparıldı. İsakyanın İrəvan televiziyası üçün hazırladığı kaseti müsadirə etdik. İrəvandan Xankəndi Pedaqoji İnstitutuna göndərilən, Ermənistanın gerbi vurulmuş 300 ədəd diplomu aşkarlayaraq, məhv etdik. Xankəndi kitabxanasına göndərilən Z. Balayanın, S. Kaputikyanın və digər erməni ədib və tarixçilərinin Azərbaycan əleyhinə yazdıqları min nüsxə ədəbiyyatı müsadirə edərək yandırdıq.

Kamil müəllim, bəs sonradan Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı olan Əlif Hacıyev hava limanında fəaliyyətə nə vaxt başladı?

Xocalı hava limanı polis bölməsinin rəisi Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Əlif Hacıyev. 1991-ci il

– 20 yanvar 1991-ci ildə nahar fasiləsində bir nəfər kapitan içəri daxil oldu. Özüni təqdim etdi – Əlif Lətif oğlu Hacıyev. Birinci dəfə idi onu göürdüm. Əlif Xocalıda anadan olmuşdu. Ryazana polis məktəbini bitirmişdi. Sahə müvəkkili işlədiyi zaman ermənilər tələyə salıb tutdurmuşdular. Əlif Hacıyev Xocalı hava limanına polis rəisi təyin edildikdən sonra İrəvandan Xocalıya gələn təyyarələrin sayı dördə endirilmişdi. Amma ruslar ermənilərə kömək etməkdən əl çəkmirdilər. 1991-ci il fevralın 24-də rus mayoru İrəvanda qeydiyyatda olan Xoren Rummyanı biletsiz təyyarəyə mindirəndə saxladıq və ikincinin üstündən Moskva telestudiyasına göndərilən “Azərbaycanın qərəzli baxışı” adlı film yazılmış dörd kaset və 20 səhifəlik məktub götürüldü. Yaxud elə həmin ayda Xankəndinə qonaq gələn SSRİ Ali Sovetinin deputatları Timur Qaydar, Yuri Çernenko, yazıçı Valentin Ovkacıyskiy və iki jurnalist Qalina Nuykin və Andrey Nuykin Azərbaycanın xəbəri olmadan gəldikləri üçün hava limanındanca geri qaytarıldılar. 1991-ci ilin may ayı Xocalı hava limanında xidmət edən polis əməkdaşları üçün ağır, çətin və şəərəfli dövr kimi yadda qaldı. Göygöl (keçmiş Xanlar) rayonunda yaşayan ermənilərin müraciəti nəzərə alınaraq onların Ermənistanı getməsi üçün şərait yaratdıq. Çaykənddən helikopterlə gələn ermənilər İrəvana göndərilirdi. Hər gün 150-200 erməni qəbul edir, siyahıya alır, pasportlarını götürürdük. On gün ərzində 1700 erməni qəbul etmişdik.

Tədbirlər sayəsində Qarabağa çağırılmamış “qonaq”ların gəlməsinin qarşısını ala bildinizmi?

Uzun müddət hava limanında nəzarət zəif olduğundan müxtəlif “qonaqlar” gəlməkdə davam edirdi. 1991-ci ilin iyununda isə qəribə bir hadisə oldu. Uçuş xəttindən aralıda Xocalıya “Mi-8” helikopteri endi. Helikopterdəki üç nəfərin danışıqı və hərəkətləri bizdə şübhə yaratdığından, onlardan birini Əlif Hacıyev, ikincisini leytenant Asif Usubov, üçüncüsünü isə mən ayrı-ayrılıqda sorğu-suala tutduq. Məlum oldu ki, “Mi-8” onlar tərəfindən qaçırılıb. Bakı hava limanına xəbər verdik və Yevlax hava limanından üç nəfər gələrək helikopteri apardı. Yaxud ABŞ-dan bir neçə xarici jurnalist, erməni havadarı bədnam baronessa Kerolayn Kokslla birlikdə İrəvandan gəlib, Xankəndinə getmək istəyirdilər. Aqressiv hərəkətlər edən baronessadan Xocalı gəlməsinin səbəbini soruşanda, qaçqınlarla görüşmək istədiyini bildirdi. Mən gəlməzdən öncə, Azərbaycan Respublikasından icazə aldığı soruşanda, əsəbi halda Azərbaycana deil, Ermənistanın Qarabağ bölgəsinə gəldiyini dedi. Ona Qarabağın Azərbaycan ərazisi olduğunu bildirib, özümün də Ermənistandan qovulan qaçqın olduğumu bildirdim. Elə oradaca baronessanı təyyarəyə mindirib geri qaytardıq.

Xocalının son aylarında vəziyyət necə idi?

Xocalıda insanların ərzaq ehtiyatı tükənmişdi. Əsgəran qalasından keçən yol bağlanmışdı. Təyyarə limanına da gediş-gəliş kəsilmişdi. Hər-dən helikopter gəlir, tez də uçub gedirdi. Xocalılar Ağdama gizli meşə yolu ilə gedib-gəlirdilər. Çörəkxanada çörək bişirilmirdi. Amma Azərbaycan hökuməti hələ də Xankəndinə yanacaq və un göndərirdi. Xocalıdakı xalq cəbhəsinin sədri Rövsənin rəhbərliyi ilə Həsənabad yaxınlığında dəmiryolu sökülmüşdü. Xankəndinə gedən un vaqonları Xocalıda qalmışdı. İcra başçısı, çörəkxananın müdiri və polis işçilərinin iştirakı ilə ermənilərə göndərilən vaqonun qapısı açılaraq, üç ton un götürülmüşdü ki, camaat çörəklə təmin edilsin. Bu hadisədən xəbər tutan yuxarı dairələr işin üstünü açmaq üçün Gəncədən polis müstəntiqi göndərmişdilər. Mayor rütbəli müstəntiq yanıma gəlib, “cinayət”in üstünü açmaq üçün kömək istədiyini deyəndə, onunla

çox sərt danışdım. Əlif Hacıyev də əsəbiləşdiyimi görüb, tez məni tutdu və müstəntiqdən bir hadisə baş vermədən çıxıb getməyini tələb etdi. Axullu, Meşəli, Nəbilər, Zarıslı, Kərkicahan ermənilər tərəfindən yandırılmışdı, Bakı isə susurdu. 1991-ci ilin son gününü Azərbaycan Televiziyasının əməkdaşı Qulu Məhərrəmov və onunla gələnlərlə keçirdik. On günə yaxın idi ki, Xocalıda idilər. Nəqliyyat vasitəsi olmadığından Bakıya qayıda bilmirdilər. Yeni ilin girməsinə az qalmış, Xocalının müdafiəsinin fəal iştirakçısı Aqil Quliyevin bir əsgəri Aqilin məni çağırıldığını dedi. Aqilin “qərargahına” (çadırına) qədər qaça-qaça getdik. Görüşəndən sonra Aqil dedi ki, Gəncədən 366-cı alaya yeni qüvvə - dörd BTR, iki “Ural” maşını ilə bir yük, bir UAZ, otuz nəfər də əsgər və zabıt göndəriblər. Onların qarşısını kəşib və tərksilah etmək istəyir. Məndən də kömək etməyimi istədi. Dedim ki, onları tərksilah etsək, atışma olacaq, bir tərəfdən ermənilər, digər tərəfdən də 366-cı alayın şəxsi heyəti bizi məhv edə bilərlər. Ona görə təklif etdim ki, onları yeni il məclisinə dəvət edib, sərxoş etmək lazımdır. Onlarla Xocalı cavanları da yola çıxmışdılar. Onlar da bu fikri bəyəndilər. Dərhal xocalıların köməkliliyi ilə yeyib-içmək düzəldildi. Əsgər və zabıtlar yedilər, içdilər və yuxuya getdilər. Səhər tezdən UAZ-da bir mayor Xankəndindən gəlib, Gəncədən gələnləri soruşanda çayın kənarında istirahət etdiklərini söylədilər. Çayın sahilində ölü kimi yatan sərxoş rusları yük maşınına doldurub apardıqdan az sonra polkovnik Polozovun rəhbərliyi ilə 20 nəfər rus zabiti Xocalıya gələrək axtarış apardılar, lakin heç nə tapa bilmədilər. Əlinə heç nə keçməyən ruslar yanvarın 3-də Xocalı polis idarəsini zəbt edib, polisləri girov götürmüşdü. Bu barədə daxili işlər nazirinin müavininə məlumat verəndə xahiş etdi ki, insanları ayağa qaldırıb, mütləq polisləri azad edək. Aqil Quliyevlə əlaqə saxlayıb, köməyə gəlməsini xahiş etdim. Beş nəfər Aqilin əsgəri, dörd nəfər də öz əməkdaşlarımızla hadisə yerinə getdik. Polis idarəsini SSRİ DİN-in çevik polis alayının əməkdaşları zəbt eləmişdilər. Rus mayoruna yaxınlaşıb, çiyindəki avtomatı dartıb qışqırın kimi, mənimlə gələnlər pəncərəni sındırıb, içəri girdilər. Rus mayoru “atəş açmayın, təslim oluruq”, - dedi. Avtomatları aldıq, onları gətirən BTR-lə isə Aqilin əsgərləri geri qayıtdılar. Təəssüf ki, yanvarın 5-də Azərbaycan Müdafiə Naziri zəng edərək, rus əsgərlərindən müsadirə edilmiş zirehli texnika və silah-sursatı qaytarmağı tələb etdi. Ruslar həmin silah-sursatı və zirehli maşınları Əsgəranda ermənilərə verib, Gəncəyə qayıtdılar.

Kamil müəllim, Xocalının son günləri yadınızda necə qalıb?

Malibəyli ermənilər tərəfindən yandırıldıqdan sonra Xocalı suyu sovurulmuş dəyirmanı xatırladırdı. İnsanlar ümitsizləşmişdilər. Təyyarə limanına toplanan qocalar, qadınlar, körpə uşaqlar Xocalıdan çıxmaq üçün səhərdən axşamədək gözləməli olurdular. Fevralın 20-də Xocalıya gələn helikopterin səsi xocalıların sevincinə səbəb oldu. İlk növbədə Malibəylidə yaralanan Həsənaşad sakininin yola salmaq lazımdı idi. Onun ayağı artıq qanqrena verməyə başlamışdı. Mən onu helikoptərə mindirəndə hamı helikoptərə tərəf qaçdı. İçəridə otuzdan artıq insan var idi. Pilot helikopteri havaya qaldırdı və mən düşə bilmədim. Beş gün idi ki, Şellidə Ramil adlı serjantin evində qalırdım. Hər tərəf qar olduğundan, gündüz meşə yolu ilə getmək ölümə getmək idi. Ciddi narahatçılıq keçirdim. Xocalıya gedən yolu tanıyan Ramilə dedim ki, səhər tezdən yola düşək. Səhər tezdən Ramillə Kətik tərəfə getməyə başladım. Şelli ilə Əsgəranın arasındakı təpəyə çatanda hər tərəfdən atəş səsləri eşidilirdi. Təpənin o üzündə polis əməkdaşı, leytenant Asif Usubovu gördüm. Saçları, bigi buz bağlamışdı. Məni görəndə boynumu qucaqlayıb, ağladı: “Xocalıda adam qalmadı, hamısını ermənilər, ruslar qırdı. Evlər yanib kül oldu. Tez Bakıya xəbər vermək lazımdır”. Asifə Ramingilə gətirib, piyada Ağdama getdim. Polis idarəsində növbətçi hissədən Daxili İşlər Nazirliyinə zəng etdim, xahiş etdim ki, nazirlə cəlaşdırsınlar. Nazirə “ermənilər gecə hücum çəkib, Xocalını zəbt etdi və insanları qətlə yetirdilər”, dedim. General əsəbi halda: “Bəsdir, orada şayiə yaydın”, deyib telefonu yerə qoydu. O gecə ölümün alovlu nəfəsi xocalıların üstünə axmışdı. Yüzlərlə insan qanına qəltan edilmişdi. Mənim iş yoldaşlarım – Xocalı hava limanı polis bölməsinin əməkdaşları – Əlif Hacıyev, Abdulla Həmzəyev, Canan Fərzəliyev, Əbülfət Əliyev, Şahin Haqverdiyev, Yelmar Əhmədov, Rəşid Hüseynov da qəhrəmanlıqla həlak olmuş, Asif Usubov, Xalid Cəfərov, Sərxan Əliyev, Avtandil Əliyev, İlham Qarayev, Yunis Orucov, Çərkəz Abramov müxtəlif dərəcəli ağır yaralar almışdılar. Bu igidlər yalnız 25 nəfərlik bir bölmənin əməkdaşlarıdır.

*Gündüz Nəsibov,
1905.az
30.01.2017*

Şamil Sabiroğlu: “Mən fotoşəkilləri göndərəndən sonra gördülər ki, doğrudan da Xocalı işğal olunub.”

**Şamil Sabiroğlu,
“Xocalı Soyqırımını Tanıtma”
İctimai Birliyinin sədri**

– Şamil müəllim, müdhiş Xocalı soyqırımının 25-ci ildönümünə az qalır. Xocalı soyqırımının tanidilməsi ilə bağlı danışaq.

– Məmnuniyyətlə. Bilirsiniz, dəfələrlə söyləmişəm, 1992-1993-cü illərdə, Xocalı soyqırımından sonra Azərbaycan cəmiyyətində böyük bir təəssübkeşlik əhval-ruhiyyəsi yaranmışdı. Yalnız Sumqayıt şəhərindən 800-dən çox könüllü hərbi komissarlığa müraciət etmişdi ki, Xocalıdakı ana-baclarımızın qisasını almağa getmək istəyirlər. Və getdilər də. Düzdür, o vaxt vahid komandanlıq olmadığından, itkilərimiz də çox oldu. Amma hər halda minlərlə insan könüllü olaraq cəbhəyə yollandı. Təəssüf ki, bu gün insanlar arasında həmin əhval-ruhiyyə yoxdur. Başa düşürük ki, insanlar arasında maddi sıxıntıları olanlar, başı iqtisadi problemlərə qarışanlar, ailəsinə görə əziyyət çəkənlər var. Nəzərə almaq lazımdır ki, 1992-1993-cü illərdə iqtisadi durum indikindən daha pis idi. Mən həmişə söyləyərim ki, bizim başımıza gələnlər, ermənilərin başına gəlsəydi, bizə yaşamağa imkan verməzdilər.

– Şamil müəllim, əlbəttə, indi söyləyəcək-

lərimizi Xocalı kimi dəhşətli faciələrə şamil etmək olmaz, amma deyirlər, “torpağın üzü soyuqdur”. Yəni o müdhiş faciə baş verəndən dərhal sonra cəmiyyətdə yaşanan, gedən proseslərin iyirmi beş il ərzində saxlana biləcəyini düşünmək sadələvhlik olardı. Amma Xocalı faciəsini unutmaq olmaz. “Xocalı Soyqırımını Tanıtma” İctimai Birliyi olaraq bu faciəni unutdurمامağ üçün nə edirsiniz?

– Bilirsiniz, biz xarici ölkələrdə bu mövzu ilə əlaqədar tədbirlərin keçirilməsi ilə fəal işləyirik. Son üç il ərzində – 2013-2016-cı illərdə dövlətdən bir qəpik almadan çox böyük tədbirlər keçirmişik. 2015-ci ilin dekabrında bizim təşkilatın sədr müavini Dilbər Sultanova və təşkilatın Gəncəbasar bölgəsinin sədri, Qarabağ qazisi Aqil Məmmədov Türkiyədə oldular. Onlar İzmir şəhərinin bələdiyyə başçısı ilə görüşmüşdülər. Görüşdə qərara alınmışdı ki, İzmirdə Azərbaycan-Türkiyə parkı açılın və orada Xocalı qurbanlarının şərəfinə abidə qoyulsun. 2016-cı il fevral ayının 27-də həmin abidə açıldı. İddia etmək olmaz ki, Türkiyədə hamının Xocalı soyqırımı ilə bağlı məlumatı var. Uşak şəhərində bizim Xocalı hadisələri ilə bağlı çıxışlarımızdan sonra çox böyük ajiotaj yarandı və qısa bir müddət sonra Xocalı qurbanlarına abidə qoyuldu. Abidənin üzərinə “Xocalı soyqırımının qurbanlarına” sözləri yazılmışdı. Yəni soyqırım sözü işlədilmişdi, amma ermənipərəsət qüvvələrin təhriki ilə soyqırım sözü silindi.

– Deməli, bunlar sizin son vaxtlar gördüyünüz işlərdir. İstərdik keçmişə, daha doğrusu, 25 il əvvələ – Xocalı faciəsinin baş verdiyi o zaman kəşiyinə qayıdaq. Siz orda çəkilişlərdəsiniz, mediaya çıxmısınız. O barədə danışaq... 1992-ci ilin fevralından.

– Mən əslən qarabağlı deyiləm. 1990-cı ilin mart ayında Xocalıya rayon-şəhər statusu verildi. Məlumat daxil olurdu ki, Xocalıda vəziyyət pisdır, kömək lazımdır. Mən o zaman Respublika komсомолunun birinci katibi olan Sahib Ələkbərovun (hazırda Azərbaycan Respublikası Vergilər nazirinin birinci müavindir) yanına getdim. Sahib müəllimlə görüşdük, razılaşırdıq və bir dəstə

yaratdıq. Dəstənin adını “Şah İsmail Xətai adına könüllülər dəstəsi” qoyduq. Beləcə yollandıq Xocalıya.

– Silahla?

– Xeyr, silahımız yox idi. Biz düşünürdük ki, əsas məsələ ora getməkdir. Silah tapmaq olardı. Əsas oraya getmək üçün ürək lazım idi.

Azərbaycan hələ müstəqil deyildi. Orada SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin xüsusi qüvvələri var idi. Hərəkət etmək çox çətindi. Amma hər halda Xocalıda həm tikinti-abadlıq işlərində, həm də müdafiə məsələlərində yerli əhaliyə kömək etməyə çalışırdıq. İş elə gətirdi ki, mən 1991-ci ildən həm də “Səhər” gündəlik informasiya qəzetinin Qarabağ bölgəsi üzrə müxbiri oldum. Və başladım “Səhər” qəzetinə materiallar göndərməyə. Əvvəlcə mənə maaş veriləcəyini bilmirdim. Hətta bir illik maaşımı yığb saxlamışdılar. Redaksiyaya yolum düşəndə qəzetin redaktoru Məzahir Süleymanzadə həmin pulları mənə verdi ki, “qardaş, neçə vaxtdır gəlib götürürsən maaşını, amma biz onu heç nəyə xərcləməmişik. Bu, sənin halal haqqındır.”

20 Yanvar hadisələrindən sonra Xocalıda insanlar arasında bir ruh düşkünlüyü var idi. Ona görə də Xocalı təhsil şöbəsinin müdiri Murad Şükürovla görüşdüm, dedim ki, tikinti-müdafiə işləri öz yerində, amma istəyirəm kömək edəsiniz ki, 28 May bayramını qeyd edək. Bayramın keçirilməsi üçün Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin ikinci katibi Viktor Polyaniçkodan da razılıq ala bildim. Ağdamdan ansambl götürdüm və Ağdam-Əsgəran yolu ilə Xocalıya qayıtdıq. O vaxt bu yol çox riskli idi, ermənilər tərəfindən yolla gedən maşınlar daş-qalaq edirdi. Çətinliklə Xocalıya çatdıq və tədbiri keçirdik. Mən qürur duyuram ki, o çətin vaxtlarda, çətin anlarda Xocalıda ruh yüksəkliyinin qalxmasına müəyyən kömək göstərə bildim. Təəssüflər olsun ki, bizə silah-sursat vermədilər. Bir-iki dənəsinə özümüz tapdıq. Hərçənd bizə vəd vermişdilər ki, silah olacaq. Silahı yalnız özümüz axtarıb tapırdıq. Amma çox çətin idi. Həmişə mən yazılarımda yazırdım ki, Xocalıya kömək göstərilməsə, işğal olunacaq. Sonra bir müddət Xocalı rayonunun Cəmilli kəndində də oldum, müəllim kimi işlədim. Cəmilli kəndi Xankəndi şəhərinə yaxın bir ərazidə yerləşirdi. Kənd işğal olunandan sonra yenə Xocalıya qayıtdım. Amma təəssüflər olsun

ki, mənim yazılarıma, insanların hayqırtısına fikir verilmədi. Mən yazırdım ki, yol bağlıdır, insanlar əziyyət çəkir, amma bizi məsxərəyə qoyurdular.

– Kim idi Sizi məsxərəyə qoyanlar?

– O vaxtkı Prezident Administrasiyasının rəsmiləri – 1992-ci ilin əvvəllərində. Mən 1992-ci il fevral ayının 5-də, yaxud 6-da Ağdamda Allah-

yar müəllimlə görüşdüm. Allahyar müəllim Xocalıdan idi. Onun atası da hadisə zamanı şəhəd olub. Onlar Ağdamda idilər. Ona dedim ki, vəd edilənlərə inanmayın, Xocalını verəcəklər. Çünki aldığım informasiyalar, öz düşüncələrim bunu söyləməyimə imkan verirdi. Artıq bunu hiss edirdim. Onlara da dedim ki, arxayın olmayın. Bir on-on beş nəfərlə gəlin Bakıya. Bəzi adamlarla, hakimiyyət orqanlarının təmsilçiləri ilə görüşək və tələb edək ki, Xocalı-Əsgəran yolu açılınsın. Bildiyiniz kimi, Əsgəranda Pənahəli xanın tikdirdiyi Əsgəran qalası var. Ermənilər bu qalanı beton dirəklərlə hörmüşdülər. Qalanın giriş və çıxış yolları bağlı idi. Ümid yalnız hava nəqliyyatına qalmışdı. 1992-ci il yanvar ayının 28-də Ağdamdan Şuşaya gedən mülki helikopter – Mi-8 vurulmuş, 43 nəfər səmşin və bütün heyət həlak olmuşdu. Ondan sonra bir dəfə də yardım aparan helikopter bir az ərzaq və başqa lazımlı şeylər gətirdi, bir qədər də adam çıxartdı. Əhali qaldı mühasirədə. Su, işıq, ərzaq yox idi, qıtlıq idi. İnsanlar əzablı günlər yaşayırdılar. Yol da açılmırdı. Allahyar müəllim 1992-ci il fevralın 11-də 17-18 nəfərlə Bakıya gəldi. Mən onları qonaq evində yerləşdirdim. Üç gün Bakıda oldular. Mən onları mərhum Əbülfəz Elçibəy, deputatlar İsmayıl Şıxlı, Tofiq Bağirov,

Etibar Məmmədovla, Rəhim Qazıyev ilə, "İstiqlal" qəzetinin baş redaktoru Zərdüşt Əlizadə ilə və Türkiyənin Azərbaycandakı ilk səfiri ilə görüşdüm. Səfirdən xahiş elədik ki, bizim sözlərimizi Ayaz Mütəllibova çatdırsın. Əks təqdirdə Xocalı işğal olunacaq. Səfir vəd etdi ki, nə mümkündür, imkanları nəyə çatırsa, əlindən gələni edəcək. Sonrakı gün xəbər gəldi ki, A. Mütəllibova xəbər çatdırılıb, narahat olmayın. 12 fevralda prezident yanında təhlükəsizlik şurasının yığıncağı çağırılıb, bu məsələ müzakirə olunacaq və qərar veriləcək. Və xocalıların da guya bir nümayəndəsi orada iştirak edəcəkdi. Allahyar müəllimə dedim ki, biz məsləhət bilirik ki, siz də orada olasınız. Mütləq deyin ki, tədbir görülməyə, Xocalı işğal olunacaq. Axsam saat səkkizdə təhlükəsizlik şurasının iclası başlayanda dedilər ki, kənar adamlar iştirak edə bilməz. Guya burada qəbul edilən qərarlar ermənilərə çatdırıla bilər. Gecə saat dördə işləmiş iclas qurtardı. Mütəllibova yaxınlaşmaq istəyəndə mühafizə xidməti imkan vermədi. Dedilər ki, gedin, sizə maşın ayrılıb, Ağdama kimi aparacaq, Xocalı-Əsgəran yolu da açılacaq. Səhəri gün Xocalıdan gələnlər getdilər Ağdama, mən qaldım Bakıda. Şəhid milli qəhrəman Aqil Quliyevin qardaşı Nəsimi ilə çalışırdıq xeyli silah-sursat yığıb, Ağdama qayıdaq.

– Bu zaman Aqil artıq Xocalıda idi?

– Bəli, Aqil hadisə zamanı şəhid olub. Qardaşı Bakıda idi o zaman. Və biz getdik Ağdama. Artıq fevralın 21-də Ağdamda idim. Fevralın 21-22-də əməliyyatlar aparılmışdı müəyyən istiqamətlərdə, amma alınmamışdı. Hətta bizim döyüşçülərimizdən minaya düşənlər olmuşdu. Bildim ki, təxribat var. Fevralın 26-da Xocalı işğal olundu. Mən bu barədə məlumatı 26-da axşam çağ "Azərbaycan" nəşriyyatında yerləşən "Səhər" qəzeti redaksiyasına xəbər verəndə, Məzahir Süleymanzadənin Türkiyədən qonaqları var idi. Bakıya məlumat verəndə "Səhər" qəzetinin baş redaktor müavini Hidayət Elvusal dedi ki, Şamil, bizdə məlumat var ki, cəmi iki nəfər adam ölüb. Rəsmi məlumat var. Ağladım, dedim ki, Hidayət müəllim, mənə bölgə müxbiri kimi inanmırsınız? Əlif Hacıyev şəhid olub, Tofiq Hüseynov, Şöhrət Həsənov, Aqil Quliyev, Rövşən Həsənov, Ələsgər Novruzov, Elman Məmmədov ... Mənim birçə səhv məlumatım Elman Məmmədovun da həlak olması ilə bağlı idi. Çünki hadisədən bir gün

keçmişdi, amma hələ Elman müəllim gəlib çıxmamışdı. Xəbər vermişdilər ki, Elman müəllim də yaralanıb, düşmən tərəfdə qalıb. Mənim də vaxtım yox idi hamısını araşdırmağa. Qalan bütün məlumatlarım düz idi. Mən yazmışdım ki, yüzlərlə adam həlak olub.

Bundan sonra "Səhər" qəzetinin mənsətinədən rəsmi məlumat çıxarılıb, mənimki qoyulmuşdu. Bununla bağlı bir maraqlı hadisə də olmuşdu. Bir yandan mən yazmışam ki, yüzlərlə insan həlak olub, digər tərəfdən də yalnız 2 nəfərin ölməsi ilə bağlı rəsmi məlumat yayılıb və Azərbaycan Televiziyası da həmin məlumata istinad edib. Fevralın 27-28-də rəsmi dairələr 200-300 nəfər insanı yığıblar "Azərbaycan" nəşriyyatının qabağına. Onlar da qışqırırlar ki, yüzlərlə insanın həlak olması haqqında məlumatı yayanlar erməniləşiblər, çıxıb üzr istəsinlər. Məzahir müəllim də çıxıb insanların qabağına, deyib ki, əgər belə bir yanlışlıq olsa, mən sizdən üzr istəyəm, amma bölgə müxbirimiz hadisə yerindədir, məlumat ondan alınıb. Mən Ağdamdan olan, lakin Bakıda yaşayan dəyərli ziyalı Misir Rəhimov vasitəsilə fotoşəkilləri göndərəndən sonra gördülər ki, doğrudan da Xocalı işğal olunub. Xocalıda 8 ailənin nəslı kəsilib. Körpələr, uşaqlar, qadınlar, qocalar öldürülüb. Amma insanlar Xocalıda belə bil vəhşilik törədilə biləcəyinə inanmırdılar. O zaman obyektiv məlumat verdiyimə görə mən qürur duyuram, çünki heç olmasa faciənin xalqdan gizlədilməsinə imkan verilmədi.

– 1990-1992-ci illərdə yaşananlardan danışdınız. Bəs Xocalı ilə bağlı təşkilatı yaratmaq prosesi necə oldu?

– Xocalı ilə bağlı mətbuatda yazılanım gediirdi və Xocalı soyqırımının ildönümlərində tez-tez televiziylara, tədbirlərə dəvət olunurdum. Bir dəfə dostumuz, Dünya Azərbaycan Gənclərinin Həmrəlik Cəmiyyətinin rəhbəri Tofiq Əlizadə mənə dedi ki, Şamil, sən onsuz da bu işləri görürsən, amma pərəkəndə halda, bəlkə bir təşkilat yarasan. Baxdım ki, çox maraqlı fikirdir, ideyadır. Bu söhbət 2006-cı ildə olub.

– Bəs 2006-cı ilə qədər harada çalışırdınız?

– Mən bir müddət Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin "Azərbaycan Ordusu" qəzetində müxbir kimi çalışmışam. Sonra "Veteran" qəzetini yaratdım. İki il onun üzərində işlədim.

Düzünü deyim ki, hətta bir müddət işsiz qaldım. Çox böyük sıxıntılar keçirdim. 2006-cı ildə bu təşkilatı yaratdım – “Xocalı Soyqırımını Tanıtma” İctimai Birliyini, 2007-ci ildə isə qeydiyyatdan keçdi. Hətta təşkilatın adındakı “soyqırım” sözünə görə bir balaca problem yarandı, dedilər ki, bəlkə “faciəsi” edəsən. İmtina etdim. Qeydiyyatdan keçirdikdən sonra mütəmadi tədbirlər keçirməyə başladım. Həm Azərbaycanda, həm də ölkə xaricində. Türkiyədə çox maraqlı tədbirlər keçirmişik.

-Şamil müəllim, rəhbərlik etdiyiniz Təşkilatda nə qədər üzv var? Aydın ki, təşkilatın rəhbəri olaraq əsas ağırlıq, məsuliyyət sizin üzərinizə düşür. İşləriniz necə gedir?

– Təşkilatımızın 1500 nəfər üzvü var. Amma, istəsək qısa müddət ərzində üzvlərimizin sayını 5000-dən çox edərik. Təəssüf ki, bu günə kimi ofisimiz yoxdur. Dəfələrlə əlaqədar orqanlara müraciət etsək də nəticəsi yoxdur. Ona görə də kirayələrdə qalıq. Ofisin pulunu özümüz ödəyirik. Bu yaxında Respublika Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının elan etdiyi müsabiqədə qalıb gəldik. “Biz, soyqırım və terrora yox deyirik!” adlı layihə çərçivəsində sənədli film çəkdik. Türkiyənin Azərbaycana yeni təyin olunan Səfiri Erkan Özoral, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları-Flora Qasımova, Elman Məmmədov, Qe-

nirə Paşayeva, Adil Əliyev, Akademik Vəli Əliyev, Azərbaycan Tibb Universitetinin məsul əməkdaşı, Tibb elmləri doktoru, Professor Mübariz Allahverdiyev, “Yeni Yurd” Sosial İnkişaf İctimai Birliyinin sədri Mahirə Əsədova, “Qürur” Şəhid Ailələri Xeyriyyə İctimai Birliyinin sədri Naibə Behbudova, “Beynəlxalq Əlillər Cəmiyyəti”nin sədri Tahir Xudiyev, Xocalı soyqırımı zamanı düşmənlər tərəfindən əsir götürülmüş, əsirlikdə min bir əziyyət görmüş Hüseynağa Quliyev və başqaları filmdə müsahibə vermişlər. Filmin təqdimatı bu il fevralın 2-ci ionicünlüyündə Bakıda, daha sonra isə, Türkiyənin Ankara, Bolu və İzmir şəhərlərində, habelə Aksaray və Amasya Universitetlərində təşkil olunacaq. Film az sonra daxili imkanlarımız hesabına ingilis və rus dillərinə tərcümə ediləcək. Qalan məbləğin müəyyən hissəsini ofis üçün ödəmək məcburiyyətindəyik. Təşkilatımızda iki nəfər sədr müavini, 15 nəfər idarə heyətinin üzvü var. “Ana harayı” adlı qəzet redaksiyamız var. 2016-cı ilin noyabr ayından etibarən Məşqçilər arasında Dünya çempionu, Respublikanın Əməkdar məşqçisi, Qarabağ qazisi Namiq Məhərrəmovun rəhbərlik etdiyi “Zirvə” idman klubu təşkilatımızın nəzdində fəaliyyət göstərir. “Haray” teatr studiyası da təşkilatın nəzdindədir.

Fuad Babayev, Gündüz Nəsibov,
1905.az
06.02.2017

Elxan Süleymanov: “Hesab edirəm ki, biz döyüş meydanlarından öncə informasiya meydanında Ermənistanı məğlub etməliyik.”

Elxan Süleymanov, Azərbaycan Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyasının prezidenti, Şamaxının millət vəkili

– Elxan müəllim, AVCIYA yarandığı ilk gündən Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünü, onun aradan qaldırılması yollarını ön plana çəkib. Bu illər ərzində AVCIYA-nın həyata keçirdiyi hansı mühüm layihələri qeyd edə bilərsiniz?

– Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü məhiyyət etibarilə 1828-ci ildə ermənilərin bizim ərazilərimizə köçürülməsindən sonra həyata keçirilən soyqırım və deportasiya siyasətinin tərkib hissəsidir. Bu təcavüz və onun nəticəsində ölkəmizin üzləşdiyi acınacaqlı vəziyyətin nəticələrinin geniş dünya ictimaiyyətinə çatdırılması əslində hər bir təşkilatın və vətəndaşımızın ümdə vəzifələrindən biri olmalıdır. AVCIYA-nın üzvü olan təşkilatların adına sadəcə olaraq diqqət yetirsəniz, bu məsələyə bizim necə həssas yanaşdığımızın şahidi ola bilərsiniz. Burada bu problemlə həm birbaşa, həm də dolayısı ilə əlaqədar olan bir sıra qurumlar – qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquqlarını müdafiə edən, insan hüquqları ilə bağlı, azadlıqdan məhrum etmə yerlərinin

monitorinqini həyata keçirən və s. təşkilatlar təmsil olunub. AVCIYA-nın xətt ilə bu ümummilli problemlə əlaqədar çoxsaylı konfrans və simpoziumlar keçirilib, xarici dillərdə müxtəlif kitablar nəşr etdirilib. 2010-cu ildə ingilis dilində “Tarixi faktlar erməni miflərinə qarşı”, 2012-ci ildə isə daha bir məşum hadisə haqqında Azərbaycan və ingilis dillərində “Qaradağlı faciəsi” adlı kitab çap etdirmişik. 2014-cü ildə çap etdirdiyimiz “Azərbaycanın erməni vətəndaşları: təhlükəsizlik təmin olunur!” adlı kitabda Azərbaycanın işğaldan kənar bölgələrində yaşayan erməni əsilli Azərbaycan vətəndaşlarının həyat hekayələri öz əksini tapıb. 2012-ci ildə mənim və iqtisad elmləri doktoru Vurğun Süleymanovun müəllifliyi ilə “Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və işğalın ağır nəticələri” kitabı nəşr edildi. Kitabda təcavüz nəticəsində Azərbaycana vurulmuş maddi və mənəvi zərər ilk dəfə olaraq kompleks araşdırıldı, ölkəmizə dəyən zərərin 431 milyard dollar olduğu müəyyənləşdirildi. Qeyd edirəm ki, bu kitab növbəti ildə Vaşinqtonda ingilis, Parisdə fransız, Kiyevdə Ukrayna, Sankt-Peterburqda rus dilində, Bakıda isə həm də ərəb dilində çap olundu.

2014-cü ildə mənim dəstəyim və AVCIYA-ya daxil olan “İnsan Hüquqları XXI əsr-Azərbaycan” Fondunun təşkilatçılığı ilə Sabunçu rayonunun Bakıxanov qəsəbəsindəki Şəhidlər xiyabanında Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində itkin düşmüş şəxslərin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi məqsədilə abidə ucaldılıb.

Eyni zamanda mənim təşəbbüsüm və təşkilatçılığım ilə 2012-ci ildə İtaliya Parlamentində Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Azərbaycanın mövqeyini dəstəkləyən konfrans, Finlandiya parlamentində Dağlıq Qarabağ mövzusunda, Belçika Federal Parlamentinin Nümayəndələr Palatasında “İşğal edilmiş ərazilər, unudulmuş ərazilər (Dağlıq Qarabağ münaqişəsi – hüquq və humanitar aspektlər)” mövzusunda dinləmələr, Andorrada “Azərbaycan XXI əsrdə. Azərbaycan və Andorra arasında etibarın yaradılması” mövzusunda, İspaniya Senatında “Azərbaycan bu gün Avropadadır. Azərbaycanla İspaniya arasında

1992-1993-cü illərdə Qarabağ müharibəsində itkin düşmüş soydaşlarımızın xatirəsini əbədləşdirən abidənin açılış mərasimi. Yanvar, 2014

etimadın tənzimlənməsi” mövzusunda konfranslar keçirilib. Baş nazirin müavini, Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin sədri Əli Həsənovun, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirinin müavini Sevinc Həsənovanın, millət vəkilləri Qüdrət Həsənov, Fazil Mustafa, Zahid Oruc, Fərac Quliyev və başqalarının iştirak etdikləri həmin tədbirlərdə qeyd olunan ölkələrin parlamentlərinə Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və onun nəticələri ilə bağlı dolğun məlumat verilib, müvafiq sənədlər qəbul olunub.

- **AVCİYA Xocalı soyqırımını daim diqqət mərkəzində saxlayan qeyri-hökumət təşkilatlarındandır.**

Mən bu barədə danışmadan öncə, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın, Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti, “Xocalıya ədalət” kampaniyasının təşəbbüskarı Leyla xanım Əliyevanın bu soyqırımın dünyada tanınması ilə bağlı misilsiz fəaliyyətlərini xüsusi qeyd etmək istəyirəm.

AVCİYA da Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünün ən dramatik hadisəsi – Xocalı soyqırımını ilə bağlı müxtəlif illərdə böyük əks-səda doğurmuş tədbirlər həyata keçirib. 2006-cı ili Qarabağ ili elan edən AVCİYA Xocalı faciəsi şahidlərinin

ifadələrini, faktları, hadisənin dünya mətbuatındakı əks-sədası ilə bağlı materialları toplayaraq, Azərbaycan, ingilis və rus dillərində “Xocalı soyqırımı (sənədlər, faktlar və xarici mətbuatda)” adlı kitabda çap etdirib. 2007-ci ildə “Xocalı soyqırımı: milyon imza, bir tələb” şüarı altında miqyaslı aksiya çərçivəsində Xocalı soyqırımının beynəlxalq aləmdə tanınması tələbi ilə bir milyon Azərbaycan vətəndaşının imzası toplandı. İmzalar kitab halında çap etdirilərək, qabaqcıl dünya ölkələrinin parlamentlərinə və kitabxanalarına, universitetlərinə göndərildi, BMT, ATƏT, AŞPA, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinə təqdim olundu. Xocalı hadisələri zamanı öldürülənlərin foto-şəkilləri bəzən ermənilər tərəfindən saxtalaşdırılaraq, erməni qurbanları kimi qələmə verilir. Növbəti erməni saxtakarlığının qarşısını almaq üçün AVCİYA 2010-cu ildə ingilis dilində “Bir faciə haqqında iki foto-söhbət” kitabını çap etdirdi.

Finlandiya Parlamentində Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi mövzusunda dinləmələr. Noyabr, 2012

Kitaba Xocalı faciəsi ilə bağlı ən geniş yayılmış foto-şəkillərin müəllifi olan iki fotoqrafla söhbət və fotolar daxil edilib. Fotoqraflar fotoların lentə alındığı gün haqqında və həmin hadisələr barəsində öz təəssüratlarını söyləyirlər. Və hadisələrə heç bir qiymət vermədən mühakimə yürütmək hüququnu oxucunun öhdəsinə buraxırlar. AVCİYA-nın təşkilatçılığı ilə Xocalı faciəsinin 20-ci ildönümü ilə əlaqədar Bakı şəhərində 24 fevral 2012-ci il tarixində “İnsanlığa qarşı cinayətlər: Xocalı soyqırımı” adlı beynəlxalq konfrans keçirilib.

AVCİYA-nın Qarabağ mövzusunda bəzi nəşrləri

- AVCİYA-nın Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü ilə bağlı layihələrindən danışanda ön plana çıxan əsas layihələrdən biri də “Sərsəng SOS”dur. Bu layihə ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər həqiqətən Ermənistan dövlətini lərzəyə gətirdi.

– 25 ildən artıq işğal altında qalmış Sərsəng su anbarı 6 cəbhəyanı rayonda məskunlaşmış 400 min mülki əhali üçün real təhlükə mənbəyinə çevrilib. Ermənistan hakimiyyətinin bu su anbarının yüksəklikdə yerləşməsindən istifadə edərək istənilən an planlı və düşünülmüş şəkildə cəbhəyanı zonada azərbaycanlı əhalini kütləvi şəkildə məhv etmək məqsədilə silah kimi istifadə edəcəyi şübhə doğurmur. “Sərsəng SOS” layihəsi vasitəsilə biz diqqəti Azərbaycanın işğal edilməmiş ətraf rayonlarının əhalisi üçün həyati əhəmiyyətə malik Sərsəng su anbarının işğal nəticəsində baxımsızlıqdan təhlükəli vəziyyətə düşməsinə və hər an dağılma ehtimalına yönəltmək istəyirik. Bu məqsədlə “Sərsəng harayı” mövzusunda Tərtər şəhərində beynəlxalq konfrans, Yevlax şəhərində isə regional toplantı, jurnalistlər və gənc rəssamlar arasında “Sərsəng harayı” mövzusunda müsabiqə keçirildi. Sərsənglə bağlı hər hansı bir fəlakət baş verəcəyi təqdirdə məhv olmaq təhlükəsi ilə üzləşə biləcək tarix və mədəniyyət abidələri, məhvə məhkum ətraf mühit, humanitar böhran təhdidi ilə bağlı kitabçalar nəşr etdirdik. Bundan sonra biz problemin həllini təmin etmək məqsədilə beynəlxalq təşkilatlarda fəaliyyətə başladıq. Bakıda keçirilən Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondunun Parlament Şəbəkəsinin İllik Konfransı və Vyanada keçirilmiş “Azərbaycanın geosiyasəti və Avropanın enerji təhlükəsizliyi” beynəlxalq konfransının tribunala-

rından Sərsəng su anbarı ilə bağlı məsələnin ciddiyyəti səsəndirildi. Nəhayət, 2014-cü ilin mayında bütün təzyiqlərə rəğmən, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞPA) Sosial Məsələlər, Səhiyyə və Davamlı İnkişaf Komitəsinin Nikosiyadakı iclasında mənim təqdim etdiyim “Azərbaycanın cəbhəyanı rayonlarında mülki əhalinin qəsdən sudan məhrum edilməsinə dair” qətnamə layihəsi əsasında məruzəçi təyin olundu. Avropa Şurasının Sərsəng bəndi ilə bağlı məruzəçisi xanım Milica Markoviç və onu müşayiət edən şəxslərlə görüşdüm. Görüşdə Sərsəng bəndinin yaratdığı sosial fəlakət, ekoloji böhran Yevlax, Bərdə, Ağdam, Tərtər, Goranboy və Ağcabədi rayonlarının su ilə təminatında mövcud olan acınacaqlı vəziyyət və s. məsələlər ətrafı müzakirə olundu. Nəhayət, bütün səylərimizin nəticəsi olaraq AŞPA-nın 2085 sayılı qətnaməsi qəbul edildi. Bu yeni qətnamə sayəsində beynəlxalq ictimaiyyət və xüsusilə Avropa ictimaiyyəti başa düşdü ki, təkcə Dağlıq Qarabağ deyil, həm də Azərbaycanın digər yeddi rayonu Ermənistanın əsassız və qeyri-qanuni silahlı işğalından əziyyət çəkir.

- AŞPA-nın qəbul etdiyi 2085 sayılı qətnamə Azərbaycan diplomatiyasının 2016-cı ildəki ən böyük uğurlarından biri oldu. İki il ərzində uğrunda mübarizə apardığınız qətnamə qəbul edildi və ilk dəfə olaraq nüfuzlu Avropa təşkilatı Ermənistanı təcavüzkar kimi tanıdı.

Bütün beynəlxalq qurumlarda olduğu kimi AŞPA-da da Azərbaycanın düşmənləri çoxdur, erməni lobbisi kifayət qədər gücə malikdir. Biz bu sənədin qəbul edilməsi uğrunda iki ildən çox mübarizə apardıq. Bu qətnamə həqiqətən də, fərqli xarakter daşıyır. Qeyd etdiyiniz kimi ilk dəfə olaraq Avropa təşkilatının sənədində bütün məsuliyyət təcavüzkar kimi, açıq-aydın Ermənistan hakimiyyətinin üzərinə qoyulur və Azərbaycan vətəndaşlarını Ermənistan təcavüzünün qurbanları kimi təqdim edilir. Qətnamədə bildirilir ki, Ermənistan hakimiyyəti Sərsəng hövzəsinin suyundan, bəndin və irriqasiya kanallarının bərhad vəziyyətindən ekoloji təcavüz kimi sui-istifadə edir və bu, Aşağı Qarabağ vadisində yaşayan Azərbaycan vətəndaşları üçün ekoloji fəlakət yaratmaq məqsədi daşıyan zorakı hərəkətdir. Qətnamədə Ermənistan hakimiyyətinin su ehti-

yatlarından münaqişə tərəflərinin yalnız birinin xeyrinə siyasi təsir yaxud təzyiq vasitəsi kimi istifadə etməsini dayandıрмаq tələb edilir.

Bütün əvvəlki qətnamələrdən fərqli olaraq, bu qətnamədə təcavüzün birgə məsuliyyət olduğu qeyd edilmir. Bu gün bu təcavüzə görə açıq-aydın məsuliyyət daşıyan yeganə tərəf Ermənistan hakimiyyətidir və Ermənistana bu tələbləri yerinə yetirmək çağırışı edilir. Eyni zamanda, şübhəsiz, qəbul edilmiş 2085 (2016) sayılı bu qətnamənin ən mühüm hissəsi odur ki, AŞPA "Ermənistanı açıq-aydın Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ və digər qonşu ərazilərinin işğalçısı" kimi təqdim edir və AŞPA "Ermənistan silahlı qüvvələrinin bölgədən dərhal geri çəkilməsi üçün rəsmi tələb" qəbul etdi.

Bundan əlavə, Avropa Şurası Parlament Assambleyası qəbul edilmiş mətne Azərbaycanın maraqlarının əleyhinə olan heç bir hissə daxil etməyib. Bu məsələdə klassik istinad olan əvvəlki qətnamələrdən, o cümlədən 2005-ci il qətnaməsindən fərqli olaraq, yeni qəbul edilmiş qətnamədə artıq "nəzarətdə saxlayan separatçı qüvvələr" sözləri yoxdur.

2016-cı ildə bu qətnamənin qəbul edilməsi ilə, nəhayət, AŞPA, həqiqətən də, birmənalı şəkildə bəyan edir ki, "Ermənistan Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ və digər qonşu ərazilərini işğal altında saxlayır."

Qətnamə layihəsinin 4-cü paragrafında öz əksini tapan bu mövqe müzakirələrdə də erməniləri hiddətləndirirdi, çünki onlar bu paragrafın dəhşətli miqyasını və gələcək mövqeləri üçün siyasi nəticəsini çox yaxşı anlayırdılar. 2085 (2016) sayılı qətnamə artıq Avropa Şurası Parlament Assambleyasının yekun, dəyişməz və rəsmi sənədidir və əvvəlki 1416 (2005) sayılı qətnamə ilə birlikdə nəzərdən keçirilə bilər. Bu yeni 2016-cı il qətnaməsi əvvəlki 2005-ci il qətnaməsi ilə bərabər, istənilən müzakirədə, istənilən formatda yeni hüquqi istinad kimi, Azərbaycanın istənilən rəsmisi və ya Azərbaycanın dostları üçün hüquqi dəstəkdir. Beləliklə, bu qətnamə yalnız su ilə bağlı deyil. AŞPA bu qətnaməni qəbul etməklə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ və digər ərazilərinin Ermənistan dövləti tərəfindən işğal edilməsi və indiyədək işğal altında saxlanmasını vurğulayır, Ermənistanın silahlı qüvvələrinin işğal bölgəsindən dərhal geri çəkilməsini tələb edir, Ermənistanın

Elxan Süleymanov Tərtərdə keçirilmiş "SOS Sərsəng beynəlxalq konfransından sonra xarici jurnalistlərin suallarını cavablandırır. (sentyabr, 2013)

tanın sudan silah kimi istifadə etməsini "ekoloji təcavüz" hesab edir, Sərsəng su anbarının səbəb olacağı humanitar fəlakətin, Azərbaycanın cəbhəyanı bölgəsindəki 6 rayonun 400 mindən çox sakininin bu fəlakətin qurbanına çevrilməsinin məsuliyyətini birmənalı şəkildə Ermənistan dövlətinin üzərinə qoyur, bundan sonra Ermənistanın danışıqlarda Dağlıq Qarabağı tərəf kimi təqdim etməsini mümkünsüz edir. Düşünürəm ki, 2085 (2016) sayılı qətnamə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən Azərbaycan xarici siyasətinin növbəti uğurudur.

- Bəs 2085 sayılı qətnamədə qeyd olunmuş müddəaların təsirli vasitəyə çevrilməsi üçün Azərbaycan nə etməlidir?

- Hesab edirəm ki, biz döyüş meydanlarından öncə informasiya meydanında Ermənistanı məğlub etməliyik. 2085 sayılı qətnamə ilk növbədə bu müharibədə bizim əsas silahımız, daim istifadə edə biləcəyimiz istinaddır. Biz hər zaman bu sənədə istinad etməklə Ermənistan təbliğat maşınına susdura, Ermənistanın işğal etdiyi tarixi Azərbaycan torpaqlarını özününküləşdirməsinin qarşısını almağa nail ola bilərik. Qətnaməni qəbul etmiş AŞPA torpaqlarımızı Ermənistanın işğalından azad edəcək gücə malik bir qurum deyil, lakin biz mütəmadi olaraq bu barədə məsələ qaldırmalı, Ermənistana qarşı sanksiyaların tət-

biq edilməsinə nail olmalıyıq. Bununla yanaşı, bütün mövcud beynəlxalq platformalarda da iş aparılmalı, Ermənistan qarşı beynəlxalq təzyiqlərin olunmasını tələb etməliyik. Yeri gəlmişkən, ötən ilin dekabrında Bakıda keçirilən “2085 (2016) sayılı AŞPA qətnaməsi: praktikadan nəzəriyyəyə” mövzusunda elmi-nəzəri konfransda bu məsələlər ətrafı müzakirə olundu.

- Qətnamənin qəbul edilməsi qeyd etdiyiniz kimi, həqiqətən də Azərbaycanın böyük uğurudur. Yəqin ki, ötən il AVCIYA-nın ABŞ Prezident Administrasiyasına ünvanlanan və bütün ölkəni əhatə edən “Ədalətin bərqərar olunması və böyük fəlakətin qarşısının alınması naminə” petisiyasında da məqsəd dünyanın diqqətini 2085 (2016) sayılı qətnamənin müddəalarına cəlb etməkdən ibarət idi?

Biz Azərbaycanın haqq səsinin bütün dünyaya çatdırılmasını istədik. Ağ Evin “Biz Xalqıq” platforması bunun üçün tam uyğun bir meydan idi. Bu səbəbdən “Ədalətin Bərqərar Olunması və Böyük Fəlakətin Qarşısının Alınması naminə” petisiyası ilə ABŞ Prezidenti Administrasiyasına

Administrasiyasına müraciəti yerləşdirildi. Müraciətdə AŞPA-nın 2085 (2016) sayılı qətnaməsində vurğulanan Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ və digər ərazilərinin Ermənistan dövləti tərəfindən işğal edilməsi, Ermənistanın Azərbaycana qarşı qəsdən törətdiyi ekoloji böhranın ekoloji təcavüz olması faktı, Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğal bölgəsindən dərhal geri çəkilməsi tələbi, Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində yerləşən Sərsəng su anbarının hazırkı durumunun humanitar fəlakətlə nəticələnmə biləcəyi xəbərdarlığı diqqətə çatdırılır, Administrasiyaya AŞPA-nın 2085 (2016) sayılı qətnaməsini dəstəkləməsi, Azərbaycanın Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş torpaqlarının azad edilməsinə və bölgədə humanitar fəlakətin qarşısının alınmasına yardım edilməsi üçün çağırış edilirdi. Platformanın qaydalarına görə, 1 ay ərzində müraciəti 100 min nəfərin imzalaması lazım idi. Lakin AVCIYA-nın apardığı genişmiqyaslı kampaniyanın nəticəsi olaraq 331,914 imza toplandı.

Birincisi, petisiyaya bütün Azərbaycan xalqı, bütün türk dünyası qoşuldu və zəruri olan imza sayından bir neçə dəfə artıq imza toplandı. İkincisi, Ağ Evin müraciətimizə cavabı Azərbaycan üçün böyük bir siyasi dəstək idi. ABŞ bu cavabında Dağlıq Qarabağ ətrafı ərazilərin Azərbaycanın nəzarətinə qaytarılmasına və Dağlıq Qarabağın statusunun müəyyən olunmasına dair təcili danışıqlar aparmağa çağırış etdi. Ağ Evin cavabında deyilirdi: “Biz tərəfləri münafiqşənin hərtərəfli nizamlanmasına, o cümlədən Dağlıq Qarabağ ətrafı ərazilərin Azərbaycanın nəzarətinə qaytarılmasına və Dağlıq Qarabağın statusunun müəyyən olunmasına dair təcili danışıqlar aparmağa və təmkinli olmağa çağırırıq”. Petisiya Ağ Evin “Biz Xalqıq” platformasının çoxmilyonlu izləyicisinin diqqətini bir daha bu məsələyə yönəltdi, Ermənistanın işğalçı siyasəti yenidən aktuallaşdırıldı. Bütövlükdə bu petisiya Azərbaycan xalqının informasiya müharibəsində çox mühüm intellektual qələbəsi idi.

Petisiya ilə bağlı Azərbaycanın 19 universitetində görüşlər keçirildi

müraciət etdik. Məqsədimiz həm Ermənistanın işğalçı siyasəti ilə bağlı bütün dünyanı məlumatlandırmaq, həm də torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi üçün ABŞ kimi nəhəng bir güc mərkəzinin dəstəyini almaq idi. Layihəyə aprel ayının 6-da AVCIYA prezidenti kimi mənim imzamlı start verildi, Ağ ev Administrasiyasının internet resursunda Azərbaycan xalqının Obama

- Yeri gəlmişkən, Amerika Tədqiqat Mərkəzi AVCIYA-nın bu petisiyasını Ağ Evin “Biz xalqıq” platformasında toplanan səs-lərin sayına görə ikinci ən məşhur petisiya elan etdi.

Doğrudan da, Amerikanın Pew Tədqiqat Mərkəzi dekabrın 28-də dərc etdiyi hesabatda Ağ

AVCİYA-nın Ağ Ev Administrasiyasının internet resursundakı “Ədalətin bərqərar olunması və böyük fəlakətin qarşısının alınması naminə” adlı petisiyası toplanan səslerin sayına görə ikinci ən məşhur petisiya oldu

Ev Administrasiyasının rəsmi saytında yerləşdirilmiş “Biz Xalqıq” platformasının 2011-2016-cı illər ərzində olan fəaliyyətini və bu platforma vasitəsilə Ağ Ev Administrasiyasına ünvanlanan müraciətlər və bu müraciətlərin cavablandırılması vəziyyətini araşdırıb.

Öncə vurğulamaq istərdim ki, “Biz Xalqıq” platforması 2011-ci ildə Barak Obama Administrasiyası tərəfindən yaradılmış və kifayət qədər ciddi bir platformadır. Həm bu saytın bütün dünyada çoxmilyonlu izləyiciləri var, həm də sayta edilən müraciətlərə Ağ Evin rəsmi reaksiyasını almaq mümkündür. Bu platforma ilə bağlı araşdırma aparmış Mərkəz özü də dünya səviyyəsində tanınmış bir sosioloji araşdırma qurumudur. Bu Mərkəz Amerikani və dünyanı formalaşdıran məsələləri araşdırır, ABŞ siyasəti və strategiyasını, ABŞ-ın sosial və demoqrafik istiqamətlərini öyrənir, bu kimi sahələrdə peşəkar təhlillər aparır. Pew Tədqiqat Mərkəzinin bu hesabatında bildirilir ki, 5 il ərzində Ağ Ev Administrasiyasına ümumilikdə 4799 petisiya ünvanlanıb və bunlardan cəmi 227-nə Administrasiya tərəfindən cavab verilib, “Ədalətin Bərqərar Olunması və Böyük Fəlakətin Qarşısının Alınması naminə” adlı petisiya isə Ağ Ev müraciət platforması tarixində ikinci ən məşhur petisiyadır.

– Elxan müəllim, 2010-cu ildən Siz Şamaxı rayonunu Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində təmsil edirsiniz. Məlumdur ki, 1918-ci il mart-aprel aylarında ermənilərin Azərbaycana qarşı törətdikləri soyqırımın ən dəhşətli

hadisələri Şamaxıda cərəyan edib.

– Həqiqətən də Şamaxıda ermənilərin törətdikləri qırğın həm qurbanlarının sayına, həm də əhatə dairəsinə görə fərqlənir. O zaman qəza mərkəzi olan Şamaxı şəhərini ermənilər fürsətdən istifadə edərək ələ keçirmək istəyirdilər. 1918-ci ilin mart ayında başda Stepan Şaumyanın əlaltısı olan Şamaxı ermənisi Lalayan olmaqla Bakı Sovetinin erməni-daşnaklardan ibarət cəllad dəstələri dinc, günahsız şamaxılılara, sözlün həqiqi mənasında, divan şutdular. Şamaxı soyqırımı bəşəriyyət tarixinin ən qatı cinayətlərindən biridir. Ona görə də bu soyqırım haqqında həqiqətlərin çatdırılması bizim əsas prioritetlərimizdən biridir. AVCİYA 2011-ci ilin martından başlayaraq “Azərbaycanda erməni terrorunun izləri – Şamaxı soyqırımı (1918-ci il)” adlı layihə həyata keçirməyə başlayıb. Layihə çərçivəsində 2011-ci ilin martında Şamaxıda yüksək səviyədə beynəlxalq konfrans keçirilib, həqiqətləri çatdırmaq üçün Azərbaycan və ingilis dillərində “Şamaxı soyqırımı” adlı kitab nəşr edilərək müxtəlif ölkələrə yayılıb. 2012-ci ilin martında Bakıda “İnsanlıq əleyhinə cinayətlər: Şamaxı soyqırımı” mövzusunda eilmi-praktik konfrans keçirilib. Assosiasiya erməni cinayətlərinin dünyaya çatdırılması sahəsindəki məqsədyönlü işini davam etdirərək, 2012-ci ilin oktyabr ayında “Şamaxı qırmızı terrorun hədəfində (XX əsrin 30-cu illər repressiyaları)” kitabını nəşr etdirib. Ötən il nəşr etdirdiyimiz “Şamaxı Ensiklopediyası”nda da ermənilərin və onların əlaltılarının Şamaxıda törətdikləri soyqırım və onun nəticələrindən ətraflı bəhs olunur.

– Elxan müəllim, qarşidan Xocalı soyqırımının 25-ci ildönümü gəlir. Yəqin ki, AVCİYA-nın da bu tarixlə bağlı planları var.

– Əlbəttə. Bu hadisə ilə bağlı artıq tədbirlər planı hazırlanıb. Amma bu tədbirlər içərisində ilk növbədə mənim təşəbbüsümlə “1905.az kitabı” seriyasında nəşr olunacaq “Xocalı yaddaşı” kitabını qeyd etmək istəyirəm. Şərti olaraq bir neçə hissəyə bölünən kitabda Xocalı faciəsinədək olan dövr, bilavasitə faciə, faciənin qiymətləndirilməsi ilə bağlı materiallar, orijinal müsahibələr daxil edilməsi nəzərdə tutulub.

Yeri gəlmişkən, qeyd etmək istərdim ki, bu, “1905.az kitabı” seriyasından artıq ikinci kitab-

dır. Daha öncə bu seriyadan tanınmış tarixçi Aqil Şahmuradovun “Ermənilər Cənubi Qafqazda” (məskunlaşma tarixindən) kitabı çap edilib. Kitabda ermənilərin mənşəyi, miqrasiya prosesləri nəticəsində Balkanlardan Anadolunun şərqinə gəlmələri, Rusiya imperiyasının yardımı ilə Cənubi Qafqaza köçürülmələri, yerli xalqların mədəniyyətini və tarixini mənimsəmələri ermə-

ni və xarici mənbələrlə sübuta yetirilir.

Əminəm ki, “Xocalı yaddaşı” kitabı da Ermənistanla informasiya müharibəsində mühüm “silah”larımızdan olacaq.

*Fuad Babayev, Gündüz Nəsibov,
1905.az
10.02.2017*

XOCALI SOYQIRIMI MÖVZUSUNDA ELMİ, BƏDİİ VƏ PUBLİSİSTİK KİTABLAR**Azərbaycan dilində**

* Abbas Həmid (Abbasov Həmid Məhəmmədəli oğlu). Nər igidlər, alov saçın! (cəbhə şerləri)-Vətən nəğmələri /H. Abbas/. Bakı, "Azərneşr", 1992, 48 s., portr., fotoşək.

* Abdullayev Əsgər İbrahim oğlu. Keçmişini unudan-gələcəyini itirər (Xocalı faciəsinin 22-ci ildönümünə həsr edilmişdir)/Ə. Abdullayev; elmi red. H. Cəfərov; baş red. İ. Səfərov; red. İ. Hüseynova, Azərb. Resp. Təhsil Naz., Azərb. Döv. İqtisad Un-ti/. Bakı, "İqtisad Universiteti", 2015, 160 s., portr.

* Ağayev Şahrza Oğul oğlu. Qarabağ vətəndir. /Şahrza Ağayev, Təyribə Hüseynova; elmi red. V. Piriyev/. Bakı, "Nasir", 2008, 88 s., xəritə.

* Axundlu Yavuz İbrahimxəlil oğlu. Ürəyimdən keçənlər: Publisistik düşüncələr /Y. Axundlu; tərtib edən. H. Həşimli; elmi red. İ. Əliyev; ön sözün müəllifi. S. Kazımoğlu/. Bakı, "Adiloğlu", 2002, 244 s.,

* Axundov Asif Xeybər oğlu. Qonşuya xor baxmazlar (Qan yaddaşımız)/Asif Axundov; red. N. Şahtaxtinskaya; rəssam B. Qasimov/. Bakı, "Araz", 2001, 104 s., portr., ill.

* Axundov Əmir. İkinci Xocalı (şerlər) /Ə. Axundov; red. S. Ağayev/. Bakı, "Şuşa", 2004, 120 s., 1 port. ill.

* Aliyev Vaqif Alı oğlu. Xocalı göyərçinləri: faciə haqqında yarımqıç kitab /V. Aliyev; red. G. Xudiyeva; sponsor Kürdəmir rayon İcra Hakimiyyəti/. Bakı, "Elefant polygraphy", 2011, 76 s.

* Ana dərdi: Bayatılar /Tərt.: M. Qasımlı, red. K. Aslan/. Bakı, "Hərbi nəşriyyat", 1995, 28 s., portr., fotoşək.

* Arzumanlı Vaqif Mınad oğlu. Türk dünyası və "Böyük Ermənistan" xülyası /V. Arzumanlı, X. Baxşəliyeva; elmi red. M. Qasımlı; ön sözün müəll. H. Çetin/. Bakı, 2008, 240 s.

* Aşırılı Akif. Türkün Xocalı soyqırımını /A. Aşırılı; red. Ə. Həsənov/. Bakı, "Nurlan", 2005. 152 s. +24 səh. şəkil

* Atalı Eluca (Hüseynova Mədinə İxtiyar qızı). Tıqranizm Xocalıda /E. Atalı; red. Ə. Qonaq; məsl. E. Atayurd/.

* Avşarova İradə Nizam qızı. Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti tayfalarının bədii tunc məmulatı (e. ə. XIV-VII əsrlər) /İ. Avşarova; elmi red. V. H. Əliyev, S. H. Aşurova; rəyçi. Ə. Q. Cəfərov, T. İ. Axundov; rəssam İ. N. Avşarova; AMEA, Arxeologiya və Etnoqrafiya İn-tu/. Bakı, "Nurlan", 2007, 192 s., ill.

* Avşarova İradə Nizam qızı. Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti tayfalarının bədii tunc məmulatı (e. ə. XIV-VII əsrlər) (ed. dis., 07. 00. 06 /İ. N. Avşarova; AMEA, Arxeologiya və Etnoqrafiya İn-tu/. Bakı, 2005, 212 s., şəkil.

* Azərbaycan folkloru antologiyası/AMEA, Folklor İn-tu; toplayanı. B. Hüseynov; tərt. ed., red. və ön sözün müəll. H. İsmaylov; nəşrinə məsul. Ə. Ələkbərli/. XVII Kitab Muğan folkloru: Araların arasından toplanmış folklor nümunələri. Bakı, "Nurlan", 2008, 448 s.

* Azərbaycan xalçaları. Qarabağ inciləri. Bakı, [s.n.], 2016, 156 s., ill. "Azərbaycan xalçaları" fransız, ingilis, rus, alman, italyan dillərində nəşr edilib.

* Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. 25 cildde. "Azərbaycan" cildi. "Azərbaycan Milli Ensiklopediyası" Elmi Mərkəzi, Bakı, 2007, 884 s.

* Azərbaycan Respublikası Xatirə Kitabı. 20 cildde. Ensiklopediya/AMEA; baş red. N. R. Hacızadə; red. hey. Ə. M. Həsənov [və b.]; red. şurası B. Ə. Rüstəmov (sədr) [və b.]; [burax. məs. K. İsmaylov, N. Məmmədova], Bakı.

* Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. 10 cildde, 3-cü cild, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş redaksiyası. Bakı, 1979, 600 s.

* Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları: Bibliografiya /Tərtib edən: H. M. Həmidova/. Bakı, 2008, 238 s.

* Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında (Azərbaycan, Türk, İngilis, Rus, Alman, Fransız və Ərəb dillərində). Bakı, "Azərbaycan", 1998, 120 s.

* Biz öz yurdumuza qayıdacağıq: Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin Xocalı, Kəlbəcər, Şuşa, Laçın, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan rayonları ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşlərinin materialları /Buraxılışa məsul. R. Mehdiyev, H. Orucov/. Bakı, "Azərbaycan Ensiklopediyası NPB", 1997, 520 s., fotoşək.

* Boran Əziz. Xocalı soyqırımını: səbəbləri, həyata keçirilmə üsulları və nəticələri /B. Əziz; elmi red. M. Q. Abdullayev; red. Ə. Ağalarov; rəyçi. F. F. İbrahimli və b. /. Bakı, "Azərneşr", 2014, 240 s. cədvəl, fotoşək., ill

* Cəbraylov Üzeyir Cəbrayıl oğlu. Qanlı fevral /Ü. Cəbraylov; red. Ə. Kəlbəcərli/. Bakı, [s.n.],

2010, 160 s., 4 v. fotosək., xəritə

* Cəfərov İlqar. Qarabağ harayı fotolarda (Azərbaycan və İngilis dillərində). Bakı, CBS, 2012, 36 s.

* Çaxmaqlı Qafar (Mehdiyev Qafar Qələndər oğlu). Dağlıq Qarabağ işğaldan əvvəl... və sonra/Q. Çaxmaqlı; red. M. Oxçoğlu/. Bakı, "Hərbi nəş-t", 2009, 136 s., fotosək.

* Dədəyev Bilal və b. Qarabağ 99 sualda. /B. Dədəyev, C. Mahmudlu, Ş. Əbilov; layihənin rəh. C. Osmanlı (ön söz müəl.); elmi red. T. Nəcəfli; baş red. İ. İsayev; dizayner İ. Məhəmmədli/. Bakı, CBS, 2014, 368 s.

* Dərələyəzli Kamil (Məmmədov Kamil Qəhrəman oğlu). Dərələyəz od içində. /K. Dərələyəzli; red. Ə. Ələkbərli/. Bakı, "Ağrıdağ", 2001, 562 s., 1 portr., xəritə, fotosək.

* Elatlı Elxan (Osmanov Elxan Əbdürrəhman oğlu). Cəhənnəmdən gələn səs: roman /E. Elatlı; rəssam Y. Rəhimov/. Bakı, "MBM", 2009, 368 s., ill.

* Erməni qəsbkarlığının qanlı fəsadları: Xocalı qətləmi /ideya rəhbəri, tərt. et. və ön söz. müəl. A. Xankişiyev; red. A. Rəhimov; nəşir R. Xan-Sayad oğlu/. Bakı, "MBM", 2009, 84 s., fotosək.

* Erməni terroru (Azərbaycan, İngilis və Rus dillərində)/baş məsləhətçi E. Mahmudov; məsləhətçilər F. Vahabov, Ş. Sayılov; tərt. E. Səmədov, E. Ağayev, A. Həsənoğlu; red. qrupu F. Sadıqov [və b.]; ön söz Ə. Abdullayev/. Bakı, "Vətən", 2005, 168 s., şək., fotosək.

* Eyvazlı Elşad. Böyüməyən uşaqlar: 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə /E. Eyvazlı; red. Rzazadə, Ə.; üz qabığının tərtibatı M. Mədədzadə/. Bakı, "Nurlan", 2014, 88 s., fotosək., portr. Azərbaycan, türk, ingilis və alman dillərində.

* Əhmədli Salatın (Əhmədova Salatın Alı qızı). Başdaşı əhvalatı /S. Əhmədli; red. A. Sultanlı; dizayn Ş. Əliyeva; ön söz. G. Pənah/. Bakı, "B-Print", 2015, 200 s., portr., fotosək. Azərbaycan , ingilis və rus dillərində.

* Əhmədov Elçin. Ermənistanın Azərbaycan təcavüzü: təhlili xronika (1987-2011) /E. İ. Əhmədov; elmi red. Ə. Həsənov; məsləhətçi B. Səfərov; Azərb. Resp. Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, "Azərb. Resp. Dağlıq Qarabağ bölgəsinin Azərbaycanlı İcması" İctimai Birliyi/. Bakı, "Letterpress", 2012, 912 s., portr., şək., fotosək., cədv., xəritə

* Əhmədov Rəhman Zeynal oğlu. Koroğlu qeyrətli məkan Kosalar /R. Əhmədov; nəşir T. Vəlixanlı; red. S. Kəlbixanlı; sponsor E. H. Rzayev/. Bakı, "Mütərcim", 1997, 48 s., portr.

* Ələkbərzadə Mehriban Zaur qızı. Tarixin bir günü və ya bir günün tarixi /M. Ələkbərzadə; elmi red. və ön söz. N. Cəfərov; rəyçi. K. Şükürov; Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi/. Bakı, "Təhsil", 2005, 128 s., portr., ill.

* Əliyev Cəlal Əlirza oğlu, Budaqov Budaq Əbdüləli oğlu. Türklər, azərbaycanlılar, ermənilər: Tarixi həqiqətin soyqırımı/Red. R. Kərimova/. Bakı, "Azərneşr", 2003, 72 s., xəritə, ill.

* Əliyev Qafar Məmməd oğlu. Müasir Azərbaycanın banisi, xilaskarı, qurucusu: (Heydər Əliyev haqqında) /Q. Əliyev; elmi red. Ə. M. Həsənov/. Bakı, "Şəms", 2006, 520 s., portr., foto

* Əmirhaşimi Abdulla (Cavanşir). Bir neçə söz /A. Əmirhaşimi/. Germany, Stockholm, [s.n.], 2009, 134 s., 1 portr.

* Əsgəroğlu Ədalət (Məmmədov). Dərdimizin qan rəngi: poema (Azərbaycan, rus, ingilis və türk dillərində)/Ə. Əsgəroğlu; tərcüməçilər S. Məmmədzadə, S. Gülten, O. Hacımusalı; dizayner. M. Qaraxanlı/. Bakı, "Mütərcim", 2009, 48 s., portr.

* Əsgəroğlu Ədalət (Məmmədov). Xocam Xocalı! /Ə. Əsgəroğlu; red. Z. Əzəmət/. Bakı, "Ərgünəş", 2012, 112 s., portr., fotosək

* Əsgərov Vüqar İsa oğlu. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları. /V. Əsgərov; red. İ. Əhmədov; baş məsləhətçi. M. Rəhimov, məsləhətçi. T. Rzayev, E. Səmədov/. İl nəşr. Bakı, "Ideal-Print", 2010, 288 s.

* Əyyub Nəriman (Məmmədov Nəriman Əyyub oğlu). Şəhid Xocalı (poema, şeirlər). Bakı, "Nərgiz", 2013, 230 s., fotosək., portr. + [1] elektron. opt. disk (CD-ROM).

* Gədəbəyli Dəmir (Qasimov Dəmir Müseyib oğlu). Tuğ harayı: (poema və şeirlər)/D. Gədəbəyli; ön söz müəl. M. Qacar/. Bakı, "Təfəkkür", 2001, 60 s., portr.

* Göyçəli Həsən (Kərimov Həsən Səməd oğlu). Könül dünyam /H. Göyçəli; red. Z. Yaqub; ön söz Q. Mehdi; nəşir A. Fəttahova/. Bakı, "MBM", 2014, 216 s., ill., portr.

* Gün Nurengiz. Xocalı simfoniyası (Rekviyem poema) /N. Gün; red. E. İsgəndərzadə/. Bakı, "Vektor", 2006, 83 s.

* Hacıyev Hacı Əlihəydər oğlu. İstiqlalın əzablı yolu : Azərbaycan Demokratik Respublikası tarixinin bəzi səhifələri /H. Hacıyev/. Bakı, "Boz oğuz", 1996, 168 s.

* Heydər Əliyev: "Biz Azərbaycan ərazisində ikinci bir erməni dövlətinin yaranmasına yol vermə bilmərik". /Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzinin nəşri/. Bakı, "Əbilov, Zeynalov və oğulları", 2006,

472 s.

* Həsənqızı Fatma (Məmmədova Fatma Həsən qızı). Xocalıda uşaqların fəryadı (Hekayələr)/F. Həsənqızı; red. M. Ələkbərli/. Bakı, "Şur", 2004, 152 s., portr.

* Həsənqızı Fatma (Məmmədova Fatma Həsən qızı). Xocalıda uşaqların fəryadı (Hekayələr)/F. Həsənqızı; red. M. Ələkbərli/. II hissə. Bakı, "Şur", 2007, 168 s.

* Həsənli Şələlə. Sonradan sonra...: Hekayələr /Ş. Həsənli; red. Ş. Əmrahov, ön sözün müəllifi Q. Nəcəfzadə/. Bakı, "Yurd", 2001, 40 səh.: 1 portr.

* Hüseynov Sabir Qasım oğlu. Xocalıdan gələn səs /S. Hüseynov; red. M. Araz/. Bakı, "Azərbaycan", 1993, 48 s., portr., fotoşək.

* Xəlilqızı Əslil. Güllələnmiş uşaqlıq (Azərbaycan, Rus və İngilis dillərində) /Ə. Xəlilqızı; red. M. Nazimoğlu; tərcüməçilər A. Qorina, N. Məmmədov, dizayner. T. Gəncəliyev/. Bakı, "Çaşıoğlu", 2007, 296 s.

* Xəlilov Vidadi Cəmil oğlu. Seçilmiş əsərləri /V. C. Xəlilov; tərtib edən Ə. Xəlilova, G. Xəlilova/. Cild 6. Bakı, "Nərgiz", 2012, 270 s., portr.

* Xocalı-1992 (Azərbaycan, Rus, İngilis və Fransız dillərində)/Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi; yaradıcı heyətinin rəhbəri F. Babayev, elmi məsləhətçi E. Süleymanov, red. G. Nəsimov, İ. Muxtarova, dilçi-red. M. Babayeva, dizayner F. Əliyev/. Bakı, "CBS", 2012, 212 s., 8 v. fotoşək.

Xocalı-1992 (Azərbaycan, Rus, İngilis və Fransız dillərində)/. Xocalı -1992 (Azərbaycan, Rus, İngilis və Fransız dillərində)/Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi; yaradıcı heyətinin rəhbəri F. Babayev, elmi məsləhətçi E. Süleymanov, red. G. Nəsimov, İ. Muxtarova, dilçi-red. M. Babayeva, dizayner F. Əliyev/. 2 nəşri. Bakı, "CBS", 2014, 264 s.

* Xocalı Allahyar. Xocalı soyqırımının qurbanları. /red. H. Orocov/. I kitab. Bakı, "Şərq-Qərb", 1999, 192 s., fotoşək.

* Xocalı Allahyar. Vətən ağrısı, torpaq yağısı. /red. V. Quliyev/. Bakı, "Azərbaycan", 1993, 72 s.

* Xocalı XX əsrin soyqırımı [izomaterial] (Azərbaycan, Rus, İngilis, alman, Fransız və Arab dillərində) /layihənin rəhbəri Ə. Həsənov, A. Aslanov; tərtibçi red. Ə. Mehdiyev, V. Əliyev, D. İsmayılov; tərcüməçi C. Səfərov (rus), F. Ağazadə (inglis), S. Yusifov (alman), F. Bağırov (fransız), Ə. Sami (ərəb); rəssam E. Aslanov; dizayner İ. Nəcəfzadə; Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyası ictimai-siyasi məsələlər şöbəsi; Azərbaycan. Bakı, "Şərq-Qərb", 2012, 130 s.

* Xocalı rayonu [Xəritə] /Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi/. Bakı, "Kartografiya fabriki", 2001, rəngli

* Xocalı Soyqırımı (Azərbaycan, İngilis və Rus dillərində)/red. hey.: Akif Nağı və b.; Qarabağ Azadlıq Təşkilatı/. Bakı, 2009, 56 s.

* Xocalı soyqırımı /red. hey. A. Nağı və b.; nəşir N. Həbibov. Qarabağ Azadlıq Təşkilatı/. Bakı, 2014, 36 s., gerb, fotoşək.

* Xocalı soyqırımı - 1992: sənədlər, faktlar və xarici mətbuatda (Azərbaycan, Rus və İngilis dillərində) /layihənin rəhbəri E. Süleymanov; baş red. A. Şəfiyev; red. hey. N. Abdullayev və b.; Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası; Qaçqın və Məcburi Köçkünlərin Hüquqlarını Müdafiə Mərkəzi; Azərbaycanda Mıqrantların, Qaçqın və Məcburi Köçkünlərin Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə İctimai Birlik/. Bakı, "Əbilov, Zeynalov və oğulları", 2006, 584 s., ill, fotoşəkili

* Xocalı soyqırımı /Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Bakı Slavyan Un-ti, Azərbaycanşünaslıq Tədris-Mədəniyyət Mərkəzi; tərt. ed. S. S. Məmmədov; red. E. C. Məmmədov. / Bakı, "Bakı Slavyan Un-ti", 2015, 16 s., fotoşək.

* Xocalı soyqırımı 24 il sonra /Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi; burax. məs. A. Ağayev; red. Ü. Abdullayeva; haz. S. Abdullayeva; tərt. V. Əliyev/. Bakı, [s.n.], 2016, 28 s., fotoşək., faks.

* Xocalı soyqırımı rəhbərlərinin yaddaşında /tərt. ed. C. Dostəli; red. M. Əmirov/. Bakı, [s.n.], 2009, 144 s., portr., fotoşək

* Xocalı soyqırımı: milyon imza – bir tələb (Azərbaycan, İngilis və Rus dillərində) /layihənin rəhbəri E. Süleymanov, Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası/. Bakı, "Əbilov, Zeynalov və oğulları", 2007, 536 s.

* Xocalı soyqırımı-20: bibliografiya /tərt. M. Məmmədova; burax. məs. və ixt. red. K. Tahirov; red. G. Səfərellyeva; Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, M. F. Axundov ad. Azərbaycan Milli Kitabxanası/. Bakı, "Milli Kitabxanasının mətbəəsi", 2012, 314 s.

* Xocalı Soyqırımının qurbanları. /tərt. A. Xocalı, red. H. Orocov, O. Sadıxov, G. Əmruallahqızı/. Kitab I. Bakı, "Şərq-Qərb", 1999, 192 s., portr., fotoşək.

* İbadoğlu İbrahim. Sərkərdə /İ. İbadoğlu; red. H. Sadıqova; ön söz. V. Bəşadlı/. Bakı, "İşiq", 1995, 180 s., portr., ill., fotoşək., şəçərə

* İbayev Vəfəddin Ələm oğlu. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüquq müstəvisində /V. Ə. İbayev; elmi red. L. H. Hüseynov/. Bakı, "Elm", 2006, 696 s.

* İftixar (İftixar Fəhrat oğlu Piriyyəv). Soyqırımı tarixinin dastanı (iki hissəli xronikal, dramatik mənzum tarixi dastanı) /İftixar; yekun sözün müəll., məsləhətçi və kitabın nəşri İ. Əliyev/. Bakı, "Apostroff", 2013, 160 s., portr., fotoşək., şək.,

* İmanov Vahid. İcimdə yaşatdığım dərd /V. İmanov; red. N. Cənandar/. Bakı, "Nurlan", 2007, 168 s., şək.

İnqilab Xan Rəvan (Vəlizadə), Cəfəri Hacı Əliağa. Xocalı faciəsi: (roman). Bakı, "Çıraq", 2003, 348 s., portr.

* İsmayıl Eldar (İsmayilov Eldar Ələsgər oğlu). Vətən dedi İbrahim /E. İsmayıl; spons. K. İsmayıl oğlu/. Bakı, "Sabah", 1995, 52 s., 1 portr.

* İsmayilov İsmatil Zakir oğlu. Türk dünyası XX əsrdə /İ. İsmayilov; red. Y. Əhmədov/. Bakı, "Vətən", 2009, 216 s., portr., cədv.

* İsmayilov Rufik, Şirinov Elmir. Naxçıvan bir məktəbdir. (məqalələr) /R. İsmayilov, E. Şirinov; Red.: Ə. Quliyev/. Bakı, "Nurlan", 2007, 232 s.

* Kərimli Kərim Sevinç oğlu. Xocalı - vəhşi əsrin vəhşi əsəri: [1992-2009]. Bakı, "Qanun", 2009, 160 s.

* Kərimli Tağı Arzuman oğlu. Türk millətinə qarşı erməni terroru /T. Kərimli; red. Z. Əliyev/. I kitab. Bakı, "Nurlan", 2003, 100 s., portr., fotoşək.

* Kərimov Kərim Məmmədخان oğlu. Soyqırım [izomaterial]: siyasi karikaturalar /K. Kərimov/. Bakı, "İndigo" mətbəəsi, 2006, 32 s., 29 əsər.

* Köçərli Qaçay (Şirinov Qaçay Fərman oğlu). Qanlı hekayələr /Qaçay Köçərli; red. Tənzilə Cəmilova/. Bakı, "Gənclik", 1996, 100 s.

* Qarabağ - irsimizin əbədi yaddaşı /Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi; ideya və ön sözün müəll. Ə. Qarayev; red. və sözdərinin müəll. T. Vəliyev; fotolar. H. Hüseynzadə və b. / . Bakı, "Rəqəmli dövr", 2008, 384 s., şək., fotoşək.

* Qarabağ. Yaddaş /"Sağlam İnkişaf və Maarifləndirmə" İctimai Birliyi; Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi; layihənin rəh. və material. toplayan. A. Ə. Xəlilov; baş məsl. Q. Hacıyev; məsl. H. Əliyeva; red. V. Hüseynova/. Bakı, "MHS-Poliqraf", 2010, 192 s., şək., xəritə

* Qarabağda talan var... /Tərtibçilər Ç. Tofiqoğlu, Ə. Mahmud; baş red. İ. Vəliyev/. Bakı, "Azərbaycan Ensiklopediyası NPB", 1996, 176 s., portr., şəkilli

* Qarabağlı Aydın (Məmmədov Aydın Babayev oğlu). Qarabağ, onun qədim tayfaları və toponimləri /A. Qarabağlı; elmi red. Q. Kazimov; red. E. Kamal/. Bakı, "Mütərcim" 2008, 480 s., portr., cədv, şək., + 1 v. əlavə seçərə

* Qaraoğlu Fazil. Ermənilər və həqiqətlər: rəsmi sənədlərlə /F. Qaraoğlu; elmi məsləhətçi. L. Məmmədova, Ə. Eyvazov; baş red. N. Mehdiyeva; red. B. Abdullayev/. III cild. Bakı, "Nurlar", 2009, s. 940-dan, 1279-a qədər: fotoşək

* Qaya Yaşar. Xocalı ağrısı /Y. Qaya/. Bakı, "Print", 2006, 40 səh., 1 portr., 12 sm.

* Qayalı Zərəngiz Dəmirçi. Vəfəddin mənim /Z. Dəmirçi Qayalı; red. A. Rüstəmov/. Bakı, "Nurlan", 2006, 84 s., portr.

* Qaziyev Yusif. Erməni məsələsi: yalanlar gerçəkliklər /Y. Qaziyev; nəşrə haz. M. Təkləli, R. Yılmaz; red. N. Qocayev, S. Arı/. Bakı, "Nurlar NPM", 2009, 344 s.

* Qəlb yarası: İranlı mühacirlər cəmiyyəti /Tərt. edən Ə. Lahrudi; red. H. Nəcəfquliyev/. Bakı, 2000, 88 s.

* Qırxqızlı Qasım (Qasimov). Qırxqızda Qartal yuvası /Q. Qırxqızlı; red. V. Quliyev/. Bakı, "Şuşa", 1998, 144 s.

* Qırxqızlı Qasım. Əsrin faciəsi - Xocalı /Q. Qırxqızlı; red. H. Orucov/. Bakı, "Şərq-Qərb", 1999, 124 s.

* "QSM-7" təsdiq edir. (Azərbaycan və ingilis dilində) /Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri/. Bakı, "Qismət", 2010, 216 s., portr.

* Quliyev Etibar Dilqəm oğlu. Xocalı - sağalmaz yarım mənim : [kitab Xocalı soyqırımının iyirminci ildönümünə həsr edilir] /E. Quliyev, A. Dilqəmçizi, D. Quliyev/. Bakı, "Mütərcim", 2012, 124 s., fotoşək.

* Quliyev Məmməd Mehdi oğlu. Simfoniya-rekviem (Xocalı şəhidlərinə) [Notlar] /M. Quliyev/, Bakı, 1994, 22 s.

* Quliyeva Zəkürə Qüdrət qızı. Yurda xəbər elə /Z. Quliyeva; red. S. Ağayev/. Bakı, "Şuşa", 2010, 226 s., portr., fotoşək

* Məhəmmədoğlu Yusif. (Osmanlı Yusif Məhəmməd oğlu). Torpaq qan ağlayır : (həqiqətlər və faktlar) /Y. Məhəmmədoğlu, E. Yaqubov; red. İ. Həsənov; məsləhətçi N. Cəfərov, Ş. Usubov/. Bakı, "Oğuz", 2014, 208 s., portr., fotosəhək

* Məhərrəmzadə Əlibala Səttar oğlu. Xocalı Soyqırımı: ermənilərin azərbaycanlılara qarşı apardığı soyqırım siyasətinin xronologiyası /Əlibala Məhərrəmzadə; red. S. Hüseynov/. Bakı, "Adiloğlu", 2011, 168 s., 8 v. fotosəhək.

* Məmmədov Dadaş Nazim oğlu. Xocalı harayı [İzomaterial]: Xocalı faciəsi rəssam Nazim Məmmədovun gözləri ilə /D. N. Məmmədov; red. V. Yusifli; foto. H. Quluzadə/. Bakı, [s.n.], 2010, 106 s.

* Məmmədov Eynəddin Hüseyn oğlu. Ölməzlik /E. Məmmədov; red. S. İbrahimli/. Bakı, "Qanun", 2009, 344 s., portr., fotosəhək.

* Məmmədov Nəriman Həbib oğlu. Simfoniya NVII [Notlar]: Xocalı faciəsinə həsr edilir /N. Məmmədov/. Bakı, 1985, 50 s., notlar

* Məmmədov Sabir Surxay oğlu. Tarixi saxtalaşdırmaq cinayətdir /S. S. Məmmədov; red. A. Cəbrayılı/. Bakı, "Yazıçı", 2012, 360 s., portr., fotosəhək.

* Məmmədov Sabir Surxay oğlu. Tarixi saxtalaşdırmaq cinayətdir /S. Məmmədov; red. S. Mikayılıqızı/. II hissə. Bakı, "Ziya", 2015, 256 s., portr., fotosəhək.

* Məmmədov Sadir Surxay oğlu. Xocalı soyqırımı (məlumat kitabçası) /S. Məmmədov; red. E. Ə. Şükürlü; Azərb. Resp. Təhsil Nazirliyi, BSU; Azərbaycanşünaslıq Tədris-Mədəniyyət Mərkəzi/. Bakı, "Kitab aləmi", 2010, 16 s. fotosəhək. + [1] elektron. opt. disk (CD ROM)

* Məmmədov Sadir Surxay oğlu. Ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırım /S. Məmmədov; red. E. Ə. Şükürlü; Azərb. Resp. Təhsil Nazirliyi, BSU; Azərbaycanşünaslıq Tədris-Mədəniyyət Mərkəzi/. Bakı, "Kitab aləmi", 2010, 16 s. + [1] elektron. opt. disk (CD ROM)

* Məmmədova Həvva İsa qızı. Xocalı: Şəhidlər, Şahidlər. /Xocalı rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı Şahmar Usubovun tövsiyyəsi ilə hazırlanmışdır/. Bakı, "Yeni nəşrlər evi", 2003, 198 s.

* Mirnəsiroğlu Miryusif. Xocalıda görüşürük: Şəcərəvi poema. /M. Miryusif oğlu/. Bakı, "Dünya", 1996, 64 s.

Mirzə Rauf (Rauf Yaqub oğlu Mirzəyev). Kosalar. /Red. İradə Aytel/. Bakı, "Bakı", 2013, 224 s.

* Mühəribə və tarixi-mədəniyyət abidələrimiz: işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində xanəqahlar, pirlər, ziyarətgahlar /Heydər Əliyev fondu; Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İnsan Hüquqları İnstitutu/. Bakı, [s.n.], 2006, 63 s.

* Müslümqızı Səriyyə. Dünya susmasın gərək: sənədli xronika/S. Müslümqızı; red. İ. Bədixanlı; ing. dilinə çev. N. Abbasova, A. Ağabəyli/. Bakı, "Yazıçı", 2014, 36 s., 6 v. fotosəhək.

* Müslümqızı Səriyyə. Xocalıdan gələn var (Azərbaycan, ingilis və rus dillərində) /S. Müslümqızı; red. M. Nazimoğlu, Ə. Xəlilqızı/. Bakı, 2008, 254 s., fotosəhək.

* Müslümqızı Səriyyə. Onlar heç vaxt böyüməyəcəklər : [Xocalıda şəhid olan uşaqlar haqqında] (Azərbaycan, ingilis və rus dillərində) /müə. və tərt. ed. S. Müslümqızı; red. M. Nazimoğlu, Ə. Xəlilqızı; tərc. Ə. Ağabəyli, T. Bulud, N. Məmmədov; "Azərbaycan Yolu" Siyasi Hərəkatı. Bakı, 2007, 96 s., portr.

* Müslümqızı Səriyyə. Xocalı uşaqları - Qan içində qar çiçəyi povest (Azərbaycan, İngilis və Rus dillərində) /S. Müslümqızı; red. Z. Şahsevənlı; ingilis dilinə çevirənlər N. Abbasova, A. Ağabəyli; rus dilinə çevirəni A. Hüseynov; rəssam - fotoqraf T. Cəfərov/. Bakı, "Yazıçı", 2013, 120 s.

* Müslümqızı Səriyyə. Ölümdən o yandakı Xocalı /S. Müslümqızı; red. M. Nazimoğlu; rəssam V. Ucatay/. Bakı, "Şəms", 2006, 224 s.

* Müslümqızı Səriyyə. Qar üstünə qan yağdırdı /S. Müslümqızı; red. Ç. Ələkbəzadə/. Bakı, "Azər-nəşr", 1993, 184 s.

* Müstəqil Azərbaycan 80 il tarix səhnəsində: Sənədlər, məqalələr toplusu /Tərt. Q. Q. İbrahimoğlu; red. Z. Mehdi, M. İslam/. Bakı, "Vətən", 1998, 218 s., ill.

* Nağı Akif. Qarabağ müharibəsi: qısa tarix / haz. A. Nağı; rəy. K. Şükürov, F. Əhmədova/. Bakı, "Ağalarov Anar", 2014, 124 s. fotosəhək., gerb. Türkcəsinə çevirəni Cəfər Daldır. Kitab QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə yardımı ilə çap olunub

* Nərimanoğlu Məhəmməd, Ənsər Bilal. Türklərə qarşı törədilmiş erməni terrorunun qısa xronikası /M. Nərimanoğlu, B. Ənsər; red. R. Fərəcov/. Bakı, "Adiloğlu", 2009, 188 s.

* Orucova Esmira. Bizi əsirlikdən qurtaran (Azərbaycan və İngilis dillərində). /Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının nəşri/. Bakı, "Qismət", 2006, 680s., portr., xəritə.

* Paşayeva Qənirə Ələsgər qızı. Xocalı soyqırımı [26 fevral 1992] : şahidlərin dilindən /Q. Paşayeva, H. Məmmədova; red. Ə. Qoşalı [Yolçuyev]/. Bakı, "Elm və təhsil", 2011, 288 s., fotosəhək., 1 v.

qat. xəritə

* Pənah Gülxani (Şükürova Gülxani Vaqif qızı). Fələk belə qismət yazmaz, Xocalı: kitab Xocalı Soyqırımı gününə həsr olunur /G. Pənah; red. A. Arif qızı; dizayn S. Hüseynzadə; ön söz. müəll. Ə. R. Xələfli, S. Tahir/. Bakı, "UniPrint", 2011, 308 s., fotoşək.

* Pənah Gülxani (Şükürova Gülxani Vaqif qızı). Torpaq sənin, Vətən sənin... /G. Pənah, S. Əhmədli; ön söz F. Qoca; red. Rəbiyyə; dizayn Ş. Əliyeva/. Bakı, "Uniprint", 2015, 438 s., portr.

* Pompeyev Yuri Aleksandroviç. Qarabağ qan içində. / Terc. Z. Mustafayev, red. İ. Öməröğlu (Vəliyev), ön söz: B. Vahabzadə/. Bakı, "Azərbaycan Ensiklopediyası" NPB, 1996, 160 s.

* Rəcəbov Oqtay Məmmədəğa oğlu. Başın sağ olsun vətən! (Xocalı avazları) [Notlar]: oratoriya /O. Rəcəbov; söz. Z. Yaqub/. Bakı, 2006, 31 s.

* Rəsuloğlu Böyük Bəy. Azərbaycan yolunda: Məqalələr toplusu /Böyük bəy Rəsuloğlu; Elmi red. və ön sözün müəll. V. Arzumanlı; Azərbaycan Elmlər Akademiyası Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu/. Bakı, "Qartal", 2001, 340 s., cədv., xəritə.

* Rza Əjdər Yunus (Yunusov Əjdər Hümbətali oğlu). Mən belə dünyanı istəməmişdim: şeirlər / Əjdər Yunus Rza; red. S. Cahangiroğlu/. Bakı, "Teknur", 2012, 478 s., portr.

* Salahzadə Ə. Xocalı xəcilləri: poema /Ə. Salahzadə; nəşir. Q. İsabəyli Salahzadə, Ələkbər Baba oğlu/. Bakı, "Şirvanneşr", 2006, 48 s.

* Səmədov Vasif. Leyla Əliyeva: "Xocalıya Ədalət!" (Beynəlxalq erməni terroruna qarşı yeni strateji model). 3 cildə, 1 cild (Təkrar nəşr) /V. Səmədov, R. Vəlizadə; ön sözün müəll. R. Hüseynov; baş elmi məsləhətçi A. Mustafayeva; elmi red. İ. Quliyev, C. Bəhramov; red. İ. Məmmədova, S. Sadıxqızı; Azərb. MEA, İnsan Hüquqları İn-tu; "Xocalıya Ədalət!" Beynəlxalq Təbliğət və Məlumatlandırma Kampaniyası; "Kaspian İzvestiya" Beynəlxalq İnformasiya Agentliyi/. Bakı, "CBS", 2014, 344 s., 32 v. fotoşək., xəritə, portr., cədv.

* Səmədov Vasif. Leyla Əliyeva: "Xocalıya Ədalət!" (Beynəlxalq erməni terroruna qarşı yeni strateji model). 3 cildə, 2 cild /V. Səmədov, R. Vəlizadə; ön sözün müəll. R. Hüseynov; baş elmi məs. A. Mustafayeva; elmi red. İ. Quliyev, C. Bəhramov; red. İ. Məmmədova, S. Sadıxqızı; Azərb. MEA, İnsan Hüquqları İn-tu; "Xocalıya Ədalət!" Beynəlxalq Təbliğət və Məlumatlandırma Kampaniyası; "Kaspian İzvestiya" Beynəlxalq İnformasiya Agentliyi/. Bakı, "CBS", 2014. 376 s., 40 v. fotoşək., xəritə, portr., cədv.

* Səmədov Vasif. Leyla Əliyeva: "Xocalıya Ədalət!" (Beynəlxalq erməni terroruna qarşı yeni strateji model). 3 cildə, 3 cild /V. Səmədov, R. Vəlizadə; ön sözün müəll. R. Hüseynov; baş elmi məs. A. Mustafayeva; elmi red. İ. Quliyev, C. Bəhramov; red. L. Məmmədova, Rahid Ulusel; Azərb. MEA, İnsan Hüquqları İn-tu; "Xocalıya Ədalət!" Beynəlxalq Təbliğət və Məlumatlandırma Kampaniyası; "Kaspian İzvestiya" Beynəlxalq İnformasiya Agentliyi; terc. ed. O. Məmmədov, S. Sadıxqızı/. Bakı, "CBS", 2014, 480 s., 40 v. fotoşək., portr.

* Soyqırım cinayəti (beynəlxalq aktlar normativ sənədlər müraciətlər və şərhlər toplusu)/burax. məs.n.Abdullayev; red. H. İsgəndərov; [AZE Konsaltinq Qrup; Hüquqi İslahatlara Yardım Mərkəzi]/. Bakı, "CBS", 2010, 88 s.

* Sultanov Ziyəddin Kamal oğlu. Xocalı faciəsi /Z. Sultanov; red. -tərtibçi. H. Sadıqova; ön sözün müəll. Q. Xəlilli /. Bakı, "İşıq", 1993, 104 s., 23 s. fotoşək.

* Sultanov Ziyəddin Kamal oğlu. Ürək dözmür ayrılığa.: (sənədli povestlər və sənədli hekayələr) /Z. Sultanov; red. V. Yusifli/. Bakı, "Adiloğlu", 2011, 280 s., portr.

Süleymanov Elxan, Süleymanov Vurğun. Ermənistanın Azərbaycana qarşı silahlı təcavüzü və işğalın ağır nəticələri. Bakı, "CBS", 2013, 176 s., 4 v. fotoşək.

* Şaxtaxtı Sabir (Hacıyev Sabir Həbib oğlu). Xəzəl oldu Xocalının Xəzəngülü /Kitab Yeni Azərbaycan Partiyası İcra Katibliyinin təşəbbüsü ilə yazılmışdır. Red. və məsləhətçi. A. Aslanov/. Bakı, "Nurlan", 2006, 140 s., fotoşək., faks.

* Şəhidlər: bibliografiya /M. F. Axundov ad. Azərb. Milli Kitabxanası; Azərb. Resp. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi; tert. ed. M. Məmmədova, A. Əliyeva; ixtisas red. və burax. məsul. K. Tahirov; red. G. Səfərləyeva; ön söz. X. Xəlilli. M. F. Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası/. Bakı, [s.n.], 2010, 398 s.

* Şəmki Tənha Təhməz (Aliyev). Xocalı harayı: poema /T. Tənha Şəmki; red. Ş. Selimbəyli/. Bakı, "Avropa", 2010, 128 s., portr., fotoşək.

Şükürov Məhəmməd Rəsul oğlu. Xocalı: Daş yaddaşım, qan yaddaşım. / M. R. Şükürov; məsl. Ş. Ş. Usubov; elmi red., ön sözün müəll. Q. Ə. Hacıyev; rəy. T. M. Məmmədov, H. F. Cəfərov/. Bakı, "Teknur MMC", 2011, 248 s.

* Tapdıqoğlu Nazim (Vəlişov). Xocalı ensiklopediyası /N. Tapdıqoğlu; red. E. Əhmədov/. Bakı,

"Təknur", 2015, 392 s., portr., şək., xəritə.

* Tapdıqoğlu Nazim (Vəlişov). Xocalı toponimləri və Xocalı faciəsi qurbanları: qısa ensiklopedik məlumat kitabı /N. Tapdıqoğlu; red. V. Əliyev, F. Turan/. Bakı, 2002, 160 s., şək.

* Tapdıqoğlu Nazim (Vəlişov). Xocalı soyqırımını-İnsanlığa əleyhinə olan cinayət /N. Tapdıqoğlu (tert.); red. C. Bayramov; Azərb. Resp. Təhsil Nazirliyi, Bakı Slavyan Un-ti; Azərbaycancaşünaslıq Tədris-Mədəniyyət Mərkəzi/. Bakı, [s.n.], 2010, 22 s.

* Terror: hadisələr, faktlar, sübutlar/Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyası/. Bakı, "MBM", 2014, 96 s., fotosək., + [1] elektron opt. disk (CD ROM).

Terror: hadisələr, faktlar, sübutlar. /red. R. Məmmədov/. Bakı, "MBM", "Xətt" nəşriyyatı, 2016, 100 s., foto.

* Tofiqqızı Şəbnəm (Nəsimova). Taleyin bir üzü /Ş. Tofiqqızı; red. G. Əliyeva; ön söz A. Babayev/. Bakı, "Araz", 2012, 316 s.

* Tomas de Vaal. QaraBağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savaq yollarında. / Tərc. Y. Axundov, red. F. İsmayilov/. Bakı, "İlay MMC", 2008, 342 s., portr.

* Yaqub Zəlimxan Yusif oğlu. O qızın göz yaşları: Poema /Z. Yaqub; red.: M. Çəmənlı/. Bakı, Gənclik, 2005, 32 s., 1 portr.

* Yaqublu Nəsiman Qara oğlu. Xocalı qırğını /red. F. Nağıyeva/. Bakı, "Azərneşr", 1992, 128 s., fotosək. + [1] elektron. opt. disk (CD-ROM).

* Yusubov İsmixan Məhəmməd oğlu. Erməni dosyası /İsmixan Yusubov, nəşir. R. X. Sayadoglu/. Bakı, "MBM", 2011, 160 s., fotosək.

* Zeynalov Camal (Zeynalov). Qanlı fevral gecəsi /C. Zeynalov, red. Ə. Elsever/. Bakı, "Təbib", 1999, 172 s., portr., fotosək.

* Zeynalov Camal (Zeynalov). Qarabağ dərdi - Erməni vandalizmi: (tarixi həqiqətlər, faktlar...) /C. Zeynalov; red. və ön söz. müəll. H. Kərimova/. Bakı, "UniPrint", 2014, 456 s., portr., fotosək.

* Zəngilanlı İsmayıl (İsmayilov İsmayıl Əlabbas oğlu.) Xocalı qan içində /İ. Zəngilanlı [ön söz]/. Bakı, [s.n.], 2014, 64 s., fotosək., portr.

* Zülfüqarlı Məhərrəm Paşa oğlu. Dağlıq Qarabağda erməni terroru. Bakı, "Qanun", 2010, 36 s.

На русском языке

* Алиев Намик Гасан оглы. Вопросы международного права в Нагорно-Карабахском конфликте (монография). Тбилиси, "Универсал", 2009, 98 с.

Гейдаров Тале. "Ходжалы: очевидцы - о военных преступлениях. Суд над Арменией" (перевод с английского)/(Введение и интервью Й. Перт, Ф. Маклахлан). Изд. в рамках международной кампании "Справедливость к Ходжалы". Издательский дом TEAS Press, Санкт-Петербург, "Вестник", 2015, 269 с., ил. Книга издана на русском, турецком, английском, французском языках.

* Гусейнова Минавар. Из истории Южного Кавказа. Ходжалы-Гедабекская культура Азербайджана: XVI-IX вв до н. э. /М. Гусейнова; Национальная Академия Наук Азербайджана, Институт Археологии и Этнографии/. Баку, "Бизим китаб", 2011, 192 с.: ил.

* Исторические факты о деяниях армян на Азербайджанской земле (на русском и английском языках) /науч. ред. Я. Махмудов; ред. -сост. Т. Мусаева, А. Мамедов; глав. консультант. О. С. Асадов; консультант. Н. Мамедов; НАН Азербайджана, Ин-т истории им А. Бакиханова/. Баку, "Елм", 2003, 208 с.

* Карабахский конфликт: азербайджанский взгляд: (сборник) /отв. ред. Т. Рапопорт; пре-дис. К. Казенин; Информ. агентство REGNUM, Фонд развития "Ин-т евразийских исследований"/. Москва, "Европа", 2006, 256 с.

* Кузнецов Олег. История транснационального армянского терроризма в XX столетии: Историко-криминологическое исследование. Баку, "Шарг-Гарб", 2015, 411с.

* Мамедов Садир Сурхай оглу. Ходжалинский геноцид /авт. -сост. С. Мамедов; пер. Р. Самедов; ред. Э. Д. Алиев; М-во Образ. Азерб. Респ., Бакинский Славянский Ун-т, Культурно-Образовательный центр "Азербайджановедение"/. Баку, "Бакинский славянский ун-т", 2015, 16 с., фото.

* Мамедова Хавва Иса кызы. Ходжалы: Шехиды и шахиды (Армянский терроризм как составная часть международного терроризма) /Х. Мамедова; пер. Сиявуш Мамедзаде/. Баку, Изд-во "Дом сказки", 2005, 248 с., портр., ил., фото.

* Маммадов Ильгар Махал оглы, Мусаев Тофик Фуад оглы. Армяно-азербайджанский конфликт: история, право, посредничество: 1-е изд. /И. Маммадов, Т. Мусаев; под общ. ред.

В. М. Гулиева/. Тула, "Гриф и К. ", 2006, 192 с., ил., карта.

* Маммадов Ильгар Махал оглу, Мусаев Тофик Фуад оглы. Армяно-азербайджанский конфликт: история, право, посредничество: 2-е изд., переработанное и дополненное /И. Маммадов, Т. Мусаев; под общ. ред. В. М. Гулиева/. Баку, 2008, 196 с., иллюстр.

* Марджанлы Муса. Карабахская проблема с позиций геополитики: аналитический ракурс /М. Марджанлы/. Санкт-Петербург, "Книжный дом", 2009, 32 с.

* Садыг Джафар (Аббасов Джафарсадыг Аламдар оглы). Ходжалинская трагедия: сроку давности не подлежит /Джафар Садыг; ред. Н. Набиоглу/. Тула, "Гриф и К. ", 2007, 36 с.

* Сеидов Мирказым Гейдар оглы. Армянский вандализм (на русском, азербайджанском и английском языках) /М. Г. Сеидов; ред. В. Н. Крылов, Международный Азербайджанский Форум им. Г. Алиева/. Новосибирск, "Принтинг", 2010, 266 с., 8 фото, портр., карта.

* Справедливость Ходжалам: 26 февраля, 1992 (на русском и английском языках)/Фонд Гейдара Алиева. Баку: [б. и.], 2015, 112 с., фотогр., карта, факс.

Сулейманов Эльхан, Сулейманов Вургун. Вооруженная агрессия Армении против Азербайджана и тяжелые последствия оккупации. Санкт-Петербург, "Деан", 2013, 144 с., фото.

* Султанов Чапай Али оглы. Нашествие... /Ч. А. Султанов/. Книга 1. Баку, "Нафта-Пресс", 2004, 596 с., портр., табл., карта.

* Томас де Ваал. Черный Сад. Армения и Азербайджан между миром и войной/ пер. с англ. О. Алякринского, Л. Ю. Пантиной; ведущий ред. Е. Ю. Кандрашина/. Москва, РОС-СПЭН, 2014, 392 с., карта.

* Ходжалинский геноцид: Из серии "Карабахские реалии" /Фонд Гейдара Алиева; предисл. Президента Фонда Гейдара Алиева, посла доброй воли ЮНЕСКО Мехрибан Алиевой/. Баку, 2006, 14 с., фото, карта, ил.

* Ходжалы – день последний: фотоальбом /ред. сост. Б. З. Гайбов/. Баку, "Азербайджан", 1992, 16 с., рис.

* Ходжалы. Хроника геноцида. /сост. Ахундова Э./ Баку, "Азернешр", 1993, 144 с., ил.

* Церцвадзе Феликс Эрастович. Забытый геноцид. Нью-Йорк, "Adegi Press", 2005, 132 с., ил., карта.

* Чаладзе Татьяна. Карабахский геноцид: Обреченный Ходжалы: документальная хроника /Т. Чаладзе; глав. конс. Э. Махмудов/. Баку, 2009, 208 с., портр., докум.

На иностранных языках

* Armenian genocide : collection of articles /F. Tsertisivadze; editor E. DobinTsertisivadze, Felix/. New York, [s.n.], 2008, 52 p., photo.

Boran Aziz. Hocali soykırımı. /çeviren S. Şimşir; editor L. Nurpeis. / "IQ kültür sanat yayıncılık", 2014, s. 240, ill., foto.

* Chodschalj-Genozid. Baku, "Haydar Aliyev Stiftung", 2006, 12 s., ill., foto.

Сулейманов Эльхан, Сулейманов Вургун. Збройна агресія вірменії проти Азербайджану та тяжкі наслідки окупації. Київ, «Наукова думка», 2014, 120 с., фотогр.

* Hasanoglu Aygun. Armenian syndrome/A. Hasanoglu; trans. P. Fetullayeva; edit. A. Allahverdiyev; edit., author of foreword R. Mustafayev/. Baku, "Adiloglu publishing house", 2009, 440 s.

* Heydarov Tale. Khojaly witness of a war crime : armenian in the dock /editor I. Peart, F. MacLachlan, T. Baghiyev; trans. R. N. Bayramov/. Cornwall, "Ithaca Press", 2014, 248 p., portr., map, ill.

Historical facts vs. the Armenian myths. /Association for civil society development in Azerbaijan. Author of the project E/Suleymanov, editor R. Sevdimaliyev/. Baku, "Apostrof", 2010, 32 p.

* Hocalı anıtı ve müzisi kompleksi. Ankara, "Zirvestone", 2015, 6 s., resim.

* Justice for Khojaly: february, 26, 1992 /Heydar Aliyev Foundation/. Baku, [s.n.], 2015. 112 s., photo; map + [2] CD.

* Khodjaly: its last day /editor B. Z. Gaibov; designed M. Zavgorodny, V. Klovkov; trans. O. Mamedov, N. Agayeva/. Baku, "Azerbaijan", 1992, 16 p., photo; map.

* Khojali tragedy : history, facts, international press & documents /[compiled T. Bagiyev; trans. J. Novruzov; photo C. Mustafayev, R. Bashiroglu; design R. Aliyev/. Baku, "The Azerbaijan-Great Britain Youth Society", 2003, 48 p., photo.

* Khojaly genocide. Embassy of the Republic of Azerbaijan Jakarta. Jakarta, 2015, 44 s.

* Khojaly genocide /Heydar Aliyev Center/. The series of "The true facts about Karabakh". Baku, [s.n.], 2013, 60 p., map, photo.

* Khojaly genocide: million signatures-one demand /E. Suleymanov; editor N. Abdullayev, N.

Ahmadov etc.; painter A. Husseinov; design E. Talishkhanov/. Baku, "Abilov, Zeynalov & sons", 2007, 296 p., photo.

* Khojaly tragedy an international view /editors T. Heydarov, T. Bagiyev; design F. Aliyev, E. Farzaliyev; photo C. Mustafayev, F. Lengaigne; the Anglo-Azerbaijani Youth Society/. Baku, "CBS Polygraphic Production", 2007, 129 p., photo, map.

* La terreur armenienne - Terror de Armenia. Baku, "Gismet", 2006, 168 p.

* Mammadova Havva. Khodjaly: martyrs and witnesses (Armenian terrorism as an integral part of the international one) /Havva Mammadova; translator J. Aliyev; editor V. Rahimova; Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Azerbaijan/. Baku, "House of Tales", 2006, 248 p., ill.

* Mammadova Havva. The Khodjaly Genocide /H. Mammadova; editor Q. Pashayeva; translator J. Aliyev, F. Agazade/. Baku, "Nurlan", 2009, 112 p.

* Mammedov Sadr. Khojaly genocide /S. Mammedov; editor E. J. Mammadov; reviewers A. S. Hadjiali; B. G. Najmi; Ministry of Education of Azerbaijan republic; Baku Slavic University; Educational Cultural Center of Azerbaijan Studies/. Baku, "RS Poliqraf", 2015, 16 p., photo.

* Muslum Sariyya. Khojaly is not dead /S. Muslum; editor M. Nazimoglu; trans. A. Aghabeyli, N. Abbasova; painter V. Ucatay/. Baku, "Chashioglu", 2007, 144 p., photo.

* Novruzoglu Rovshan. Karabakh: uncontrolled zone...: in the occupied Azerbaijan territory: terrorism: transit and production of narcotics: buried nuclear wastes: trade centers of children and women captives: from the ecological to spiritual terror: training camps of terrorists: transit ways of mass destruction weapons: bacteriological and chemical research centers specified for military purposes /R. Novruzoglu, Y. Oguz; edt. F. Poladova/. Baku, "Ozan", 2002, 252 p.

* Paşayeva Ganire, Mammadova Havva. Hocalı soykırımı: Tanıkların dilinden /G. Paşayeva, H. Memmetova; Avrasiya Beynəlxalq Araşdırmalar İnstitutu/. Baku, "Elm və təhsil", 2013, 288 s., resim.

* Sabiroğlu Şamil. Bir kış günü vahşeti Hocalı /Ş. Sabiroğlu; E. Bayramkızı; akt. İ. Erol, A. H. Hasret; edt. dr. Ş. Küzeci, O. Hacimusalı/. Ankara, "Eko Avrasya", 2012, 160 s., resim.

* Série "Réalités sur le Karabagh": LES CONSÉQUENCES DE L'AGRESSION ARMÉNIENNE CONTRE L'AZERBAÏDJAN; LE COMMENCEMENT DU CONFLIT DU KARABAGH; ACTIVITÉ DES ORGANISATIONS TERRORISTES ARMÉNIENNES CONTRE L'AZERBAÏDJAN; GÉNOCIDÉ DE KHODJALY; BRÈVE INFORMATION SUR L'HISTOIRE DU KARABAGH.

Souleimanov Elkhan, Souleimanov Vourgoune. L'agression arménienne contre l'Azerbaïdjan et les conséquences de l'occupation étrangère. Paris, "Érick Bonnier", 2013, 164 p., foto.

Suleymanov Elkhan, Suleymanov Vurgun. Invasion of Azerbaijani lands by Armenia and heavy consequences of occupation. USA, "Charleston", 2012, 158 p., foto.

* The Armenia-Azerbaijan conflict: Konflikt Armenia-Azerbaijan. [Journal "Diplomatiya Aləmi", 18-19/2008], 2009, 94 p., tab., photo.

* The begining of the Garabagh konflikt /Heydar Aliyev Foundation/. The series of "The true facts about Garabagh". Baku, [s.n.], 2005, 14 p., photo, map.

* The Khojaly genocide /Heydar Aliyev Foundation/. Baku, [s.n.], 2006, 12 p., photo, map.

* The Khojaly genocide /Heydar Aliyev Foundation/. The series of "The true facts about Garabagh". Baku, [s.n.], 2005, 14 p., photo, map.

Thomas de Vaal. "Black Garden - Armenia and Azerbaijan Through Peace and War". "NYU Press", 2004.

Thomas Qoltz. "Azerbaijan Diary". "Routledge", 1999.

Two photo-talks on a tragedy. / Association for Civil Society Development in Azerbaijan; E.Suleymanov; edit.F.Babayev/. Baku, "CBS", 2010, 40 p., photo.

* Unutulmayan Hocalım: (şiiir antolojisi: şeirlər toplusu) /haz. K. Ordubadi; ön söz. S. Şahtaxtı/. Cild 1. İstanbul, "Araz Yayıncılık", 2016, 144 s., portr.

* Völkermord von Chodschai: Fakten, hintergründe, augenzeugen presseberichte dokumente /Botschaft der Republik Aserbaidshan /. Berlin, "Botschaft der Republik Aserbaidshan", 2008, 64 s., foto.

* M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının fondlarında mövcuddur.

M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının fondlarında Xocalı mövzusunda müxtəlif dillərdə, 3203 adda kitab, jurnal və qəzet materialı var.

Siyahını İrina Muxtarova tərtib edib

KHOJALY GENOCIDE IS A CRIME AGAINST THE MANKIND

The policy of genocide and aggression has been pursued by the Armenian nationalists against our people for more than two hundred years. This policy was aimed at driving the Azerbaijanis out of their lands and creating Greater Armenia, a fiction of the Armenian historians and ideologists. In order to implement their offensive and dangerous policy, they have used different ways and means, including the falsification of history, political provocations supported at the state level, aggressive nationalism, separatism, and aggression against the neighboring nations, “national-cultural”, religious, political, and even terrorist organizations established both in Armenia and in other countries, and they mobilized forces of the Armenian diaspora and lobby.

Following the division of Azerbaijan as a result of the Russo-Persian wars in the first quarter of the 19th century, the massive resettlement of the Armenians from Iran and Turkey into Garabagh was launched, which led to artificial change in the demographic situation in the region. In 1905, massacre of the Azerbaijanis and ravage of hundreds of settlements were committed by the Armenian nationalists. Under the political and military leadership of the Armenian-led Baku Commune, a cruel plan aimed at ethnic cleansing of the Azerbaijanis in Baku was perpetrated in 1918. Consequently, tens of thousands of innocent people were massacred, houses, cultural monuments, mosques and schools were destroyed in Baku, Ganja, Shaakhi, Guba, Lankaran, Garabagh, Mugan and other regions of Azerbaijan.

The policy of genocide and deportation of the Azerbaijanis was continued with delicate and insidious methods during the Soviet regime, which proclaimed equality of peoples; a number of wrong and unfair decisions in respect to the Azerbaijanis was adopted. As a result of the unreasonable transfer of Zangezour, a historical Azerbaijani province, to Armenia in the 1920s, the ancient Nakhichevan was separated from the mainland. Moreover, an Armenian autonomy was established in the Mountainous Garabagh. The unfair decision of the Soviet authorities on deporting hundreds of thousands of Azerbaijanis from their native lands in Armenia in 1948-1953 enabled the Armenians to create a mono-ethnic state in the Republic of Armenia.

The outbreak of the Mountainous Garabagh conflict in 1988, the Armenian savagery in the territory of Azerbaijan and the innocent victims of this

savagery were, unfortunately, ignored by the Soviet authorities and world community. Inspired by such a reaction, the Armenians carried out genocide and unprecedented crimes against the Azerbaijanis. Twenty percent of Azerbaijan`s territories, including seven provinces around the Mountainous Garabagh - Kalbajar, Lachin, Aghdam, Fuzuli, Jabrail, Gubadli, and Zangilan were occupied by the Armenian armed forces. Over one million Azerbaijanis were driven out of their homeland, while tens of thousands people were murdered, injured and taken hostages. Hundreds of settlements, cultural, educational and health facilities, historical and cultural monuments, mosques, sacred places, cemeteries were razed to the ground as a result of the Armenian vandalism.

The massacres committed by the Armenian bandits in the Azerbaijani-settled Karkijahan, Meshali, Gushchular, Garadagly, Agdaban and other villages, as well as the Khojaly genocide will remain as a black spot in the history of the Armenians.

The Khojaly tragedy is one of the most horrible crimes carried out against the Azerbaijani people by the authors of the chauvinist policy aimed at the establishment of a mono-ethnic Greater Armenia in the 20th century. Ignored and unharnessed by the world community and international organizations, Armenia that has been annexing the Azerbaijani territories since 1905, perpetrated terrible crimes and atrocity witnessed by mankind at the end of the 20th century.

On February 26, 1992, the Armenian armed units supported by the armored vehicles and military of the Khankendi-based 366th Motor-Rifle Regiment of the former Soviet Union razed the ancient town of Khojaly to the ground.

Khojaly was first terribly shelled and destroyed by cannons and other military equipment. Fire broke out in the town. Later the infantry entered Khojaly from several directions and committed brutal reprisals against the survived population.

Within a short time the Armenian armed forces brutally massacred 613 civilians and injured 421 people.

Those, who escaped the siege, were cruelly killed by the Armenian military on roads and in the forests. The Armenian bandits scalped the heads, cut out different organs of the people, gouged out the eyes of babies, bayoneted pregnant women, buried or burnt people alive, undermined the corpses.

That night 1275 went missing and taken hostages, the town with the

population of 10,000 was ravaged, its buildings were destroyed and burnt down. The fate of 150 people, including 68 women and 26 children is still unknown. As a result of the tragedy, more than 1,000 civilians were wounded and injured. Among the murdered there were 106 women, 63 children, 70 old people, 487 persons became disabled, including 76 teenagers.

As a result of this military-political crime, eight families completely were annihilated, 130 children lost one of the parents, while 25 children lost both parents. Among the victims 56 persons were burnt alive.

As it was said by the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev on the occasion of the anniversary of the Khojaly genocide, “hundreds of civilians were murdered and the corpses were insulted with unprecedented tortures without any military necessity. Children, women, elderly, entire families were massacred. It was one of the gravest crimes against humanity due to its atrocity and cruelty of those, who committed it. ”

It is hard to imagine that such an unprecedented savagery took place at the end of the 20th century and was witnessed by the world community!

This act of mass and ruthless destruction was part of the policy of terror against the independence and territorial integrity of Azerbaijan and a crime against the humanity as a whole. By committing genocide in Khojaly, the Armenian nationalists wanted to frighten our people and break the spirit of struggle.

The UN General Assembly Resolution 96 dated 11 December 1946 underlines that genocide committed by ignoring the right to life of human groups insults human dignity and deprives mankind of moral and material strongholds. Such infamous acts are completely opposite to the goals and objectives of the UN. Resolution 260 adopted on 9 December 1948 by the UN General Assembly and enacted in 1961, the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide defines the legal basis for the crime of genocide. All participating countries have confirmed genocide as a crime violating the norms of international law and agreed to take measures to prevent and punish the actions of genocide in war and in peacetime. The nature and scale of the terrible crime committed in Khojaly indicate that all the actions of the crime of genocide defined in the Convention were applied. Planned in advance, the act of mass and ruthless destruction was aimed at annihilation of the entire Azerbaijanis living there.

Violations of wartime norms defined by international law had no limits in this case. In accordance with the requirements of international humanitarian law, the war must be carried out only by the armed forces

of the belligerent sides. Civilians must not take part in hostilities and be treated with respect. According to Article 3 of the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in the Time of War, commonly referred to as the Fourth Geneva Convention, violence to life and person, in particular, murder of all kinds, mutilation, cruel treatment and torture, outrages upon personal dignity, in particular humiliating and degrading treatment are prohibited. Article 33 states that no civilian may be punished for an offense he or she has not personally committed. Collective penalties and likewise measures of intimidation or of terrorism and reprisals against civilian population are prohibited. Article 34 also forbids taking civilian hostages. However, by taking over one thousand civilian hostages only in Khojaly, the Armenians demonstrated their disrespect to this principle. The Armenian armed forces ignored the norms of international law and used cruel methods for the destruction of civilians in Khojaly. It was a crime of genocide in accordance with the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (9 December 1948).

Those who committed unimaginable brutality against the Azerbaijani civilians in Khojaly and violated the Geneva Convention, Articles 2, 3, 5, 9 and 17 of the Universal Declaration of Human Rights, the Convention on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict, the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide are still unpunished. Such impunity can lead to new crimes.

Armenia does not refrain from atrocities. On the contrary, the genocide committed against the Azerbaijanis is justified, while the perpetrators of this tragedy are considered national heroes. The anti-Azerbaijani policy is carried out and state-level ideological foundations for the occupation of the Azerbaijani lands are created in Armenia. The falsified Armenian history is encouraged by the authorities in order to raise chauvinistic spirit of the Armenian youth.

It is very strange that the parliaments of some countries, which ignored the Khojaly genocide, have discussed the myth about “the Armenian genocide” and even adopted unjust decisions on it. It is one of the reasons of failure of the efforts on the settlement of the Armenian-Azerbaijani conflict over the Mountainous Garabagh.

The Armenian historians and politicians try to bury the fact of mass massacre of Azerbaijanis at the beginning of the 20th century and to confuse the world community by blowing up and promoting the 1915 events as the Armenian genocide.

The Azerbaijani territories are still under occupation. The Armenian savages have mercilessly killed innocent people to achieve their own greedy purposes.

It is the duty of every Azerbaijani to achieve the recognition by the international community of the Khojaly tragedy as a crime and genocide against humanity.

The national leader of Azerbaijan Heydar Aliyev said in connection with the tragedy: “The Khojaly genocide is one of the greatest human tragedies of the 20th century. In order to prevent such a massacre in other regions of the world, a serious and purposeful job should be done and the truth about the Khojaly genocide should be delivered to the world community.”

We should note that the Khojaly genocide along with other national tragedies was politically and legally recognized after the return of the national leader Heydar Aliyev to power by the insistent demand of the people. At the initiative of Heydar Aliyev, the Azerbaijani parliament adopted on February 24, 1994 the decision on the Day of the Khojaly genocide, a document with details about the reasons and perpetrators of the tragedy.

In this context, it is worth mentioning that a key role in publicizing the Khojaly genocide belongs to Heydar Aliyev Foundation and its president, Mehriban Aliyeva, MP, UNESCO and ISESCO Goodwill Ambassador. The Foundation has been organizing events dedicated to the Khojaly genocide in 70 countries. The events include conferences, commemorative events, books, booklets, DVDs, and films.

Within the “Khojaly genocide: million signatures – one demand” campaign (2006-2007) one million Azerbaijanis requested the world community officially recognize Khojaly genocide. As a result of the campaign organized by the Association for Civil Society Development in Azerbaijan (ACSDA) the petition of a million Azerbaijani citizens was sent to libraries and archives of many countries, as well as different international organizations.

At the initiative of Leyla Aliyeva, Vice-president of Heydar Aliyev Foundation and General Coordinator of Islamic Conference Youth Forum for Dialogue and Cooperation (ICYF-DC), an international campaign titled “Justice for Khojaly” was launched in 2008.

Hundreds of events have been organized within the campaign across the world. Conferences and rallies take place in almost all EU countries, CIS, Asian, South and North American nations. Thanks to the campaign, a number of international forums has recognized the Khojaly tragedy. At the initiative of the Foundation and Youth Forum, the OIC recognized the

Khojaly tragedy as a crime against humanity. Flash mobs are organized at leading universities of the world. Moreover, the new phase of the campaign has started, which includes addressing petitions and appeals to the heads of states and governments, OSCE Minsk Group, PACE, UN General Secretariat, foreign parliaments and international institutions for the recognition of the Khojaly tragedy as an act of genocide and crime against humanity.

The international campaign “Justice for Khojaly” aimed at informing the world community on the realities of the Khojaly tragedy and achieving international recognition of the tragedy is successfully carried out by hundreds of volunteers in many countries.

The Azerbaijani government pursues a purposeful and consistent policy on informing the world community on the crimes of the Armenian nationalists against the Azerbaijanis and achieving the recognition of the Khojaly tragedy as genocide.

The international community already understands the truth very well. The special resolution on the Khojaly genocide adopted by the Organization of Islamic Cooperation is the first document of international organizations to recognize the Khojaly tragedy as a crime against the humanity. The resolution adopted by 51 countries evaluated the Khojaly genocide as “a massacre of civilian population by the Armenian armed forces” and “a crime against the humanity”.

The parliaments of Bosnia and Herzegovina, Colombia, Czech Republic, Honduras, Jordan, Mexico, Pakistan, Panama, Peru, Romania, Sudan, Latvia, Guatemala and Jibuti have already recognized the Khojaly tragedy as genocide and crime against Azerbaijan. So have several states of the United States.

A rally of 85 thousand people took place in Baku on February 26, 2012, in commemoration of the 20th anniversary of the Khojaly genocide. The rally, which President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev participated in too, commemorated the victims of the Khojaly genocide and sent messages to world community on this brutal crime committed by Armenian nationalists.

The order of President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev “On the 25th anniversary of the Khojaly genocide” reads: “Having expanded the scale of military aggression against Azerbaijan by carrying out the Khojaly massacre and occupied Lachin, Kalbajar, Aghdam, Jabrayil, Fuzuli, Gubadli and Zangilan by going beyond Mountainous Garabagh, Armenia conducted a policy of ethnic cleansing, as a result of which 20,000 Azerbaijanis lost

---

lives, over 50,000 people were wounded and became invalid, 20 percent of our territories was occupied.”

Unlike the Armenian nationalists, Azerbaijan does not pursue any political, financial and other kind of dividends in this issue. Our goal is to achieve the historical justice, to expose the criminals and to put them to international trial. Therefore, the world community must be informed about the global threat of ethnic separatism, hatred against other nations and terrorist ideology pursued by the Armenian nationalists. This is our duty to the memory of the heroic martyrs of Khojaly.

Materials of the book “Khojaly-1992” published by Heydar Aliyev Heritage Research Center in 2014 were used in this reference.

Yaradıcı heyət aşağıdakı təşkilatlara öz minnətdarlığını bildirir:

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin mətbuat xidmətinə
 Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinə
 Azərbaycan Respublikasının Hərbi Prokurorluğuna
 Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasına
 Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinə
 Xocalı rayon İcra Hakimiyyətinə
 M. F. Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasına
 Azərbaycan Fotoqrafları Birliyinə

“XOCALI YADDAŞI” KİTABINDA QƏBUL EDİLMİŞ ƏSAS İXTİSARLAR

ABŞ – Amerika Birləşmiş Ştatları	km – kilometr
AK(b)P – Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası	q. – qərb
ASE – Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası	qəs. -ə - qəsəbə
Azərbaycan SSR – Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası	m - metr
Azərbaycan MEA (AMEA) – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası	MİK – Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi
c. – cənub	RK(b)P – Rusiya Kommunist (bolşeviklər) Partiyası
DQMV – Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti	r-n - rayon
e. ə. – eramızdan əvvəl	s. – səhifə
Ermənistan SSR – Ermənistan Sovet Sosialist Respublikası	SSRİ – Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı
hün. – hündürlük (yü)	ş. - şərq
k. -d kənd	şm. – şimal
	töv. – təvəllüd

Çapa imzalanmışdır: 11.02.2017
 Formatı: 70x100 (1/16). Həcmi: 21
 Sifariş № 77.